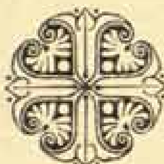
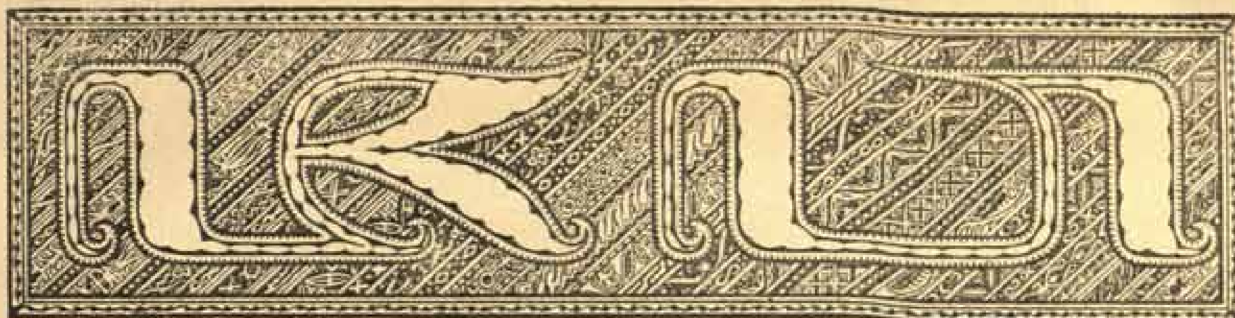

DJÅWÅ

Driemaandelijksch Tijdschrift uitgegeven door het Java-Instituut bij
G. Kolff & Co. Weltevreden.
Onder Redactie van Dr. Raden Ario Hoesein Djajadiningrat, J. Kats,
S. Koperberg, Raden Ngabei Poebatjaraka en J. W. Teillers.
Secretariaat der redactie: Java-Instituut, Weltevreden.

No. 1 Maart 1922

INHOUD.

Blz.

HET RESTAUREEREN VAN HINDOE-JAVAANSCHE BOUWWERKEN

door

Dr. F. D. K. BOSCH.

Over hetzelfde onderwerp is reeds gehandeld door prof N. J. Krom in een opstel van 1911, getiteld: „Restaureeren van oude bouwwerken'', verschenen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel LIII (1911). Terwijl in dat geschrift het restauratie-vraagstuk voornamelijk uit een theoretisch oogpunt bezien is, en wel in nauw verband met de grondbeginselen, die in Nederland juist in die dagen vasten vorm aannamen, beoogen de volgende beschouwingen dezelfde zaken van een meer practisch standpunt te behandelen, en daarbij vooral recht te doen wedervaren aan de ervaring die sinds de verschijning van prof. Krom's opstel is opgedaan. Om de verschillen tusschen de bedoelde beginselen en de Javaansche praktijk duidelijk te laten uitkomen, en tevens de geheel oningewijden eenigszins au fait te brengen, is het niet overbodig hier met een enkel woord de belangrijkste momenten uit de geschiedenis der Monumentenzorg in Europa aan te stippen 1).

In het ten aanzien der oude bouwwerken gevolgde beleid zijn drie opeenvolgende perioden vrij scherp van elkaar te scheiden.

In de eerste, die samenviel met den bloei der romantiek, ontwaakte in Europa het verlangen om de overblijfselen uit een grijs verleden, die der middeleeuwen vooral, in hun ouden luister te zien herleven. In deze periode ontwikkelde zich het „orthodoxe'' restauratieideaal, dat was: een oud bouwwerk in een zoodanigen toestand te brengen, dat het zooveel mogelijk den oorspronkelijken toestand nabij kwam. Daar volgens de opvatting dier dagen de bouwstijl der 13de eeuw het toppunt van volmaking vertegenwoordigde, trachtte men, als daartoe even gelegenheid bestond, het bouwwerk in dien stijl te herstellen, hetgeen geschiedde niet alleen door alle vernieuwingen uit later tijd te verwijderen, maar ook door het „af te maken'' in 13den eeuwschen geest. Voor het laatste maakte men gebruik van teekeningen, beschrijvingen enz. maar den doorslag gaf de wil van den restaurateur, die vrijelijk kon decreteeren: zoo en niet anders is 't geweest.

Tegen deze willekeurige restauratiemethode, waarvan een ontelbaar aantal waardevolle gebouwen in West-Europa het slachtoffer is geworden, en die alleen zoo lang aanhang heeft kunnen vinden, doordien uiterst bekwame mannen als Viollet-le-Duc in Frankrijk, Sir Gilbert Scott in Engeland, Dr. Cuypers en Victor de Stuers in ons land haar in practijk brachten, bleef protest niet uit.

In de tweede restauratie-periode, welker beginselen het scherpst omlijnd werden op het eerste Duitsche congres voor „Denkmalpflege'' in 1900 te Dresden gehouden, werd het besef levendig, dat een bouwwerk zooals het in den loop der eeuwen door den arbeid van vele geslachten gegroeid is, een stuk architectuur- en beschavingsgeschiedenis vertegenwoordigt en men het recht niet heeft één stijl als den oorspronkelijken aan te merken en alle toevoegingen en verbouwingen van later datum te verwerpen. Zoo werd als principe aanvaard, dat bij elken restauratieven arbeid de meest mogelijke piëteit tegenover het historisch gewordene moest in acht worden genomen. Bij voorzieningen om het behoud van

1) Zie G. Baldwin Brown, The care of ancient monuments (1905), 46 vlg. en de Bulletins van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, passim; vooral de polemiek tusschen Adolph Mulder en Jan Kalf, (Bull. 1917 p. 9 vlg.) waarin het verschil tusschen de „oude'' en „nieuwe'' school duidelijk aan het licht komt.

bouwwerken te verzekeren werd angstvallig daaraan de hand gehouden; was vernieuwing noodzakelijk dan moest de uitvoerder vermijden ook maar de geringste uitdrukking aan eigen individualiteit te geven en zijn werk zooveel mogelijk doen gelijken op dat deel van het oude bouwwerk, waarbij het 't nauwst aansloot.

Ook deze behandelingswijze kon op den duur de jongere generatie niet bevredigen. Men zag in, dat een natuurgetrouwe imitatie van de oude voorbeelden niet alleen onmogelijk is, daar nu eenmaal de geest die het oude kunstwerk bezielt, ontbreekt, zelfs in de best geslaagde reproducties, maar ook, indien mogelijk, niet eens wenschelijk zou zijn, waar onbegrepen slaafsche navolging het scheppend vermogen van den kunstenaar om hals brengt en in het gunstigst geval niet verder voert dan tot een misleiding van het groote publiek.

Van zelf richtte men het oog op de bloeitijden der bouwkunst, toen als regel gold in stijl van eigen tijd noodig gebleken verbouwingen en vernieuwingen uit te voeren—op een Romaansche kerk bouwde men een Gotischen toren, in een Middeleeuwsch kasteel bracht men Renaissance betimmeringen aan — en voor het goed recht van deze opvatting pleitte, dat de nieuwe gedeelten, ondanks verschil in stijl, met de oudere harmonieeren, de schoone eenheid niet verloren ging. Het standpunt van de moderne richting in zake Monumentenzorg wordt dus bepaald eenerzijds door eerbied voor het historische bouwwerk: zonder uiterste noodzaak late men het met rust, men beware het voor verder verval, indien zijn herinnerings- of aesthetische waarde dat noodig maakt, doch vernieuwe het niet; anderzijds door eerbied voor de rechten der huidige generatie van kunstenaars: indien om practische redenen verbouwing of vernieuwing noodzakelijk is, voere men die in den stijl van eigen tijd uit.

In Nederland vonden de nieuwere ideeën over Monumentenzorg spoedig weerklank. In 1910 werden door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond de heeren Jos. Th. Cuypers en prof. W. Vogelsang uitgenoodigd praeadvies uit te brengen over het restaureeren van oude bouwwerken; naar aanleiding van de beschouwingen dezer beide heeren 1) en de ter algemeene vergadering gevoerde discussiën werd een commissie in het leven geroepen om advies uit te brengen ,,over de voornaamste beginselen, die bij het herstellen (c.q. aanbouwen) van oude bouwwerken dienen in het oog te worden gehouden'' 2); het verslag door deze commissie uitgebracht had tot resultaat, dat op de in 1915 gehouden vergadering van den Bond een aantal stellingen kon worden geformuleerd 3) waarmede sedert de invloedrijkste organisaties op bouwkundig gebied hun instemming hebben betuigd.

Van deze stellingen — richtsnoer dus bij allen restauratieven arbeid in Nederland — laten wij enkele die ook voor de Hindoe-Javaansche monumenten van belang kunnen zijn volgen.

XI. Voor bouwwerken die aan hun oorspronkelijk gebruik zijn onttrokken en geen nieuwe bestemming van practisch nut hebben gevonden, gelden de volgende bepalingen:

Indien zij bouwval zijn, vermijde men verbouwingen en beperke zich strikt tot hetgeen noodig is om verder verval te voorkomen.

Indien zij nog voldoende volledig en hecht zijn, geve men er een nuttige bestemming aan, of beware ze als bewijsstukken en bepale zich dan tot onderhoud.

XII. Bij andere bouwwerken onderscheide men tusschen maatregelen tot instandhouding en die tot verzekering van nuttig gebruik.

XIII. De strekking der herstellingswerken moet niet zijn de volledige herbouw van een vroegeren toestand, doch het behoud van hetgeen daarvan in den bestaanden toestand is overgebleven en van de latere wijzigingen en toevoegingen, die oudheidkundige-, historische-, of kunstwaarde bezitten.

---

1) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1910 p. 132 vlg.
2) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1910 p. 163.
3) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1915 p. 140 vlg. en 1916 p. 198 vlg.

XIV. Het opnieuw bouwen van verdwenen gedeelten van een gebouw is een leugen tegen de geschiedenis. Ter wille van het behoud, ter meerdere verzekering van het nuttig gebruik, of om een stelligen misstand weg te nemen, kan het niettemin noodig zijn eenig verdwenen deel te herbouwen ...... Herstel in een vroegeren vorm is dan alleen oorbaar, in de zeldzame gevallen, waarin het op volkomen zekere wijze en volledig mogelijk is.

In alle andere gevallen worde eene nieuwe oplossing gezocht.

XVII. Als grondregel gelde: behoud gaat voor vernieuwing. Vernieuwing is alleen geoorloofd, waar zij, terwille van het voortbestaan van het bouwwerk, onvermijdelijk is, bij sierende deelen alleen daar, waar het niet mogelijk is door beschermende maatregelen verder verval te voorkomen en uitstel van ingrijpen de mogelijkheid van vernieuwing in denzelfden vorm zou wegnemen.

XVIII. De hechtheid eischt dikwijls ingrijpende vernieuwingen, de geschiedenis en de schilderachtigheid vorderen het zoo min mogelijk aantasten van het oppervlak, van de „huid". Hieraan kome men tegemoet door de keuze der grondstoffen.

Als regel gelde, dat bij vernieuwingen in oude vormen dezelfde grondstof wordt gebruikt, waarin die oorspronkelijk waren uitgevoerd.

Dat de grondbeginselen in deze stellingen neergelegd ongewijzigd op de Hindoe-Javaansche architectuur toepasselijk zouden zijn, zal wel niemand beweren. Het spreekt van zelf, dat de theorie zooals die zich in Nederland uit de praktijk heeft ontwikkeld, in Indë in elk bijzonder geval opnieuw op haar bruikbaarheid moet worden getoetst. Het is echter niet onmogelijk, dat het feit, dat de Oudheidkundige Dienst in de laatste jaren op Java vaak verder gegaan is dan het nemen van „maatregelen tot behoud" en min of meer omvangrijke reconstructies heeft uitgevoerd, eenige ongerustheid heeft gewekt bij de onderschrijvers der Bondsstellingen, waarin zoo krachtig tegen vernieuwingen en dergelijke „leugens tegen de geschiedenis" partij gekozen wordt. Het is om die reden, dat wij ons geroepen voelen een uiteenzetting te geven van de motieven die er toe geleid hebben om, met dankbare gebruikmaking van de in het moederland na veel strijd en dwaling gewonnen ervaring in zake Monumentenzorg in het algemeen, op het punt van reconstructie een zelfstandige politiek te voeren. Wij zullen daarbij eerst de andere aan de Javaansche bouwwerken voorkomende werkzaamheden bespreken en ons standpunt dienaangaande toelichten.

Die werkzaamheden kunnen verdeeld worden in drie soorten, die, ofschoon hun grenzen niet overal scherp te trekken zijn, zoodanig in karakter verschillen, dat het aanbeveling verdient ze gescheiden te houden en afzonderlijk te behandelen.

I. H e t c o n s e r v e e r e n, waaronder verstaan wordt het nemen van maatregelen om verder verval van het bouwwerk tegen te gaan, zoo bv. het afbreken en weder opbouwen van een op invallen staand gedeelte, het plaatsen van steunberen, schoren e.d., het verwijderen van vegetatie, het volgieten van scheuren en voegen met cement om het inwateren en wortelschieten van zaden te voorkomen enz. enz. Over de noodzakelijkheid dezer maatregelen, waar het behoud van bouwwerken met een belangrijke herinnerings- of aesthetische waarde in het spel is, zijn alle deskundigen het eens. We behoeven er dus niet lang bij stil te staan. 1)

Alleen dit nog: soms is een ontsierende voorziening noodzakelijk. Dit is te betreuren; maar indien er slechts keus is tusschen verlies van het bouwwerk en ontsiering, is van twee kwaden de laatste de minste. Zoo bestonden voor tjandi

1) Vgl. Conservation of ancient monuments, General Principles for the guidance of those entrusted with the custody of, and execution of repairs to, Ancient Monuments. Issued by the Director-General of Archaeology in India, (Sir John Marshall) 1907, p. 3.

Zie ook het beknopte en heldere overzicht van de Monumentenzorg in Britsch-Indië. van prof. dr. J. Ph. Vogel, Indisch Genootschap, Verg. v. 14 Nov. 1916, vooral p. 42.

Kalasan die op invallen stond maar twee mogelijkheden: tot den grond toe afbreken en weer opbouwen (een paardenmiddel met groote kans op instorting tijdens de bewerking) of het plaatsen van een steenbeer aan de Zuidzij, waardoor een der fraaie kalakoppen bedekt zou worden. Nadat in 1917 na rijp beraad tot het laatste was overgegaan 1), is van eenige zijden op dezen maatregel critiek uitgebracht; critiek waaraan o.i. dan alleen waarde de hechten ware geweest, indien tevens een andere en betere oplossing ware aan de hand gedaan.

II. Het restaureeren, d.i. „het opknappen" van het bouwwerk; omslachtiger gezegd: het nemen van maatregelen, die uit een constructief oogpunt niet noodig zijn, maar beoogen het uiterlijk schoon van het bouwwerk te verhoogen door het herstellen en vernieuwen van beschadigde gedeelten.

„De essence der architectonische schoonheid van een Hindoe-Javaansch bouwwerk — zegt Van Erp in een onuitgegeven rapport — schuilt voor een groot deel in de bekoring die uitgaat van de schaduwwerking. De Hindoes waren zich ter dege bewust, dat zij bouwden in het land der zonne, waar schier elk moment van den dag schaduwwerking verzekerd was. De grondvormen hunner bouwwerken in steen zijn hierop gebaseerd. De uitsprongen in het vierkante grondplan geven slagschaduw in horizontale richting. De zware horizontale profileeringen zorgden voor slagschuw in verticale richting. De combinatie dier beide lichtwerkingen in een gevel met goede planverdeeling, ziedaar de groote charme van hun tempels".

Naast deze, terecht door Van Erp geroemde, schaduwwerking, is de profileering van het Hindoe-Javaansche heiligdom een voornaam element van schoonheid. De dragende voet, zwaar doch niet plomp door afwisseling van lijsten en ronden, het sober-recht-opgaande tempellichaam gedekt door de machtige kroonlijst, het rijzige dak met zijn varieteit van torentjes, bekroond door het massale topstuk, de harmonische verhouding dezer onderdeelen neemt men nergens zoo duidelijk waar als in het beloop van de lijn, die het bouwwerk afsnijdt van den blauwen hemel-achtergrond.

Deze beide schoonheids-elementen — schaduw-en profielwerking — zijn vaak met betrekkelijk eenvoudige middelen te herstellen: men behoeft de steenhouwers maar aan 't werk te zetten om gehavende horizontale lijsten te hernieuwen, afgebrokkelde hoeken bij te maken, gaten in de muren te dichten, kortom zooveel mogelijk de verminkte gedeelten naar de voorbeelden die het bouwwerk zelf in overvloed levert, te completeeren. Ook het materiaal is geen onoverkomelijk bezwaar; de andesietblokken zijn overal te vinden, de kleur van het nieuwe werk contrasteert in het begin tegen het oude, maar na enkele Westmoesons al is het bijgekleurd en kan zelfs een geoefend oog geen verschil tusschen oud en nieuw onderkennen.

Een sterke verleiding bestaat dus door „restauratie" het bouwwerk in zijn ouden luister te doen herleven. Een verleiding, waaraan echter de uitvoerder krachtig weerstand zal hebben te bieden.

Het aantrekkelijke van een ruïne, als van alles waarop de natuur haar stempel drukt, ligt voor een goed deel in haar ongereptheid.

Grijpt men in en vernieuwt men vlakken, hoeken en lijsten, zonder er overigens in te slagen het bouwwerk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen, dan krijgt het resultaat licht iets hinderlijk opzettelijks, nuchters, onevenwichtigs. De beoogde schaduwwerking en profielafteekening zijn voor een deel hersteld, ongetwijfeld, maar als een belangrijk gedeelte van het bouwwerk ontbreekt en dus de edele verhoudingen toch niet tot hun recht komen, blijft de totale indruk meestal hoogst onbevredigend. Maar nog afgescheiden hiervan: De kleur der steen in de vernieuwde gedeelten moge geen aanstoot geven, wel werkt zeer storend als in de plaats van

1) Zie Oudhk. Versl. 1916 p. 128 en 1917 p. 27.

ornament, dat onder geen voorwaarde mag geïmiteerd worden — dit zou inderdaad een bedrog tegen de kunst zijn 1) — vlakke steenen die alleen de contours van het origineel aangeven, ter vulling van lacunes worden aangebracht. Als deze in het werk praedomineeren ontstaat de beruchte „nieuwe oudheid", een amphibisch product zonder eigen karakter, omdat het aan het verleden is ontrukt en in het heden niet thuis behoort. Zoo bijv. de Stupa's te Sanchi, die dank zij de zorgen van den Engelsch-Indischen Oudheidkundigen Dienst zijn opgeknapt en er nu uitzien of ze gister door de bouwmeesters voltooid waren 2) Bij alle gaafheid missen deze bouwwerken iets, wat zij in hun gehavendheid wel bezaten: den geest van het verleden, die er door geen moderne restauraties in te blazen is.

Is dus steeds, ook op Java, het voorschrift: „preserve and do not restore" van kracht?

Met een simpel ja of neen valt hierop niet te beantwoorden.

De „natuurlijkheid" waarvan zoo juist sprake was ligt niet alleen in de toevallige ligging, afstorting en afbrokkeling der steenen, de „schilderachtige rommeligheid", zooals prof. Vogelsang het noemt. De natuur werkt nog met andere middelen om een bouwval een oud en eerwaardig aanzien te geven: ze laat mossen zich vastvreten in de steen, ze dekt den top met gras en struikgewas, ja laat soms een boom met wortels en takken het bouwwerk omarmen en vergruizelen ....

Welnu, deze plantaardige tooi wordt onherroepelijk het slachtoffer van de maatregelen tot behoud. Om een bouwval voor verder verval te behoeden is de verwijdering van vegetatie een eerste eisch; maar het resultaat van de bewerking is meestal bedroevend: Ontdaan van haar warm-tintige, weelderige bedekking staat de bouwval daar: naakt, oud en leelijk. Heeft men ooit iets troosteloozers gezien dan de „schoongemaakte" tjandi Sadjiwan of de kale steenhoop zonder vorm en zonder gratie, tjandi Kalasan?

Is de ruïne van haar plantaardige bedekking beroofd en is daardoor het eerst geweld aan haar maagdelijken staat gepleegd, dan is dit gewoonlijk slechts het begin van verder lijden.

Om het behoud van het bouwwerk te verzekeren moeten allerlei maatregelen genomen worden, die gedeeltelijke vernieuwingen meebrengen en nog verder „de huid" aantasten. Daardoor ontstaan vaak storende contrasten tusschen de gehavende oorspronkelijke en gave herstelde gedeelten en kan zelfs de meest principieele tegenstander van alle restauratie gedwongen worden, teneinde den bouwval in een niet te erbarmelijken staat van opgelapte karkas achter te laten, vernieuwingen uit te voeren, die uit een constructief oogpunt niet noodig zijn, m.a.w. toch, zijns ondanks, den weg der restauratie opgaan. Tot hoever hangt hoofdzakelijk af van den omvang van het conserveeringswerk. Tjandi Mendoet bijv. verkeerde in een zoo bouwvalligen toestand, dat zeer omvangrijke vernieuwingen noodig waren, waardoor de eigenaardige bekoring van de ongerepte ruïne grootendeels verloren ging. Eenmaal op dit punt aangeland stond de uitvoerder voor het dilemma: verder restaureeren en daarmee het restje natuurlijkheid opofferen, waardoor tenminste het voordeel van de gedeeltelijk herstelde schaduw- en profiel-werking werd verkregen; of: de werkzaamheden stop zetten, waarbij bedoeld restje in veiligheid werd gebracht maar weer het genoemde voordeel werd ingeboet. In beide gevallen kon dus op niet meer dan een halfslachtig resultaat worden gehoopt. We vallen prof. Krom bij als hij het heiligdom in zijn tegenwoordigen gerestaureerden toestand — want de uitvoerder heeft den eersten uitweg gekozen — allerminst bevredigend

1) Vgl. Conserv. of Anc. Mon., Gen. Princ. p. 9: As a rule the repairs of carvings, whether in stone or brick should be limited to those of a purely geometric design. The repair of human figures, or of free floral designs is scarcely ever to be advocated; nor indeed, in reproducing some geometric designs, is it advisible to do more than indicate their main lines.

2) Zie o. a. Archaeol. Survey of India, Annual Rep. 1913-14 plate VIII en Ann. Rep. 1918-19 Pt. I plate VII.

noemt, maar betwijfelen tevens of in de gegeven omstandigheden een andere oplossing betere resultaten had gegeven.

In zake restauratie is dus onze conclusie deze: men late de bouwwerken voor zoover dat met hun toestand vereenigbaar is, zooveel mogelijk met rust.

Dit principe aanvaard zijnde is er twijfel mogelijk of het wel noodig is een te verwoeden strijd tegen mos en grassprietjes waarmee de ruïne zich zoo graag tooit, te blijven voeren. 1) Nadat een bouwval behoorlijk onder handen is genomen en alle voegen behoorlijk zijn gedicht, kan het werkelijk geen kwaad als de kale steenblokken bedekt worden met wat groen, mits toezicht worde uitgeoefend dat geen belangrijke constructieve of geornamenteerde gedeelten beschadigd of aan het oog onttrokken worden en dat overigens de natuur een niet te onbescheiden gebruik van de haar gegunde vrijheid maakt. In dien toestand zullen de bouwwerken beter harmonieeren met hun weelderige tropische omgeving; duidelijker ook dan tot nu toe hun eigenlijke karakter, nml. dat van aan het gebruik onttrokken oudheid vertoonen.

III. Het reconstrueeren. De overeenkomst tusschen restauratie en reconstructie bestaat hierin, dat beide beoogen het bouwwerk geheel of gedeeltelijk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen; het verschil: dat bij de eerste ontbrekende gedeelten worden hersteld en vernieuwd naar de voorbeelden, die aan het resteerend deel van het bouwwerk zelf te vinden zijn, terwijl bij de reconstructie ontbrekende gedeelten, waarvan de vorm van te voren niet bekend is, uit de beschikbare gegevens worden afgeleid en opgebouwd. Wij rekenen dus tot de restauratie niet alleen het bijmaken van lijsten, hoeken, antefixen enz. maar ook bv. het bouwen van een hoektorentje op een dakverdieping naar het voorbeeld van een bestaand op het dak aanwezig exemplaar; terwijl de herbouw van het dak van tjandi Pawon, waarvan natuurlijk geen tweede exemplaar voorhanden was, onder de reconstructie valt. Bij tjandi Mendoet behooren de werkzaamheden die het bouwwerk in den huidigen toestand brachten (op enkele uitzonderingen na) tot de conservatie en de restauratie; de eventueele herbouw van de verdwenen bovenverdieping en het portaal zou echter „reconstructie" zijn.

Bij de restauratie bestaat dus altijd zekerheid omtrent den oorspronkelijken vorm, bij reconstructie niet; bij restauratie worden geen nieuwe elementen toegevoegd, bij reconstructie wel.

Over het reconstrueeren van Hindoe-Javaansche bouwwerken wordt uitvoerig gehandeld in het reeds genoemde opstel van prof. Krom, waarbij als uitgangspunt diende het ook reeds genoemde praeadvies van prof. Vogelsang van 1910. 1)

Zijn standpunt omlijnt hij scherp in de volgende bewoordingen; „Reconstructie — ik stel er prijs op dat zoo duidelijk mogelijk te formuleeren — dient mijns inziens geen wetenschappelijk belang. Men begrijpe mij goed, ik bedoel allerminst dat reconstructie, goede reconstructie wel te verstaan, geen wetenschappelijk werk zou zijn. Doch dat wetenschappelijke werk heeft betrekking op de wijze, waarop uit de voorhanden gegevens de oude vorm wordt teruggevonden, niet op de tastbare weergave van die resultaten; de wetenschappelijke reconstructie is die op papier,

1) Vgl. de leuke opmerking van Dr. van Bemmelen (Wonderlijke geschiedenissen der stof, p. 232): „En toen kwamen er drie Diëng-landlieden, ieder met een mes, en begonnen goedig de grasjes uit de reten te peuteren, alsmaar de mossen van de wanden af te schrappen, zoodat na eenige uren de tempel er heusch weer netjes uitzag, bepaald fatsoenlijk schoon. Zuiver humor was het, waarbij men niet weet of men lachen of schreien moet; het Hindoeisme, door den Islam, op bevel der Christenheid een schoonmaakbeurt ondergaande. Risum teneatis amici !!

1) In dit opstel maakt dr. Kr. alleen onderscheid tusschen restaureeren en reconstrueeren. Onder het eerste verstaat hij het nemen van maatregelen tot wering van verder verval, dus wat wij „conserveeren" genoemd hebben; onder „reconstrueeren" vat hij de werkzaamheden, die wij in „restaureeren" en „reconstrueeren" onderscheiden hebben samen. Wij meenen dat onze definitie van „restaureeren" meer in overeenstemming is met de beteekenis die dat woord nu eenmaal bezit, en waarbij vooral het begrip „moderne vernieuwing" op den voorgrond treedt.

welke er niets meer of minder wetenschappelijk door wordt, of men haar uitvoert al dan niet; anders uitgedrukt: op het oogenblik dat het eerste begin van uitvoering wordt gegeven, is het wetenschappelijk werk afgeloopen. De bewering, dat „het wetenschappelijk belang deze of gene reconstructie eischt", is m.i. dan ook volkomen onhoudbaar; de wetenschap eischt slechts, dat worde nagegaan en verantwoord, hoe de oude toestand van een of ander bouwwerk geweest is; de reconstructie werkelijkheid te doen worden, is wel verre van in haar belang, eerder met haar in strijd" En even verder: „...... het grootste bezwaar is, dat bij de reconstructie fouten begaan kunnen worden; de reconstructor kan meenen over voldoende gegevens te beschikken en daaruit zijn reconstructie opbouwen, terwijl later blijkt dat een of ander over het hoofd werd gezien; dat dit gevaar lang niet denkbeeldig is, zal ieder die van den toestand der reconstructies hier te lande op de hoogte is, wel moeten toegeven. Zoolang er nu alleen maar op papier gereconstrueerd wordt, legt eenvoudig de latere onderzoeker zijn voorstel naast dat van zijn voorganger; is de reconstructie uitgevoerd, dan komt men te staan voor het droevig alternatief: laten staan wat men weet, dat fout is of afbreken en weer opbouwen met de kans, dat later nog eens te zullen moeten doen. Want het is nu eenmaal een feit: volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen is men nooit.

Volgt daar dan uit, dat men nooit eene reconstructie uit zou mogen voeren? Van zuiver wetenschappelijk standpunt zou die vraag wel degelijk bevestigend beantwoord moeten worden. Doch nu komt ook de aesthetische zijde van de kwestie in het spel. In het geval het aesthetisch belang eener reconstructie zoo groot is, dat het opweegt tegen de wetenschappelijke bezwaren, kan het uitvoeren daarvan niet alleen geoorloofd, maar zelfs wenschelijk worden, doch alleen wanneer de gegevens, waarover beschikt wordt, zoo volledig zijn, dat zij aan de reconstructie een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid geven. Zijn die gegevens er niet en moet er, al is het nog zoo weinig, gefantaseerd worden, dan is, hoe groot het aesthetisch belang ook zij, de reconstructie wetenschappelijk gesproken, onverdedigbaar".

Men ziet, dat prof. Krom, daar z.i. zekerheid omtrent de juistheid eener reconstructie nooit te krijgen is, feitelijk van elke reconstructie afkeerig is en deze beschouwt als een in principe af te keuren concessie aan de aesthetica. Toen hij zijn meening formuleerde had hij voornamelijk het oog op de reconstructie der tjandi's Pawon en Mendoet, welker oorspronkelijke vorm Brandes met groote scherpzinnigheid uit de enkele voorhanden gegevens had weten af te leiden. „Groote scherpzinnigheid" is steeds een gevaarlijke leidsman bij zulk soort werk, want mogelijk komt er iemand met nog grooter scherpzinnigheid bewijzen dat zijn voorganger het net verkeerd heeft gedaan. Wat inderdaad gebeurd is bij de genoemde heiligdommen. Van Erp heeft aangetoond, dat in de door Brandes ontworpen reconstructie van de Mendoet, groote fouten waren geslopen, die, als het werk volgens de plannen was uitgevoerd, tot het alternatief waarvan prof. Krom spreekt, geleid hadden. Ook de, wel uitgevoerde, reconstructie van Pawon is, daar omtrent den oorspronkelijken vorm van dak en portaal geen volkomen zekerheid bestond, op enkele punten niet te verantwoorden.

Het zijn deze en dergelijke feiten, die prof. Krom zijn zeer behartigenswaardige waarschuwingen tegen reconstructie in de pen gegeven hebben; feiten, die — men lette daarop vooral — alleen hieraan zijn toe te schrijven, dat men met onvoldoende gegevens reconstructies heeft geëntameerd.

Nu hebben zich echter in de laatste jaren gevallen voorgedaan, die in Nederland en ook op Java tot voor kort, tot de hooge uitzonderingen behoorden en waaraan daarom noch door den Oudheidkundigen Bond bij het formuleeren zijner stellingen noch door prof. Krom bij het schrijven van zijn op-

stel, bijzondere aandacht is geschonken.

Bij de ontgraving van het terrein om een natuursteenen tempel komt het namelijk voor, dat bij het bouwwerk behoorende, daarvan afgestorte steenblokken voor den dag komen, welker ornament aansluit bij andere, nog in het werk aanwezige blokken of welker oorspronkelijke plaats op andere manier met zekerheid kan worden bepaald. Niets natuurlijkers en eenvoudigers dan deze blokken te herplaatsen. 1) Wie zich hier door een of andere vooropgezette theorie laat afhouden van wat zijn gezond verstand hem ingeeft, handelt even dwaas als bijv. een archaeoloog, die de bijeenbehoorende torso en hoofd van een beeld gescheiden in twee kasten te kijk zet.

Het geval wordt iets gecompliceerder als een a a n t a l van zulke blokken aan het licht komt, waaruit een of ander ontbrekend deel van den tempel, bv. een nisafdekking of poortdoorgang kan worden opgebouwd, — niet met „scherpzinnigheid" maar — aan de hand van onweerlegbare feiten t.w. het doorloopen van het ornament van den eenen steen op den anderen, het aansluiten van breukvlakken enz. enz. Dit werk heeft plaats op den beganen grond. Waarna zich aanstonds de vraag voordoet: moet het aldus gereconstrueerde deel in het werk herplaatst worden, ja, dan neen? 2).

Voordat we, het trouwens voor de hand liggende antwoord geven, willen wij een practisch geval, nml. de reconstructie van het zgn. „tempeltje met jaartal" van het Panataran-complex bij Blitar, in beschouwing nemen.

1) Vgl. Marshall l. c. p. 10; „Every scrap of ancient tilework or carved brick, that is lying in the debris on old sites, should be restored if possible to its former place, care of course being taken to ensure the restoration being correct."

2) Dergelijke recontructies zijn ook uitgevoerd door Van Erp bij de restauratie van Boroboedoer. Zoo werden o. a. vele teruggevonden relief-fragmenten herplaatst en poorten uit de oude stukken opgebouwd. Deze werkzaamheden zijn echter eenigszins in het niet verzonken tegenover de zeer omvangrijke conserveerings- en restauratie-maatregelen en hebben daarom misschien niet de aandacht getrokken die zij waard zijn. Ook in Nederland zijn soms reconstructies uitgevoerd waarbij oude, van elders opgespoorde, onderdeelen dienst deden, laatstelijk bij de restauratie van de Agnietenkapel te Amsterdam.

Van dit tempeltje — vóór de behandeling een onaanzienlijk, uit 't lood gezakt gebouwtje (zie afb. 1) — ontbrak de geheele top. Bij de ontgraving van het terrein door Perquin in 1916 kwam een menigte fragmenten voor den dag, die, als de blokken van een blokkendoos, op en naast elkaar gepast, de verschillende lagen van het topstuk opleverden (zie de afb. 2 en 3 waaruit blijkt op welke manier te werk is gegaan). Uit deze lagen weer kon de oorspronkelijke vorm van den geheelen top met absolute zekerheid worden vastgesteld.

Dit voorbeeld maakt duidelijk, waarop onze bewering berust, dat de reconstructie van Hindoe-Javaansche heiligdommen niet zonder meer met de reconstructie van oud-Hollandsche monumenten op een lijn te stellen is.

Ontbreken van een Hollandsche oudheid belangrijke onderdeelen — een toren van een kerk door een brand verwoest, een vleugel van een raadhuis voor een vernieuwing gesloopt — dan zijn die gedeelten gewoonlijk onherroepelijk verloren. De oude baksteenen zijn voor vernieuwingen gebruikt of her- en derwaarts verspreid en kunnen, al zouden ze achterhaald worden, in het algemeen geen aanwijzingen omtrent de vroegere samenstelling van het bouwwerk geven. Bij reconstructie is men als regel aangewezen op gegevens, die hoe schijnbaar volledig en nauwkeurig ook, ruimte laten voor dwaling en fantaisie. 1).

Het in Holland gevoelde wetenschappelijk bezwaar: aanvechtbaarheid der resultaten, en het ethisch-aesthetisch bezwaar: bedrog gepleegd tegen het verleden en het heden door imitatie van het verloren gegane, kunnen niet tegen een reconstructie als die van het tempeltje met jaartal aangevoerd worden. Want de oorspronkelijke vorm van het ontbrekende wordt niet „afgeleid" maar o n t s t a a t u i t d e o u d e a u t h e n t i e k e s t u k k e n; d e r e c o n s t r u c t i e i s n i e t s d a n e e n

1) Zie de belangrijke discussies over dit onderwerp gehouden op de jaarvergadering van den Ned. Oudhk. Bd. te Arnhem 1915: Bull. 1915 p. 142.

1. Het zgn. Tempeltje met jaartal te Panataran voor de reconstructie.

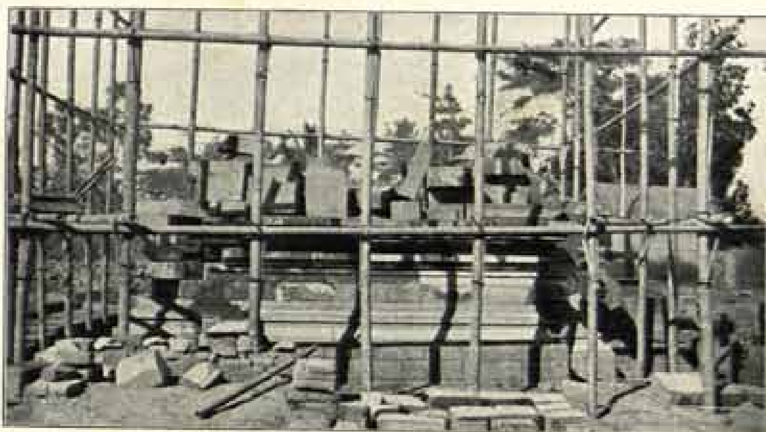
2. Een laag van het dak uit de oorspronkelijke stukken gereconstrueerd.

3. Het topstuk uit de oorspronkelijke stukken gereconstrueerd.

4. Het zgn. Tempeltje met jaartal te Panataran na de reconstructie.

5. Het zgn. Nagamonumentje te Panataran na de ontgraving.

6. Gevonden fragmenten van het Nagamonumentje.

7. Reconstructie van het bovengedeelte van het Nagamonumentje.

8. Het zgn. Nagamonumentje te Panataran na de reconstructie.

weer samenbrenging van wat door den tijd gescheiden is.

Ook zal duidelijk geworden zijn dat een reconstructie die berust op herplaatsing der afgevallen fragmenten niet met die, waarover Krom de staf gebroken heeft, gelijkgesteld mag worden. Diens opvattingen in zake reconstructie in het algemeen zullen mitsdien op eenige punten gewijzigd en aangevuld dienen worden.

Allereerst zijn meening, dat men nooit volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen zou zijn, waarvan het tempeltje met jaartal het tegenbewijs levert.

Dan zijn these, dat de wetenschappelijke reconstructie die op papier is.

De wetenschappelijke reconstructie van het Panataransche tempeltje werd uitgevoerd met het materiaal zelf. Als op een bouwkundige teekening wordt aangegeven, dat twee steenen bij elkaar behooren, moet men dat op goed geloof aannemen of ter plaatse aan de stukken controleeren. Een teekening kan dus verdoezelen en maskeeren, maar het materiaal zelf kan dat niet. Het eene steenfragment behoort bij het andere — of niet; een ornament loopt door — of niet. Hier leveren de stukken zelve de bewijzen van het zoo-en-niet-anders-zijn van een bouwdeel en eerst daarna komen teekenaar en fotograaf de reconstructie vastleggen.

Uit den wederopbouw van het Panataran-tempeltje blijkt ook de aanvechtbaarheid van de stelling, dat reconstructie geen wetenschappelijk belang zou dienen. Ja, wanneer het ,,wetenschappelijk belang'' geen hoogere eischen stelt dan het koude abstracte beeld, dat een bouwkundige teekening van een bouwwerk vermag te geven, dan kan men tevree zijn met zoo'n teekening. Maar niemand zal wel beweren, dat 't voldoende is van de bestaande Hindoe-Javaansche monumenten teekeningen en foto's te maken, te bezitten en te bestudeeren en dat het uit een ,,wetenschappelijk oogpunt'' niet noodig is die bouwwerken zelve te conserveeren. De origineelen zijn en blijven toch honderdmaal instructiever en suggestiever dan alle afbeeldingen bij elkaar. Zoo zal niemand met recht kunnen volhouden, dat de geleerde er onverschillig onder blijft of een bouwwerk uit de oude stukken in zijn oorspronkelijken toestand wordt hersteld (op de wijze als het tempeltje met jaartal) dan wel als vormlooze ruïne ,,voor verder verval wordt behoed'' terwijl in zijn archief een fraaie reconstructieteekening ligt te vergelen.

Zelfs aan den verdordsten ,,kunstaccountant'', den voor schoonheid ongevoeligsten archaeoloog—contradictio! want sinds wanneer is het geoorloofd archaeologie en aesthetica te scheiden en tegen elkaar in 't harnas te jagen? — moet het in volle schoonheid herrezen juweel van Javaansche architectuur te Panataran (afb. 4), meer te zeggen hebben dan de schitterendst uitgevoerde graphiek.

Maar genoeg van het ,,tempeltje met jaartal''.

Wij meenen te hebben aangetoond, dat de herplaatsing van een uit de oorspronkelijke stukken saamgevoegd bouwdeel als het topstuk van gezegd tempeltje niet maar een zaak is die de oudheidkundige kan goedkeuren en uitvoeren of afkeuren en nalaten. Maar dat èn de wetenschap èn de kunst van hem eischen dat hij het niet bij een reconceptie op papier laat, maar tot de uitvoering der reconstructie overgaat.

Het zal betrekkelijk zelden voorkomen, dat de fragmenten van een ontbrekend bouwdeel geheel voltallig bij de ontgraving van het tempelterrein of van elders te voorschijn komen en alleen de oude echte stukken voor de reconstructie worden gebruikt. Bij het ,,tempeltje met jaartal'' was het lot den reconstructor bijzonder gunstig en behoefden maar betrekkelijk weinig nieuwe steenen te worden aangemaakt en ingevoegd. Maar er zijn ook gevallen, dat een grooter of kleiner aantal oorspronkelijke stukken, ondanks de ijverigste nasporingen, onvindbaar blijft en de uitvoerder telkens opnieuw tegen elkaar heeft af te wegen de voordeelen

verbonden aan de herplaatsing der oude fragmenten in het werk en de nadeelen voortvloeiend uit een te overvloedig gebruik van nieuwe, ongeornamenteerde, lacunes-vullende steen, en na gezette overweging heeft te beslissen of hij en zoo ja, tot hoever hij de reconstructie moet uitvoeren.

Tot deze gevallen behooren de enkele hier nog te behandelen, allereerst het zgn. „naga-monumentje" te Panataran.

Bij de ontgraving van het Panataranterrein werd het basement van een tempeltje blootgelegd, dat op zich zelf al heel weinig bijzonders vertoonde (afb. 5). Maar in de onmiddellijke nabijheid kwamen allerlei fragmenten te voorschijn, die op elkaar gepast een negental fraaie gebeeldhouwde beelden opleverden (afb. 6). De voeten van elk dezer beelden bleken te rusten op steenen, die de bovenste helft van een reliëf-voorstelling te zien gaven, terwijl de onderste helft dierzelfde voorstelling nog op het basement aanwezig was. De oorspronkelijke plaats der beelden op het basement— nml. op de vier hoeken, ter weerszijden van den ingang en in het midden van de drie gesloten muurvlakken—kon dus als 't ware van den tempel worden afgelezen.

Tijdens de ontgraving kwamen nog een menigte andere fragmenten aan 't licht, met behulp waarvan, uitgaande van de bedoelde beelden, Perquin het lichaam van het tempeltje geheel kon opbouwen (afb. 7). Het bleek een allermerkwaardigst gebouwtje te zijn, zooals er op Java geen tweede is aan te wijzen. De figuren houden in de eene hand een bidschel omklemd en torsen op de hoog boven het hoofd gestoken andere hand de in bochten neerhangende lijven van naga's, welker koppen op de hoeken van het bouwwerk rusten; deze voorstellingen zijn in hoog relief opgewerkt tegen het tempellichaam, waarvan de muurvlakken met sierlijk geornamenteerde rozetten zijn gevuld. Van het dak kwam bij de ontgraving geen enkel fragment voor den dag, hetgeen ongetwijfeld hieraan toe te schrijven is, dat dat bouwdeel — evenals de daken der Balische meroe's — uit vergankelijk materiaal als hout en idjoek was vervaardigd.

Wat moest in een geval als dit worden gedaan?

Moest men het in stukken en brokken in elkaar gezette lichaam van het tempeltje op den grond laten staan of het op den tempelvoet herplaatsen, waarbij men dan de noodzakelijkheid te aanvaarden had een aantal ontbrekende steenen in de muren en toegangspoort te moeten aanmaken?

Zonder eenig aarzeling is tot het laatste besloten (afb. 8).

Prof. Krom betoont zich met die beslissing heel weinig ingenomen. „Dat de bijzondere kwaliteiten, schrijft hij, 1) van dit beeldhouwwerk er toe geleid hebben een reconstructie te doen uitvoeren, is begrijpelijk, en inderdaad krijgt men op deze wijze een indruk van wat dit gebouwtje geweest moet zijn. In zooverre is door den herbouw Panataran zeer zeker verrijkt. Dit neemt echter niet weg, dat onzes inziens toch de bezwaren blijven overwegen.

Een verantwoording van de reconstructie op grond der gevonden fragmenten is nog niet gepubliceerd, doch wij nemen gaarne aan, dat er in alle onderdeelen de meest volkomen zekerheid bestond. Echter blijft aesthetisch hetgeen er tot stand is gebracht, eenigszins onbevredigend, zoowel door de vele ingevoegde onbewerkte steenen, als vooral doordat de afwezigheid van gegevens voor het dak, het werk boven de kroonlijst in een horizontaal vlak doet eindigen. Daarenboven voelt men bij een reconstructie als deze toch maar al te zeer het halfslachtig karakter der resultaten; een goed bedoelde misleiding van den bezoeker, die hier als product der Hindoe-Javaansche bouwkunst iets voor zich krijgt, dat zij het dan ook uit authentieke fragmenten, in anno 1917 is opgetrokken. Kortom, het ware ons liever geweest, indien de scherpzinnige reconstructie er een op papier gebleven was en men slechts het basement voor

1) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst (1920) II p. 176.

verval had gevrijwaard, dankbaar dat de losse fragmenten zooveel leerden over den oorspronkelijken toestand van het monument, doch zonder een poging om het onherstelbare verlies op onvolkomen wijze te willen verhelpen, en daardoor slechts te meer voelbaar te maken".

Uit deze woorden blijkt, dat prof. Krom's bezwaren tegen de geincrimineerde reconstructie niet van wetenschappelijken maar van zuiver aesthetischen aard zijn. Dus een kwestie van smaak, zal men zeggen. Ja, maar dan toch eene waarover wel degelijk te twisten valt. Prof. Krom legt, naar het ons voorkomt, ten onrechte den nadruk op het onbevredigende dat het tempeltje in zijn tegenwoordigen toestand heeft. Inderdaad, niemand zal ontkennen, dat het ontbreken van het dak den totaalindruk ernstig schaadt en het aangenamer ware geweest als geen nieuwe steenen hadden ingevoegd behoeven te worden. Maar bij de beoordeeling van een reconstructie als deze make men geen vergelijkingen tusschen den toestand zooals die had k u n n e n zijn en die van thans, maar wel tusschen dien zooals die g e w e e s t i s en den tegenwoordige. Welnu, stelt men tegenover elkaar den oorspronkelijken toestand, dien prof. Krom had willen bestendigen: een alleronbelangrijkst tempelrestje, dat men zich de moeite wel had kunnen besparen ,,voor verval te vrijwaren", waarnaast op den grond opgesteld een menigte fragmenten, waaruit geen sterveling — of hij moest toevallig de reconstructie-teekening onder de oogen hebben gehad — zich een flauw denkbeeld van den oorspronkelijken toestand had kunnen vormen; en daartegenover het naga-monumentje in zijn huidigen staat, dat weliswaar niet volmaakt is, maar dan toch een uitstekenden indruk geeft van wat dit verrukkelijke gebouwtje eens geweest moet zijn.

Men heeft ,,een onherstelbaar verlies op onvolkomen wijze verholpen" meent prof. Krom. Laat dit zoo zijn. Maar wordt niet le mieux l'ennemi du bien gemaakt door een zoo verblijdende verbetering van den b e s t a a n d e n toestand te verbieden? Beklaagt men zich als van een fraai, zwaargeschonden beeld het hoofd teruggevonden wordt en op den romp herplaatst kan worden, ,,omdat daardoor het verlies van het nog ontbrekende te meer voelbaar wordt gemaakt"? En gevoelt men gewetenswroeging wanneer die samenvoeging van de bijeenbehoorende deelen in negentienhonderd zooveel plaats heeft in plaats van duizend jaar vroeger?

Van verweer overgaand tot aanval: De ontwerper van het naga-monumenttje heeft zich de beelden geplaatst gedacht òp het basement; zoo, dat de toeschouwer er naar zou opzien, en zij te saam, in de stemmige omlijsting van het muurwerk, een zinrijken groep zouden vormen. Voelt men niet dat de bezoeker op veel erger wijze misleid, bovendien tegen de intentie van den ontwerper een veel ernstiger vergrijp gepleegd wordt, als de beelden nuchter op den grond blijven staan, dan wanneer zij met bijbehooren op de oorspronkelijke plaatsen opgesteld worden?

De bezwaren van prof. Krom tegen de reconstructie kunnen wij dus niet deelen. Integendeel. Het komt ons voor dat de uitvoerder, die zich met het conserveeren van het tempel-basementje en het maken van een fraaie reconstructieteekening tevreden had gesteld, ernstig zou zijn tekort geschoten. Het u i t v o e r e n van de reconstructie was onzes inziens niet alleen verdedigbaar, maar onder de gegeven omstandigheden de eenige toelaatbare oplossing.

Wij komen aan de bespreking der nu nog onder handen zijnde reconstructie van den hoofdtempel van het t j a n d i P r a m b a n a n-complex, voor welker voortzetting prof. Krom tijdens zijn leiding van den Oudheidkundigen Dienst in 1921 de verantwoordelijkheid uitdrukkelijk heeft afgewezen.

Men kent de geschiedenis van den ,,archaeologischen moord" aan tjandi Prambanan gepleegd: Nadat onder de leiding van J. W. IJzerman de hoofdtempels gedeeltelijk blootgelegd en beschreven waren, werd na zijn vertrek op instigatie van den Voorzitter der Archae-

ologische Vereeniging te Djokja de beruchte deblayeering van het terrein ter hand genomen, welke hierin bestond, dat enkele gevonden top- en sierstukken gesorteerd en netjes op rijen geplaatst werden en alle overige steenblokken, geornamenteerde zoo goed als ongeornamenteerde, weggesleept en aan de Westzijde van het terrein te hoop gesmeten werden. Daar geen aanteekening gehouden was van de vindplaatsen der stukken, ging een schat van gegevens omtrent de oorspronkelijke structuur en ornamentatie van hoofd- en bijtempels verloren. Zoo liet zich tenminste aanvankelijk aanzien. Want ook hier is Perquin erin geslaagd orde in den chaos te brengen.

Wij kunnen hem hier bij de uitvoering der zeer omvangrijke werkzaamheden natuurlijk niet op den voet volgen; voor alle technische bijzonderheden naar de Oudheidkundige kwartaalverslagen en de daarin opgenomen foto's verwijzend volstaan wij hier met een kort overzicht van het allerbelangrijkste.

Daar van den beginne af duidelijk was, dat onmogelijk alle gebouwen van het complex, zelfs niet de zes hoofdtempels alleen, in een behoorlijken staat gebracht zouden kunnen worden — zulk een arbeid zou tientallen jaren vorderen — werd besloten voorloopig alleen den hoofdtempel in behandeling te nemen en daarvan weer alleen de Oost-en Zuid-facade. De andere facaden zullen den bezoeker dus steeds een denkbeeld van den oorspronkelijken toestand van het heiligdom kunnen blijven geven. Aan de genoemde gedeelten viel, behalve het reconstructieve werk, waarover straks meer, vrij veel conserveerings-werk te verrichten. Zoo eischten bijv. de afgebroken hoeken van het basement, de geheel ontzette balustrade van den omgang, verschillende zeer bouwvallige gedeelten van het tempellichaam dringend voorziening. Deze werkzaamheden, die het bouwvallig aanzien van den tempel op vele plaatsen aanmerkelijk verjongden, brachten, om niet te hinderlijke contrasten tusschen de vernieuwingen en het oude werk te laten voortbestaan, enkele maatregelen mede, die voor het behoud van den tempel niet noodig, maar uit een aesthetisch oogpunt zeer gewenscht waren m.a.w. restauraties. Daarbij kwamen dan nog de reconstructies. Bij het vorderen van den reuzenarbeid om de duizenden steenblokken van den berg aan de Westzijde te kantelen en te sorteeren (afb. 9) en de bijeenbehoorende bij een te zoeken, (afb. 10) was het Perquin mogelijk uit de te voorschijn gekomen fragmenten hoogst belangrijke gedeelten van den Ciwa-tempel op te bouwen op dezelfde manier als hem dat indertijd voor het tempeltjemet jaartal en het nagamonumentje gelukt was (afb. 11 — 14). En wederom deed zich de vraag voor wat de voorkeur verdiende: die gedeelten op het terrein te laten staan en uit de voorhanden gegevens een reconstructie-teekening te ontwerpen, dan wel ze in het bouwwerk te herplaatsen, waarbij zooals van zelf spreekt, niet de minste onzekerheid omtrent hun samenstelling noch omtrent hun plaats aan het bouwwerk mocht bestaan?

Wetenschappelijke bezwaren tegen de uitgevoerde reconstructie kunnen er, zooals uit het bovenstaande blijkt, niet aangevoerd worden.

Wel aesthetische?

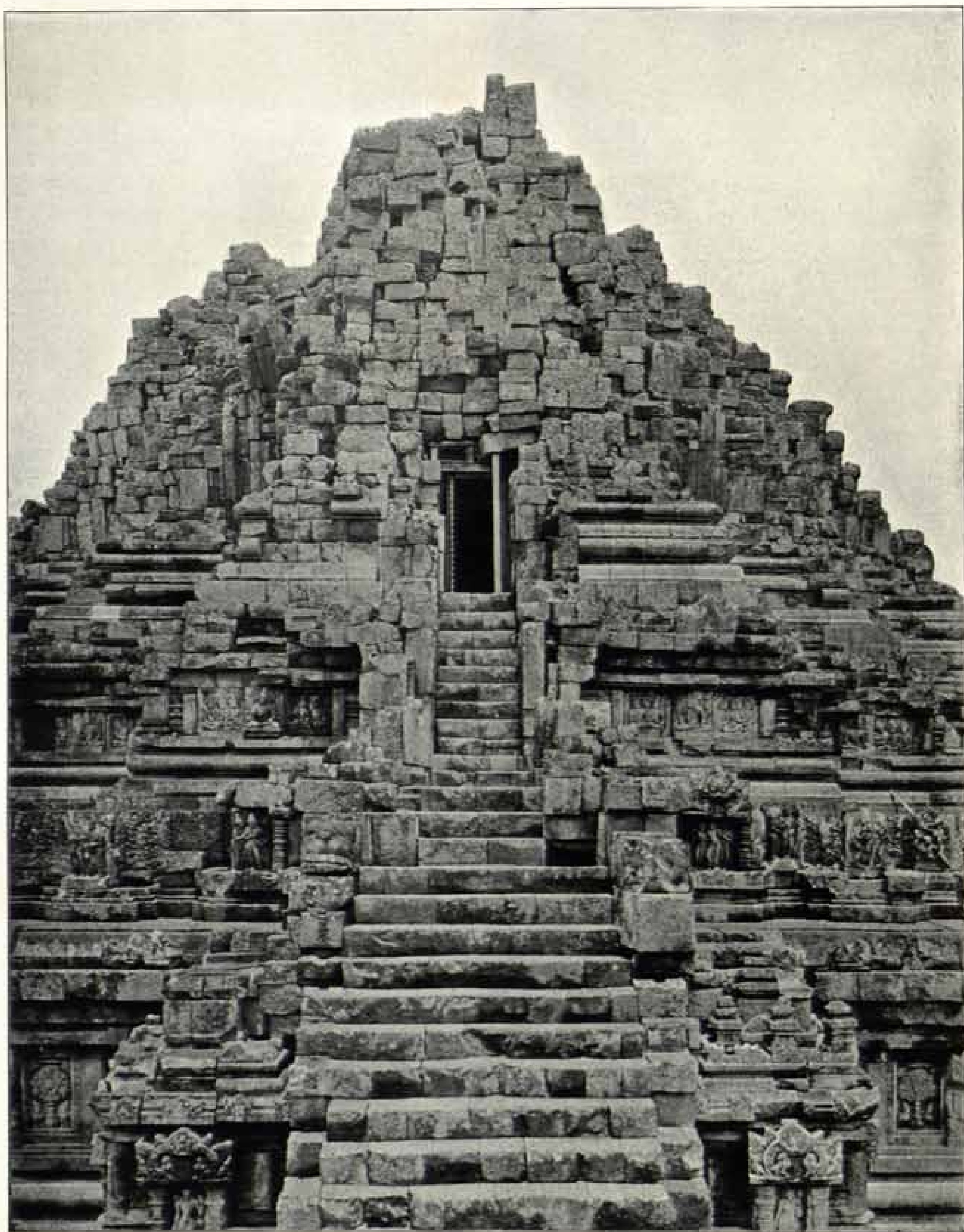
Ieder die tjandi Prambanan uit eigen aanschouwing kent, herinnert zich zijn eersten indruk bij het betreden van het terrein: het massale van de reusachtige steenhopen moge misschien iets imponeerends hebben, elk der zes hoofdtempels op zich zelf beschouwd biedt een troosteloozen aanblik. Het ergst het Ciwaheiligdom. Het basement is wonderlijk gaaf gebleven alsof de steenhouwers, die daar aan het werk waren zoo juist den beitel hadden neergelegd; maar op zoo'n basement past niet anders dan een vierkant tempellichaam met scherp geteekende uitsprongen en hoeken en in de plaats daarvan verheffen zich een drietal stomp- gepunte knekelhuizen van gemetselde, slordig gevoegde binnen werksteen — de gewelven der in 1903 gerestaureerde nevencella's — die een wijde open ruimte — de centrale tempelkamer — omsluiten. (afb. 19)

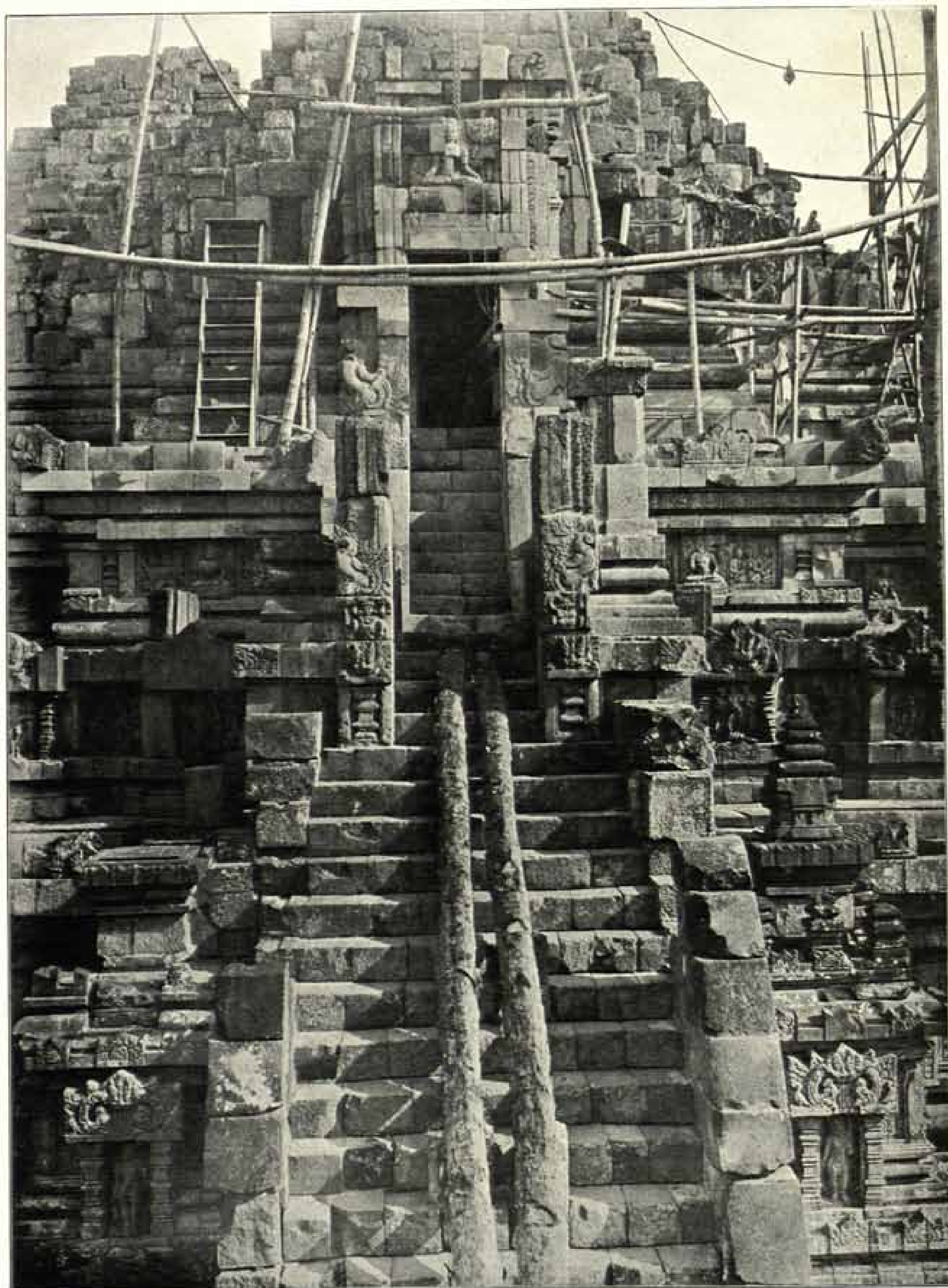
9. Het kantelen en sorteeren der steenblokken aan de West-zijde van het Prambanan-terrein.

10. Het sorteeren en samenvoegen der gevonden fragmenten.

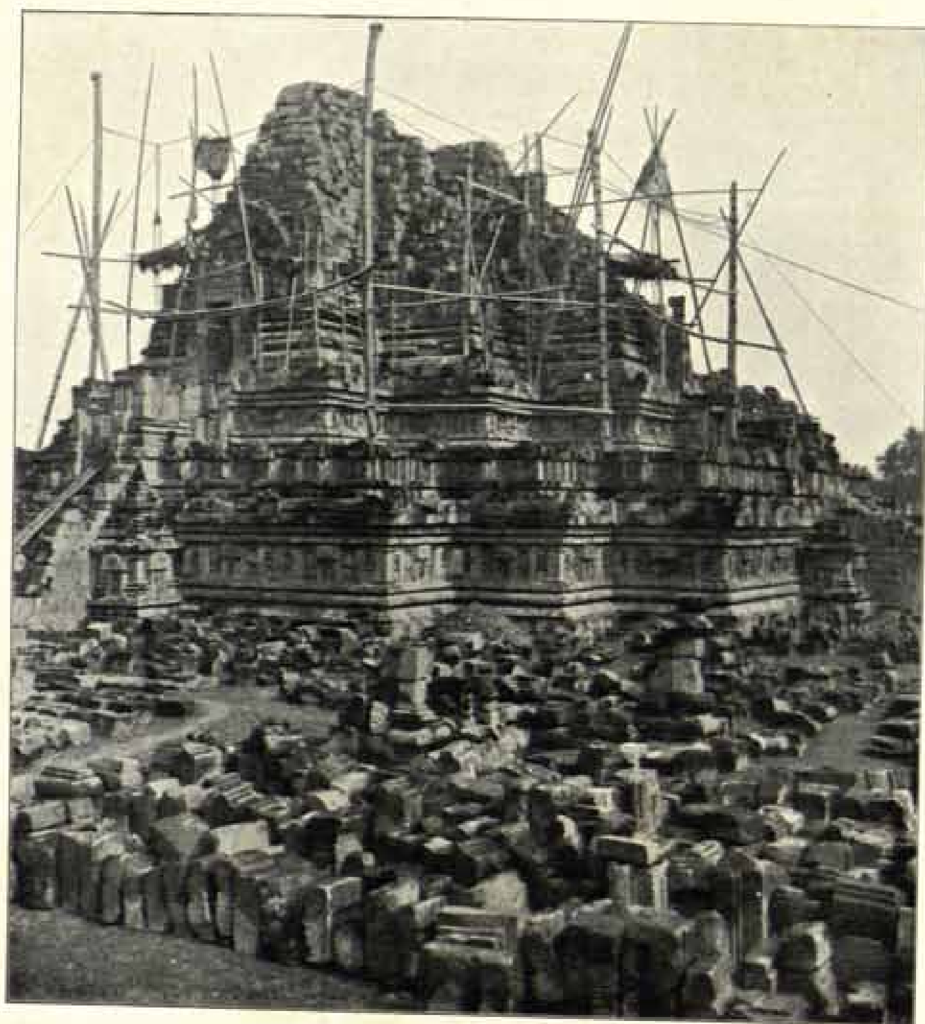
17. De Zuidelijke facade van den hoofdtempel voor 1903.

18. Dezelfde facade tijdens de reconstructie.

19. De hoofdtempel van het Z. O. voor het begin der werkzaamheden.

20. Hetzelfde aanzicht na de herstelling van de balustrade van den omgang, de herplaatsing van de spuiers op de hoeken en de gedeeltelijke reconstructie van het portaal en den ingang.

Dus geen sprake hier van een bouwval in „ongerepten staat", die een eigen natuurlijke charme bezit. Hier is niets overgebleven dan een verminkte romp van wat vroeger een betooverend schoon geheel geweest is, een treurige reste die niets meer te verliezen heeft en bij elke behandeling alleen kan winnen.

Dit bleek al dadelijk bij de uitvoering der eigenlijke herstellingswerkzaamheden en de zich daarbij aansluitende partieele restauraties. In nog veel sterker mate is dit het geval bij de uitvoering der reconstructies.

Elke steen die tot het bouwwerk behoort en herplaatst wordt, elk in elkaar gepast gedeelte, dat van het terrein naar zijn oorspronkelijke plaats aan den tempel wordt overgebracht, brengt zienderoogen verbetering in den bestaanden toestand en verrijkt het bouwwerk.

Men vergelijke eens de afgebrokkelde hoeken van den voet van vroeger met diezelfde hoeken nu de prachtig gebeeldhouwde spuiers herplaatst zijn (afb. 15), die de strakke horizontale lijn zoo geestig in het silhouet omhoog werken; dan de facades, vroeger als afschuwelijk verminkte aangezichten zonder neus, waarin door de herplaatsing van belangrijke gedeelten der portalen nu al zoo fraaie teekening begint te komen (afb. 16); den ingang der Zuidelijke cella waarboven de zoo interessante bovendorpel is aangebracht (afb. 17) en waarboven weer een reusachtige kalakop zal prijken. En men stelle zich verder voor hoe de aanblik van den tempel zal zijn wanneer alle reconstructies waaromtrent zekerheid bestaat zijn uitgevoerd: de wanden tot boven den kroonlijst opgetrokken, zoodat de knekelhuizen aan het oog onttrokken zijn; in de muurvlakken de twee rijen van nissen boven elkaar aangebracht, de portalen grootendeels hersteld ..... men behoeft waarlijk niet over veel verbeeldingskracht te beschikken om zeker te zijn dat het heiligdom in alle opzichten door het uitvoeren dier reconstructies zal winnen (Vgl. afb. 17 en 18, 19 en 20).

Bij de beëindiging van de werkzaamheden aan den hoofdtempel zal ongetwijfeld het uiterlijk geen volkomen bevrediging schenken: ofschoon belangrijke gedeelten van het dak zijn teruggevonden en de reconstructie ook van dit onderdeel, althans partieel, niet tot de onmogelijkheden behoort, bestaat er groote kans dat het bouwwerk niet verder dan tot en met den kroonlijst zal voltooid worden. In verschillende gedeelten zal het invoegen van nieuwe steen onvermijdelijk zijn.

Ook nu en later zal dus ruimte zijn voor critiek. Welke wij bij voorbaat meenen te mogen afwijzen op grond van de zelfde overwegingen die voor het nagamonumentje gegolden hebben, op grond ook van de vergelijking, die het ieder mogelijk zal zijn te maken tusschen de wel en de niet herstelde gedeelten van het Ciwa-heiligdom.

Komen wij tot een samenvatting van de boven gegeven verantwoording.

Het is wel duidelijk geworden, dat er ten aanzien van het reconstructievraagstuk op enkele punten verschil van opinie bestaat tusschen prof. Krom en mij; een verschil dat door een scherpe omlijning tot de kleinst mogelijke afmetingen teruggebracht kan worden.

Tusschen de jaren 1911 en 1921 blijkt prof. Krom wel eenigszins van zienswijze te zijn veranderd. In 1910 schreef hij: „Want het is nu eenmaal een feit: volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen is men nooit" en in 1921 (over het gereconstrueerde naga-monumentje): „...... wij nemen gaarne aan, dat er in alle onderdeelen volkomen zekerheid bestond". Dus de wetenschappelijke bezwaren, die eerst het zwaarst bij hem wogen, zijn sindsdien, zoo al niet vervluchtigd, toch aanmerkelijk aan gewicht verminderd. Ook de aesthetische bedenkingen tegen de uitgevoerde reconstructies nemen wij niet te erg au serieux. Men kan toch moeilijk volhouden dat het nagamonumentje van Panataran of het Ciwa-heiligdom van Prambanan door de behandeling aan echtheid of aantrekkelijkheid hebben ingeboet! Toch blijft prof. Krom, ook na zijn bezoek aan de gereconstrueerde bouw-

werken, bij zijn vroegere opvatting, dat de Oudheidkundige Dienst zich heeft te bepalen tot de maatregelen tot behoud en niet dan bij wijze van hooge uitzondering een reconstructie toelaatbaar is, een opvatting die door velen in Nederland schijnt te worden gedeeld.

We meenen prof. Krom geen meening in de schoenen te schuiven, die niet de zijne is, als wij de reden van zijn vasthoudendheid zoeken in zijn opvatting van de taak van den Oudheidkundigen Dienst: dat deze is en behoort te zijn vóór alles een wetenschappelijk instituut, dat zich heeft bezig te houden met de verzameling en verwerking van wetenschappelijk materiaal, dus niet met de uitvoering van reconstructies, waarmede niet direct wetenschappelijk belang gediend wordt.

Het wetenschappelijk karakter van den Oudheidkundigen Dienst erkennen ook wij gaarne. Ook wij zien in, dat zijn taak is niet alleen wetenschappelijk werk te verrichten, maar ook niet-wetenschappelijk werk na te laten. Tot het laatste rekenen wij het „restaureeren" van bouwwerken zonder de uiterste noodzaak, ook het reconstrueeren van bouwwerken zonder voldoende gegevens. Met prof. Krom achten wij zulk werk buiten de bemoeienis en beneden de waardigheid van den Oudheidkundigen Dienst te vallen.

Maar iets anders wordt het bij reconstructies, die in wetenschappelijk opzicht aan de hoogste eischen voldoen en tegelijk de bouwwerken verrijken en verfraaien.

Als dan de oudheidkundige de ontgraven schatten voor zich en zijn vakgenooten houdt alleen om ze te catalogiseeren en te bestudeeren en desnoods te publiceeren in een vorm die een handjevol geleerden apprecieert, zal hem het verwijt van wetenschappelijk egoïsme zeer zeker en zeer terecht niet worden bespaard.

Dec. 1921.

DE GAJAHMATI TE SOLO

door

S. SUHARI.

Omtrent den oorsprong van de Gajahmati tasten wij tot heden nog in het duister. Werken daarover bestaan, voor zoover we weten, niet, alleen Rouffaer gaf in de Encyclopaedie v. Ned. Indie 1) als zijne meening te kennen, dat deze afkomstig zoude moeten zijn uit het voormalige Pasuruansche rijk Sengguruh, dat weleer naar den grootsten en wereldberoemden Majapaitschen minister Gajahmada, Gajahmada heette, doch wegens de overwinning door Sultan Agung van Mataram bijwijze van spot door de zijnen Gajahmati d.i. doode olifant, zoude zijn genoemd 2). Een en ander zoude dan bewijzen, dat ze geen buitenlanders waren, doch echte Javanen uit den Oosthoek.

Van den panewu panegar M. Ng. S o n t a t u r o n g g a 3) echter hooren wij omtrent het ontstaan van genoemde Gajahmati het volgende:

Ten tijde van Majapait vond een vrouw die bezig was haar sawah te bewerken, een buitengewoon schoon afgewerkten en met goud en zilver belegden drinkhoorn. Zij vond dezen zoo mooi dat zij dacht, het bezit ervan niet waardig te zijn, waarom zij dan ook onmiddellijk naar den koning ging, om Hem dien aan te bieden. De koning was niet weinig verheugd over het mooie geschenk, bestemde de nieuwigheid tot drinkhoorn d.i. c a r a q zijner rypaarden en beloonde de vrouw met eene betrekking verbonden aan de vondst, zoodat voortaan haar taak was, de paarden, waarop de koning gezeten was, wanneer Z.M. mocht gaan uitrijden, te drenken (n a r a q i). Aangezien zij echter eene vrouw was, en het derhalve te veel van hare krachten zou zijn gevergd, indien zij immer met Z.M. mede moest, die immers niet zelden zware en moeilijke, voor de vrouw haast onmogelijke tochten maakte, bepaalde de koning tevens, dat zij voor het vervullen van hare plichten een vervanger d.i. wakil of hemban diende te nemen.

Een zelfde geval deed zich voor in den tijd van Demaq. En daar de hoorn precies van denzelfden vorm en hetzelfde materiaal was als de tijdens Majapait gevondene, gaf de Sultan dezen den naam en het praedicaat van Kiai Sadewa en den eersten van Kiai Nangkula, daarbij bepalende dat voortaan beide curiositeiten „een paar" moesten vormen. De gelukkige vindster werd mede met een zelfde betrekking als de eerste bekleed, ook goedgevonden dat zij eenen manspersoon tot wakil nam, en dat zij (hij d.i. dus de wakil) in den vervolge tevens het pendant d.i. sisihan van den eerste zou wezen. De keuze der respectievelijke wakils werd evenwel geheel aan beide gelukkigen overgelaten.

Verder werd vastgesteld, dat de betrekking erfelijk zou zijn en in verband met het feit dat die verworven werd door vrouwelijke personen, de erfopvolging van moeder op dochter zou moeten overgaan.

De Sultan van Pajang handhaafde vermelde betrekking en werkzaamheden, en liet die mede op zijn geliefkoosde rijdier, den olifant, toepassen. Doch ongelukkig: nauwelijks was de woudreus gedrenkt of hij zeeg doodelijk ter aarde. Het Koninklijke dier blies den laatsten adem uit ......

Of er vergif in het water was dan wel of de Goden die bijzondere hoorns slechts

---

1) Deel IV blz. 295, vgl. Enc. 2e dr. I p. 727.

2) Terwijl Gajahmada de „bronstige olifant" beteekent.

3) Sinds Donderdag 10 dezer tot kliwon benoemd onder den naam en titel van R. Ng. Kudájágádipurá.

voor het ros bestemd uit den hemel hadden doen nederdalen, is niet bekend; genoeg zij, dat de Sultan gelastte, de van dat oogenblik af aan heilig verklaarde caraqs slechts voor de paarden te bestemmen.

Sultan Agung handhaafde den bedoelden ambtenaar niet alleen, doch maakte er zelfs bij wijze van bijzondere onderscheiding een corps van acht personen van, wier functie eveneens erfelijk was en die behoorden tot het geslacht van de beide bovengenoemde vrouwelijke ambtenaren, terwijl Hij hunne ambtsplichten uitbreidde met het vervaardigen van karwatsen en alle touwwerk ten behoeve van het harnachement.

Zoo bleef die regeling onveranderd voortbestaan totdat de voor-vorige rijksbestuurder K. R. A. Sasranegara [1]) het geraden vond, voor hen geen uitzondering te maken en de erfopvolging te hunnen aanzien geheel te regelen overeenkomstig die van de andere Rijksambtenaren [2]).

Zoodat met Vrouwe Jayéngriris — ik noem hier speciaal „vrouw" wijl de man, haar echtgenoot, haar ambtelijken naam en titel deelde — de laatste representante van het oude stelsel, de voor geheel Java en in het bijzonder voor Solo zoo buitengewoon eigenaardige regeling voorgoed is afgeschaft, en heel toevallig met haar de l a a t s t e telg van het geslacht is heengegaan.

Evenwel bestaat het corps nu nog en vormt een onderafdeeling van de Kawadanan Panegar-Gamel, doch met de erfelijkheid is het voorgoed gedaan.

Als bijzonderheid zij vermeld, dat beide lurahs — slechts de beide hoofden dragen onder de bovengenoemde acht functionarissen dezen titel — bij officieele gelegenheden (zooals Koninginnedag, als de Susuhunan naar den Resident gaat etc.), wanneer een paar van 's Vorsten rijpaarden in den langen Vorstelijken stoet d.i. pandengan, pleegt te worden medegevoerd, inplaats van een gebatikte een sitsen dodot, d.i. groote ambtelijke kain, aanhebben en gemelde caraq in een slendang-cindé dragen, op dezelfde wijze als men kinderen pleegt te dragen. Beide afwijkingen n.l. sitsen dodot en het voor de borst dragen d.i. ngemban, is gebaseerd op de vrouwelijke gewoonte.

Hun kleeren zijn overigens precies gelijk aan die van hun manlijke ambtgenooten z.a. kuluq, sikepan-hageng, wedung etc, terwijl bovendien de dodot, hoezeer ook van een andere stof vervaardigd, toch op dezelfde wijze wordt opgemaakt als die der mannen.

Bij den stoet van het staldepartement dat zelf deel uitmaakt van des Vorsten lange optocht, openen zij, met de caraqs voor de borst gedragen, den stoet en worden onmiddellijk gevolgd door twee hunner jajars d.i. onderhoorigen, die ieder een Vorstelijke karwats dragen, op deze wijze als het ware met zijn vieren een aparte groep d.i. kancuhan vormende.

Bij het drenken der rijpaarden evenwel dienen zij deze buitendien dansende te naderen en wel zoo, dat hun passen en hun blik d.i. hulathulatan op die eener vrouw moeten gelijken. [1]) Men schrijft al deze gewoonten toe aan het feit dat de allereerste Gajahmati eene vrouw was.

---

1). Rijksbestuurder van 1867-1887; † 1894.

2). De Rijksbetrekking was erfelijk en ging van vader op zoon over, bij ontstentenis waarvan de dochter optrad die, voor zoover het vervullen van de ambtsplichten betreft, door een manlijken wakil werd vervangen. Zoo'n wakil droeg, ook al was hij haar echtgenoot niet, den ambtsnaam en titel, doch was niet gerechtigd de payung te voeren en bij Kratonfeesten op de ambtelijke lampit d.i. tiker te gaan zitten. Dit privilege was aan de eigenares (om zoo eens uit te drukken) van het ambt voorbehouden.

Als houdster van een panewu-rang leeft heden nog een oude dame R.A. Wiradipraja. Van huis uit is zij panewu-Gedong-Kiwa en genaamd Ng. Martapraja, voor welk ambt zij een zekere Sumawur tot wakil heeft gekozen. Zij trouwde indertijd met wijlen R. Ng. Wiradipraja, zelf ook panewu, wiens naam zij tot heden draagt.

Bij Pranatan van 1 Dec. 1869 nom. V. 8 Siam Wawu 1801 en 6 Mei 1918 nom. 30 A/3, is de regeling nopens het vrouwelijke erfrecht afgeschaft, zoodat een dochter nooit een manlijk ambt kan vervullén. Geheel afgeschaft is het evenwel niet want de erfelijkheid gaat, bij gemis aan één manlijken afstammeling over op den schoonzoon.

De genoemde Pranatans bepalen tevens dat, ondanks de erfelijkheid, alleen zij benoembaar zijn, die blijken van geschiktheid geven en van een onbesproken gedrag zijn.

1) Het drenken der paarden geschiedt alleen als de Susuhunan rijdt en wel op de volgende wijze:

De kliwon, chef der afd. Panĕgar-Gamlĕ

In verband met het hierboven omtrent de moederrechterlijke zeden der Gadjahmati medegedeelde — ik kom daar zoo aanstonds uitvoeriger op terug — meenen wij als waarschijnlijk te mogen veronderstellen dat meer gemelde Gajahmati niet oorspronkelijke bewoners van Java zijn, zooals Dr. Rouffaer zich dat voorstelt, maar veeleer een stam of volk van den overwal, wellicht door overwinning hierheen gebracht, om als slaaf met een bepaalden arbeid te worden belast, een werkzaamheid waarin zij bijzonder uitmuntten. Vanwaar, is natuurlijk vooralsnog moeilijk te zeggen; maar niet onmogelijk lijkt het ons, dat zij afkomstig waren van een streek of eiland, waar het paard onder de fauna het meest vertegenwoordigd was, waardoor de bevolking vanzelf vertrouwd was met het dier, en er bijgevolg ook makkelijk mede kon omgaan.

Het vervaardigen van karwatsen en touwwerk zal naar het mij voorkomt, als een overblijfsel moeten worden beschouwd van — zoo waag ik te gissen — de voorheen bij hen gebruikelijke lange zwepen en lasso's uit den tijd dat zij nog in de wildernis der oerwouden huns vaderlands leefden, terwijl het drenken der paarden o.i. een latere verfijning is van het vroeger door hen als slaaf verrichte werk eens paardenknechts of tenggan, mogelijk tevens grassnijder of pekatiq. Deze verfijning zoude dan dagteekenen van den tijd, dat zij van slaaf tot Vorstelijk beambte zijn verheven. De waardigheid van een Vorstendienaar toch gedoogde niet slavenwerk te verrichten, doch geheel uit het corps treden ware ondenkbaar. En daarom moest het grove stalwerk in ,,alleen drenken" of naraqi worden veranderd en de vernederende slavenarbeid van roskammen en grassnijden worden overgelaten aan een nieuwen slaaf. Hoe het zij, in ieder geval werd hun m.i. als overwonneling een functie toegewezen, die het meest met hun natuurlijken aard strookt.

Overigens werd hun het b e r ij d e n der paarden v e r b o d e n, omdat dit het werk was van den panegar of piqueur: ergo hoewel zij in het staldepartement een plaats kregen en de rijkunst vermoedelijk zeer wel zullen hebben verstaan, werd hun toch zulk een arbeid opgedragen, die in hun oog wel is waar vrij aanzienlijk zal zijn geweest, maar voor den werkelijken Javaan of overwinnaar, niet bijzonder eervol was. Het fijne aristocratische werk d.i. pandamelan miyayi, bleef voor hen gesloten!

Dat in afwijking met het algemeen bij de Javanen gehuldigde familierecht hun erfopvolging in vrouwelijke linie moest geschieden, geeft ons toch wél genoeg te denken dat het inderdaad geen Javanen kunnen geweest zijn, maar buitenlanders bij wie het matriarchaat heerschte. Want, daar waar geen matriarchaal stelsel bestaat, is een regeling als bovenomschreven n.o.b.m. niet denkbaar. Het is zelfs zoo sterk dat in het Wetboek Hangger-Hageng [1]) (d.i. een door de rijksbestuurders van Solo en Djokja aangegaan rechtscontract, waarvan de oudste door Rouffaer teruggevonden redactie [2]) dateert van Zaterdag 6 Sura Wawu 1697 Caka = 21 April 1771 en de door Roorda gepubliceerde text een der latere vernieuwingen vertegenwoordigt en wel die van Zondag 3 Besar Wawu 1745 = 4 October 1818), art. 18 wordt bepaald dat bij huwelijksgeschillen tusschen man en vrouw bij het volk der Kalangs den man, doch bij de Pinggirs en Gajahmati de vrouw den voorrang moet worden gegeven. Deze vreemde bepaling werd in art. 24 van de Nawala-

---

waarvan het corps Gajahmati een onder-afd. is, treedt bij het naderen van den Vorst op Hem toe en wacht geknield d.i. jèngkèng (wederom op de vrouwelijke manier) de bevelen van zijn Doorluchtigen Gebieder af. Zoo gauw hem een wenk gegeven wordt, geeft hij de Gajahmati een teeken door te zeggen ,,toya" (met een langgerekte o) en deze treedt dansende het paard, waarop de Vorst gezeten is en van te voren door twee zijner collegas wordt vastgehouden d.i. karung, tegemoet. Men begint met een caraq te ledigen; zoodra men echter denkt hieraan niet genoeg te hebben, dan pas treedt een tweede naar voren. Na het drenken rijdt de Susuhunan verder.

Ofschoon we altijd van drenken spreken, is het er vooral om te doen om het schuim, dat den bek van het paard bevuilt, schoon te wasschen. Het paard drinkt uiteraard heel weinig van het water.

1) Uitgegeven door T. Roorda blz. 119. Johannes Müller Adam 1844.

2) B. K. J. 54 p. 114.

Pradata [1]) d.i. de naar een afschrift van 1759 C. door Roorda uitgegeven, inderdaad eveneens op 4 October 1818 door P. B. IV vastgestelde vernieuwde redactie van dit rechtsboek [2]) herhaald. Deze herhaling heeft natuurlijk haar reden; en bovendien is het toch o.i. moeilijk aan te nemen dat een clausule in een wetboek niet stroken zou met de algemeene begrippen van billijkheid en rechtvaardigheid van hen, over wien dat wetboek moet heerschen. Evengoed als dat de Indische Regeering ons, Javanen, een wet voorschrijft die zooveel mogelijk overeenkomst heeft met onze innerlijke gevoelens en eigen adat, evengoed zullen beide wetboeken met dezelfde bedoeling geschreven zijn.

Daar evenwel de gevoelens van den mensch voornamelijk berusten op deszelfs godsdienst, wat ook ten slotte den doorslag geeft van beschaving, cultuur en adat, zoo kunnen die artikelen bezwaarlijk een gevolg zijn van het Buddhisme, Hinduisme dan wel Mohammedanisme, de hier door de bevolking omhelsde religiën, wijl geen van deze drie het matriarchaat voorschrijft. En dat het als een oude gewoonte ooit hier op Java zou hebben geheerscht, daarvan hebben wij tot nog toe nooit gehoord. Rest dus nog alleen, dat meergenoemde Gajahmati een door het Javaansche leger overwonnen, met het matriarchale stelsel toegerust volk was, dat rijk aan paarden moet zijn geweest. Het leger nam de overwonnelingen naar Patria mede, bestemde ze, omdat ze uit den aard der zaak handig met het ros wisten om te gaan, voor de zorg van het paard, (wellicht de cavallerie?) en liet ze uit piëteit voor hunne instellingen het matriarchaat behouden. Mogelijk mochten zij ook hun nationalen eeredienst behouden.

Door den omgang met andersdenkenden en wellicht ook door vermenging met het Javaansche ras, zijn de Gadjahmati langzamerhand hunne speciale gewoonten kwijtgeraakt, men wist niet goed meer waarom het erfrecht aan de vrouw werd voorbehouden, de instelling is gaan verwateren weshalve deze ten slotte waren gedoemd om te worden afgeschaft. Het matriarchaat verdwijnt alzoo voorgoed van het tooneel.

Een brief van den Hoofdpangulu van Solo d. d. 15 Rabingulawal Ehé 1852 nommer 3/21-A/1 of 24 dezer in antwoord op onzen vraag of wellicht art. 24 van meer genoemde Nawala-Pradata gebaseerd zou zijn op de Qor'an of op een of ander Mohammedaansch voorschrift bevestigt volkomen ons vermoeden, waar Z.H.E.G. zegt, dat het bewuste artikel was ingelascht alleen „uit eerbied voor de gebruiken van de Gajahmati". Zoo niet, dan was het een voorschrift van hun nationalen eeredienst, dien de Javaan gaarne door zijne overwonnelingen behouden zag.

Om de reeds bekende redenen is het voor ons evenwel een bezwaar — zonder daarom iets op zijn kundigheid af te dingen — om met dezen, zoo knappen Soloschen godsdienstvoorganger verder mede te gaan en aan te nemen, dat de Gajahmati uit de Tengger afkomstig zouden zijn geweest

Volledigheidshalve zij nog aangeteekend, dat de aangehaalde brief ook een mededeeling bevatte, dat de Gajahmati en Pinggir bij huwelijken niet tot wali d.i. toestemmend persoon wordt toegelaten, in tegenstelling dus met het recht van den gewonen Islamiet, waarom zij dan ook genoodzaakt zijn zich in voorkomende gevallen van den wali-hakim d.i. de overheid als toestemmend persoon te bedienen. Deze rechtsbeperking is een gevolg van het Mohammedaansche slavenrecht.

Mohamad Ilham, pamijèn pradikan van Langenarja, vertelde ons, dat vroeger de Pinggirs slechts twee talaq's hadden, wijl zij slaven zijn, en dat recht zal de Gajahmati ook gehad hebben.

Wij zeggen hier uitdrukkelijk „zijn" wijl zij slaven „waren" en volgens de pradikan van Jatisaba met wie we over een en ander spraken, tot nogtoe niet

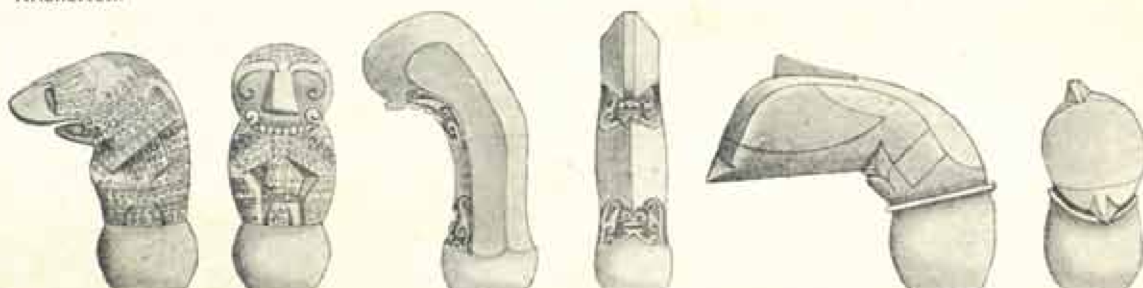
1) Uitgegeven door T. Roorda, zie verder D. L. Mounier in Tijdschr. v. Ned. Indië VIe jrg. 1e deel 1844.

2) De oudste door Rouffaer teruggevonden codificatie hiervan dateert vermoedelijk van 15 Mei 1771 (B.K.I. 54 p, 115).

Gajahmati in den optocht

Krisheften.

Gadjah mati. Toenggak semi. Indragiri.

Het drenken
van een rijpaard

Tjaraq

zijn vrijverklaard, weshalve hun het recht van den gewonen burger nog wordt onthouden.

Aangezien de expansie van Java tijdens haar grootheid zich niet verder uitstrekte dan Indonesië, en voorzoover wij weten nergens in die streek het matriarchaat gehuldigd werd dan in Midden-Sumatra, lijkt het ons niet onwaarschijnlijk indien we veronderstellen, dat gemelde Gajahmati wellicht uit Sumatra afkomstig zullen geweest zijn. Dit stemt ook overeen met het feit dat daar het paard veelvuldig voorkomt.

Dat zij eerst evenals de Kalangs van de Javanen afgescheiden leefden en met deze geen onderlinge huwelijken mochten aangaan, is voor ons zeker; even zeker achten wij het ook, dat zij, toen de slavernij in beteekenis verminderde zich langzamerhand wel met de inheemsche bevolking zijn gaan vermengen, waardoor hunne instellingen dus ten slotte verwaterd raakten en op een gegeven oogenblik als het ware geheel werden vergeten.

Terloops zij opgemerkt dat den Gajahmati voorgeschreven is een speciaal soort hukiran d.i. krisheft te dragen, die te Solo overigens niet gebruikelijk is en volgens deskundigen ook niet gebruikelijk is geweest.

Weliswaar is de thans gangbare hukiran te Solo, de z.g. Tunggaqsemi van een zeer recenten datum, d.w.z. dat hij pas in den Solotijd zou zijn ontworpen [1]) doch voorzoover wij uit mededeelingen van bevoegde personen kunnen nagaan, is de nu voor de Gajahmati voorgeschrevene nooit een bij ons, Soloneezen, gangbaar model geweest.

Hoewel het thans al te gewaagd schijnt te trachten hieruit verder bepaalde conclusies te trekken, waar men omtrent de geschiedenis der krisheften-versiering nog nagenoeg absoluut in het duister tast, willen wij toch niet nalaten hiernevens onzen lezers drie hukiranafbeeldingen ter beoordeeling aan te bieden. We voegden ter vergelijking het model C bij, aangezien het o.i. wel eenige overeenkomst met A biedt. Daar C nu een model is dat thans nog in Indragiri (Oostkust van Sumatra) gebruikelijk is [1]) en waarvan het origineel als een tegengeschenk van den Sutan Muda van dat Landschap werd ontvangen, zoude dit wellicht bij nader onderzoek op een gezamenlijke oorsprong der beide modellen (A en C) in Sumatra kunnen wijzen.

Overigens achten wij het verhaal van den panegar over de vondst van zeer recenten datum, uitgedacht toen men niet meer wist waar de merkwaardige gewoonte van de moederrechtelijke erfopvolging vandaan kwam. Men is toen dus maar een verhaal gaan smeden dat handelen moest over het ontstaan van meergemelde Gajahmati. Dat het gecombineerd is met de heilige caraq is licht te begrijpen, indien men in aanmerking neemt dat het hun toch heel moeilijk is iets te begrijpen wat hunzelf vreemd voorkomt. Die fantasie is hun derhalve wel te vergeven.

Wat nu de ouderdom der caraqs betreft, bij gemis aan historische gegevens nopens de Gadjahmati, zijn wij ter bepaling daarvan alleen aangewezen op de bewerking van deze drinkhoorns zelf. Dat ze bepaald oud zijn, daarover bestaat bij ons geen twijfel. Model en afwerking, gelijk hierbij afgebeeld, doen o.i. dadelijk aan de Hindu-periode denken. Ze zijn zooals daaruit te zien is, zeer elegant van vorm en model en vervaardigd van bantenghoorn, beslagen met zwaar zilver, terwijl de beide uiteinden met zwaar goud zijn ingelegd (d. i. s r a s a h), hetwek zeer fraai en kunstig is bewerkt (d.i. t a t a h) in den vorm van bladerenslingers (p a t r a n) zooals men die b.v. ook op de candi's aantreft.

Een ander zegsman deelt ons echter mede dat in den ouden tijd slechts de hoorns waren gevonden en dat de bewerking in opdracht van P.B. IV zoude zijn geschied. Dit verhaal lijkt ons niet geloofwaardig.

1) Naar men ons mededeelde is het ontwerp van P. B. III die, zelf een artist, verschillende hukirans voor de Kraton-pusakas heeft vervaardigd, welke thans nog in gebruik zijn.

1) De mededeeling is ontleend aan een brief d. d. Indragiri 20 Augustus 1921.

1. de motieven die in het goud zijn uitgebeiteld van een heel anderen en van veel ouderen stijl zijn dan die in den tijd van P.B. IV gebruikelijk waren.

2. de af- en bewerking der edele metalen op een oudere afkomst wijzen, daar die ten tijde van P.B. IV geheel anders geschiedden, zooals men bij aandachtige beschouwing van plaat V en VI zal kunnen constateeren [1]).

3. het ons zeer apocrief lijkt onbewerkte hoorns aan eenen Vorst aan de bieden waar zulke dingen uiteraard niet zeldzaam waren. Immers in den tijd van Majapait was Java nog grootendeels bosch, oerbosch, zoodat vanzelf de banteng niet zeldzaam was.

En uit de niet-zeldzaamheid van het dier volgt het ordinaire der hoorns, en vanzelf mist de aanbieding dan zijn zin.

Wij ontkennen niet dat aan die hoornen thans heilaanbrengende kracht wordt toegeschreven en dat, mochten we zoo'n schat bezitten, we geen oogenblik zouden dralen die aan den Susuhunan aan te bieden, doch het kan en moet alleen geschieden omdat ze iets zeldzaams of buitengewoons is. En deze zeldzaamheid brengt de toegeschreven heilaanbrengende kracht met zich mede, zooals men zulks trouwens ook elders kan opmerken. In Holland b.v. brengt het klaverblad van vier geluk aan door deszelfs zeldzaamheid.

Dat dus onbewerkte hoorns aan den Vorst zouden zijn aangeboden, lijkt ons absoluut onaannemelijk, zoodat, indien de caraqs werkelijk eene vondst vertegenwoordigen, zij reeds in hun bewerkten staat moeten zijn aangetroffen.

Zooals gezegd, zijn de caraqs werkelijk mooie oude stukken, o.i. overwaard om later als modellen te dienen voor de door het Java-Instituut te openen kunstnijverheidsschool.

De hoorn zelf is prachtig van vorm en zeer elegant, terwijl de bewerking (tatahan) van het goud een prachtig specimen is van een thans nog bloeiende tak van Javaansche kunstnijverheid. De lijnen zijn zoo edel en de bladeren zijn echt levend! Het hoeft natuurlijk geen betoog dat deze heilige stukken thans tot de pusakas van den Kraton van Surakarta behooren. Zij zijn bewaard, elk in een eigen foedraal van donkerroode d.i. sawomateng zijde (de kleur van het Solosche Hof) te samen gelegd in een eveneensmet donkerrood fluweel gevoerde, fraai bewerkte kist, die op haar beurt wordt geborgen in de traditioneele hooge pusakakast, waarvan het model sterk doet denken aan de Balische Godenhuisjes of Sanggahs. Het uithalen geschiedt alléén na een voorafgaand offeren en wierookbranden, terwijl ze alleen worden gebruikt als pronk bij de bovenomschreven plechtigheden.

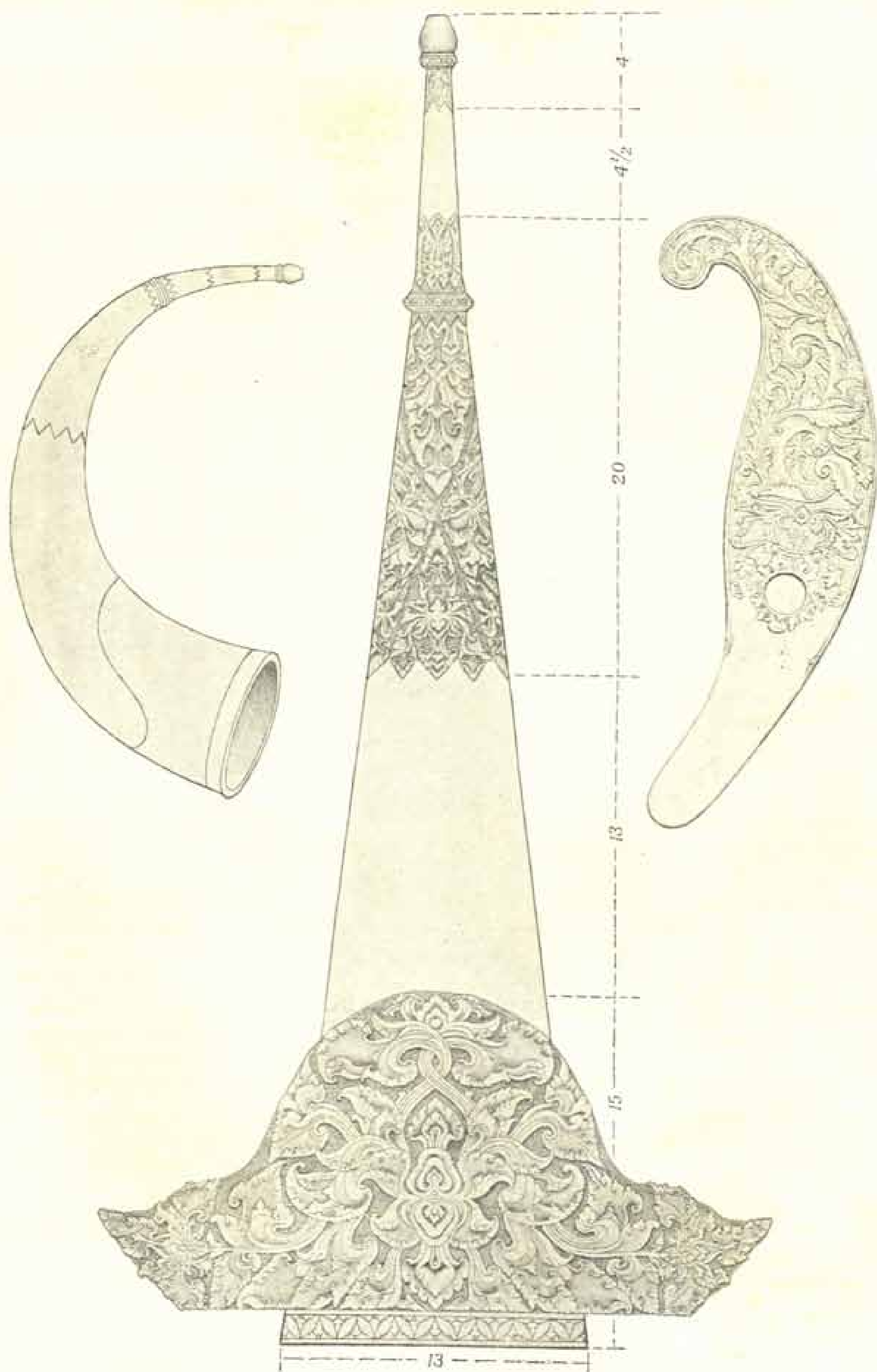
Een vernielende kracht wordt aan deze erfstukken toegekend voor hen, die het wagen te liegen. Vandaar dat bij diefstal de bestolene niet zelden om eene beslissing door middel van de kracht van deze pusaka's verzoekt. De ceremonie geschiedt als volgt:

De bestolene richt zich allereerst tot den hoofdbewaarder met het verzoek om een godsoordeel middels de kracht van deze poesaka's te mogen doen plaats hebben. Nadat deze een dag heeft bepaald, verschijnt eenstgenoemde (vergezeld van den verdachte) met zijne offerspijzen [1]). Daar gekomen maakt hij den bewaarder officieel bekend met zijn doel, na van te voren het offer voor de kast te hebben neergezet. Laatstgenoemde brengt dan onder het wierook-branden de boodschap aan de heilige stukken over en verzoekt meteen om van hun vernielende kracht gebruik

---

1). De afbeelding op plaat VI is een der onderdeelen van de op last van P. B. IV vervaardigd kambil-krajan of Koninklijk harnachement, dat in der tijd alleen gebruikt werd wanneer de Vorst in vol ornaat te paard moest zitten. Thans dient zij alleen tot vorstelijk distinctief. Vergelijkt men plaat V en VI hiernaast, dan zal men al gauw het verschil gewaar worden. Hoewel de lijnen nog edel zijn en het motief lang niet onsmaakvol is, toch bewijst de afwerking en de geest ongetwijfeld een andere periode.

1) Bestaande uit: pisangs, sirihbladeren, gambir, pinangnoten, pruimtabak, kam, spiegel, een klappernoot, Javaansche suiker, olie, padi (beras), een haan, roode en witte rijstepap (jenang), tiker van pandanus, bloemen en boreh, nieuwe kom en kendi en ten slotte oliepit die bij het offeren steeds moet branden.

De versiering van den tiarak (hoorn).

te mogen maken. Terwijl de bewaarder de boodschap hardop uitspreekt, versterkt de bestolene het verzoek door het zelf prevelende tot de Kiai's te richten.

Onder de offers behooren vooral een splinternieuwen [1]) aarden kom (cuwo) en dito kendi, welke laatste straks een gewichtige rol zal spelen. Zoodra de bewaarder denkt dat de bede verhoord is, haalt hij de heilige stukken uit de kast, de kist en het foudraal, houdt ze vervolgens boven de dupa d.i. wierook, schenkt het water, dat van tevoren uit de naastbijzijnde put is gehaald en in een gewone caraq wordt bewaard, in beide pusakas en stort het ten slotte daaruit in de bovengenoemde kendi, die in den kom is geplaatst, zoodat het afdruipende water in de laatste wordt opgevangen. Dit geheiligde water moet dan eindelijk door alle verdachten worden gedronken, en het geloof wil, dat degene(n) die aan den diefstal schuldig is (zijn) door de kracht van Kiai Nangkula en Sedéwa zal worden vernietigd. De termijn van de vernietiging wordt op ten hoogste veertig dagen gesteld. En ten bewijze dat de diefstal werkelijk geschied is, begint de bestolene het eerst te drinken, zoodat, mocht het vragen van de toya-caraq slechts bedoeld zijn om een vijand te treffen, hij (zij) er zelf het slachtoffer van wordt.

In verband daarmede wordt de toya-caraq alleen in het uiterste geval gebruikt. Bovendien is het geloof daaraan zoo diep ingeworteld. dat in den regel de schuldige onmiddellijk bekent, wanneer een toya-caraq [2]) wordt voorbereid.

Het overgeschoten geheiligde water wordt onmiddellijk in de rivier weggegooid, opdat niemand door de aanraking er van schade zal ondervinden.

De Kiai caraq's worden na gebruikmaking bewierookt en met sekar-borèh besmeerd, wanneer de opberging plaats vindt. En zooals de adat gebiedt, worden zij elken Donderdagavond en den avond voor Hanggarakasih d.i. Dinsdag kliwon bewierookt en van eenige offerpijzen d.i. njahossi dahar, voorzien.

Deze gewoonte van het drinken van heilig water tot bezegeling van eerlijkheid is, naar wij meenen, eenig op Solo [1]) Wel drinkt men of doet men water of bloemenwater op de fontanel, d.i. hembunhembunnan, om de zegen van de een of andere heiligheid te erlangen, doch water drinken tot verdelging van een meineedige is voor ons wel een bijzonderheid.

Wel bestaat een soortgelijke gewoonte in Siam bij de eedsaflegging der Staatsdienaren. De schriftelijke mededeeling van een bevoegd persoon luidt woordelijk als volgt:

„...... dat in Siam de wapens der Koninklijke familie wel als heilig worden beschouwd en o.m. telken jare bijhet feest, waarmede de Siamsche officieren en ambtenaren trouw aan hunnen Vorst beloven, worden gebruikt. Het heilig zwaard wordt geplaatst in het vont, waar in zich het water bevindt dat door de officieren en ambtenaren wordt gedronken en het geloof bestaat, dat degene, die na het drinken van het water tegen zijnen Vorst opstaat of intrigeert, door dat zwaard zal vergaan".

Hoewel niet wordt vermeld of het water eerst langs het zwaard wordt gegoten, twijfelen wij er geen oogenblik aan dat het wel het geval zal zijn, daar anders het drinken geen zin zou hebben. Deze gewoonte in het land der witte olifanten heeft o.i. een merkwaardige overeenkomst met de toya-caraq van den Gajahmati, welke laatste destijds ongetwijfeld dezelfde bedoeling had als die in Siam, maar door den tijd tot wat het nu is, veranderd werd.

1) Wellicht ter voorkoming van knoeierij.
2) Wij zeggen hier uitdrukkelijk „een" toya wijl wij inderdaad verschillende toya's kennen, o. a. de toya-padassan.

1) Over het „minoëm soempah" en soortgelijke gebruiken elders (op Java én in den Archipél) zie Wilken, Verspreide Geschriften en van Ossenbrugge dl. II p. 498 v.v., 519.

GREPEN UIT DE WAJANG

door

BOEDIHARDJA.

,,Hananonton ringgit manangis asekel muda hidepan
huwus wruh towin yan walulang inukir molah angucap
haturning wang tresneng wisayamalaha tan wihikana
ri tatwan yan maya sahana-hananing bhawa siluman''

Aldus luidt strophe 59 van de Arjjuna-Wiwaha. Dit karakteristiek schetsje over de toeschouwers van het wajangspel uit den tijd van Koning Erlanggha (omstreeks 950 Sjaka of 1028 A. D.) geldt tot op den huidigen dag nog voor den Javaan. Voorwaar, een Javaan, die een wajangvoorstelling gade slaat, geraakt in ontroering; met den held van de lakon leeft en lijdt hij mee, al weet hij, dat ,,zijn held'' slechts een stuk gebeiteld leer, een ,,walulang inukir'' is. Op grond hiervan meen ik — zij het ook ten overvloede — te mogen opmerken, dat over de wajang niet genoeg in bijzonderheden kan worden getreden, en hoop ik, het spoor van den Heer Kats volgende, mede te kunnen werken — hoe luttel ook — in het belang van dezen belangrijken tak der Javaansche kultuur.

Op de beteekenisvolle plaats, die Semar in de wajang inneemt, is door den Heer Van Stein Callenfels reeds gewezen in zijn voordracht voor het congres voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Java (vide handelingen pag. 301 e.v.). Niet minder belangrijk is echter ook de rol van de andere Panakawans, Nala-Gareng en Petroek. Alvorens over te gaan tot mijn beschouwingen deze drie personages betreffende, wil ik de lezers eerst opmerkzaam maken op een gedeelte van de tjerita-dalang, dat men te hooren krijgt bij de vertooning van Semar en zijn twee zoons. Dat gedeelte luidt ongeveer als volgt: ,,Apata marmane paparab Semar? Milanira sineboet Semar, semar poenika saking temboeng samar. Mapan pranjata kyai loerah Semar samar woedjoedira. Jen den wastanana djaloe, wandanira kadi wanita; jen sineboeta estri, dadapoeranira teka prija. Kaja paran ta sasipatanira kyai loerah Semar? Iroeng njoenti, mrakateni; mripat rembes, mrakateni; pipi gembil, mrakateni; ginakginoek mrakateni; sadaja sarwa mrakateni. Sinten ing kang kanggenan kyai loerah Semar, saestoe kinasihan dening djawata. Yata saloegoene kyai loerah Semar mapan dahat samar, karana sadjatine dede manoesa, ananging dewa ing Soeralaja, inggih Sang Hyang Ismaja. Kyai loerah Semar yoganira kalih; ingkang sepoeh nama kyai loerah Nala-Gareng, anem kyai loerah Petroek. Apata marmane parab Nala-Gareng? Nala ikoe ati, gareng ikoe garing. Nala-Gareng agaring manahanira, tansah angandoet prihatin. Kaja paran sasipatanira kyai loerah Nala-Gareng? Mripatira kera, lambenira tjopet, baoenira tjeko, jen loemampah pintjang atjingkrag-tjingkroeg, awit soekoenira kebak boeboel. Dene ta kyai loerah Petroek? Tiang-tianganira pandjang, iroengira pandjang, mripatira pandjang, lambenira pandjang, goeloenira pandjang, soekoenira pandjang lan pandjang oega tangane. Menggah wawatakanira: kawarisan; njebrot; kagandjar; nabok; ingopahan''.

In het Nederlandsch vertaald luidt deze tjerita:

,,Waarom heet hij Semar? Om de volgende redenen wordt hij Semar geheeten. Semar is afgeleid van het woord ,,samar'' (d.i. vaag, twijfelachtig, geheimzinnig, raadselachtig). Inderdaad, de persoon van kyai loerah Semar is

geheimzinnig te noemen. Noemt men hem een man, zijn gelaat lijkt dat van eene vrouw; wordt hij een vrouw geheeten, zijn voorkomen is mannelijk. Hoe ziet kyai loerah Semar er uit? (Hij heeft) een wipneus, (die echter) mrakateni is (d.i. zoo bevallig, dat hij genegenheid en liefde inboezemt); waterige oogen, (ook) bevallig, (ook) opgeblazen wangen, (eveneens) bevallig; hij is zwaarlijvig (maar) bevallig; kortom, alles (wat zijn persoon betreft) is bevallig (baart liefde en toegenegenheid). Wie door Semar vergezeld wordt, wint dan ook de liefde van de goden. Inderdaad is kyai loerah Semar een geheimzinnig personage, want in werkelijkheid is hij geen menschelijk schepsel, maar een godheid uit de Soeralaja, met name Sang Hyang Ismaja. Kyai loerah heeft twee zoons; de oudste heet kyai loerah Nala-Gareng de jongste kyai Petroek. Waarom heet hij Nala-Gareng? Nala is hart, gareng beteekent droog, Nala-Gareng heeft een droog hart, (daarom) is hij altijd verdrietig. Hoe is zijn voorkomen? Zijn oogen zijn scheel; zijn lippen sluiten niet goed; zijn armen zijn tjeko (krom ten gevolge van breuk); hij is mank en loopt kreupel, want zijn voeten zijn vol boeboel (wonden van de Yawsziekte). En kyai loerah Petroek? Zijn gestalte is lang; zijn neus is lang; zijn oogen lang (-werpig); zijn lippen zijn lang (spits); zijn hals is lang; zijn beenen zijn lang; zijn schreden zijn lang; en lang zijn zijn handen. Hoe is zijn aard? Hij is baldadig, (maar verdient er een erfenis mee (of ook: die eigenschap heeft hij geerfd); steelt hij, hij wordt er om geprezen; deelt hij klappen uit, hij wordt er om beloond".

Hoe weinig zeggend deze tjerita op zich zelf ook is, toch meen ik hierin een der wegen te vinden om de oplossing van het panakawanvraagstuk te kunnen benaderen. Volgens de tjerita zou het woord semar afgeleid zijn van het woord samar. Dit laatste woord kan beschouwd worden als een stamwoord of kan ook verkregen zijn door afleiding van het éénlettergrepig stamwoord „war", een z.g.n. temboeng-wod. In den krija-wantahvorm gebracht luidt dit woord: „mar" en heeft de beteekenis van: huiveren, bewegen, in een onzekeren toestand verkeeren, terwijl door de verbinding van dit woord „mar" met het voorvoegsel „sa" het toestandswoord „samar" wordt gevormd, welk woord beteekent: huiverende, twijfelachtig, vaag, geheimzinnig. Veelal echter wordt het voorvoegsel „sa" in de spreektaal uitgesproken: „se" zooals seroepijah in plaats van saroepijah, sedina in plaats van sadina, e.d. Op pag. 60 van Kawistudiën (Dr. H. Kern) vindt men als verklaring van de vorming van het woord samar: „war" plus voorvoegsel „san", dat een sterkeren vorm van het voorvoegsel „sa" weergeeft. Het hieruit verkregen woord „sanwar" verandert door klankverandering in „samar". Op dezelfde wijze ook wordt de vorming van het woord „samur" en „samun" verklaard.

Veel echter zegt bovenstaande uiteenzetting niet; mijn bedoeling is dan ook alleen om de woorden van den dalang, verklarende het ontstaan van het woord semar, te ondersteunen.

Verder zegt de tjerita, dat Semar in werkelijkheid een god uit de Soeralaja is, met name Sang Hyang Ismaja. Wat wordt eigenlijk hiermede bedoeld? Is Semar een incarnatie van Ismaja of is hij die godheid in eigen persoon? Naar mijn bescheiden meening zijn Semar en Ismaja twee namen, die geheel en al op een en denzelfden persoon betrekking hebben: de eene naam geeft slechts een anderen vorm van den anderen weer. Hoewel niet dan schoorvoetend meen ik die veronderstelling te mogen aanvaarden op grond van het volgende. Het Javaansche spraakgebruik brengt licht mee, dat Ismaja in Smaja verandert, zooals Iswara in Swara, Ismail in Smail, Ismaoen in Smaoen, Iskander in Skandar e.d. Verder kan Smaja veranderen in Smara (of omgekeerd), dit laatste woord in Smar en dit in Semar.

Dat Smara uit Smaja kan ontstaan of omgekeerd, meen ik aannemelijk te mogen maken aan de hand van de volgende woorden, die of geheel en al dezelfde beteekenis hebben, of synoniemen van elkaar zijn, n.l. netra en netya; sang-

sara en sangsaja; kewran en kewyan; warih en waji; ambroek en ambyoek; rakrian en rakyan; ari, raji en jaji. Niet weinig ook zegt de verandering in den volksmond van Narajana in „Najarana".

De verandering van Smara in Smar of omgekeerd meen ik te mogen interpreteeren door de klankverandering van de volgende woorden: narapati in narpati, saradoela in sardoela, woekira in woekir, tengara in tenger, wijara in wijar e.d. De verandering van Smar in Semar is zoo voor-de hand-liggend, dat ze geen toelichting behoeft.

Is bovenstaande veronderstelling juist dan dient men wel aan te nemen, dat, Ismaja-Smara-Semar, of m.a.w. dat met deze drie verschillende namen een en dezelfde godheid wordt aangeduid. Moeilijk te vereenzelvigen zijn echter deze drie namen, indien men met Van Hien (in zijn werk: De Javaansche Geestenwereld) aanneemt, dat de Javaansche mythologie Maja (Ismaja), Smara en Semar als drie verschillende godheden naast elkaar plaatst(e). In genoemd werk deel I vindt men onder hoofdstuk I voor meergenoemde namen de volgende aanduidingen:

Maja of Maya: woordelijk vertaald: begoocheling; de verpersoonlijking van de duisternis en godin van den nacht. In de Poerana's wordt zij aangeduid als de helsche kracht, die het bestaan van verschijnselen en de waarneming er van mogelijk maakt, die uit de oorspronkelijke godheid ontsproten, het vrouwelijk beginsel en de voortbrengster is van alle dingen (pag. 18) Verder: de wachteres van de maagd Kanya (pag. 29).

Smara............ en Amaja, de gevaarlijke verleiders der vrouwen (pag. 70). Op pag. 56 en 59 komt de naam Asmara voor, doch zonder nadere aanduiding.

Semar............ een der voornaamste mannelijke engelen, de ondergeschikte van Sitragoepta, de opwekker uit den dood door het water Tirtawilajat, waarmede de dooden door wassching in het leven terug worden geroepen en daarna naar de Kamaloka worden geleid, d.i. het scheiden van de ziel van het lichaam op den derden dag na het overlijden (pag. 33). Verder: de god, die de wereld in evenwicht moet houden (pag. 36).

Nader beschouwd is dat bezwaar echter bij lange na niet zoo groot als het wel lijkt. Immers met Maja van de Javaansche Geestenwereld kan niet bedoeld zijn de Ismaja van den dalang, daar de eerste naam een godin aanduidt, terwijl de tweede een mannelijk personage bestempelt. In de tweede en voornaamste plaats dient men niet uit het oog te verliezen, dat de godenhierarchie in de wajang een gansch andere is dan die in de Javaansche Geestenwereld, terwijl zij ook verschilt van alle mij bekende mythologieën. (1).

Het vereenzelvigen van Semar met Smara, den god der liefde, is m.i. zoo gezocht niet, waar de tjerita-dalang zegt, dat alles, wat de persoonlijkheid van Semar betreft, mrakateni (liefdebarend) is.

Na hetgeen boven gezegd is, is de veronderstelling, dat Semar of Ismaja niemand anders is dan god Smara niet al te gewaagd. Doch met dat al is men met het vorschen naar Semars beteekenis in de wajang niet veel gevorderd. Laat ik echter nog een gewaagder zet doen. De tjerita-dalang zegt: „wie door Semar vergezeld wordt, wint de liefde der go-

(1) Ik hoop hierop nader terug te komen.

den". Ik meen deze zinsnede als volgt te mogen opvatten: „wie door d e l i e f d e t o t d e g o d e n vergezeld wordt, wint de liefde der goden", of duidelijker uitgedrukt: „wie de goden getrouw vereert, wordt door de goden gezegend". Het is toch bezwaarlijk aan te nemen, dat Semar een godheid in eigen persoon, een sterfelijk wezen (n.l. zijn bendara) als een panakawan vergezelt en lief en leed met hem deelt? De Semar figuur meen ik dan ook te moeten opvatten als een verpersoonlijking van de liefde van den mensch tot de goden. Een wajangfiguur door Semar vergezeld wil ik opvatten als een aanschouwelijke voorstelling, dat de persoon van die wajangfiguur den godendienst getrouw is. Semar geldt dus als een attribuut van de vereering der dewa's; immers, wie Semar aanschouwt, wordt herinnerd aan de woorden „liefde" en „dewa".

Nog waarschijnlijker wordt mijn vermoeden over de beteekenis van Semar, als men er aan toevoegt de nader uit een te zetten beschouwingen over de andere Panakawans, Nala-Gareng en Petroek.

Heb ik boven de tjerita van den dalang als hulpmiddel moeten aanwenden voor de oplossing van het Semarprobleem, ook in mijn beschouwing over Nala-Gareng moet ik die tjerita te baat nemen. De dalang zegt, dat de heele persoonlijkheid van Gareng op ongemakken wijst, wat trouwens ook ten volle kan blijken uit de Garengfiguur. De tjerita zegt: „Hij is verdrietig van aard; zijn armen zijn tjeko, zijn oogen scheel, hij is mank, enz. enz.". Mij dunkt, veel scherpzinnigheid is niet noodig om in Nala-Gareng een type van een mensch te zien, die met veel tegenspoeden en rampen te kampen heeft of heeft gehad, een type van een persoon, die de sporen van Kala's verwoestende hand met zich draagt.

Wie de Garengfiguur ziet, wordt herinnerd aan Kala. De Garengfiguur geldt dan ook — naar het mij wil voorkomen — als een attribuut van de vereering der kala's. De tegenwoordigheid van Nala-Gareng bij zijn bendara vat ik op als een aanschouwelijke voorstelling, dat die bendara den Kala-dienst huldigt. Immers, geldt de aanwezigheid van het zegelmerk „Garoedamoeka" op de prasasti's van koning Erlanggha niet als een kenmerk, dat deze vorst god Visnoe vereerde? En dienen de geldzakken aan het voetstuk van Soedhana's beeltenis geplaatst niet tot een kenteeken, n.l. als een aanwijzing, dat Soedhana zijn naam te danken had aan zijns vaders plotseling verworven rijkdom? (Prof. Krom, Een nieuwe Boroboedoertekst, Djawa, 1e jaarg. afl. 2 pag. 88).

Ben ik in mijn beschouwingen over Semar en Nala-Gareng pas na min of meer omhaal tot een conclusie kunnen komen, in mijn betoog over Petroek kan ik — om maar eens een uitdrukking te bezigen — met de deur in huis vallen. Meen ik een verband gevonden te hebben tusschen Semar en de vereering van Dewa's, tusschen Nala-Gareng en de vereering van Kala's, ten aanzien van Petroek meen ik te mogen zeggen, dat zijn figuur betrekking heeft op de vereering der Petro's, de voorvaderen.

Zoo leiden mijn conjecturen tezamen tot de eindconclusie, dat de drie panakawans het symbool vormen van den ouden eeredienst op Java. En deze hypothese getoetst aan den opzet van de meeste wajanglakons leidt tot de ontdekking van de grondstelling der oude eeredienst: „Heil zij hem, die zijn plichten jegens de Dewa's, de Kala's en de Petro's niet verzaakt!" Immers, in verreweg de meeste wajanglakons zegeviert de bendara, vergezeld door de drie panakawans toch na de gevaarvolste avonturen en tegenspoeden, ondanks de talrijke valstrikken en de vele hindernissen, die door den vijand tot zijn verderf zijn gespannen. Doch ik wil mijn betoog niet vooruit loopen en hoop uit het onder volgende te kunnen doen blijken dat mijn vermoeden niet ongegrond is.

Vooreerst het verband tusschen Petroek en de vereering der Petro's. Reeds een vergelijking van de woorden petroek en petro rechtvaardigt eenigszins mijn vermoeden. De groote overeen-

komst tusschen deze twee woorden is voorzeker niet te miskennen. Ook verdient in aanmerking te worden genomen.

1e. dat sommige woorden met een wanda-wekasan-menga (dat zijn woorden, waarvan de laatste lettergreep op een klinker eindigt) in het dialect van verscheidene streken van Java of ook om zoogenaamd kracht bij te zetten worden gesproken met een sluitletter „k". Voorbeelden hiervan zijn: adja — odjok, ora — orak, rada — rodok, bali — balik, nini — ninik, kaki — kakik, meloe — melok, plero — plerok, wadoe — wedok, wikana — wikonok, e.d.

2e. dat de klinkers „oe" en „o" vaak met elkaar verwisselen, zooals in: waloeh — waloh, poeloeh — poeloh, endjoeh — endjoh, ploeroed — plorod, tjetjoed — tjotjod, boebroek — bobrok, gandoel — gandol, sitoek, (dialect Soerabaja voor „sidji") — sitok (dialect Kediri), e.d.

Verder zij nog opgemerkt, dat in de Soendalanden Petroek wordt genoemd: „Petro".

Een niet onbelangrijke aanwijzing levert ook de Petroekfiguur zelf. „Zijn gestalte is lang, zijn neus is lang, zijn hals is lang, zijn beenen zijn lang, enz. enz." zegt de tjerita van den dalang. Welnu, ligt in de persoonlijkheid van Petroek niet het begrip „eindelooze lengte" opgesloten? Is het niet een toespeling op den eindeloozen langen band, die moet bestaan tusschen voorvaderen en nazaten?

Het verband tusschen de drie panakawans en den ouden eeredienst, zooals ik boven heb getracht aan te toonen is, meen ik, te groot, om het enkel aan louter toeval toe te schrijven. Intusschen vermeet ik mij niet te wanen het Panakawanvraagstuk opgelost te hebben. Mijn betoog steunt op te losse gronden, zoodat het van zelf sprekend is, dat ik mijn meening voor een betere geef.

Terug komende op de grondstelling „heil zij hem, die zijn plichten jegens de dewa's, de kala's en de petro's niet verzaakt", dient ook te worden opgemerkt, dat uit wajanglakons het tegengestelde valt af te leiden, n.l. „wee hem, die de plichten jegens de dewa's, de kala's en de petro's verzaakt". De heele opzet van alle wajanglakons draait om deze twee stellingen; als het ware een ontplooiing van het mystiek gebod: Zegen voor den opvolger, ellende voor den verzaker!

Zegen voor den opvolger! Boven heb ik reeds aangestipt, dat het getrouw zijn aan den eeredienst aanschouwelijk wordt voorgesteld door de aanwezigheid van Semar, Nala-Gareng en Petroek. De held van de lakon, de bendara van de drie panakawans, zegeviert aan het slot van de lakon; hij behaalt de zege, omdat hij door Semar, Nala-Gareng en Petroek wordt vergezeld; een proef op de som dus, dat „de opvolger zegeviert".

Ellende voor den verzaker! Hoe nu wordt het verzaken van den eeredienst in de wajang aanschouwelijk voorgesteld? Wel, door de afwezigheid van een of meer der panakawans. Of Semar of Nala-Gareng of Petroek ontloopt den bendara; het eerste geval geeft het verzaken van de plichten jegens de dewas weer, het tweede geval jegens de kala's en het derde jegens de petro's. Lakons, die hierop betrekking hebben, zijn onder meer: Semar ketok koentoeng, Bagawan Kilatboewana, Pandoepragola, Soekmangambara. Ellende en rampen vallen in zoo'n lakon den bendara van de drie panakawans ten deel. Deze lakons zijn m.i., althans voor de betrokkenen, de leerzaamste, en ik hoop bij gelegenheid een overzicht van soortgelijke lakons te geven.

Een punt van overweging geeft ook het getal der panakawans. Zooals men weet, zijn Semar en zijn twee zoons de panakawans van de z.g.n. wajang-tengen, rechtgeaarde menschen. Als pendant van deze panakawans heeft men de panakawans van de wajangkiwa, twee in getal, met name Togok en Saraita, die gewoonlijk de boeta's en in het bijzonder de z.g.n. Boeta-Tjakil volgen. Waarom nu het getal 3 aan den eenen kant en 2 aan den anderen? Is er wellicht een mystieke beteekenis aan verbonden? Wie bekend is met den mys-

tieken aanleg van de Oud-Javanen zal het met mij eens zijn, dat een ontkennend antwoord voorbarig is.

Clavel geeft in zijn ,,Geschiedenis der Godsdiensten deel I pag. 16 e.v. over de symbolen aan de getallen ontleend het volgende te lezen: ,,Het getal twee is het eerste even getal. Gelijk de eenheid wordt toegepast op het heilig, machtig en onveranderlijk wezen, dat de wereld bestuurt, zoo wordt het tweetal toegeeigend aan de deelbare, logge veranderlijke stof. Hier begint, in de zedelijke en natuurlijke orde, de reeks van het goed en het kwaad, de *oorlog tusschen de tegenover gestelde en strijdige dingen*1). Om die reden noemt Pythagoras het tweetal het getal van *onrust en verwarring* 2). De Romeinen hadden dientengevolge aan Pluto, den god der onderwereld, de tweede maand toegewijd; en op den tweeden dag derzelfde maand deden zij zoenoffers voor de schimmen der dooden. Zoo verbeeldt het tweetal als zinnebeeld der uitersten, beurtelings het licht en de duisternis, het leven en de dood, het goed en het kwaad, de koude en de warmte, de dwaling en de waarheid. Het is de Osiris en Typhon, Ormuzd en Ahrimanes, Balder en Loke. Als symbool der geteelde stof, stelt het den man en de vrouw, den werker en den leider voor. Ook pasten eenige oude filosofen het toe op de teelende stof, die zij als tweeslachtig beschouwden; een toepassing, welke de Hebreeuwsche wijsgeeren (allegoristen geheeten, omdat zij den bijbel als een mythe beschouwden) in denzelfden zin maakten op de beide beelden van cherubin, die de bondsark met hunne vleugelen overdekten. Onder de klasse der getallensymbolen mag men hier ook de Pouroucha-Viradj, of de tweeslachtige schepper der Hindoes rekenen; enz''.

Voor het getal drie vindt men de volgende aanduidingen: ,,In den eigenlijken zin is drie het eerste oneven getal. Het is, zegt de L'Aulnaye, een volmaakt, middelbaar, evenredig getal, dat alleen van de macht tot de daad kan voeren. Het is het stoffelijk atribuut van den schepper des heelals, het is zijn geheiligd stempel, ingedrukt op de natuur en zich daar allerwege vertoonende; het is een soort van onderscheiding in de goddelijke eenheid, want alle drievoudige dingen, uit de godheid voortgevloeid, laten zich tot de eenheid als hun begin en einde terugvoeren; het is, in een woord, de ondergeschikte teelkracht der natuur, de oorzaak, het middel en het gevolg van het universeel leven. Wij hebben gezegd, dat het drietal zich overal in de natuur voordoet: inderdaad men ziet drie rijken, n.l. het delfstoffen-, het planten- en het dierenrijk; drie grondelementen: de ruimte, de stof en de beweging. Men telt de drie bewegingen der aarde, nl. om haar as, de zon en de omwenteling; drie beginsels in den mensch: het verstand, de ziel en het lichaam; drie tijden van zijn bestaan: de geboorte, het leven en de dood; drie onderscheidene krachten: de denkende, de gevoelende, de groeiende; drie verstandelijke vermogens: geheugen, het begrip en de wil; drie maten van den tijd: het verleden, het tegenwoordige en de toekomst; drie maten der dingen: het begin, het midden en het einde; drie teekens der uitgebreidheid: het punt, de lijn en het vlak; drie eigenschappen der stof: de gedaante, de dichtheid en de kleur: drie afmetingen bij het lichaam: de lengte, de breedte en de dikte; drie radicale geometrische figuren: de driehoek, het vierkant, cirkel. Voegen wij hierbij, dat ieder vlak tot driehoeken kan herleid worden. Pythagoras stelt het drietal voor als een getal van *vrede en eendracht*, dat de strijdige dingen vereenigt, waarmede hij doelt op de samenstelling van het even en het oneven, van twee en een. Enz. enz.''.

Boven vinden wij als symbolistische beteekenissen van het getal 2 onder andere ook: ''oorlog tusschen de tegenovergestelde strijdige dingen; onrust en verwarring'' en van het getal 3: ,,vrede en eendracht''. Zijn deze beteekenissen wellicht van toepassing op onze onderwerpelijke getallen 2 en 3? Ook

1) Cursief van mij.
2) Cursief van mij.

de opzet van de wajanglakons moet hier als toetssteen dienen.

„Vredig, blij van zin verlaat de Bambang (1) de kluizenarij van zijn grootvader, den pandita, zijn schreden richtende naar Ngamarta. Vroolijk keuvelend dribbelen zijn drie panakawans, Semar, Nala-Gareng en Petroek achter hem aan. Over kloven en ravijnen, door struiken en wildernissen, doch onvermoeid en immer vroolijk gestemd loopt de jongeling voort; vroolijk, in het vooruitzicht de vaderlijke omhelzing te genieten. De drie woeloetjoemboe's (panakawans) neuriën, zingen, schreeuwen, in alles aanleiding vindend om hun lachlust bot te vieren; ook hun harten jubelen, te Ngamarta wacht hen immers een smakelijk onthaal! Verteederd is het hart van een ieder, die den Bambang gade slaat. Schoon, innemend, elegant, een toonbeeld der volmaaktheid. De satogalak (wilde dieren), sardoela's (tijgers) en singa's (leeuwen) ontwijken hem met een „vrede zij met u". De koetoekoetoewalang-ataga (allerhande insecten) zingen als het ware een heilwensch voor den Bambang. De vogels tjilpen; het is alsof zij den schoonen jongeling den weg willen wijzen. De boomen buigen de dichtbebladerde twijgen neer. Konden zij het maar uitdrukken: „hier, schoone Bambang, onze twijgen, een pajoeng tegen de brandende zon!" .... Op eens hoort men een helsch geraas; de struiken schudden, de takken knakken, en niet lang daarna verspert Boeta-Tjakil met zijn twee panakawans, Togok en Sarahita, het reisgezelschap den weg. Een over en weer vragen, hooge woorden, en .... de vredige stemming van zooeven behoort tot het verleden".

De Bambang met zijn drie panakawans, een toonbeeld van vrede en eendracht. Boeta Tjakil met zijn twee gezellen: onrust, verwarring. Een verwarring die eindigt met een strijd, de oorlog tusschen de strijdige dingen: aan den eenen kant de schoone elegante Bambang, het zinnebeeld van het volmaakte hooge „Ik", aan den anderen kant de afschuwelijke woeste boeta, het symbool van den lagen dierlijken hartstocht.

1) Bambang, titel van een zoon van Ardjoena.

De bekakoek, het bruidspaar van rijstemeel, met de offergaven in een draagstoel.

De draagstoelen (djoli) op het punt voor de optocht te vertrekken.

Ingang van een der grotten (ambar ketawang), waarin een stel bekakak geslacht wordt.

TWEE BEZWERINGSFEESTEN TE JOGJAKARTA

door

B. TER HAAR Bz.

Het kan niet geheel van belang ontbloot zijn, eenige mededeelingen te doen omtrent twee feesten, die elk jaar in de maand Sapar te Jogjakarta plaats hebben, waarbij aan een zeer primitief georganiseerde maatschappij herinnerende gebruiken worden inachtgenomen. Vooral ook de tot offer gebezigde ingrediënten leveren menig aanknoopingspunt voor de ten onzent in het bizonder door Mr. van Ossenbruggen ontvouwde theorie omtrent het primitieve denken. Zonder daarop nader in te gaan zal hieronder worden volstaan met eenvoudige relateering van de feesten en vermelding van enkele daaromtrent thans bestaande verhalen.

De onlangs bijgewoonde slametans waren het door de slagers te geven feest ter bezwering van het gevaar voor dolle stieren en dat door de kalkwinners ter afwending van de hen steeds bedreigende instorting van het gebergte, waarin ze hun holen graven.

I. De slametan kandang.

De slagers te Jogja (djagal) zijn (van ouds her, doch toevallig) alleen onderdanen van prins Pakoe Alam. De Sultan heeft geen eigen abdidalem djagal, zoodat b. v. toen in December 1918 ter bezwering van de influenza en opheffing van de droogte, het heilige vaandel (kjahi Toenggoel Woeloeng) door de stad zou worden rondgevoerd, de daaraan noodzakelijk voorafgaande slachting der vrouwelijke albino-karbouw, wier kop tusschen de Wringin Koeroeng op de Noordelijke aloen-aloen begraven wordt, door de slagers, onderdanen der Pakoe-Alaman geschiedde. Zij heeten echter niet officieel abdidalem djagal, maar abdidalem midji, hun werk is echter slager. Zij zijn georganiseerd onder een Loerah en een Bekel. De helpers der djagal heeten naja. Zij wonen, althans woonden allen bijeen in de kampong Djagalan aan den oever van de kali Tjodé in het Pakoe Alamsche gebied, waar ook het abattoir staat.

Ieder jaar nu heeft in de maand Sapar in den avond en nacht voor Dinsdagkliwon (of, indien deze dagen-combinatie in die maand niet voorkomt voor een Vrijdag) maar gewoonlijk dusmalem Anggara kasih in het abattoir het groote feest der slagers plaats op kosten van hen allen en andere bewoners der kampong Djagalan.

In het abattoir wordt een der paaltjes (patokan), bestemd om de te slachten runderen aan vast te binden, (een halve meter hoog en twee decimeter in middellijn), uitgekozen om te dienen tot plaats voor den beschermgeest der slagers: kjahi Djaga. Zijn jongensnaam was Goes Jakoep van het Madjapahitsche huis (poetra Madjapahit). Er is weinig over hem bekend, en zelfs zijn naam is eenigszins onzeker. Hij verschijnt als Djagawreksa (die de stallen bewaakt) en als Djagamiroeda (die over de wereld zwerft, nganglang boewana) doch het wordt ook gezegd, dat hij alleen gelijk aan den eerste en dat de tweede zijn jongere broer is, dan wel dat beide zijn kinderen zijn. Naast khahi Djaga worden vereerd Djagalabilakas en Djagalabilawa 1) uit den tijd van Sultan Agoeng, wier graven buiten de muur van het groote kerkhof te Imogiri nog worden aangewezen. Meer licht kan echter over hun verleden niet worden ontstoken.

---

1) Vergelijk den naam van Wrekoedara (Abilawa) en zijn baas (Walekas) in de lakon „Djagal Abilawa".

Red.

Van Kjahi Djaga staat evenwel één ding vast, en wel dat hij verzot was op opium en jenever en een groot liefhebber van een danspartij (tajoeban); daarmee wordt op het feest dan ook ten volle rekening gehouden. Het zoo juist genoemde paaltje wordt tegen 7 uur getooid met een hoofddoek bangoen tolak tepen, een gekleurd kleedje (eigenlijk sindjang polos, de laatste maal echter een kain van tjindé) wordt er om heen geslagen en bevestigd met een zijden buikband (saboek soetra) (eigenlijk tjindé).

Door de verschillende slagers worden nu hun offergave aangebracht en bij het paaltje neergezet. Hoofdbestanddeel daarvan, dat een ieder leveren moet, is een aarden pot met gekookte rijst en kip (kendil isi liwet ajam) en van boven dicht gebonden met een blauwe doek (bangoen tolak). Daarnaast wordt (maar niet door ieder) gezorgd voor fleschjes jenever (djenéwer), bereide opium (tjandoe) met tabak toebereide opium (tiké), roedjak degan, een kopje koffie met een koekje (kopi karo djoewadah) een mandje met pisang en andere vruchten (toekon pasar) een rijstschotel zonder zout en kruiden (adem ademan) drie soorten rijstepap (djenang poetih, abang en baro-baro; dahar soetji, bestaande uit: kretjek, gebakken ingewanden, sambel petjil; een roos, waarom heen een krans van melatibloemen: karang melok; verschillende soorten bloembladeren: sekar telon; boreh en eindelijk een sigaar.

Nadat alles om het aangekleede paaltje is heengezet, spreekt de loerah de wensch uit dat de offers (sadjen) in den smaak mogen vallen bij kjahi Djaga, Djagalabilakas en Djagalabilawa, zoodat er het komende jaar weer geen dolle stieren (mahesa ngamoek) zullen zijn, die verwoesting aanrichten, en verzoekt vervolgens den kahoem van de kampong Djagalan zijn gebeden op te zeggen. Deze stelt zich achter het paaltje en prevelt halfluid de gewone donga's (Rasoel, Pandjangoemoer, Tolak bilahi, Slamet enz), regelmatig door de omstanders met „amin" bijgevallen. Nauwelijks is de laatste klank van het arabische gebed verklonken, of de gamelan zet de dansmuziek in; de offergaven worden weggenomen en voorzoover er iets van over is (lorodan) onder de slagers verdeeld, alleen de jenever wordt aan de voet van het paaltje geplengd.

Dan verschijnt het dansmeisje en doet de eerste dans (kébar) met kjahi Djaga. Zij danst tegenover het paaltje, waar voor een der helpers (naja) als wakil van kjahi Djaga den tegendans uitvoert. De slagers brengen hem om de beurt een glaasje jenever. Het ritueel is daarmee afgeloopen en gaat over in een tajoeban feest voor de djagal, in de feesttent naast het abattoir.

Men zegt dat eens, jaren geleden, het feest tegelijker tijd dienst moest doen ter opluistering van een bruiloft, waarna er vele dolle stieren waren, en zelfs kampong Djagalan bijna geheel is afgebrand; sindsdien is het duidelijk, dat kjahi Djaga de Slametan voor zich alleen eischt (dibarengi ora kena), en men wacht zich er wel voor de jaarlijksche offergaven na te laten.

II. Slametan Goenoeng Gamping (Saparan).

De exploitatie van het ten Noord westen der hoofdplaats Jogja gelegen kalkgebergte is sinds 1883 bij pranatan geregeld; in die eerste regeling kwam over het groote feest nog niets voor, doch een latere tekst van 10 Augustus 1892 schreef in artikel 12: Demang koewadjiban ngroepakaké soemektané prabot slametan kagoengan dalem Goenoeng Gamping saben sasi Sapar, ora kalilan ngakeh-akehaké rarenggan, lia perloené kang djeneng slametan, lan demang kalilan njoewoen toeloengan poelisi ndjaga lakoené slametan mahoe.

De demang moet er voor zorgen dat de benoodigdheden voor het jaarlijksche feest in de maand Sapar voor 's Vorsten's kalkgebergte binnen de perken blijven en hij mag geen verfraaiingen aanbrengen, die voor het feest niet strikt noodig zijn; voor de bewaking van de slametan kan hij de hulp van de politie inroepen.

Niet alleen blijkt uit dit artikel de officieele erkenning van het jaarlijksche

bezweringsfeest, merkwaardig is ook het overheidsverbod om van de slametan een uitgebreid feest te maken, waarin wellicht de eigenlijke slametan op den duur te loor zou gaan. Toch schijnen weleer de feesten nog heel wat grooter te zijn geweest dan wat er nu van overgebleven is. In Juni 1896 werd bij aparte pranatan de dienstplichtigheid der bevolking op den dag der Slametan geregeld.

Op een der Vrijdagen tusschen den 10den en 20sten der maand Sapar, wordt de slametan door den panewoe, die thans den demang vervangt, op 's rijks kosten gegeven. Ten zijnen huize worden de draagbakken met de offergaven opgesteld en zij vertrekken om half 5 's middags vandaar uit.

In de grootste der kalkbergjes (Goenoeng gedé) zijn twee grotten, waaruit nog geregeld kalk gewonnen wordt; daar dichtbij is de kalkheuvel waarop de overblijfselen zichtbaar zijn van de pasanggrahan, door den eersten Sultan van Jogja bewoond in ± 1755 toen de kraton ter hoofdplaats gebouwd werd (goenoeng Tlaga) en ten Westen daarvan is de heuvel Ambar Ketawang met een diepe grot. De beide laatste plaatsen zijn heilig (angker), men mag daar geen kalk meer weghalen. Voor die twee heilige heuvels en voor de beide grotten in de Goenoeng Gede worden de offergaven bestemd Voor elke plaats zijn twee kalkgravers (toekang djoegil) aangewezen, die op den dag van de slametan van den panewoe een speciale uitrusting („monteering") krijgen, bestaande in een donkere hoofddoek (oedeng woeloeng), een oranje baadje met halve mouwen (klambi kotang djingga) en witte broek (katok poetih). Er zijn in het geheel tien zulke toekangs; twee van hen begeleiden de straks te noemen, voor de toekangs bestemde, offergaven. Voor elk der vier bovengenoemde plaatsen wordt een draagstoel (djoli) gereed gemaakt, waarin een van meel (glepoeng beras) vervaardigd bruidspaar geplaatst wordt. Twee poppen van ongeveer 40 c.M. lengte wier gezichten als die van een bruidspaar geverfd zijn (dipahessi) met bloempjes op hun hoofd, om de schouders een roode zakdoek en als kain weer de blauwe doek „bangoen tolak". De poppen zijn hol en van binnen met vloeibare suiker (djoeroeh) gevuld. Zij worden b e k a k a k genoemd. Een paar van hen zit in elk der vier draagstoelen en aan hun voeten zijn de verschillende ingrediënten der slametan uitgestald; dat zijn in elke draagstoel: twee levende kippen; vier soorten zoo uit de koekoesan gevormde rijstschotels nl. toempeng woedoek, toempeng robjong, toempeng megana en toempeng wadjangan, een gekookt ei, een lombok; verschillende vruchten (toekon pasar); zeven soorten rijste-pap (djenang); een flesch jenever; een flesch klapperolie; een bakje klapperolie, waarin een brandend pitje (tjloepak); een kruik drinkwater; rauw karbouwen-vleesch een streng garen, een stukje dunne puntige bamboe van het spinnewiel, waarom zich bij het spinnen het garen windt (kisi), met eenig garen; een kemiri noot; een stukje schildpad; geroosterde en gekookte kip, een rauw ei, 2 degan en één klapper, voorts lange, van jonge klapperbladeren gevlochten schoteltjes (pandjang ilang) met rijst (golong) geroosterde kip en woedoek.

Voorop de draagstoel steken twee suikerriet-stengels en gagar majang (pinangbloemen).

Naast de vier ingerichte draagstoelen voor de 4 paar bekakak met hun sadjen-sadjen, is er een groote achthoekige draagstoel waarin geen bekakak zitten, doch waarin zich dezelfde sadjen bevinden als in de andere draagstoelen. Er zijn alleen meer en grootere rijstschotels. De inhoud van deze draagbaar is speciaal bestemd voor de 10 toekangs, die de spijzen bij 't uiteengaan der stoet verdeelen. Eindelijk staat nog een gewone etensdraagkist (djodang) gereed, gevuld met rijstschotels (ambeng sekoel woedoek) en pisang, ten einde aan degenen, die den stoet al biddende begeleiden te worden uitgereikt.

Van den om half vijf vertrekkenden stoet vormen die bidders (santri slawatan) de spits. Halfzingende zeggen zij voortdurend de gewone gebeden op.

Op hen volgt hun etensdraagkist en daarachter een open trommel. waarin een komfoor met brandende wierook. Daarachter weer de achthoekige draagbaar met de spijzen voor de toekangs, door twee van hen begeleid. Achter die draagstoel aan komt de bij hen behoorende rejok, verkleede mannen met dieren-maskers en dan volgen de vier djoli met de bruidsparen en offergaven elk eveneens geflankeerd door gendroewo, dan wel djatilan of powa-powa (Amerikan!) Eindelijk de panewoe te paard in officieel kostuum; de pajong wordt hem boven het hoofd gehouden en de andere teekenen zijner waardigheid (spuw vaas, 2 lansen en een matje) dragen zijn lieden hem na. Met plechtigen stap trekt deze heele stoet, gevolgd en omstuwd door drommen desamenschen, om de kalkheuvels heen langs de zoo juist genoemde grotten. Na de ommetocht ontbindt zij zich en begeven de acht toekangs zich twee aan twee met hun bekakak naar de onder hun bescherming staande grot. Het bruidspaar wordt uit de draagstoel genomen, zoo diep mogelijk de grot ingebracht, onthoofd, en het uitstroomende bloed (de vloeibare suiker) in de grot rondgesprenkeld. Ondertusschen zijn door het meeloopende volk de sadjen al weg gegrist, en ook de lijken van de bekakak vallen ten deel aan wien er het eerst bij is.

Het brengen van het offer is daarmee afgeloopen en men keert van het kalkgebergte terug, terwijl ook de drie dalangs die onder een dak van stroo op drie verschillende plaatsen van 12 uur tot 5 uur 's middags een wajang koelit voorstelling gaven, opbreken. Ze zijn voor deze plechtigheid niet aan een bepaalde lakon gebonden, doch kiezen die zelf uit. De toekangs hebben 's avonds een tajoeban-feest bij den panewoe, en den volgenden avond verzamelen zich de santri slawatan nog eens bij hem om heil af te smeeken voor de kalkdelvers.

De offers bij de verschillende grotten worden volgens de huidige voorstelling aan de danjang der plaats gebracht. Van de westelijke grot der Goenoeng gedé zijn dat kjahi en njahi Wirasoeta. Deze waren weleer stervelingen en behoorden tot, of waren de eerste kalkdelvers en de stichters van de desa Gamping. Men vertelt van hen dat ze door een instortende kalkrots van de buitenwereld werden afgesloten en zoo in geesten zijn overgegaan. Voor deze transformatie konden zij met hun kinderen nog wel spreken. Zij riepen hen allen nabij de plaats waar ze waren ingesloten en verdeelden onder hen hun nalatenschap. Alleen de duiven vroegen ze zelf op, en nog kan men in 't schemeruur plotseling langs de grillige toppen der kalkheuvels de tot geest geworden duiven in snelle vlucht hooren voorbijsuizen.

De oostelijke grot strekt tot woonplaats van vier knapen, bagoes Gombak, bagoes Koentjoeng, bagoes Koetjir en bagoes Besoer. Meer dan hun namen reeds zeggen kon men mij over hen niet vertellen. Evenmin was er iemand die de verhalen doen kon over njahi Ambar Sari die in de grot van de heuvel Ambar Ketawang woont of van Raden Mangkoedjaja die de Goenoeng Tlaga beheerscht. Hun worden niettemin jaarlijks even trouw de offergaven aangeboden.

Nadat het bovenstaande was aangeteekend, kreeg ik door bemiddeling van Raden Toemenggoeng Djajadipoera gelegenheid het opzetten van de vrouwelijke goenoengan, de spijsbergen die ter gelegenheid van de Garebeg Moeloed door den Vorst aan zijn ambtenaren worden geschonken, bij te wonen. De bij de Garebeg Besar en Moeloed naar de moskee gedragen en daarna verdeelde goenoengan zijn onderscheiden in vrouwelijke en mannelijke; bij de Garebeg Poeasa worden alleen mannelijke goenoengan geschonken. Ter gelegenheid van het uit den vorm doen van de rijst voor de vrouwelijke goenoengan, wordt een slametan gegeven, waarvan de ingrediënten ongeveer gelijk zijn aan de boven opgesomde. Vooral echter is vermelding dier plechtigheid in verband met de beschreven feesten van belang, omdat het geloof aan de directe werking van de sadjen hierbij des te duidelijker uitkomt. Van een danjang

of geest aan wien die offergaven worden aangeboden en die dan in zijn of haar macht zou hebben slechte gevolgen af te wenden of goede te voorschijn te roepen, wordt ten deze geen gewag gemaakt.

Nadat een afgezant van den Vorst, aan wien te voren bericht was, dat alles gereed stond, is komen zeggen, dat de Sultan vergunning gaf met het opmaken der goenoengan te beginnen, wordt op een houten plank ter grootte van een wagenrad de gevlochten vorm van de met suiker en klapper gekookte rijst omgedraaid: tegelijkertijd beginnen twee mannen met den rijststamper in een gereedstaand rijstblok rythmisch te stampen, op een bepaalden deun, de gending gobjog. Dit stampen, kédjog genaamd, mag niet ophouden voordat de eerste werkzaamheden aan de goenoengan voltooid zijn.

Onder het aanhoudend geluid van deze muziek lichten de mantri ngarep den vorm van de rijst af en stellen om de hooge ronde rijstekoek een aantal lange bamboelatten, die stevig met vezel omwonden en zoo vastgebonden worden; daarna wordt het op een lange bamboestaak opgemaakte bovenstuk (de kepala) er op gezet. Zoodra dit klaar is werpt een vrouw boreh en sawanan tegen de nu als in een kooi gesloten rijstekoek en tooien twee andere vrouwen het ronde torentje van bamboelatten met een kain (sindjang polos) en daarboven een sléndang bangoen tolak tepen, alweer de blauwe doek, met wit middenstuk en van gouden randjes voorzien. De eerste werkzaamheden zijn daarmee afgeloopen en het kedjog houdt op. Alle zes vrouwelijke goenoengan worden op deze wijze behandeld. Aan weerszijden van de plaats waar de aankleeding geschiedt, staan tafels met de volgende offergaven:

een levende kip; zeven soorten rijstepap; een mandje vruchten (toekon pasar); een kruik water; een mandje met beras; een rauw ei en een kloewak (een vrucht); pisang ajoe en soeroeh ajoe; vele rijst-schotels als toempeng goendoel, toempeng robjong, geboeli, ambeng madjemoek, golong, asrep asrepan (adem ademan); poenar, rasoelan, en eindelijk, evenals te Gamping een klein aarden lampje met olie waarin een brandend pitje (tjloepak).

De bij al deze gelegenheden gebezigde kain bangoen tolak, de blauwe doek met wit middenstuk, soms in den vorm van hoofddoek of sléndang met gouden randjes, en dan tepen genoemd, wordt zooals de naam reeds aanduidt (of omdat de naam het aanduidt?) als een werkzaam middel beschouwd tot 't afweren van ongelukken (nolak bilahi). Zoo'n doek wordt b.v. ook bij de oprichting van een pendapa gelegd op de 4 hoofdpilaren (saka goeroe), en blijven daar liggen tot ze vergaan zijn. Voorts dragen b.v. zoons van aanzienlijke Javanen bij hun besnijdenis de hoofddoek bangoen tolak tepen evenals de bovengenoemde kain polos (een met gouddraad doorweven gekleurde doek), welke beide kleedingsstukken bovendien dikwijls door bruidsparen gebruikt worden.

Van de bekende jaarlijksche offers aan Njahi Lara Kidoel, de berg Merapi enz. (laboehan) maken die zelfde kleeren ook een vast onderdeel uit; in 't dagelijksch leven worden ze zelden of nooit gedragen.

AANTEEKENINGEN BETREFFENDE ENKELE INDONESISCHE MUZIEKINSTRUMENTEN

door

J. S. BRANDTS BUYS.

I De Balische Bamboegambang.

In de „Notulen Bataviaasch Gen." dl LVII 1919 staat op blz. 191 v.v. als Bijlage IX een nota van den heer P.V. van Stein Callenfels, betreffende een door hem op Bali aangetroffen muziekinstrument.

De schrijver verwijst naar de basreliefserie aan het pendapaterras te Panataran; er komt daarop een scene voor, „waarbij een man met „kluizenaarshaartooi" en een jong meisje bezig zijn met het bespelen van een muziekinstrument".

Dit tafereel zou volgens den hr. C. „behooren tot een verhaal of verhalenreeks, die de "oer-Pandji" moet zijn".

Men kan het hoofdstuk of de episode vinden op de foto's K.b. 322, en 321 (?) van den Oudheidkundigen Dienst, (in dit Djawa-nummer gereproduceerd).

Op 322, rechts, zitten inderdaad de twee genoemde personen tegenover elkander met ieder een exemplaar van het bedoelde instrument voor zich, (de instrumenten raken elkander over de geheele lengte aan), en spelen ijverig.

De groep wordt in zijn geheel gezien van opzij, feitelijk dus op den korten kant der instrumenten, maar deze laatste zijn opgeklapt in het vlak van de teekening; men ziet ze recht van boven, of tenminste in sterke vogelperspectief, zoodat de details goed zijn te onderscheiden.

De lezer weet, dat de muziek in een kwaden reuk staat bij theologen van zeer verschillende confessie. Ze hebben geen ongelijk. Muziek is een amoureuze materie. Erger is het getweeën lezen van een liefdesroman. Maar dadelijk daarna komt het met-zijn-tweeën-musiceeren.

Zeer zeker kan zij, de muziek, ook de meest respectabele en legale verbintenissen stichten. Ik moet nog lachen, wanneer ik denk aan den Utrechtschen componist Wagenaar, en hoe glunder hij de huwelijken kon optellen, die het gevolg waren van zijn parodische opera, „De Doge van Venetie", van het gezamelijke repeteeren door de dillettant zangers en zangeressen. Hij leek dan een goedig, tam soort Pan, natuur- en vruchtbaarheids-god.

Maar d i t paar ...... Ik zou wel willen weten wat ze spelen. Vermoedelijk geen begrafenismuziek. (De hr. St. C. vermeldt van de Balische instrumenten, dat die tegenwoordig alleen bespeeld worden bij lijkverbrandingen. Met wijzen ontleend aan de Malat, de Balische Pandjiroman).

In ieder geval, de gevolgen wachten niet: Op 321 (?), midden, zijn de twee in een hevige stoeipartij geraakt, en de instrumenten zijn omgerold, het eene scheefovereind tegen een boom, het andere op zijn langen kant.

Rechts op de zelfde foto gaat de flirt dan erg ver. En ze schijnt niet eens op zijn handtastelijke minzaamheden gesteld.

Keeren we liever terug tot het eerste tafereel. We zien dan, dat ieder der twee personen in iedere hand „twee slaghamertjes" heeft, (zooals de heer C. schrijft), of liever één „dubbelen hamer", (gelijk hij nader preciseert). Wij willen liever over „slagstokken" spreken, daar de koppen niet hamervormig, maar rond blijken. 1)

1) Een ander curieus Balisch instrument, welks naam mij niet bekend is, maar dat ik te Solo zag gebruiken in de gamelan van Goesti Bagoes, heeft op één onderstel, een enkelen bonangketel en drie saronklangstaven, welke laatste alle drie den zelfden toon geven, (herinner ik het mij goed, dan scheelde hij ongeveer een heelen toon met dien van den ketel). Die staven werden alle drie tegelijk aangeslagen

„Bamboegambang". Relief van Panataran.

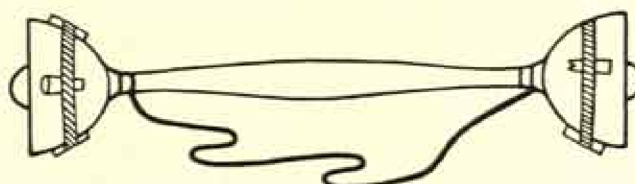
„Rejong" (?). Relief van Panataran.

„Rejong" (?). Tj. Ngrimbi.

„Bamboegambang" op Bali.

„Rejong" van Bali.

De twee stokken in één hand, zijn blijkbaar verbonden, samengebonden. De speler houdt, gelijk men op het relief duidelijkziet, de middelste drie vingers tusschen, in, den gaffel, en duim en pink rechts en links er buiten. (Sommige Baliërs op de kleine foto naar de werkelijkheid, schijnen de heele vork echter te klemmen tusschen duim en tweede vinger; of wel tusschen tweede en derde vinger.)

Van het Balische, levende, instrument schrijft de heer C., dat de vorken niet even wijd zijn, de afstand tusschen de slagkoppen ongelijk.

De nauwste vork „omvat vier toetsen", (d. w.z. raakt b.v. tegelijk de 1ste en de 4de), de wijdste vijf. Die van vier worden in de linkerhand gehouden, die van vijf rechts.

Vergelijken we met deze opgave de reliëfs, dan vinden we ze er vrij duidelijk door bevestigd. De vork in de rechterhand van den man is duidelijk wijder dan zijn linksche. De eerste reikt van de 9-13de toets, (geteld van links naar rechts, in de positie van den speler), de laatste weifelt tusschen 3-6, en 4-7. Met die der vrouw komt het iets minder mooi uit: rechts 8-12 (a 11), maar links 3-7. Alles bij elkaar toch ruimschoots zooveel documenteele nauwkeurigheid als men van een beeldhouwer mag verwachten.

Om aan te duiden dat bij deze verhouding van de wijdte der slagvorken de toetsen No. 1 en 4, 2 en 5, 3 en 6, — voorts No. 7 en 11, 8 en 12, 9 en 13, 10 en 14 tegelijk worden geraakt, lettert de heer C. ze als volgt:

a, b, c, a, b, c, d, e, f, g, d, e, f, g,

Bij navrage bleek me, dat deze schrijver met genoemde letters volstrekt géén toonnamen, (absolute toonshoogten, of bepaalde toonverhoudingen, heele en halve tonen), bedoelde, en ook met de stellen a-a, b-b, etc. niet een bepaald interval, b.v. octaaf, doch alleen in het algemeen een relatie.

---

met een eigenaardigen slagstok. De speler hield het ondereind, den steel in de hand, doch verderop splitste of vertakte hij zich in drieën, terwijl elke tak een hamervormigen kop droeg, welke drie hamerkoppen evenwijdig naast elkander liggen.

Zijn nota bevatte voorts niets over de lengte der toetsen, terwijl de door hem gereproduceerde foto alleen door de schaduwen der toetsen een vermoeden omtrent hun relatieve lengten veroorlooft.

Het ontbreken der Inlandsche toonnamen, maakte het voorts moeilijk, te gissen, of de correspondeerende, tegelijk aangeslagen toetsen, als octaven (of primen), dan wel als een ander interval dienen te worden opgevat.

De heer van Stein Callenfels had de goedheid, bij een later bezoek aan Bali nog nadere gegevens te verzamelen en aan mij te verstrekken.

Men zal bemerken, dat ze weer goed kloppen met hetgeen de reliëfs te zien geven.

Deze vertoonen, — het duidelijkst mischien op het instrument tegen den boom, maar ook op de overige goed herkenbaar, — telkens drie groepen van toetsen.

En wel eerst, links, 3 korte toetsen, dan middenin 9, die tamelijk lang beginnen, maar naar rechts toe aldoor kleiner worden; dan rechts 2 lange.

Men vergelijke dit met onderstaande tabel, waarin de toonnamen zijn opgenomen, en de toetslengten in millimeters, zooals ze gemeten zijn aan vier dezer gambang's die tezamen werden gespeeld.

1.	Dong tjilik	467	512	422	325
2.	Ding	478	513	420	323
3.	Dong gde	460	511	411	323
4.	Dong tjilik	688	745	579	511
5.	Ding	689	735	573	522
6.	Dong gde	695	725	569	512
7.	Dang gde	653	724	550	497
8.	Deng	647	702	557	489
9.	Doeng	530	626	454	390
10.	Dang tjilik	516	634	445	383
11.	Dang gde	424	500	387	302
12.	Deng	425	500	374	303
13.	Doeng	740	841	643	576
14.	Dang tjilik	733	842	632	569

Deze lijst leert verschillende dingen:

1e dat aan het levende Balische instrument de zelfde drie groepen van

toetsen zijn op te merken als aan het doode Javaansche;

2e dat in elk dier drie, over het algemeen, het duidelijkst in de lange middelgroep, de toetsen van links naar rechts korter worden.

3e dat de, op de reliëfs en in werkelijkheid met één slag geraakte toetsen, gerekend naar de Balische, telkens den zelfden naam hebben.

Dit laatste maakt het niet absoluut zeker, maar wel zeer waarschijnlijk, dat de twee tonen van zulk een stel elkanders octaaf zijn.

De tonen, die in octaaf-verhouding staan, recht boven elkaar plaatsende, krijgen we het volgend toonsysteem voor dit instrument:

dong	Ding	DONG	DANG	Deng		
dong	Ding	DONG	DANG	Deng	Doeng	dang
					Doeng	dang
1	2	3	11	12		
4	5	6	7	8	9	10
					13	14

Waarschijnlijk beteekent de reeks van zeven tonen, gegeven door de toetsen 4–10, het volledige Balische pelogoctaaf. Men zou dit ook kunnen rekenen van den diepsten toon van het instrument af, de diepe doeng, maar krijgt dan geen regelmatig doorloopende toetsenreeks (13, 14, 4–8) en evenmin wanneer men rekent van den hoogsten toon, deng af, (12, 11, 3-1 10, 9). Een andere reeks van naastelkander liggende toetsen geeft steeds een breuk of sprong in de toonreeks; ook de schijnbaar geleidelijke opeenvolging 6–12 b.v.; (waarschijnlijk een sprong tusschen 10 en 11).

Zoo zal de toetsenrij 4–10 te beschouwen zijn als de eigenlijke omvang van het intrument waarbinnen de melodieën bewegen, met octaafverdubbeling deels naar boven deels naar beneden.

In het bovenstaande schematje zijn de toonnamen die tweemaal in een octaaf gebruikt worden, en wel als „groot" (gde) en als „klein" (tjirik of tjilik), door kapitale, resp. kleine letters onderscheiden; (de maar éénmaal gebruikte alleen maar beginhoofdletter).

De volledige volgorde der tonen van het Balische octaaf stond niet vast.

B r a n d e s, (Not. Batav. G. XXXVII. 1899), rangschikt de hem bekende 7 toonnamen en teekens aldus:

dang Ding Doeng Deng dong
DANG DONG,

maar heeft blijkbaar geen bedoeling van muzikale ordening (of octaafverband).

L a n d, (Feestbundel Veth 1894), geeft toonnamen en onderzoekt instrumenten, hem verschaft door Udo de Haas; zie tabel hier onder.

S n e l l e m a n, (Encycl. v. 1918) zal zijn toonopeenvolging vermoedelijk hebben ontleend aan Land, en vervolledigd door een (waarschijnlijk onjuiste) gissing.

Voorts beschik ik nog over een opgave der toon- of toetsnamen van een instrument, een soort van saron, dat (zooals ook de hr. v. St. C. vermeldt), tegelijk met de „bamboegambangs" pleegt te worden gespeeld. Deze laatste opgaven zijn me verstrekt door den heer Gediking, die samen met den heer de Kat Angelino op Bali een en ander aanteekende over de muziek.

I naar v.St.C.	II Gdk.	III Lnd.	IV Sn.
		Ndoeng (gis)	
		Ndang (a)	
Dong tjilik	(Dong tjenik)		
Ding	Ding gedeh	Nding (b)	
Dong gde	Dong gedeh	Ndong (dis)	kl. Dong
Dang gde	Dang gedeh		gr. Dong
Deng	Deng gedeh	Ndeng (e)	Deng
Doeng	Doeng gedeh	Ndoeng (gis)	Doeng
Dang tjilik	Dang tjenik	Ndang (a)	kl. Dang
	(Dong tjenik)		gr. Dang
		etc.	Ding

I en II kloppen wat de volgorde betreft volkomen goed.

Voor het saronachtige instrument van II geeft de heer Gediking als eigenlijke Balische naam op: „t j o e r i n g," terwijl de heer Callenfels over „gangsa" spreekt.

Dit heeft ook een eigenaardige rangschikking zijner toetsen. De éérste, meest linksche staaf is de kortste van alle; de tweede de grootste; van 2–7 worden ze geregeld kleiner.

De eerste toets volgt muzikaal dus eigenlijk op de 7de, waarom ik hem daar, tusschen haakjes, herplaatste. Op die tjoering blijken dus de twee „klein" genoemde tonen inderdaad de kleinste toetsen te zijn, zoodat het een goeden zin heeft, dat alle overige ook met de niet-twee-maal-voorkomende namen, hier, tegenover die twee „groot" heeten.

Eigenaardig, en voorloopig nog onverklaarbaar is, dat de twee typische „groote" tonen elkander opvolgen als dong en dang; maar de twee kleine als dang en dong.

IV schijnt onvoldoende gefundeerd. Buitendien is het niet duidelijk, waarom Snelleman zijn „bijtonen" juist „groot" noemt, en die groote tonen hooger legt dan de kleine.

III is gemeten aan een Balische gender, met totaal 13 toetsen, vijf in ieder onverkort octaaf, en ook aan „vijf houten staafjes" (van een Bal. gambang kajoe?) De reeks geeft blijkbaar een vijftonigen vorm van het zeventonige Pelog, vergelijkbaar met die welke ook op Javaansche genders en gambangs voorkomt. (Land vergelijkt zijn reeks met Jav.: bem, goeloe, dodo, limo, nem (etc.)

Het stelsel van vijf namen doet echter aan een oorspronkelijk pentatonisch stelsel denken, en is dus misschien op Java aanvankelijk in gebruik geweest voor Salendro, en pas later door de onderscheiding van een groote en kleine dong en dang pasklaar gemaakt voor het heptatonische pelog.

Eigenaardig is nog dat de plaatsen waar in III, vergeleken bij II, een toonnaam ontbreekt: kleine dong, tusschen (kl) dang en ding, (groote) dang, tusschen (gr) dong en deng, niet samenvallen met de feitelijke gapingen, de groote-tertsintervallen van III.

Er ware een toon in te lasschen niet tusschen b en dis, en e en gis, maar tusschen dis en e, en a en b.

In het eerste geval dus zelfs in een halvetoonsinterval.

Dit laatste ware tenminste vermeden, indien men de reeks II mocht lezen als:

II.	ding,	gr. dang,	gr. dong,	deng,	doeng,	kl. dang,	kl. dong,
III.	b,	—	dis,	e,	gis,	a,	—

Hierdoor ware tevens de onregelmatigheid in de onderlinge ligging van de dangs en de dongs hersteld. Maar de omzetting schijnt toch niet veroorloofd daar ook I, (uit een van II denkelijk onafhankelijke bron), zich er tegen verzet.

Plausibeler is, dat in het volledige pelog van I en II eenerzijds, en anderzijds in het onvolledige van III, (salendro heet op Bali te ontbreken), de tonen niet de zelfde vaste namen hebben, doch dat de beide gevallen, onafhankelijk, zij het ook hoofdzakelijk naar een zelfde volgorde, de toonnamen gebruiken als middel van rangschikking.

(Gr.) dong — deng, en ook andere gelijknamige intervallen, behoeven dan in II en III niet een zelfden, even grooten afstand te beduiden.

Vgl. Prof. v. Hornbostel, (1919 in het "Arch. f. Musikwissenschaft" I. pg. 477, 478): „Aus den Nahmen, Buchstaben und Ziffern fuer Saiten, Griffe, Floetenloecher, (toetsen), koennen nur Zeichen fuer Leiterstufen werden, deren Entfernung von den Nachbarn mit der Stimmung des Instruments sich aendert".

Van Stein Callenfels teekent aan, dat de melodieën van zijn bamboegambangs op schrift worden vastgelegd „door middel van de bekende, indertijd reeds door Dr. Brandes besproken teekens".

Inderdaad is het waarschijnlijk, dat deze stukken, bestemd voor instrumenten met een volledig pelog-octaaf, genoteerd zijn in het 7-teekenige toonschrift, door Brandes gepubliceerd.

Doch eigenaardig genoeg, schijnt er een tweede Balisch toonschrift te bestaan, waar Brandes blijkbaar geen exempels van heeft gezien. Tenminste v.H. schrijft (op gezag van O. D. Tauern „Balinesische Melodiën in Originalnotation" M.s., dat echter mogelijk intusschen wel ergens is verschenen): „Auf Bali werden heute noch saemtliche elf Toene (5 + 5 + 1 sluittoon) einer fuenfstufigen Leiter, die zwei Oktaven umfaengt, verschieden notiert". Dit schrift, dat niet de identiteit van tonen, die een octaaf verschillen, door gelijkheid van teekens kenmerkt, heeft dus, zooals v.H. aan het analoge Grieksche geval demon-

streert, een zuiver instrumentaal karakter, en vertegenwoordigt daarom een oud type.

Maar de groote kans, dat de pentatonische en de heptatonische melodieën bij de Baliërs ieder een eigen toonschrift hebben, maakt het des te waarschijnlijker dat intervallen, genoemd door de zelfde toonnamen, doch behoorende tot onderscheiden stelsels, niet even groot behoeven te zijn.

Over het orchestje met de bamboegambangs mag nog genoteerd worden, dat steeds vier spelers van zulke instrumenten schijnen samen te werken met één gangsa- (tjoering-) speler, die (gewoonlijk?) de leider van het geheel is, (de djoeroe gending — kapala lagoe, G.)

Bij de meest typische opstelling moet deze laatste in het midden zitten, en links en rechts van hem de gambangspelers, telkens twee op een lijn naast elkaar, hun instrumenten loodrecht op het zijne gericht, en het eene stel het andere recht aanziende.

De foto bij v. St. C. vertoont niet deze positie. Wat men er wel op kan waarnemen is, dat de gangsaspeler hamervormige slagstokken gebruikt. Niet is te zien, dat deze muzikant twéé tjoering's tegelijk speelt, wat de heer C. in zijn tekst vermeldt.

Dat komt, die twee intrumenten staan achterelkaar, en het achterste is het kleinste. Met elke hand slaat hij er een. En wel, naar nadere opgave van den hr. C., steeds van beide de analoge toetsen tegelijk, dus beide eerste, beide vierde toetsen etc. Daar het eene instrument een goed stuk, (zeg de helft) kleiner is dan het andere, slaat hij dus naar alle waarschijnlijkheid voortdurend octaven.

De gambang-spelers slaan niet de twee handen tegelijk neer, doch gebruiken (al naar de eisch der melodie), dan de eene en dan de andere hand, zoodat ook zij niet tweestemmig, doch voortdurend in eenvoudige octaafverdubbeling zullen spelen.

Van de gambangs zijn de bamboestaven zeer onregelmatig gesneden en de randen, uiteinden, niet recht afgewerkt. Men heeft hiervoor kunnen zien, dat van de vier samenspelende gambangs de overeenkomstige toetsen, en daarmede ook de gemiddelde toetslengten, sterk verschillen. [1]) Dit zal gecompenseerd worden door de dikte en b.v. de dichtheid van het materiaal, het bamboe. Maar het is duidelijk, dat dus de instrumenten bij de vervaardiging moeten gestemd worden op het gehoor (eventueel oudere exemplaren navolgende), en niet naar overgeleverde maten.

De onregelmatigheden, ruwheden in de factuur der toetsen zijn veel te groot, om van de toetslengten en verhoudingen tot de overeenkomstige intervallen te kunnen besluiten.

De verschillen moeten al wel zeer duidelijk zijn, om eenige conclusie toe te laten. Op te merken is dan nog, dat niet slechts tusschen toets 10 en 11, waar de toonreeks waarschijnlijk onderbroken is, een duidelijke sprong valt te bespeuren, doch evenzeer tusschen 8 en 9, Deng en Doeng. Op die plaats heeft het onvolledige Pelog van Land inderdaad een gaping: e-gis. Maar het volledige?

De toetsen zijn veel langer dan de bak, het schuitje van het instrument breed is, en ze steken dus ver uit, over de beide zijden daarvan.

Het principe hunner bevestiging is opmerkelijk.

Ze behooren niet tot de groep van melodische slaginstrumenten, waarbij de klankstaven, toetsen, ieder voor zich vastgehouden met een pin-door-een-gat aan de twee uiteinden, liggen op een bak of trog, (zooals in het geval van de gambang gongso, saron en gambang kajoe).

Ze hooren tot de andere categorie, waarbij de klankstaven, onderling verbonden door touwen, koorden, riemen, min of meer zwevend zijn opgehangen.

Daar die klankstaven in verreweg de meeste gevallen uit bamboe bestaan,

---

1) De heer Gediking teekent over een stel uit Kloengkoeng aan: „twee aan twee gelijk van verschillende grootte." Dit kan bij betrekkelijk toevallige groottevariaties even goed voorkomen als de onderlinge verhoudingen der instrumenten bij v. St. C., waar ze alle verschillen en niet goed in 2 groepen zijn in te deelen. (Verhouding der langste toetsen ongeveer 17: 15: 13: 11).

een ouderwetsch materiaal, en overigens alleen de metalen gender tot deze groep hoort, de andere groep echter als regel hout of metaal heeft, mogen we die hangbrug- of ladder-methode voor antieker houden.

Het oudmodischte instrument der groep is de bekende Soendasche tjaloeng. Terloops gezegd, is ze ook het eenige instrument, dat genoemd wordt in de geversificeerde, dus allicht zuiverst bewaarde, gedeelten van Pleyte's „Loetoeng-Kasaroeng-" tekst:

„Ngoenkoeng tjaloeng troes ka manggoeng,
(kabogah parapohatji, tangara dipihoemaän)".

In het proza worden, (behalve „het heilige bekken" kendanganmanik) overigens genoemd de katjapi, (soend. cither), karinding, („maultrommel"), tarawangsa, (soend. viool). De angkloeng ontbreekt; zeker wel toevallig.

De tjaloeng echter heeft géén trog of schuitje onder zijn laddervormige reeks van klankvoortbrengers, die, (tweede eigenaardigheid), uit bamboe**kokers** bestaan [1]) Toch vindt men ook tjaloengs beschreven, wel op de zelfde wijze ingericht, maar die als klankstaven **bamboelatten** zouden hebben. Het laddereinde, het verst van den speler af, wordt aan een boom of dergelijke vastgemaakt.

De speler zit, om zoo te zeggen, aan de smalle kant van het instrument.

Dit is ook het geval bij een speeltuig, afgebeeld op Boro-Boedoer, en dat gewoonlijk voor een gambang wordt aangezien. R. M. A. Soorjo Poetro schijnt het echter voor een tjaloeng te houden (blijkens een uitlating in zijn Praeadvies voor het Javacongres 1921). Maar bij nadere overweging betwijfel ik toch, of hij daarin gelijk heeft. Het reliëf is onduidelijk en verminkt. Doch zooveel lijkt wel zeker, dat het bedoelde instrument iets als een bak, grobogan heeft. Ook lijkt me in de teekening niet uitgedrukt het doorbuigen, dat een, door twee koorden tot een ladder geregen of gebonden, en aan beide zijden opgehangen reeks van bamboelatten toch doen moet, tenzij men er bizondere voorzieningen tegen treft, waarvan hier niet blijkt.

Het zuiverst is het vrij-zwevende hangbrug-principe bewaard bij enkele Achter-Indische instrumenten, de Cambodjaansche en Siamsche roneats of ranats, bamboexylophonen.

Hierbij hebben de grobogan's de vorm van een schuitje, dat evenveel doorgebogen is als de toetsenketting, die vrijzwevend is opgehangen aan de opstaande eindplankjes van hoofd- en voeteneind. Of, die toetsenhangbrug is zooveel hooger aan die eindplanken vastgemaakt, dat ze de boorden van de bak niet raakt, ook al buigen die minder dan zij.

Een verfijnde wijze om het doorbuigen van de toetsenbrug tegen te gaan, het toetsenvlak plat, en de bovenkant van het raam, rantjakan, recht te houden, toonen de gender's, waar de katoenen draagkoorden telkens na twee toetsen, die „schakels van een breede halsketting" lijken, opgehouden worden door vorkjes, die in de twee bovenzijranden van het raam zijn geplant. Bij de groote, diepe gender-achtige instrumenten telkens na iederen toets.

Het zelfde is bij de oudmodische Balische bamboegambangs veel onvolkomener en op veel primitievere manier bereikt. De draagtouwen, waaraan de toetsen geregen zijn, worden hier eveneens na elke twee of drie toetsen opgebeurd, opgehouden, maar nu door smalle bamboelatten, die dwars over de bak liggen, in de zelfde richting als de toetsen, doch op hun scherpe kant. Ook aan begin en eind van het nogal hobbelige toetsenvlak, is een smal stuk bamboe onder de draagkoorden doorgestoken, en komt in den bovenopkijk naast de eerste en de laatste toets te zien.

Op de reliëfs zijn de twee bedoelde latten ook zichtbaar, en zouden zelfs tot vergissingen, verkeerde telling der toetsen kunnen aanleiding geven.

Ten slotte mag nog vermeld worden, dat een instrument, aan het eigenaardige hier besprokene Balische en oud-Javaansche verwant, blijkens mededeeling van Prof. von Hornbostel, in Afrika voorkomt.

---

1) Zie voor de balische „grantang" lager.

En voorts, dat volgens opgave van den heer Gediking, de eigenlijk Balische naam van deze bamboegambang is: t j o e n g k l i k.

II. De Balische „gamelan angkloeng"; cymbalen.

Gelijk men reeds hooger heeft gezien, was ik in de gelegenheid, kennis te nemen van de aanteekeningen op Bali gemaakt door den heer Gediking, die geholpen en voorgelicht werd door controleur de Kat Angelino. Een nadere aanvulling daarvan scheen gewenscht; maar daar laatstgenoemde heer door ziekte en verlof verhinderd werd, verdere gegevens te verzamelen, of van de zaak een uitgebreide studie te maken, neem ik de vrijheid aan de voorloopige aanteekeningen dankbaar nog een en ander te ontleenen.

Er is daarin herhaaldelijk sprake van een eigenaardig Balisch orchestje, dat „gamelan angkloeng" genoemd wordt. Nu was het voorkomen van de angkloeng op Bali bekend. Vgl. Snelleman Enc. v. N. I. 1918: „De ankloeng als een gewichtig deel van het orkest vinden wij alleen opgenoemd in oudere berichten; (en wel van) het orkest dat de rejogs begeleidt, wanneer zij met hun bamboepaard tusschen de beenen optrekken".

Hier wordt van de angkloeng gesproken als van een oud of verouderend instrument.

Het zelfde vinden we in de aanteekeningen Gediking: Van de drie vermelde „gamelan angkloeng" had het eerste orchestje een stel van 4 van die instrumenten; het tweede slechts 2, (maar „er behooren 4 angkloengs te zijn", stond er bij aangeteekend); en het derde, ofschoon ook „gamelan angkloeng" geheeten, géén. — „De angkloeng („ook genoemd gerantang") ontbrak, had vroeger deel uit gemaakt van het ensemble, maar was stuk gegaan, en niet meer aangemaakt, was ook niet geliefd. De oude kapelmeester had de gamelan alleen zonder angkloeng gekend".

De angkloeng schijnt dus uit dit ensemble af te sterven, weg te sterven. Hoewel er wel iets onzekers is, speciaal in de laatste mededeeling; daar immers het vroeger wel aanwezig zijn niet bewezen wordt door een ooggetuige. Terwijl de gelijkstelling van angkloeng en „gerantang" de zaak niet verheldert.

Immers Jasper „De Gandroeng-Bali", 1902, „Tijdschr. B.B." geeft „grantang" als „gelijkstaande met de Javaansche „gambang kajoe". Wat nog niet absoluut zou behoeven buiten te sluiten, dat de angkloeng ook zoo zou kunnen heeten; immers de namen van muziekstrumenten schuiven in den Archipel op de vreemdste wijze door elkaar. („Gerantoeng" moet bij de Bataks zijn „een houtklavier met 5 staafjes" maar „garantong" is bij de Dajaks een stel gongs).

Jaspers nadere bepaling, zijn Balische „grantang" betreffende: „en voorzien van acht holle, gedeeltelijk doorgespouwen bamboe", is niet duidelijk, enkelzinnig, maar wel interessant.

Niet ondenkbaar ware, dat bedoelde bamboes als resonnatoren o n d e r de houten klankstaven staan, (gelijk onder de metalen klankplaten van de Javaansche gender).

Maar waarschijnlijker schijnt me Snellemans opvatting (zie „Encycl."), dat de klankvoortbrengende lichamen zelf, hier, (evenals bij de Balische „tjoengklik", of de Soendasche tjaloeng), uit bamboes bestaan. (Vergelijk hierboven I). Doch dan blijft nog de vraag naar de vorm. Zijn ze werkelijk alleen ten deele „doorgespouwen" = gedeeltelijk gespleten, en dat misschien om ze (met pennen??) te kunnen bevestigen op een bak (grobagan)? Of zijn ze wellicht (schuin?) bijgesneden? Vgl. de angkloeng en de tjaloeng, — waarmee „holle", kokervormige klankvoortbrengers in ieder geval toch verwant zouden zijn. 1)

---

1) Gedurende de correctie maakt men mij nog opmerkzaam op volgende artikels in het Woordenboek van Van der Tuuk:

g e r a n t a n g — een geleding bamboe op een tlawah geplaatst en als de tingklik bespeeld;

g e g r a n t a n g a n — staven bamboe aan een kant gepunt, klaviergewijze bij de semar pegulingan in gebruik, 't geheel opgehangen aan twee vorken hout of bamboe aan weerszijde.

g e r a n t u n g — zeker muziekinstrument.

Het zal, in verband met de notities Gediking, en met ons onderwerp, de moeite loonen, de heele samenstelling van Jasper's Balische orchestje even na te gaan. (Zijn „2 stel" van ieder der voornaamste instrumenten zal wel 2 stuks beduiden). We vinden dan:

Jasper, „gamelan gandroeng",

2 grantang	(vgl. Jav. gambang kajoe), 8 toetsen.
2 gangso	(blijkt saron-achtig geconstrueerd), 4 toetsen.
2 gender	(dergelijke constructie als de Jav. gender), 4 toetsen.
2 gangsogantoeng	(als het vorige instrument, doch lager), 4 toetsen.
2 djoeblah	(laagstegender-achtige instrument), 4 toetsen.
2 rejong	(„staat gelijk met de Javaansche bonang").
1 kempoel	(= Javaansche).
1 kendang	(= Javaansche).
1 kentjek	(„wat wij bekkens zouden noemen en heet zoo naar het geluid"). (Jasper heeft in zijn tekst vlak voor de beschrijving van dit orchestje over angkloengs gesproken, die blijkbaar ook aanwezig waren op het terrein van de tentoonstelling te Bondowoso, doch niet als deel van deze gamelan).

Gediking „gamelan ankloeng" te Sidan:

0 gerantang	(thans afwezig, vroeger ankloeng? of gambang kajoe?).
4 kantilan	(„4 kleine gambang", de bedoeling is: 4 kleine toetsslaginstrumenten. De toetsen blijken van brons. Misschien saronkarakter en identiek met Jasper's „gangso" Misschien echter met zijn „gender", 4 toetsen.
4 (?) reon	(zie lager).
2 gendang	
2 kelentengan	„kleinere cymbalen", met de volgende samen „door 4 man bespeeld juist de 4 tonen der gambang's").
2 keritjik	(„grootere cymbalen").

Gediking „gamelan angkloeng" te Manikhadji:

4 angkloeng	
9 proenggoe	(= gangsa = bronzen gambang's, toetsslaginstrumenten, denkelijk in verschillende grootten en van saron- of van gender-karakter, dan wel beide). 4 toetsen.
2 (?) kelentengan	(vermoedelijk = rejong, zie lager).
2 gendang	
3 keritjiks	
4 tjengtjengs	

Gediking „gamelan angkloeng" te Tegalbasah.

2 angkloeng	
4 ganso (?)	(„4 kleine gambang van proenggoe, gongso, bespeeld met elk een panggoel, slaghamertje"), 4 toetsen.
4 (?) kelentengan	(vermoedelijk = rejong, zie later.)
1 kempoel (?)	(„kleine gong").
1 keritjik	
2 tjengtjengan	(„grootere cymbalen").

Blijkens een notitie (G), betreffende de g.a. te Tegalbasah, wordt ze gebruikt alleen bij lijkverbranding; over die te Sidan staat genoteerd, dat ze wordt „gebruikt bij de aben (lijkverbranding), de rora's (12e dag, feest van het wegwerpen van de asch), dus in verband met de pitriajatna (zielen-der-afgestorvenen-vereering)".

Doch feitelijk blijken deze „angkloeng-gamelans" ondanks hun sacrale bestemming, in wezen identiek met de wereldsche „gamelan gandroeng", die danseressen of dansjongetjes begeleidt.

Hun voornaamste kenmerk is het waarschijnlijk primitieve, althans oude, melodische stelsel met maar vier tonen, (bij Jasper's „grantang" uitgebreid over twee octaven). Ik meen dat gamelanvormen met deze zelfde eigenaardigheid ook op Java voorkomen.

De bedoelde Balische hebben (of hadden) een element met een geluidsbron van bamboe, (hetzij angkloeng, hetzij „grantang"). Verder een groep bronzen toetsslaginstrumenten van gender- of saron-type. Eventueel kendang en kempoel. Een of meer cymbaalachtige instrumenten. Voorts stellen „rejong", resp. een daarmee gelijkstaand, of dit vervangend instrument.

De namen der cymbaalachtige instrumenten toonen aanmerkelijke verwarringen of verschuivingen.

Trouwens ook bij de Westersche muziekinstrumenten komen deze voor. Het oorspronkelijk Grieksche woord „kumbalon" (bekertje, bekkentje) zelf, beduidt wel over het algemeen „metalen bekken dat tegen een ander geslagen wordt om een schellen klank te veroorzaken", aldus bij Romeinen, Franschen en Engelschen. Maar bij uitbreiding gaat het in de M. E. ook een klein klokkenspel beduiden en daarna, een snareninstrument; eerst met uit de hand g e s l a g e n, gehamerde snaren, maar vervolgens, in nieuweren tijd, voorzien van door middel van toetsen getokkelde snaren: „clavicembalo" of eenvoudig „cembalo", (Italiaansch).

Om een instrument aan te duiden, overeenstemmende met de antieke cymbalen, spreken we thans van b e k k e n s, (Holl., Duitsch, vgl. Italiaansch „piatti" of „cinelli").

Zie hierboven Jasper bij „kentjek".

Maar ongelukkig zijn we, (ingevolge een verkeerd initiatief van Groneman?), ook van de schotelvormige gong, en kempoel, en eveneens van de ketelvormige kenong en ketoek gaan spreken als van „slagbekkens", hoewel ze elk voor zich met een taboeh worden geslagen, en niet als paren tegen elkaar. Welke laatste begrippen voor ons gevoel in den instrumentennaam „bekkens" liggen opgesloten. [1]).

Zelfs ziet men de „kemanak", ook elk voor zich met een stok geslagen, en absoluut niet gevormd als een bekken of schaal, thans aangeduid worden als „slagbekken".

De verschuivingen bij de namen der in Indonesië voorkomende cymbaalachtige instrumenten, zullen bevorderd worden doordat ze veelal klanknabootsend gevormd schijnen, en zulk een onomatopée, indien ze past op het ééne kletterend geluid, ook voor een ander van verwant karakter niet onjuist zal schijnen.

Jasper beschouwt de naam van zijn Balische bekkens: k e n t j e k als klanknabootsend, en herinnert door zijn nadere omschrijving van het geluid: „een verzameling van rammelende klankjes als van dunne platen metaal tegen elkaar", aan een Javaansch instrument van andere soort, (wij zouden het niet meer tot de cymbalen, doch eer tot de rammelaars, de sistrum's rekenen): de k e t j r e k, twee (ook drie) rammelplankjes of plaatjes, hangend tegen den zijwand van de wajangkist, (bij straatmuzikaten ook aan hun gambang kajoe), geschud met de voet.

Constructief zal de kentjek hier overigens allicht niet mee samenhangen. Daar J. zoo uitdrukkelijk van „bekkens" spreekt, zou men willen aannemen, dat bij zijn instrument inderdaad schotelvormige metaalplaten op elkander worden geslagen. Of dit los uit de hand gebeurt, dan wel van het bekkenpaar (of de bekkenparen) de eene helft op een drager is gefixeerd, blijkt niet (Vgl. de gevallen waarin van onze „bekkens" de eene bevestigd is horizontaal op de groote „Turksche" trom).

---

1) Niet acceptabel is ook het voorbeeld van Knosp in „Rapport.........sur une mission... musicale en Indo-Chine". Deze gebruikt voor zekere Annamitische bekkens, — metaal, min-of-meer klok-, beker-vormig, tegenelkander geslagen, — niet den term „cymbales", doch „c r o t a l e s". Maar hoewel het Grieksche „krotalon" vertaald wordt, niet slechts als „ratel", „klep", doch ook als „schel", of „twee houten, misschien ook metalen, schalen aan een band", dient het woord thans voor houten klappers, castagnetten gereserveerd; op straffe van steeds grooter verwarring.

Is dit laatste het geval dan komt het instrument dicht bij een door Snelleman, („Encycl.", uit welke bron?) beschreven Lomboksch: een houten kat met op de rug 2 koperen bekkens, geslagen met 2 andere bekkens.

De naam wordt niet vermeld. Evenmin is die mij bekend van een Balischen variant, dien ik te Solo zag in de gamelan van Goesti Bagoes: houten, prachtig gestileerde, langsnuitige schildpad; op de rug 8 kleine bekkens, elkander alle aanrakend of met een deel van hun rand bedekkend, geslagen met 2 andere, iets kleinere, bekkens, elk bevestigd aan een (met het bekkenvlak evenwijdige) steel, en dan alle tegelijk rinkelend.

Al de hierboven genoemde instrumenten hebben, met elkander en met de „Europeesche" bekkens de onbepaalde toonhoogte gemeen.

Dit geldt ook voor de Javaansche k e t j è r, die bovendien constructief aan de laatstvermelde Balische doet denken. Volgens Groneman immers zijn bij de ketjèr op een niet uitgeholde grobogan 2 vrij vlakke klankschaaltjes of miniatuurschijven bevestigd, die een „toonloos" en „schelrinkelend" geluid geven. Het instrument komt, zelden gebruikt, in sommige péloggamelans voor.

Gr. vermeld niet, of deze schaaltjes worden geslagen met een taboeh, dan wel met beweeglijke wederhelften.

De Javaansche r o d j è h behoort eveneens tot deze groep van instrumenten met onbepaalde toonhoogte, althans schrijft Grone man „zij hebben geen toon, maar een onbestemd bekkengeluid", en bestaan uit „een paar lichtgewelfde dunne klankschijven, die gezamelijk aan een op 't midden der buitenvlakken bevestigd koord om den hals des spelers gehangen, en met een hamervormige taboeh geslagen worden".

Hieruit zou kunnen blijken, dat de Javanen de eigenlijke, normale wijze van tot klinken brengen van cymbalen of bekkens, het tegen elkander slaan, hebben opgegeven, anders dan de Baliërs etc. Want dit om de hals gehangen stel klankschijven, is in de beste positie om op deze „normale" manier te worden bewerkt, en zal indien thans niet meer, toch oorspronkelijk ook wel zoo zijn gebruikt. Evenals nu nog geschiedt met de juist op de zelfde wijze gedragen bekkens der Boegineezen, („kantjing"?)

Overigens slaan ook wij Westerlingen soms, voor een bizonder effect, een enkel vrij-zwevend opgehangen bekken, helft van een normaal paar bekkens, met een slagstok.

Van der Tuuk, „Kawi-Balineesch-Nederl. Woordenboek", stelt echter „rodjeh" gelijk aan „rejong" en omschrijft ze als „twee muziekbekkens op een tlawah of voetstuk", waarop blijkens het bovenstaande eer de naam „ketjer" zou passen. Hij kent buitendien in de „k e p o n g g a n g" een „muziekinstrument bestaande uit 2 bekkens ...... grooter dan (zijn) rejong", (doch misschien niet van het zelfde type)?

Hieronder komen we tot de cymbaalachtige, of door klankkarakter daarmee verwante instrumenten met een bepaalde toonhoogte. Hoewel allicht enkele namen soms worden gebruikt voor een instrument van deze, soms voor een van de vorige groep.

Het verst van de werkelijke cymbalen verwijdert zich dan de reeds vermelde k e m a n a k, door dr. Groneman en door P. A. Hadiwidjojo pisangvormig genoemd, (op de bolle kant gespleten).

Ze worden geslagen met een lange, cylinderronde taboeh, en in paren gebruikt, (ieder exemplaar met een speler).

Te Djokja stemming: nem en barang (Groneman).

Te Solo penunggul (=bem) en barang (Hadiwidjojo).

Hun toonshoogte is in zoo verre niet volkomen vast, als de toon bij het gebruikelijke afdempen met de duim van de hand die de kemanak vasthoudt circa een halven toon omhoog zweeft. (Gr.)

Ik wilde hier bij aanteekenen, dat deze instrumenten ook in Balische gamelans voorkomen. Ik zag er vier stuks, (waarvan ik de stemming niet naging), in meergemelde gamelan van Goesti Bagoes. Hun Balische naam schijnt te zijn

„k r i n t i n g a n". [1]) Ze zijn minder fraai bewerkt, minder subtiel van vorm dan de Javaansche, niet zijdelings samengedrukt etc., en ook niet van brons, doch eenvoudig hol cylindervormig, met een steeltje aan een der uiteinden, en een open naad, spleet in de lengte, op de keerzijde; en van ijzer gemaakt.

Resten de verschillende cymbalen uit de notities Gediking.

Deze aanteekeningen schijnen twéé soorten, formaten(?) daarvan in ieder orchest aan te duiden:

„Gamel. ankl." te Sidan: kelentengan (kleiner), en keritjik (grooter).

„Gamel. angkl." te Tegalbasah: keritjik (kleiner), en tjentjengan (grooter).

„Gamel. angkl." te Manikhadji: keritjik, en tjentjeng's.

Een zekere tegenspraak schijnt er tusschen Sidan en Tegelbasah, waar de keritjik's resp. als grootste en kleinste staan aangeduid. Mogelijk is er een gradatie in drie formaten, zoodat we van boven naar beneden krijgen:

kelentengan, keritjik, tjentjengan.

Maar misschien is er ook een vergissing betreffende die uit Sidan. Reeds op het oor zou men in het woord „keritjik" de nabootsing willen vinden van een hooger geluid dan hetgeen door „kelenteng" benaderd wordt. Doch hier is misschatting licht mogelijk. (Ook de nabootsing „kelontong" voor het bekende kleine slingertrommeltje der Chineesche marskramers lijkt ons rijkelijk diep.) Bovendien komt echter de term „kelentengan" zooals we nog nader zullen zien, (in III), ook voor als synoniem met „rejong" en beduidt d a n waarschijnlijk een tamelijk groot, diep instrument. (Hoewel v.d. Tuuk's „rejong" juist als klein vergeleken bij andere wordt gekarakteriseerd).

We hebben dus wellicht: „keritjik" voor de hoogere, en „kelentengan" = „tjentjengan" voor de lagere cymbalen.

Waar één keer (Sidan) staat aangeteekend, dat de 2 keritjik's plus 2 kelentengan juist de vier tonen van de toetseninstrumenten geven, schijnt het duidelijk, dat ze een vaste toonshoogte hebben.

De notitie betreffende Tegalbasah, waar zoowel achter 1 keritjik als achter 2 tjentjengan aangegeven staat „2 cymbalen", schijnt er op te duiden, dat er steeds van p a r e n cymbalen sprake is, (hier in totaal 3 paar, te Manikhadji 7 paar, te Sidan 4 paar), die dan allicht tegen elkander en niet met een taboeh geslagen worden; hoewel deze conclusie natuurlijk volstrekt niet zeker is; o.a. omdat parig geslagen cymbalen eerder een rinkeltoon geven dan een vasten.

Opgemerkt mag nog worden, dat Snelleman („Encycl."), de Balische „tjentjeng" gelijk stelt met Javaansch „ketjer" wat eerder een instrument met onbepaalden toon aanduidt.

Blijven nog te bespreken de instrumenten bij Gediking aangeduid als „reon" (Sidan), doch ook als „kelentengan" (Manikhadji en Tegalbasah). Hiervoor wordt verwezen naar III.

III. De Rèjong (?).

Er komt op de basreliëfserie aan het pendapaterras van Panataran een ander instrument voor, dat, bij mijn weten, kortgeleden nog niet gedetermineerd of weergevonden was.

Photo Kb. 324 van den Oudheidkundigen Dienst vertoont het. Zoo ook een reliëf van Tjandi Ngrimbi (door den zelfden Dienst gephotographeerd).

Op eerstbedoelde afbeelding vindt men temidden van een tafereel, waarvan de beteekenis te gissen, ik bevoegd noch

---

1) Waarschijnlijk is deze naam, opgegeven door de spelers, ook alweer weinig specifiek. Althans voor de Balische h o u t e n v e e b e l l e n worden mij van andere zijde de volgende vier namen verstrekt: K r i n t j i n g a n, k r o n t j o n g a n, g r i m b i n g a n, g r o e m b o e n g a n. Ze zijn gerangschikt van klein naar groot, schijnen me het veranderend klankkarakter op fijne wijze te verbeelden. (Van den beginklank: k of g, ben ik, zoomin hier als elders zeker.) Voor de Madoereesche houten veebellen teekende ik aan: t è l k è t è l (klein), en t o l k o t o l (groot).

Bij de groote, bolvormige, metalen veebellen op Madoera, werd mij als naam opgegeven: k r o n o n g, maar als geluid: „n o n g k r o n o n g".

Dergelijke gedeeltelijke verdubbelingen moeten overigens in het Madoereesch veel voorkomen. De eigenlijke klankschilderende namen zullen dus zijn: kètèl, kotol, en kronong.

instaat ben, een geheel orchestje, welks vier leden het bedoelde speeltuig hanteeren. De vijfde figuur te midden van hen, maar veel verder op den achtergrond, schijnt, hoewel in een dergelijke houding zittende, niet tot hen te behooren. (Tenzij hij wellicht kleine cymbalen, bekkentjes, heeft, en daarmee rythmeert? Maar de handen van het figuurtje zijn zeer vervreten).

Het karakter van het instrument, dat de vier spelers op schoot houden, is zonder meer niet duidelijk.

Men kan er in zien een langgerekte, cylindervormige, getailleerde, (flauw „zandlopervormige") trom. Elk der eindvlakken vertoont een stevigen knobbel. Maar dit is geen bewijs tegen het trommelkarakter van het instrument. Immers van veel trommen wordt de stemming, toonhoogte, geregeld door het midden der vellen te voorzien van een laag of massa eener er op gekleefde substantie, (rijststijfsel of dergelijke), en deze „Stimmpasta" kan wellicht zijn aangebracht in den vorm van een dikke ronde mop. De rand der trommelvellen zou dan moeten zijn heengedraaid, opgewonden rond een hoepel (van rotan b.v., gelijk dat inderdaad bij trommen veel voorkomt), en de twee hoepels naar elkaar toegehaald worden door (rotan?) trekkoorden, die, de vellen doorborend, deze spannen. De strepen overlangs op het tromlichaam, schijnen inderdaad op iets dergelijks te duiden.

Tegen deze opvatting is echter nogal wat te beweren.

De veronderstelde hoepels hebben iets vreemds. Ze springen maar met hun ééne kant, (naar het einde van de trom gericht), duidelijk uit. Aan hun binnenkant, wordt het corpus van het instrument niet dadelijk even veel smaller, als het door die „hoepel" verbreed was, doch behoudt voor het oogenblik die meerdere breedte, (om daarna langzaam, continu, te versmallen). Dit maakt eerder den indruk, dat daar ter plaatse het „tromlichaam" eigenlijk pas begint, eindigt, en er in de ronde eindopening iets is vastgezet.

Dan is de veronderstelde kluit stempasta toch wel wat erg dik. Maar vooral lijkt de manier waarop de muzikanten hun instrument bewerken, voor een trommel heel ongeschikt. Het komt mij voor, dat bij een trommel met bepaald een bolle kluit pasta op het vel, wel steeds alleen de velrand zal worden geslagen. Doch de bewegingen der spelers met hun lange zware (houten?) stokken, — hoofdzakelijk wrikken in de pols, en veel minder op-en-neer-zwaaien daarvan, — schijnt juist geschikt om dat uitbollende centrum, maar niet om den velrand te raken. De mogelijkheid, dat die rand geraakt wordt achter of voor het centrum, lijkt me weersproken te worden door den linkerstok van het figuurtje links boven, die waarschijnlijk dien knobbel, maar in ieder geval den kant van den trommel raakt, en dus geen ruimte overhoudt om nog verder, tot op het vlak van den velrand door te slaan. Tenzij, wat weinig aannemelijk lijkt, op het moment dier aanraking het karakter der beweging veranderde, niet meer de onderarm naar beneden zwaaide, of de pols wrikte, doch de stok kantelde om den tromkant. (Het reliëf van Ngrimbi laat eer de veronderstelling toe dat er op de r a n d van het eindvlak wordt geslagen. Maar deze afbeelding schijnt veel minder minutieus dan de Panataransche).

Deze moeilijkheden worden opgeheven, wanneer men aanneemt, dat het inderdaad de b e d o e l i n g is, de bolle middens der eindvlakken te raken, en dit geen kluiten pasta zijn, doch de pentjoes van twee ketelvormige kleine gongs, bonangketels, die zijn vastgezet in een tromlichaam. De randen dier ketels kunnen dan zijn doorboord, om trekkoorden door te laten. De doorloopende bolling van de achterkant dier ketelgongs schijnt zuiver te zien te zijn bij het figuurtje links boven, linkerhand.

Men meent misschien, dat een dergelijk samenstel tamelijk vreemd en onwaarschijnlijk is, daar op deze wijze aan die bonangketels de mond, de opening wordt gestopt, gesnoerd.

Dit schijnt echter hun klankvermogen, klankvolume niet belangrijk te in-

fluenceeren, verminderen. Als bewijs hiervan ziet men niet zelden een of meer der ketelbekkens van een bonang, die naar men weet, in de rantjakan met hun opening naar beneden los op draagkoorden liggen, voorzien van een opgevouwen stuk pisangblad, of ook wel papier, dat, tusschen koorden en ketel gelegd, nu deze laatste draagt, de opening afsluitend. — Waarschijnlijk bedoelt dit een retouche van het klankkarakter.

De bonangvormige bekkens zullen wel, evenals de plattere gongvormige, in hun toonhoogte en bijtonen, klankkarakter, hoofdzakelijk gedetermineerd worden door de uitgebreidheid van hun oppervlak, hun dikte, en het materiaal, samenstelling van hun metaal, d.w.z. ze hebben als geluidsbron den aard van een metalen plaat.

Maar, veel meer dan een gong, besluiten ze een luchtvolume met eigen beteekenis, inhoud, vorm, dat aangeblazen of aangestooten, geslagen, zelf als geluidsbron kan ageeren en dan volstrekt niet een zelfden toon behoeft te geven, als de metalen wand met zijn kwaliteiten van plaat of klok.

Het eigen geluid van de ingesloten lucht moet veel minder sterk zijn, dan dat van het metaal. De onderlinge verhouding zal zijn, dat eerstgenoemde alleen de samenstelling der bijtonen, het timbre wijzigt, influenceert. Een omgekeerde verhouding dus als bij het slaan op een instrument als de signaalbamboe, (een soort van „Schlitztrommel"), een stengellid, beiderzijds met den knoop, en zijdelings van een lange opening voorzien, — eventueel ook bij een geslagen bamboe, open aan een uiteinde; daarbij zal de luchtmassa de toonhoogte, en ook de hoofdzaken van het toonkarakter, de boventonen bepalen, maar de aard van den wand de verdere bijtonen, finesses van het timbre beinvloeden. (Idem b.v. bij de koperen blaasinstrumenten).

Men kan nu veronderstellen, dat het dan noodig zal zijn, een bonangketel door een ondergelegd stuk blad te sluiten, wanneer de eigen klank van het volume lucht den totalen klank te duidelijk influenceert. — Dit gevaar is bij de dun gegoten moderne bonangstellen misschien ernstiger dan bij de zware oude, zoodat men soms van een nieuwen bonang omtrent de helft der ketels aldus ziet gesloten. Men bemerkt echter niet, dat hun geluid daar zwakker van wordt, wegvalt tegen dat der opene, al zou men theoretisch de vermindering der geluidssterkte op bijna de helft willen schatten. Maar misschien compenseert de bonangspeler dit, door een wat sterkeren aanslag [1]).

In ieder geval schijnt dus het gesloten raken van de ketelmonding geen bezwaar tegen een instrument van het door mij veronderstelde type.

Zoover gekomen met speculaties over den aard van het instrument der genoemde reliëfs, kreeg ik inzage van de notities Gediking.

Daarbij troffen mij die aangaande het instrument aangeduid als „reon" (rejong) of ook als „kelentengan": Tegelbasah: „2 × 2 kelentengan aan een stang van gangsa (proenggoe), op de knieën gelegd en terweerzijde geslagen met stokken".

Sidan: „4 stellen bekkens aan staaf (reon), twee aan twee op schoot genomen, en op de zijkanten met linker en rechter hand tegelijk aangeslagen; (ook de 4 tonen van de gamelan? niet onderzocht) ...... Op verzoek om een bijzondere, door hen geapprecieerde wijs wordt gespeeld: nantang, ingezet door de 2 paar reon begeleid door de 2 groote gambang. Na lang solospel valt eindelijk het heele orchest in".

„Manikhadji: „2 kelentengan".—(Hier zijn met dien naam blijkbaar eveneens dergelijke instrumenten bedoeld, en niet als te Sidan, gewone cymbalen, die in Manikhadji, zooals we gezien hebben, keritjik en tjentjeng heeten, en in de ori-

1) Men kan hierbij vergelijken de Westersche pauk, metalen ketel, ongeveer halfbolvormig, de cirkel met een vel bespannen, en daarop geslagen. Deze had vroeger midden onder in den ketel een gat, voorzien van een inwendigen trechter, in het idee dus, dat de luchttrillingen aan de binnenkant van de pauk, aan de onderkant van het vel gevormd, naar buiten moesten worden gelaten. Thans pleegt deze geheele inrichting weg te blijven, de pauke dus van onder gewoon gesloten te zijn; zonder dat dit het klankvolume schaadt.

gineele volgorde bij G. ver van deze kelentengan af zijn gezet).

Het schetsje G. van een kelentengan, dat hieronder volgt, maakt niet geheel duidelijk op welke wijze de bevestiging der „bekkens" = bonangketels, aan de middelstaaf geschiedt. Er schijnen wiggen bij te pas te komen (?), die het afglijden, naar binnen, [1]) naar achteren van den riem (?) of ring rond iederen ketel, moeten tegen gaan. Of deze riem (?) wellicht op de keerzijde zou blijken door te loopen naar, of in verband te staan met eene, die, rond de hals van den draagstang gebonden, den ketel daaraan vastmaakt? Dat schijnt minstgenomen twijfelachtig. Men zou, terwille van een behoorlijke, zich niet scheeftrekkende bevestiging, althans twéé verbindingen tusschen ring-rond-ketel en hals-van-den-stang willen aannemen.

Het bevestigingsprincipe: ring of hoepel, naar de eene kant getrokken door banden of trekkoorden, en op zijn plaats gehouden door in omgekeerden zin werkende wiggen, is overigens van Indonesische trommels bekend genoeg.

Zoo veel is echter wel zeker, dat het hier geschetste instrument, en het hiervoren besprokene van de Panataranreliëfs nauw verwant zijn, al valt er zonder meer niet vast te stellen, welk van de twee de oudste, origineelste vorm representeert. De Balische variant is waarschijnlijk voor de geluidsproductie niet gunstiger dan de oud-Javaansche, zal met die wiggen, tegen den ketel geklemd (?), geen vrijere trilling daarvan mogelijk maken, dan de omklemmende rand van het tromlichaam.

Wat de naam „rejong" betreft, Jasper schijnt die gelijk te stellen met de Javaansche bonang, (tenzij hij het instrument zelf, dat we hier bespreken, gezien heeft, en dat dan, eenigszins ten onrechte, met de bonang geidentificeerd). Andere auteurs geven als Balischen naam voor de bonang „trompong".

Onduidelijk is ook nog het normale aantal dezer ouderwetsche instrumenten in de bewuste Balische orchestjes.

De opgaven G. doen soms denken aan twéé instrumenten, kelentengan, met in totaal 4 = 2 × 2 ketels, (Tegalbasah, Manikhadji.) Soms aan vier instrumenten, met in totaal 8 stuks = 4 „stellen" van ketels (Sidin). Deze laatste opvatting ware alleen vol te houden indien met de „2 paar" reon even later bedoeld is 2 × 2 complete instrumenten (stellen), en inderdaad telkens één speler twéé zulke gevaarten op schoot heeft. Wat niet onmogelijk, maar ook niet bizonder waarschijnlijk is. Hij zou daarbij dan tegelijkertijd of de linker en rechterketel van het eene of de twee ketels van het andere instrument slaan. En naar alle waarschijnlijkheid geeft dan elk instrument met beide ketels één toon, en de vier instrumenten samen, de vier tonen die de overige melodieinstrumenten (sarons, genders, angkloeng), dezer primitieve orchestjes ook hebben.

Zijn de 2 ketels van een rejong ongelijk, en worden ze stuk voor stuk aangeslagen, dan zouden twee complete instrumenten voldoende zijn.

Het Panataransche orchestje lijkt eer op ongelijken aanslag (en dus verschillenden toon) der twee verbonden ketels te duiden; (dat ze bij sommige der stellen ook iets in grootte schijnen te verschillen, is allicht toeval). Daar er echter vier spelers zijn, zouden we zoodoende 8 tonen krijgen, hetgeen mogelijk beduidt: dat de instrumenten twee aan twee gelijk zijn, de bezetting dus dubbel is. Indien er niet een octaafverschil (octaafverdubbeling) bedoeld is, (Vgl. de 8-tonige grantang van Jasper).

De twee achterste spelers schijnen inderdaad beide den zelfden ketel (hun linkschen) aan te slaan. De voorste links géén ketel. Dat de voorste rechts zijn rechter ketel aanslaat, (en niet ook zwijgt), is mogelijk een kleine onnauwkeurigheid van den beeldhouwer; een zoo klein en primitief orchestje stellen we ons waarschijnlijk juister voor als eenstemmig musiceerende.

In het bovenstaande heeft zich weer telkens vertoond de gebrekkigheid, de ga-

1) Op onze illustratie schijnen deze in de verkeerde richting te zitten; wellicht gevolg van een averechtsche verduidelijking door den teekenaar die het origineele schetsje copieerde

pingen in onze kennis der Indonesische muziek, der instrumenten, instrumentennamen etc.

Mogen allen die daartoe instaat zijn, vooral zij die gelegenheid hebben tot een onderzoek ter plaatse, meehelpen, om die lacunes aan te vullen, en de verwarring die telkens heerscht, bijvoorbeeld bij de naamgeving der instrumenten, te ontwarren.

Hier mag tenslotte uit de aanteekeningen G e d i k i n g — d e K a t A n g e l i n o een opgave volgen der namen van een aantal toonstukken, zooals die door verschillende Balische orchesten etc. werden gespeeld:

A. Het orchestje met de bamboe-gambangs (tjoengklik's) te Kloengkoeng.

Er zouden 1900 lagoe zijn. Den spelers bekend 10, alle van didoengs (verhalen), deelen van het geschrift Malat, die ook bij het tandenvijlen gezongen worden.

1. Pandji Marga, (is niet Pandji sakti).

2. Demong (een poepoeh, wijs, metrum; de didoeng ervan kende hij niet).

3. Manokaba. — 4 Waseng. — 5. Pangkoor — 6. Lilit oebi. — 7. Malat. — 8. Seloeloeng. — 9. Wera kama. — 10. Warga sari.

B. Stukken van een genderspeler te?

Er zouden zijn 118 wijzen (lagoe). Den speler bekend:

1. Sekar soengsang. — 2. Tiba tibaan. — 3. Patra widjaja — 4. Bima nioe. — 5. Tjangak beranggang. — 6. Baras pati. — 7. Sekar ginotang. — 8. Sekar tiadak. — 9. Hambara. — 10. Seketi — 11. Gedebeg. — 12. Bima kroda. — 13. Selodjor. — 14. Glagah poehoen. — 15. Sekar taman. — 16. Sikandi. —

C. Stukken van den Gamelang angkloeng te Tegalbasah:

(Ze kennen 3 lagoe, hoeveel er zijn is hun onbekend).

1. Gegilakan. — 2. Angsel kado. — 3. Taboeh tiga.

D. Idem id. id. te Manikhadji (tegenwoordig met desa Tegalbasah samen 1 desa Merta. Noord van Temboekoe).

De drie (zooeven) genoemde, verder:

4. Goak maling taloeh. — 5. Glagah poehoen (vgl. B. 14.) — 6. Medmed pendjalin.

E. Idem id. id. te Sidan (bij Gianjir opden weg naar Bangil), deze gamelan is eigendom van de poera Boekit Tjamploeng.

1. Taboeh teloe — 2. Tindjak tindjak. — 3. Isep doeblag. — 4. Liling. — 5. Tangis. — 6. Gending lantang. — 7. Sebabang sebebeng — 8. Omang. — 9. Boegari. — 10. Mlaki. — 11. Plajon. — 12. Gabor. — 13. Dongkang menek bijoe. — 14. Nandir — 15. Tjalon arang. — 16. Tjroetjoek. — 17. Nandir tiga. — 18. Siloengan. — 19. Bading lantang. — 20. Tjapoeng bebandong — 21. Toendjang. — 22. Gending djaoek. — 23. Gending legong.

UIT DE JAVAANSCHE CULTUUR-BEWEGING.

Ontstaan en oprichting der vereeniging „Saba Karti".

Het denkbeeld van een locale Volkskunst vereeniging werd het eerst besproken in 1916, mede naar aanleiding van een desbetreffend artikel in het weekblad De Taak, door de heeren K. P. A. Prangwedana, dr. Radjiman, R. Ng. Sasrahadikoesoema, Karsten en Koperberg; kort daarop had de eerste bespreking nopens de oprichting plaats tusschen laatstgenoemde en R. Mohamad Joesoef; aanvankelijk had men daarbij speciaal het oog op het in het leven roepen van inheemsche volksconcerten middels gamelan, en de heer Joesoef meende, dat hierover in de eerste plaats overleg noodig was met bekwame gamelanliefhebbers en beoefenaars ter plaatse.

Begin 1919 vond het plan zijn verdere uitwerking, op initiatief van den Semarangschen Kunstkring, die vertegenwoordigers der leidende inlandsche vereeniging bij elkander bracht op een bijeenkomst ten huize van den voorzitter, den heer Van Heel, in de maand Juni 1919. Aanwezig waren de heeren Nasinga (Vereeniging Mangoenhardja), Tjakradipoetra, Poespahadikoesoema (Tjahja-Hardja), Volborth, Tjakrasoepana (N. I. P.), Mohamad Kasan (S. I.), Mohamad Joesoef (B. O.), Van Heel en Karsten (Kunstkring).

De Semarangsche Tooneel- en Muziekvereeniging had de uitnoodiging tot bijwoning afgewezen.

Zijdens de Semarangsche Kunstkring werd uiteengezet, dat was overwogen om in zijn arbeidsveld op te nemen de bevordering van de inheemsche kunstuitingen. Men vreesde evenwel, dat waar de kring op een Westersche leest is geschoeid, een bemoeienis zijnerzijds inbreuk zou maken op den aard dier uitingen, althans daarop onwillekeurig een Westerschen invloed zou uitoefenen; beter leek het daarom, de bevordering en beoefening der inheemsche kunst te doen uitgaan van de inheemsche bevolking zelf. Deze bevordering werd echter door den Kunstkring bepaaldelijk urgent geacht, speciaal ten aanzien van de gamelan. In dit verband werd uiteengezet hoe die kunst, welke tot nog toe bijna geheel door de hoven resp. door de grooten werd gedragen, deze maatschappelijke basis vooral buiten de Vorstenlanden meer en meer verliest; op den duur zal zij dan ook slechts kunnen bestaan door ook in materiëelen zin op breedere lagen der bevolking te rusten. De vroegere nauwe band tusschen kunst en volk, die thans dreigt te verslappen, kan aldus ook weer versterkt worden.

De vergadering kon in het algemeen met de ontwikkelde ideeën accoord gaan; uitvoerig werd echter gediscussieerd over de vraag of men zich inderdaad enkel diende te bepalen, tot gamelan-uitvoeringen, of ook wajang, met name wajang-wong moest vertoonen. Het laatste denkbeeld werd met klem verdedigd o.a. door de heeren Moh. Kasan, Moh. Joesoef en Tjakrasoepana; zij vreesden, dat muziek alleen op den duur slechts een kleinen kring van intellectueelen zou boeien; bovendien zagen zij in de tooneelvoorstellingen meer mogelijkheid tot ontwikkeling en volksopvoeding. De bijeenkomst achtte het ten slotte wenschelijk om gamelan-avonden te organiseeren, gepaard met wajang-tooneel-voorstellingen. Een comité, bestaande uit de heeren R. Mohamad Joesoef, voorzitter, ir. Karsten, M. Poespahadikoesoema, R. Soekarna en Volborth werd belast met de voorbereiding tot het oprichten van een in dien zin werkzame vereeniging.

Het comité stelde daarop statuten en een huishoudelijk reglement samen; zij onderzocht de mogelijkheden om de uitvoeringen praktisch tot stand te brengen, met name welke localiteit daarvoor noodig zou zijn en welke financiëele steun.

Den 5den Maart 1920 werd daarop ten kantore van den heer Karsten de openingsvergadering der vereeniging gehouden, bijeen geroepen door het comité, bijgewoond o.a. door den burgemeester en den regent van Semarang, door de heeren Westerveld, lid van den gemeenteraad, Houbolt, en Tjakrakoesoema, redacteuren resp. van de Locomotief en van Djawah Tengah, door de leden van het comité en door de heeren Van Mook, voor den Kunstkring, Wirjaprawita, voor Tjahjahardja, Nasinga, voor den Regentenbond, Topee en S. Soerjaningrat, voor de N. I. P., en anderen.

De vergadering behandelde de statuten; zij hechtte er hare goedkeuring aan dat het doel der vereeniging daarin zoo ruim was omschreven, dat de bevordering van alle inheemsche kunst en cultuur daarin was begrepen. De heer S. Soerjaningrat stelde voor de daarbij, in artikel 2, gebezigde uitdrukking „Javaansche Kunst" te vervangen door „Indonesische Kunst"; na uitvoerige discussie werd besloten het woord „Javaansche" in „inheemsche" te veranderen. De statuten werden hierop goedgekeurd.

Het Comité kon mededeelen dat, op grond der door haar gevoerde besprekingen, de totstandkoming van geregelde wajang-uitvoeringen met gamelanbespeling

zeer goed doorvoerbaar leek; steun door openbare lichamen, met name de gemeente, zou echter onmisbaar zijn. Den burgemeester werd dan ook diens steun verzocht voor de dienovereenkomstig aan den gemeenteraad in te dienen subsidie-aanvraag.

De vergadering koos een bestuur, hetwelk werd gemachtigd goedkeuring op de statuten aan te vragen.

Op den 26sten Mei 1920 werd daarop het verzoekschrift ter verkrijging van rechtspersoonlijkheid ingediend, waarop het betrekkelijk regeeringsbesluit den 9den December 1920 No. 1 afkwam, waarbij de vereeniging als rechtspersoon werd erkend, ingaande op 5 Maart 1920.

Voor den naam der vereeniging werd langen tijd naar een geschikte Javaansche uitdrukking gezocht; voorloopig werd volstaan met de meer duidelijke dan fraaie naam Volkskunstvereeniging, totdat op instigatie van K. P. M. Koesoemajoeda te Solo het bestuur besloot den naam Saba Karti voor de vereeniging aan te nemen; de ledenvergadering van 17 Oct. 1920 hechtte hieraan hare goedkeuring.

Organisatie.

Bestuur en dagelijksch bestuur. Het bestuur bestond in de eerste plaats uit de gekozen leden, de heeren Mohamad Joesoef, voorzitter, Ir. Karsten, R. Soekarna, R. M. Soerjaningrat en Volborth.

De in de statuten vermelde aangesloten plaatselijke vereenigingen worden verder aangezocht om een vertegenwoordiger uit hun midden in het bestuur zitting te doen nemen. Behalve de Regentenbond en S. I. Semarang, hebben allen aan dit verzoek gevolg gegeven, zoodat het bestuur aangevuld werd met de navolgende leden vertegenwoordigers, de heeren H. van Mook (Semarangsche Kunstkring) R. S. Nasinga (Mangoenhardja), R. Wirjaprawita (Tjahja-Hardja) dr. Permadi (Boedi Oetama) en Wiwaha (N. I. P.).

Dr. Permadi, die, op grond van art. 5 lid 4 der statuten, door den gemeenteraad als bestuurslid werd aangewezen, werd voor Boedi Oetama vervangen door R. Bratasoedirdja.

Tot secretaris werd aangewezen de heer Volborth, tot penningsmeester de heer Karsten, welke leden tezamen met den voorzitter volgens de statuten het dagelijksch bestuur vormden.

Leden. Op ult. 1920 bedroeg het aantal leden 284, w.o. 45 Europeanen en 1 Chinees.

Eereleden. Op de algemeene ledenvergadering op 17 October 1920 werden tot eereleden aangewezen de navolgende heeren, die de vereeniging vele diensten hadden bewezen en groote belangstelling voor haar hadden betoond.

Ir. D. de Iongh Wzn. burgermeester van Semarang.

E. P. A. Koeosemajoeda te Solo.

R. M. A. A. Poerbahadiningrat, regent van Semarang.

C. F. J. Jozeph te Semarang.

Commissie voor de uitvoeringen. Een commissie voor de uitvoeringen werd in het leven geroepen bestaande uit de heeren dr. Permadi, m. Soedjana (fd. controleur), R. Soekarna, R. Wirjaprawita R. D. Tjakradipoertra en R. Mohamad Joesoef, de laatste als vertegenwoordiger van het dagelijksch bestuur.

Deze commissie werd naderhand aangevuld met de heeren Tirtasoegonda, R. M. Soetarja, R. Soerarsa en R. Djaka, in verband met hun bizondere bevoegdheid op het gebied der Javaansche danskunst.

De commissie is belast met het regelen der te geven uitvoeringen.

Algemeene Vergadering: Een algemeene ledenvergadering werd gehouden op 17 Oct. 1920, in de paseban op het regentserf, ter bepreking o.a. van het werkprogramma van het volgende jaar.

Werkzaamheden.

Localiteit. De vereeniging was zoo gelukkig door den steun van den regent van Semarang en van de vereeniging Tjahja-Hardja ten behoeve harer uitvoeringen, voor één avond in de week, de beschikking te verkrijgen over de paseban op het erf van de regentswoning. Sedert is dit, aanvankelijk in alle opzichten doelmatige gebouwtje meer geschikt gemaakt voor de te geven uitvoeringen, onder meer door het aanbrengen van een betere plaats voor de gamelan, van een groot aantal houten banken voor de toeschouwers, en van een omheining.

Uitvoeringen: Op 22 Augustus 1920 werd als eerste tevens openingsvoorstelling gegeven het wajangstuk: „Mondra-Asmara", met van Solo afkomstige en door K. P. A. Koesoemajoeda welwillend uitgezonden spelers, in de fraai versierde paseban. Deze eerste voorstelling mocht zich verheugen in de buitengewone belangstelling van honderden toeschouwers, onder wie de burgemeester, de assistent-resident en meerdere andere Europeesche en Inlandsche autoriteiten. Door den burgemeester en door den voorzitter der vereeniging werden redevoeringen uitgesproken.

Sedert werd eens per week des Zondagsavonds van ca. 7 tot ca. 11 uur een uitvoering gegeven. De leden hebben persoonlijk vrijen toegang en hebben bovendien met hun dames recht op een zitplaats op stoelen in de paseban, voor zoover er plaats is. Niet-leden hebben toegang voor 10 cent per persoon, rechtgevende op een plaats op de banken buiten; ook zijn enkele bizondere zitplaatsen op stoelen gereserveerd voor belangstellende niet-leden tegen betaling van f 3.— per plaats.

De betrekkelijk regenachtige Oostmoesson was voor de voorstelling niet gunstig; toch was de belangstelling bij voortduring zeer groot, en zelfs op regenachtige avonden nog zeer bevredigend. In verband met de weersgesteldheid hadden na 9 Dec. geen uitvoeringen meer plaats; in totaal waren toen, exclusief de openingsvoorstelling, 13 voorstellingen gegeven.

Voordrachten. Op 19 December 1920 werd een voordracht over „Beksa" en „wajang" gehouden door K. P. A. Koesoemadiningrat uit Solo. De voordracht was zeer boeiend, met het verblijdend resultaat, dat vele aanvankelijke onbewogen harten thans voor deze kunst geopend zijn, zoodat verwacht mag worden, dat zij zal worden doorvoeld door een breedere massa dan tot dusverre het geval was.

Steun.

Subsidie. Het verzoek ter verkrijging van subsidie werd op 22 Juli 1920 aan den gemeenteraad van Semarang ingediend.

Blijkens het schrijven van den burgemeester dd. 20 Augustus 1920 No 489 werd bij Raadsbesluit dd. 6 Augustus 1920 No 12/R. aan de vereeniging voor het jaar 1920 subsidie verleend van ƒ 1000 in eens en van ƒ 40 voor elke in dat jaar te geven voorstelling. Tevens werd door den Burgemeester beschikt dat elke voorstelling vrijdom van de vermakelijkheidsbelasting mocht genieten.

Bizondere steunverleening. De Semarangsche Kunstkring verleende bij de oprichting een renteloos voorschot ad ƒ 1000.

Steun werd voorts ondervonden en dankbaar aanvaard van K. G. P. A. Koesoemajoeda, van den regent van Semarang, van de Vereeniging „Tjahja-Hardja", van den Heer C. F. A. Joseph (door het afstaan van diens fraaie gamelan) en van de leden van de „Beksa-vereeniging Langen-Mataja"; terwijl van P. A. A. P. Prangwedana steeds raad en hulp werd genoten.

Financiën.

Toelichting bij de balans en de winst- en verliesrekening. Ten aanzien der geldmiddelen heeft de vereeniging zich in het verslagjaar vrijwel doorloopend in een tamelijk onzekeren toestand bevonden. Immers, stonden de te verrichten werkzaamheden van den aanvang af wel in groote lijnen vast, zoo waren de daaraan verbonden uitgaven en de te verwachten inkomsten moeilijk te schatten.

Het werd echter niet nagelaten begrootingen op te stellen, zoowel van de noodige wijzigingen aan het gebouwtje, als van de openingsvoorstelling en hare voorbereiding, die bizondere kosten medebracht, en van den maandelijkschen gang van zaken bij de gewone voorstellingen. Op grond hiervan werden aan de Gemeente voor het jaar 1920 subsidies verzocht van: ƒ 1500.— ineens en ƒ 40.— per voorstelling, welk verzoek zooals boven reeds vermeld werd toegestaan, met vermindering van het bedrag van ƒ 1500.— tot ƒ 1000.—

Bedoelde begrootingen, opgesteld voordat nog eenige ervaring was verkregen, bleken gedeeltelijk te laag en onvolledig, zoodat zij niet onbelangrijk overschreden moesten worden, wilde het werk der vereeniging voortgang kunnen hebben; hierdoor en door de mindere subsidie bovenbedoeld is een belangrijk tekort niet te vermijden geweest. Daar staat wel is waar tegenover, dat vooral de entreegelden meer opbrachten dan voorzichtigerwijze was geschat, doch het bleek onmogelijk met name de verbouwing en de inrichting der paseban — totaal ƒ 1625.— geheel uit de inkomsten van het verslagjaar af te doen, wat toch logisch ware geweest, omdat de vereeniging op hun gebruik in de toekomst natuurlijk geen recht kon doen gelden. In overeenstemming met den „feitelijken" toestand is dus bedoelde verbouwing nog voor een gedeelte, na afschrijving van rond één derde der waarde, op de balans gebracht; zij zal echter zoo spoedig mogelijk in de volgende jaren zijn te delgen. Waar door de gemeente ook over 1921 behalve een subsidie per voorstelling mede een subsidie ineens in het uitzicht is gesteld, zal dit zonder bezwaar mogelijk moeten zijn; daarnaast zal echter deze laatste hoog noodig zijn voor vorming, resp. versterking van een fonds tot aankoop van die hulpmiddelen waarover de vereeniging zelve vrijelijk dient te kunnen beschikken (gamelan, kleedingstukken, stoelen enz.).

Ook de wijze van beheer kon eerst tijdens het verslagjaar op hare handzaamheid en overzichtelijkheid beproefd worden. Het bleek noodzakelijk, dat de commissie voor de uitvoeringen, die deze geheel leidt, over geldmiddelen beschikt (bijna alle uitgaven voor de medewerkenden moeten immers contant geschieden) en deze benoemde dan ook een eigen penningmeester, die aan den bestuurspenningmeester zijn verantwoording overlegt en van dezen zijn middelen ontvangt. Daardoor evenwel zijn de boekingen der uitgaven ten behoeve der uitvoeringen zoo gesplitst, dat van hunne financiëele resultaten, afgezien van andere kosten en baten der vereeniging, moeilijk een overzicht is te krijgen. Waar dit wel bepaaldelijk gewenscht voorkomt, zal het in elkaar grijpende beheer van hoofd- en commissie-penningmeester zoo zijn in te richten, dat dit verkregen kan worden, zoo mogelijk in combinatie met een splitsing der uitgaven naar hun aard, om een inzicht in de zwaarte van verschillende kosten, b.v. voor gamelanhuur, nijaga's spelers enz. te krijgen.

Thans is het echter nog onmogelijk een nauwkeuriger overzicht te krijgen van het tekort der gewone voorstellingen; het staat echter vast, dat dit niet onbelangrijk meer bedraagt dan ƒ 40.— welke thans als gemeentelijke subsidie daarvoor ontvangen worden. Daarbij moet dan nog opgemerkt worden, dat in vele opzichten een verhooging van de kwaliteit der voorstellingen mogelijk zou zijn, die echter zonder geld niet is te bereiken.

Waar het nu van zelve spreekt, dat de uitvoeringen, inclusief alle direct daaraan verbonden uitgaven en baten, aan de vereeniging slechts een gedeelte (liefst een klein gedeelte) van hare algemeene inkomsten, uit contributie's enz. behooren te kosten, om ook voor andere werkzaamheden op den duur nog wat over te houden, is versterking der geldmidden dan ook dringend noodig. Vermeerdring van het ledental, zoomede toename van de contributie's die boven het minimum blijven, zijn daarvoor in de eerste plaats noodig.

Verblijdend is het overigens, dat de contributie's, zoodra hiervoor een goede regeling was getroffen, behoorlijk binnen kwamen; het betaalbaar stellen van de contributie aan het loket bij de uitvoeringen bleek ook goed te werken.

DEBET.		CREDIT.	
Kosten verbetering paseban	f 1075.—	Semarangsche Kunstkring	f 1000.—
Inventaris (vloermatten paseban, boeken enz.)	„ 55.—	Aannemer verbetering paseban	„ 525.—
Debiteuren (w.o. subsidie over December.)	„ 91.70	Crediteuren	„ 134.43½
Debet saldo	„ 433.73½		
Totaal	f 1655.43½	Totaal	f 1659.43½

VERLIES EN WINST.

Kosten der repetitie's en voorstellingen (spelers, gamelan, stoelen enz.)	f 2183.60½	Gemeentelijke subsidie ineens	f 1000.—
Drukwerk	„ 276.10	idem voor de wekelijksche uitvoeringen	„ 560.—
Verlichting paseban	„ 257.58	Contributie's leden en donateurs	„ 736.75
Salaris mandoers	„ 115.—	Entréegelden der voorstellingen	„ 690.50
Afschrijving kosten verbetering paseban	„ 550.—	Verkoop tekstboekjes	„ 8.90
Afschrijving inventaris	„ 16.45	Debet-saldo	„ 433.73½
Diverse uitgaven	„ 31.15		
Totaal	f 3429.88½	Totaal	f 3429.88½

PROEVE EENER OPGAVE VAN BOEKEN EN TIJDSCHRIFTARTIKELEN IN HOOFDZAAK BETREFFENDE TAAL, LAND EN VOLK VAN JAVA, 2e HELFT 1921 (EN VERVOLG 1e HALFJAAR 1921).

Volgorde: 1. Geschiedenis. 2. Persoonsbeschrijving (alphabetisch). 3. Oudheidkunde. 4. Kunst- en kunstnijverheid. 5. Muziek. 6. Tooneel. 7. Wet, recht. 8. Staat. 9. Bestuur. 10. Maatschappij. 11. Nijverheid Handel, Verkeer. 12, Geld en crediet. 13. Volk. 14. Land (van West naar Oost). 15. Bali. 16. Natuur. 17. Godsdienst. 18. Taal. 19. Hollandsch in Ned.-Indië. 20. Maleisch. 21. Javaansch. 22. Soendaneesch. 23. Madoereesch. 24. Balineesch. 25. Onderwijs. 26. Hygiëne. 27. Hulp. 28. Pers.

1. GESCHIEDENIS.

W. FRUIN-MEES, Sedjarah tanah Djawa. Dimelajoekan oleh S. M. LATIF. Djilid I. Zaman Hindoe ditanah Djawa. Disertai dengan gambar dan peta. Weltevreden 1921. 8°. (Uitgave van de Commissie voor de Volkslectuur No. 327).

W. FRUIN-MEES, Babad Tanah Djawi. Ingkang andjawekaken R. Ng. POERBATJARAKA. Djilid I. Djaman-Hindoe. Mawi gambar lan kar. Weltevreden 1921. 8° (Uitgave van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 328).

Overzicht der geschiedenis van Java. Grootendeels geput uit oorspronkelijk Inlandsche bronnen. (Onze Stem, Jrg. 2 No. 18-20, 30 Sept. en 15 en 31 Oct. 1921 p. 1-3, 7-8, enz.).

Dr. E. F. E. DOUWES DEKKER, „Indië". Handboek voor den Indischen Nationalist. Deel I. Semarang 1921. gr. 8° (Uitgave van het Hoofdbestuur der Nationaal Indische Partij).

Besproken onder den titel: „Een Indisch Geschiedwerk" door J. v. GELDEREN in Djåwå Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 208-209; en door denzelfde in: De Taak No. 216, Jgr. 5, 24 Sept. 1921 p. 692-695); en in De Taak No. 219, Jrg. 5, 15 Oct. 1921 p. 734: Wederwoord [aan H. d. B.].

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, Oud Javaansche gegevens omtrent de vulkanologie van Java. (Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië, Deel LXXXI, 2e Afl. p. 124-158).

—, Hetzelfde. Met 2 kaartjes (Djåwå, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 185 204).

H. W. BREDEE, Uit Java's Hindoetijd. (Indië, Jrg. 5 afl. 25-29 en 32, 21, 28 Sept., 5, 12, 19 Oct., 9 Nov. 1921, p. 411-413, 427-430, 443-446, 478-479, 525-527).

AMIR, Hikajat perang Djawa-Soematera (pamalajoe). (Tjaja Hindia, Tah. ke X No. 11, 15 Dec. 1921 p. 163-164).

Dr. H. TEN OEVER, Djati en Hindoes. (Tectona, Deel XIV Afl. 7, Juli 1921).

R. Ng. POERBATJARAKA, Marabangun [naam van Panji] (Tijdschrift Batav. Genootschap deel LX afl. 1 en 2, p. 104-107).

R. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, Nog iets omtrent de Lampongsche Oorkonde over de oorspronkelijke verhouding tusschen Lampoeng en Banten. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 48-51).

Salsilah para boepati Priangan (Soemĕdang, Tjiandjoer, Bandoeng, Limbangan, Soekapoera). (Volksalmanak Soenda 1922 p. 225-236).

M. TIMMERS, Naar aanleiding van de nieuwe standplaats Soerakarta (Uit de geschiedenis van het Mataramsche rijk). (Berichten van den Sint-Claverbond, Afl. 15 en 16, Juni—Oct. 1921, p. 168-170 en 236-238).

G. B. HOOYER, De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië (bespreking). (De Indische Mercuur, Jrg. 44 No. 32, 12 Aug. 1921).

A. MARGADANT, De stichting van Batavia (4 Maart 1921). Met afb. (De Kroniek, Jrg. 6 p. 51).

G. G. VAN DER KOP, Historic Batavia. 4 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 7, July 1921. p. 43-46).

GLANOR, „Intieme" tafereelen uit de geschiedenis der eerste Hollanders in Indië. Met 9 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 29-30, 21-23 Juli, p. 567-570 en 587-589).

S. KALFF, De slavernij in Oost-Indië (Onze Kolonien S. III No. 9). Besproken door G[ONGGRIJP] in Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 543-544.

ORDONNANTIE voor de Chirurgyns. Batavia, H. Brants en J. Bruyningh 1669. [Herdrukt met ‚Toevoeging" door L. S. A. M. von RÖMER. Weltevreden 1921]. 4°.

V. I. VAN DE WALL, De inwijding der Portugeesche Buitenkerk in 1695. Met 4 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw, Jrg. 6 afl. 4, Aug. 1921 p. 124-128).

V. I. VAN DE WALL, Remnants of bygone days. With 5 + 4 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 7 en 8, July — Aug. 1921, p. 55-61 en 148-152).

GLANOR, In en om Oud Batavia. Bekasische aangelegenheden. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 41-42, 8 en 15 Oct. 1921 p. 807-808 en 828-830).

C. N., „Onrustige" herinneringen. Met 2 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 43, 22 Oct. 1921, p. 849-852).

V. D., Voor twee eeuwen. [Pieter Erberfeld]. Met 1 afb. (Het Indische Leven, Jaarg. 3 No. 20, 31 Dec. 1921, p. 386-387).

L. S. A. M. VON RÖMER, Historische Schetsen. Een inleiding tot het IVe Congres der Far Eastern Association of Tropical Medicine te houden te Batavia van den 6 den tot den 13den Aug. 1921. Batavia 1921. Met 211 afb. 8°.

— Historical Sketches. An introduction &c. Translated from the Dutch by DUN. MACCOLL a.o. Batavia 1921. With 211 fig. 8°.

Dr. J. J. HAVER DROEZE, De geneeskundige dienst bij de Ned. Oost-Indische Compagnie. (Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde. Jrg. 1 No. 5, uit: Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, Jrg. 65, deel I p. 2535).

E. H. B. BRASCAMP, Houtleveranties onder de O.-I. Compagnie III/IV — V (Tijdschrift Batav. Genootschap. deel LX afl. 1-4, p. 132-160 en 345-372).

E. H. B. BRASCAMP, Uit het Koloniaal Archief No.

XIX — XXVI. Buitenzorg 1921. (Overdrukken uit Tectona. Boschbouwkundig Tijdschrift, deel XIV). XIX. Over djatihout in Oost Java in 1774, XX. Uit de geschiedenis van den Houtzaagmolen te Japara. XXI. Rapport over de djatibosschen van Sidajoe van 1706, XXII. Cederboomaanplantingen der O.-I. Compagnie in 1798, XXIII. De bosschen in het verslag van W. H. v. Ysseldyk over .... Java's Oosthoek .... 1799, XXIV. De djatibosschen van Pematang, Tegal en Brebes in 1803, XXV. Over djaticulturen in de Memorie van overgave van den Gouv. van Ceylon W. J. van de Graaf .... 1794. XXVI. Bosschen en hout in de Memorie van overgave van den Gouverneur te Macassar Joh. Fred. Gobius .... 1728.

V. L., Hollandsche boeren op Java (Neerlandia Jrg. 25 No. 8 en 10, Aug. en Sept. 1921, p. 102-103 en 132-133).

A. J. GARRETSEN, Some facts concerning the history of tea-growing. With 6 pl. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 7, July 1921. p. 63-67).

C. E. DU PERRON Jr., Over de Oud-Bataviasche Wedloop Sociëteit. (Notulen Batav. Genootschap. deel LVIII 1920 p. 271 275).

Lijst der aanwinsten van de Numismatische verzameling in 1920 (Notulen Batav. Genootschap. deel LVIII 1920 p. 343).

2. PERSOONSBESCHRIJVING.

S. KALFF, Oude landvoogdsportretten. Met 9 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 201-211).

V. I. VAN DE WALL, Vrouwen uit den Compagnie's tijd: Sara Specx (Bat. Nieuwsblad 15 Oct. 1921); Elizabeth Abbema (idem 22 Oct. 1921); Johanna Maria van Riebeeck (29 Oct. 1921); Aletta Zegermans (5 Nov. 1921); Engeltje Gramsbergh (12 Nov. 1921); Catharina Besselman (19 Nov. 1921); Christina Elisabeth Marci (26 Nov. 1921); Françoise de Witt (3 Dec. 1921); Cornelia van Meyenrode (10 Dec. 1921); Margaretha Niquet (18 Dec. 1921); Anna Apollonia Jens (24 Dec. 1921);

HANS VAN DE WALL, Een artistiek werkman [Willem A. Belle]. Met 2 afb. (Het Indische Leven, Jaarg. 2 No. 47, 9 Juli 1921 p. 926-928).

JOH. KONING, K. A. R. Bosscha. Met 1 portr. en 1 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw, Jaarg. 6 Afl. 3 Juli 1921, p. 67-69).

JOH. KONING, K. A. R. Basscha. Met 1 portr. en 1 (De Hollandsche Revue Jrg. 26 p. 517).

R. Brâtâ-atmâdjâ, Goeroe bantoe ing Hardjâwinangoen. Mawi gambar sahidji. (Volksalmanak Djawi

In memoriam Mr. J. van den Brand. (De Taak 1922 p. 231-322).

M. K., In memoriam Mr. P. Brooshooft. (De Taak No. 212, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 643-644).

J. E. STOKVIS, Mr. P. Brooshooft †. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 942-944).

R. DD. [DJOJOSOEDIRO]. Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting. (Menjebar iman pada bangsanja). (Pewarta Theosofie, tah. ka XVI Dec. No. 12 p. 189-198).

Dr. H. T. COLENBRANDER, Jan Pieterszoon Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië verzameld door —. Uitgegeven door het Kon. Instituut v.d. T, L. en V. v. N, I. Deel II 's Gravenhage 1920. 8°.

J. Pz. Coen, de stichter van Batavia. (De Indische Post, No. 4, 24 Dec. 1921, p. 12).

Ir. R. A. VAN SANDICK, Ir. Mr. A. J. Cohen Stuart. Met portr. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 32, 6 Aug. 1921).

S., Couperus in Indië. (De Taak No. 230, Jrg. 5, 31 Dec. 1921 p. 863).

H. C., Dipa Negara. Met 1 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 17. 27 Juli 1921, p. 276-279).

G. VAN DUINEN, Dipo Negoro. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 7, Juli 1921).

Joh. KONING, Indische Zeemansjaren [Kapt. P. M. Donck]. Met 3 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 32, 9 Nov. 1921, p. 516-519).

H. N., Ass.-Res. M. H. Doornik. Met portr. (De Revue Jrg. 1 No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1623).

Gambar S. P. T. B. Goebernoer Djenderal Mr. D. Fock. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 264 dan No. 5/6, p. 143).

E. H. B. BRASCAMP, De assistent over de bosschen van de blandongs, J. C. Gabeler. (Tectona, Deel XIV Afl. 8, Aug. 1921).

Mr. A. A. Galestin. Met portr. (De Revue Jrg. 1 No. 43, 8 Oct. 1921 p. 1754).

In memoriam A. de Haan. („De Opwekker" Jrg. 66 No. 7, 15 Dec. 1921 p. 260).

A. J. Haaxman. Met 1 portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 41, 8 Oct. 1921, p. 806).

JOH. KONING. Eene onderscheiding [A. J. W. Harloff]. Met 1 portr. (Indië, Jrg. 5 afl. 16, 20 Juli 1921, p. 269-270).

A. K. A. GIJSBERTI HODENPIJL, Nicalaas Hartingh, Gouverneur van Java's Noord-Oostkust (1754-1761). (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov 1921 p. 1008-1021).

Dr. N. ADRIANI, Een woord tot afscheid [aan Dr. G. A. J. Hazeu]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII p. 88-90).

Militaire plechtigheid [Luit. Kol. Helb]. Met 3 afb. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1622).

S. P. J. M. M. Goebernoer Djenderal J. B. Van Heutsz. Dengan 4 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 241-242).

L., De Van Heutsz-hulde. Met 2 afb. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1449-1450).

Het Van Heutsz Gedenkboek. Met 2 afb. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 51, 6 Aug. 1921, p. 1015).

E. H. B. BRASCAMP, Dirk van Hogendorp. Uit zijn leven en over zijne beteekenis voor het Indische Boschwezen. Met naschrift. (Tectona, Boschbouwkundig Tijdschrift, Deel XIV, Afl. 3 Maart 1921).

R. M. ISMANGOEN DANOEWINATA, [Insp. Inl. Onderwijs], 1850-1895. Mawi gambar sahidji (Volksalmanak Djawi 1922 p. 298-301).

— Nganggoej ghambar (Volksalmanak Madhoerâ p. 201-204).

— Djeung gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 194-197).

D. SCHEYGROND, Franz Wilhelm Junghuhn. Met 1 afb. (De Revue Jrg. I, No. 30, 9 Juli 1921, p. 1312-1313).

In memoriam A. Jungst. („De Opwekker" Jrg. 66, 1921, p. 107).

Jang moelia Radén Kamil. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 211).

P. H. van der Kemp (in memoriam). (Vereeniging „Moederland en Koloniën, 21e Jaar 1921 No. 11).

Dr. G. A. J. HAZEU, In Memoriam Professor Dr. H. Kern. Met portret. Weltevreden 1921. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. I-XVI).

G. Th. STIBBE, In memoriam J. Knebel. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 417-418).

Pang. Koesoema Adi Nata (Pangeran Kornet), Regent van Soemedang, overleden op Java den 29 Juli 1828 (Indië Weerbaar, Jrg. 4 No. 2 p. 5-6).

R. T. A. Koesoemoadiningrat. Ngangghoe] ghambar. (Volksalmanak Madhoerâ 1922, taon sè kapeng doewa', p. 250-201).

In memoriam Joannes Dominicus Kusters, overl. 30 Aug. 1921. (De Java Post Jrg. 19 No. 36, 9 Sept. 1921).

In memoriam Joa. Dom. Kusters. (Onze Missien in O. en W. I. Jrg. 5 afl. 2, 3 Oct. 1921).

K. WIJBRANDS, J. P. Graaf van Limburg Stirum de afgetreden Gouv.-Generaal. Met portr. (De Hollandsche Revue, Mei 1921).

NOTO SOEROTO, Graaf van Limburg Stirum. (Vrije Arbeid, Maandblad v. Nederland en Indië Jrg. 1 No. 5).

NOTO SOEROTO, Graaf van Limburg Stirum. (Indologenblad, Jrg. 12 No. 10, Aug. 1921, p. 93-94).

K. WIJBRANDS, G. van Loon. Met portr. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 49, 23 Juli 1921, p. 961).

Dr. E. Moresco. Met portr. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 12, 5 Nov. 1921 p. 221 en 229).

Dr E. Moresco. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 51, 3 Dec. 1921, p. 2025).

E. W. Th. M. Nittel. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 51, 3 Dec. 1921 p. 2036).

B., Majoor P. A. Ouwens. Met 1 portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 28, 9 Juli 1921 p. 551).

J. M. Boepati Semarang [M. A. A. Poerbahadiningrat] dengan Raden Ajoe. 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7 Aug. 1921, p. 229).

R. Ng. Poerbatjaraka (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921, p. 867-868).

Naar de Leidsche Universiteit. De heer R. Ng. Poerbatjaraka. Met portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 37. 10 Sept. 1921 p. 727).

De afgetreden loco-burgemeester van Bandoeng, de de heer S. A. Reitsma. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 42, 1 Oct. 1921 p. 1709).

Het graf van Raden Saleh [Bondongan, Buitenzorg]. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 52 24 Dec. 1921 p. 998-999).

Batavia's loco-burgemeester. [R. A. Schotman]. Met 1 portr. („De Reflector" Jrg. 6 No. 35, 27 Aug. 1921 p. 686).

SOEMARTO, In memoriam mijn broeder R. M. Soeharko. Met 1 portr. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 8, Dec. 1921, p. 255-256).

G. J. OUDEMANS, Pangéran Aria Soeria Atmadja oud-regent van Soemedang. Met 5 afb. (Ned. Indië Oud en nieuw Jrg. 6 Afl. 7. Nov. 1921, p. 218-222).

Batoe peringatan penghormati marhoem Boepati Soemedang [Pangeran A. Soerja Atmadja]. Dengan 1 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 212).

Pang. A. Soeria Atmadja, Oud Regent van Soemedang. Met portr. (Indië Weerbaar, Jrg. 4 Afl. 2, Febr. 1921, p. 2-4).

Een oude Bandoenger gehuldigd [F. J. H. Soesman]. Met afb. (De Revue, Jrg. 1 No. 42, 1 Oct. 1921, p. 1724).

S. P. J. M. K. Soesoehoenan Pakoeboewono X di-kaboepaten Bandoeng, 1 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 319).

Resident de Stuers geridderd. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921, p. 1595).

Koninklijke onderscheidingen. Met portr. van J. M. Swart Sutherland. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921, p. 1624).

P. t. Tan Khoen Swie. Dengan 1 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 7 Juli 1921 p. 219).

K. P. A. Tjâkrânagârâ ing Soerâkartâ. Mawi gambar sahidji (Volksalmanak Djawi 1922, p. 316-318).

C. HARTOGH, In memoriam M. C. Valk. (Het M. O. in Ned.-Indië, Jrg. 16 No. 25, 6 Aug. 1921, p. 405-406).

D., Het jubileum L. P. J. Vermeulen. (Het M. O. in Ned.-Indië, Jrg. 16 No. 27, 20 Aug. 1921 p. 445-446).

Petrus S. L. Ward. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 46, 12 Nov. 1921 p. 908).

3. OUDHEIDKUNDE.

Praehistorische graven op Java. (De Taak No. 222, Jrg. 5, 5 Nov. 1921 p. 768).

H. FOCILLON, L'art bouddhique. Illustré de 24 plansches Paris 1921. 8°.

'CHA. DUROISELLE, The Talaing Plaques on the Ananda [Temple at Pagan]. Text Plates. Rangoon 1921. 2 parts. 4°. (Epigraphia Birmanica. Vol. II, Part 1-2).

N. J. KROM, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst. Met een oudheidk. kaart en 42+53 pl. 's Gravenhage 1920. 2 deelen. 8°.

Prof. Dr. N. J. KROM, Oudheidkundig verslag over het 2e kwaraal 1921. Met 1 plaat. (Oudh. Verslag 1921, IIe kwartaal p. 41-50).

MART. A. MUUSSES, Oudheidkundig verslag over 3e kwartaal 1921. Met 7 afb. (Oudh. Versag 1921, IIIe kwartaal p. 73-78).

Lijst der aanwinsten vna de Archaeologische Verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 334-337).

J. L. MOENS, Een Boddhapratista. Met 2 foto's. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 1 en 2, p. 78-85).

Dr. F. D. K. BOSCH, De inscriptie op het Manjoecribeeld van 1265 Çaka. (Bijdragen tot de T. L. en V. v. N. I., Kon. Instituut, deel 77 afl. 1 p. 194-201).

G. G. VAN DER KOP, From the shadows of the past. With a foto [of the stone of Tjiaroeteun, Buitenzorg]. (Sluyters' Monthly. No. 11, Nov. 1921, p. 382-383).

Bekas-bekas zaman Hindoe dekat Bogor. Dengan gambar 1 boeah. (Volksalmanak Melajoe 1922, tahoen ke IV, p. 238-240).

Patilasan djaman Hindoe deukeut Bogor. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922, p. 180-182).

Dr. N. J. KROM, Verbetering en aanvulling der reliefbeschrijving van Barabudur. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 65-68).

Shrines of the Orient. [1 photo of Borobudur]. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 12. Dec. 1921, p. 438).

Dr J. Ph. VOGEL, Het eerste Rama relief van Prambanan. Met plaat. (Bijdragen Kon. Instituut, deel 77 Afl. 1, p. 202-215).

In the Wake of the Hindoo Conquerors [1 foto of Prambanan]. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 29).

Dr. F. D. K. BOSCH, Het Steenen Zuiltje van Kadiloewih. Met 2 foto's. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 52-60).

T. VAN ERP, Het ornament in de Hindoe-bouwkunst op Midden-Java. Met afb. (De Amsterdammer. Jrg. 34 No. 2291).

P. J. PERQUIN, Eigenaardigheden van Hindoe-Monumenten II. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 17-18).

B. DE HAAN, Rapport over de werkzaamheden op Oost-Java. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 55-59).

Mej. Dr. M. E. LULIUS VAN GOOR, Een paar mededeelingen aangaande de Bronsvondst van Ngandjoek. Met 3 platen. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 81-87).

B. DE HAAN, Kort verslag aangaande de werkzaamheden te Sawĕntar. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 19-20).

A. MUHLENFELD. De ruïnen van Koeto Renon in het Loemadjangsche. Met 1 schets. (Oudheidkundig Verslag, Ie kwartaal, p. 35-38).

P. V. VAN STEIN CALLENFELS, De achterzijde van Tjandi Kĕdaton. Met 4 platen. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 21-27).

Uittreksel uit het Dagboek van den Controleur van Tabanan, den Heer [L. C.] HEYTING. [Overblijfselen eener Hindoevestiging (smeden desa) bij Tjandikoening aan hĕt Bratanmeer, Midden-Bali]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 182-183).

H. T. DAMSTé, Een Boeddhistisch rotsklooster op Bali. Met 4 schetsen en 6 afb. Met bijschrift door N. J. KROM. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal, p. 60-64).

H. T. DAMSTE, Middeleeuwsche monumenten op Bali. Met 3 afb. [Tampak Siring]. (Djâwâ Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 145-146).

B. DE HAAN, De kluizenarij en rotsgraven te Tampaksiring (Bali.) Met 5 afb. (Oudheidkundig Verslag 1921 IIIe kwartaal p. 97-104).

4. KUNST EN KUNSTNIJVERHEID.

T. A. GOPINATHA RAO, Talamatha or Iconometry, being a concise account of the measurements of Hindu Images as given in the Agamas and other authoritative works with ill. drawings. Calcutta 1920. 4°. (Memoirs of the Archaeological Survey of India. No. 3).

Sculpturĕs Çivaïtes par AUG. RODIN, ANANDA COOMARASWAMY, E. B. HAVELL et VICT. GOLOUBEW. Bruxelles-Paris 1921. Avec 47 pl. 4°. (Ars Asiatica III).

J. Th. MOLL, Wat is er bekend van de Geschiedenis van het Chineesch Porcelein in Ned.-Indië. (Notulen Batav. Genootschap, deĕl LVIII p. 76-80).

Rupam. Illustrated quartorly Journaal &c.

Besproken door NOTO SOEROTO in Wederopbouw Jg. 3 No. 10/12, p. 208-211. (Overgenomen in Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 212-213).

Tentoonsttelling van houtsnijwerk in het Kunstkringgebouw, Weltevreden, van 27 Juli t/m 10 Aug. 1921. [Catalogus door P. J. MOOJEN en C. J. BATENBURG]. Weltevreden 1921. Met 1 pl. 8°. (Ned. Indische Kunstkring te Batava).

Pertoendjoekan oekiran-kajoe. Dengan 3 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 243-244).

Vlechtwerk. Met 9 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 13, 12 Nov. 1921 p. 251-253).

Djalan baroe oentoek kepandaian seni (kunst). (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 320-321).

EM. HULLEBROEK, Een Noodkreet uit Indië. [Verval van het kunsthandwerk]. Met 4 afb. (Ned Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 212-217).

EM. HULLEBROEK. Een noodkreet uit Indië. 's Gravenhage, Hadi Poestaka 1921. 8°.

Besproken door H. F. TILLEMA, in Vrije Arbeid Jrg. I No. 10, Dec. 1921, p. 298. (½ kolom).

T. [= J. W. TEILLERS], Jan Veth in Indië. (De Taak No. 224, 19 Nov. 1921 p. 788-789).

T. [= J. W. TEILLERS] en JAN VETH, Isaac Israels. (De Taak, No. 227, Jrg. 5, 10 Dec. 1921, p. 825-827).

Dr. RATU LANGIE, De landschappen van Tine Houtman. (Bewerkt naar een expositie hazer werken te Bandoeng. Met 4 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 674-676).

Ontwerp voor een Regentschapskantoor. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 p. 419, 440, 453, 472).

5. MUZIEK.

J. S. BRANDTS BUYS, Over de ontwikkelingsmogelijkheden der muziek op Java. Praeadvies. [Weltevreden 1921]. 4°. (Overgedrukt uit de Praeadviezen Bundel II van het Congres van het Java-Instituut, 17-19 Juni 1921).

A. VAN LEEUWEN, De ontwikkelingsmogelijkheid der Javaansche muziek. Nabetrachting van het Bandoengsche Congres. (Theosofisch Maandblad voor Ned. Indië Jrg. 20 No. 7, Juli 1921, p. 297-312).

J. S. BRANDTS BUYS, Over het verstaan van vreemde melodieën. (De Taak No. 220-221, 22-29 Oct. 1921, p. 741-742 en 752-754).

HOUBOLT, Rhythme en melodie. (De Taak, No. 225, Jrg. 5, 26 Nov. 1921, p. 804-805).

J. S. BRANDTS BUYS, Het rhythme. (De Taak No. 228-229, 17 en 24 Dec. 1921 p. 839-841 en 849-851).

J. S. BRANDTS BUYS, Het orchest verouderd? En de gamelan? (De Taak No. 223, Jrg. 5, 12 Nov. 1921, p. 778-779).

Dr. J. VAN LEEUWEN, De voorgeschiedenis van het strijkinstrument en de Rebab — van Leeuwen. (De Ploeger, Jrg. I No. 1, p. 43).

Het Soendaneesche Volksraad (Sisindiran) verzameld door F. H. TAYLOR WEBER. Bewerkt en van verklarende aanteekeningen voorzien door L. A. LEZER. Bandoeng 1921. 16°.

6. TOONEEL.

ANANDA COOMARASWAMY, Notes on the Javanese theatre. With Illustr. (Rupam No. 7, July 1921).

The wayang kelitik and wayang golek. 2 foto's (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 9, Sept. 1921, p. 212-213).

G. G. VAN DER KOP, The wayang koelit. With a plate (Sluyters' Monthly' Vol. 2 No. 8, Aug. 1921, p. 134).

C. VAN DE KAMER, Inlandsch tooneel. (De Revue Jrg. I No. 29, 2 Juli 1921, p. 1268, 1270, 1272).

De wayang of het schduwenspel. Met 4 afb. en 2 fig. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 8-9, Aug.-Sept. 1921, p. 121-145).

C. V. VAN HINLOOPEN LABBERTON — VAN MOTMAN, De wajang of het schaduwspel. Met 4 afb. en 2 fig. (Theosophisch Maandblad voor Ned. Indië Jrg. 20 No. 8 Aug. 1921, p. 374-396).

HELM BARNAU, Het wajangspel der Javanen. Met afb. (Panorama, 3 Oct. 1921).

De wajang als leidraad tot karaktervorming. (Wordt vervolgd). (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 174-177).

De behoefte aan intellectueele Dalangs in verband met de ontwikkeling van het Wajangspel (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 203-204).

H. BOREL, Javaansche dansen. Met afb. (De Kroniek, Jrg. 7 p. 74 en 105).

Tekst van de Wajang-orang-voorstelling op te voeren den 4en April 1921 in het Pakoe Alamsche Huis, Djocjacarta [1921]. 8°.

Tooneel-uitvoering ter gelegenheid van het IVe Congres van de Far Eastern Association of Tropical Medicine in de Stadsschouwburg te Weltevreden door de Leerlingen van Stovia op 8 Aug. 1921. Performance of the Students of the Medical School &c. Weltevreden [1921]. 8°.

Programma. Een fragment van de Wajang-Opvoering genomen uit het verhaal van de abdicatie van P. Kresnodipojono, vorst van Ngastino, ten gunste van den tweeden zoon R. Pandoe, gespeeld ter eere van Z. H. den Sultan Hamengkoeboewono VIII. [Djokjakarta 1921]. 8°.

MINTA RAGA. Spel van Ardjoena's beproevingen. Wajang-wong voorstelling te geven door de kunstvereeniging Kridojatmâkâ op 18 Oct. 1921 .... Weltevreden [1921]. Met 4 pl. 8°.

H. VON ESSEN, Krido Bekso Wiromo (Java Congres 19-6-'21). [Gedicht]. (De Taak Jrg. 5 No. 48, 9 Juli 1921 p. 557-558).

H. J. KIEWIET DE JONGE, Inleiding en tekst van de Loetoeng Kasarang. (Programma voor het Congres van het Java-Instituut .... te houden te Bandoeng 17-19 Juni 1921). 8°.

Programma lelakon „Loetoeng Kasarang", 8°.

S. SOERIOKOESOEMO, Loetoeng Kasaroeng. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 8-9, Aug.-Sept. 1921, p. 117-121).

M. E. REITSMA — BRUTEL DE LA RIVIERE, De opvoering van den Loetoeng Kasaroeng. Met 2 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 23, 7 Sept. 1921, p. 377-381).

A glimpse of the Javanese stage. With a foto. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 53).

H. J. KIEWIET DE JONGE, The oriental stage. A Sundonese mystery-play .... Lutung Kasaroeng With a plate. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 12, Dec. 1921, p. 460-463).

De nieuwe Schouwburg te Bandoeng. Met 2 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 33, 13 Aug. 1921 p. 651).

Z. STOKVIS, Nieuwe banen voor Java's kunst? [Naar aanleiding der Loetoeng Kasaroeng Opvoering te Bandoeng]. Met wederwoord door H. v. E. (De Taak Jrg. 5 No. 47, 2 Juli 1921, p. 549-550).

T. K[ARSTEN], Utopie versus schablone. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921 p. 597-599).

J. V. G[ELDEREN], Verdediging of vlucht? (De Taak No. 209, Jrg. 5, 6 Aug. 1921 p. 607-608).

T. K[ARSTEN], Onze verschillen (De Taak No. 211, Jrg. 5, 20 Aug. 1921 p. 634-636).

J. V. G[ELDEREN], Tot besluit. (De Taak No. 213, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 660-661).

P. DE KAT ANGELINO, Het spel van Tjalonarang (Een Balische heksendans). Met 8 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 6, Oct. 1921 p. 164-174).

L. VAN RIJCKEVORSEL, Tonil. [Tooneelvoorstelling in Moentilan]. Met 2 afb. (St. Claverbond Afl. 17, Sept. 1921. p. 193-197).

[C. E.] DU P[ERRON], Het Bataviaasch tooneeel in de 18e eeuw (De Revue Jrg. I No. 41, 24 Sept. 1921 p. 1684, 85, 87).

S. KALFF, Honderd jaren tooneel te Batavia. Met 7 afb. (Indië, Jrg. 5 afl. 36, 7 Dec. 1921, p. 580-588).

Herdenking van het 100.jarig bestaan van den Bataviaschen Schouwburg 1821-1921. Weltevreden 1921. Met 16 portr. 8°. (Op den omslag: 1821, Stadsschouwburg, 1921).

S. KALFF, Bij 't eeuwfeest van den Bataviaschen Schouwburg. Met 2 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 8, Dec. 1921, p. 229-236).

De Stadsschouwburg te Batavia door Habitué. Met 1 plaat. (Het Indische Leven Jaarg. 3 No. 17, 10 Dec. 1921, p. 321, 330).

Het eeuwfeest van den Bat. Schouwburg. Met 4 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 50, 10 Dec. 1921 p. 955, 958-969).

Herdenking van het 100 jarig bestaan van den Bataviaschen Schouwburg, 1821-1921. Met 3 portr. en 1 afb. (De Revue Jrg. I No. 52, 10 Dec. 1921, p. 2061-2062).

VICTOR IDO [ps. van J. HA. F. VAN DE WALL], Karina Adinda. Oost-Indisch Zedenspel in drie Bedrijven. 3e Druk. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, Parto. Een Tropen-drama in 3 Acten. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, De laatste eer. Drama uit de Europeesche samenleving in Ned.-Indië. 4 Acten. 2e Druk. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, De Paria van Glodok. Episode uit het Indische pauperleven in 3 acten. 2e Druk. Weltevreden 1921. Met 2 pl. 8°.

—, Pastoor Servaas. Spel van barmhartigheid uit het

Indische leven. In 3 bedrijven. 2e Druk. Bandoeng 1921. kl. 8°.

VICTOR IDO [ps. v. KANS VAN DE WALL]. De dochters van den resident. Een luchtig spel uit het Indische leven van 1850-60 in 3 bedrijven). (Het Indische Leven Jrg. 2 No. 48, 16 Juli 1921, p. 946-948).

7. WET, RECHT.

BOUDEWIJNSE EN VAN SOEST, De Indo-Nederlandsche Wetgeving. Staatsblad van N. I. over 1918 bewerkt............ door Mr. H. G. NEDERBURGH Afl. 84, 1918, No. 268-856 (slot). Amsterdam 1921. gr. 8°.

ALBRECHT's Klapper' op de Wetboeken en het Staatsblad van Ned.-Indië benevens op het Bijblad...... Jaarvervolg over den Sb jaarg. 1919 en het Bb deel LIV. Bewerkt door G. A. N. SCHELTEMA DE HEERE. Leiden [1921]. 4°.

Verzameling van de voornaamste Ned.-Indische wetten, reglementen en verordeningen etc. van belang voor Bestuur, Rechterlijke Macht en Politie, verzameld door S. KOSTER, met medewerking van B. K. NOORMAN. Deel I-V. Weltevreden 1920/21. 8°. (Uitgegeven door de Ned.-Indische-Politiegids).

Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indië. (Staatsblad 1915 enz.). kitab oendang-oendang hoekoem. Uitgave van de Volkslectuur. Dikeloearkan oleh Balai-Poestaka. Weltevreden 1921. 8°.

Boekoe Wet Hoekoeman pikeun Hindia Nederland (Lampiran soerat kabar Obor No. 1 setr.). Bandoeng Oct. 1921 setr. 8°.

Perhatikanlah! (Volksalmanak Melajoe 1922 tahoen ke IV p. 249-250).

Pepeling. (Volksalmanak Soenda 1922 k: 256).

Het Reglement op de Strafvordering .... voor de Raden van Justitie op Java en het Hoog-Gerechtshof van Ned.-Indië, en het Inlandsch Reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke rechtspleging en de strafvordering onder de inlanders........, zooals die Reglementen luiden na de tot heden daarin aangebrachte wijzigingen. Bewerkt door W. J. M. PLATE. Weltevreden 1921. 8°.

Mr. H. M. B. t. H. R. [= TER HAAR ROMENY], De competentie van den Gouvernementsrechter in Ned.-Indië I-X. Met afb. (Indië Jrg. 5 afl. 24, 25, 27, 33-35, 37; 14, 21 Sept., 5 Oct., 16-30 Nov., 14 Dec. 1921, p. 389/391, 408-411, 436-440, 539, 554-555, 568-570, 604-606).

t. H. R. [= Mr. H. M. B. TER HAAR ROMENY], Het ontwerp van wet tot vereeniging van de rechtspleging in lichte strafzaken. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 6, Juni 1921).

Crimineele Statistiek van Ned.-Indië over het jaar 1917............... Weltevreden 1921. fol.

A. J. RETHAAN MACARE, Insulinde en de Kinderwetten. (Maatschappelijk Hulpbetoon, Jrg. 3, Bijblad, p. 33).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, Socale wetgeving in Ned.-Indië. (Vragen van den Dag, Jrg. 36, Nov. 1921).

J. A. F. MALLENS, Schetsen gemeenterecht van Ned.-Indië. (Tijdschrift voor Administratief-Recht, Jrg. 38 p. 233).

Verzameling van wetten, besluiten en regelingen, betreffende ons Munt- en Bankwezen, van inleidende aanteekeningen voorzien door Mr. S. G. BINNERTS. Amsterdam 1921. 8°.

Korte Uiteenzettingen van de beteekenis van de jongste wijziging in de Indische Mijnwet (Staatsblad 1919 No. 4) toegelicht door een kaart in 2 bladen .... Weltevreden 1921. 8°. (Verslagen en mededelingen van den Dienst van het Mijnwezen in Ned.-Indië).

ZEGELVERORDENING 1921. Vastgesteld bij Gouv. besluit dd. 18 Oct. 1921 No. 9 (Staatsblad No. 498). Batavia-Weltevreden 1921. 8°.

De Indische Ordonnantiën op de inkomsten- en productenbelastingen. Verzameld en van eene inleiding voorzien door H. J. VAN BRINK. Amsterdam 1921. 8°.

CUSTOMS TARIFF and Provisions. Published by the Chief-office of the Custom in the Dutch East Indies. Weltevreden 1921. 8°.

Pranatan lampah-lampah karsâ dalem kagoengan damel mantoe. Djokja z.j. 8°. [Jav. kar.].

Serat Pranatan bab lampah-lampahipoen ngarsâ dalem Sampéjan dalem ingkang Sinoehoen kangdjeng Soeltan kaping VIII .... Djocja z. j. 8°. [Jav. kar.].

8. STAAT.

Mr. J. VISSER, Hoofdzaken van het staatsrecht van Nederland en Ned.-Indië. Leiddraad ten gebruike bij het Onderwijs in de rechtswetenschap aan de O.S.V.I.A. en voor zelfstudie van Inl. Bestuursambtenaren. 1e Deeltje: De Grondwet. 2e Deeltje: Het Regeeringsreglement. Weltevreden 1921. 8°.

Mr. J. H. CARPENTIER ALTING, Ned.-Indië en de Grondwetsherziening. (De Amsterdammer Jrg. 34 No. 2310).

Ned.-Indië en de grondwetsherziening (Prof. Mr. J. M. Carpentier Alting in de Groene Amsterdammer). (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1039-1042).

Prof. Mr. J. C. KIELSTRA, Het rapport van de Commissie tot herziening der Staatsinstellingen van Ned.-Indië (Voordrachten gehouden bij de 2e wetenschappelijke samenkomst van Indische landbouwtechnici te Wageningen op 1-3 Febr. 1921).

Naar aanleiding van het Ontwerp-Bestuurshervorming voor Ned.-Indië [door Mr. J. H. ABENDANON e.a. 's Gravenhage 1921]. 4°.

De Indische bestuursherziening (Mr. J. H. Carpentier Alting in de N. R. Crt.). (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921. p. 953-959).

H. J. GRIJZEN, Enkele aanteekeningen naar aanleiding van het verslag van de Commissie tot herziening van de Staatsinrichting (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921, p. 681-699).

Eenige opmerkingen over de verdediging van het Ontwerp-Indische Bestuurshervorming door den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer, aangeboden aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal door het Comité „Nieuw-Indië". 's-Gravenhage 1921. 8°.

Wijziging Reglement op het beleid der N.-I. Regeering. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 944-949).

H. J. V., Wijziging van 't Regeerings-Reglement. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 18, Nov. 1921).

J. E. STOKVIS, De Volksraad. Samenstelling, bevoegdheid, beteekenis. Met 3 afb. (Indië, Jrg. 5 afl. 15-16, 13-20 Juli 1921, p. 244-250 en 262-269).

G. Th. STIBBE, De eerste Volksraad. (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921, p. 781-791).

PENDAPATAN Hoofdbestuur „Boedi-Oetoemo" tentang hal Regentschapsraad. Weltevreden [1921]. 8°.

M. J. LUSINK, Indische Kamerleden. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921 p. 877-880).

SCHEIDING van Kerk en Staat in Ned.-Indië. Nota opgesteld aan het Departement van O. en E. [door Mr. J. J. SCHRIEKE] en gepubliceerd met machtiging der Indische Regeering. Weltevreden 1921. 8°.

Scheiding van Kerk en Staat („De Opwekker" Jrg. 66 p. 271).

C. HOITSEMA, Een munt in Ned. Indië. (De Economist Jrg. 70 No. 12 p. 755-799).

9. BESTUUR.

Mr. A. B. COHEN STUART, De Indische Centrale regeering. (De Opbouw, Jrg. 3 p. 98).

Regeling van het Openbare Gehoor, den 31sten Aug. 1921 te houden in het Paleis Rijswijk...... Weltevreden 1921. 8°.

MEDEDEELINGEN omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang (afgesloten 24 Maart 1921). Weltevreden 1921. fol.

De Ex-G. G. over Indië. (De Indische Post, No. 2, 10 Dec. 1921, p. 1).

JAN FEITH, Interview van den ex G. G. over Indië. (De Indische Post) No. 2, 10 Dec. '21, p. 22).

Mr. G. D. WILLINCK, De benoeming van Dr. Moresco tot Vice-President van den Raad van Indië. (De Indische Gids XLIII No. 12, Dec. 1921, p. 1069-1072).

H. CARPENTIER ALTING, De bestuursdienst in Indië (De Groene Amsterdammer, 11 en 25 Juni 1921).

De toekomst van het B. B. (Uit Bat. Nbl.). (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1101-1103).

De positie de B. B. ambtenaren in ontvoogde gebieden. (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1043-1045).

Mr. T. T., Personeel-voorziening voor den Indischen Dienst. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 9, Sept. 1921).

S. RITSEMA VAN ECK, Bescheiden nopens zijn ontslag uit 's Lands dienst. Buitenzorg [1921]. 8°.

De nivelleeringsvoorstellen. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921 p. 1081-1082 en 1104-1106).

Prof. J. C. VAN EERDE, Koloniale zelfopvoeding I en II. (De Gids, Jrg. 85 No. 11-12, Nov.-Dec. 1921, p. 254-278 en 457-488).

Quelles sont les dispositions à prendre pour obtenir la collaboration des chef indigènes à l'administration et au gouvernement des colonies? Discussion [par M. E. C. ABENDANON e.a.]. (Institut colonial international Compte Rendu de la Session tenue a Bruxelles les 24-26 Mai 1920 p. 157-195).

Regentsbenoemingen (Nationale-Staatkundige Gids Jrg. 4 No. 158, 19 Mei 1921).

De ontvangst door den G. G. van de zelfbestuurders uit Midden-Java. Met 2 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 10, 22 Oct. 1921 p. 190).

Belangrijke gebeurtenissen in beeld. [Ontmoeting van G. G. met Soenan en Sultan te Semarang]. 2 foto's. (De Reflector Jrg. 6 No. 43, 22 Oct. 1921 p. 853).

Handleiding ten dienste van de Inl. bestuursambtenaren op Java. No. 1/B. B. Dessahoofdverkiezingen. 2e Druk. No. 37/O.E. Mohammedaansche-Inlandsche zaken. Weltevreden 1921. 8°.

S., Een en ander betreffende de desa, haar ontstaan, bestuur en politiewezen. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 5, Mei 1921).

R. KERN, Verkiezing van dorpshoofden in Soerabaja in vroeger tijd. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6. Nov. 1921, p. 673-685).

Mr. A. NEYTZELL DE WILDE, Politieleiding en politiebevoegdheid. Met naschrift van J. C. VERGOUWEN. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921, p. 617-629).

K., De algemeene onveiligheid. (De Ned. Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 7, Juli 1921).

Elfde Decentralisatie-Congres. (Locale Belangen Mededeeling No. 44, Jrg. 9, Bijlage van afl. 8, 16 Oct. 1921).

Dr. ABDUL RIVAI, Eene organisatie van Inlandsche leden van locale-raden. Taak Jrg. No. 220, 22, Oct. 1921, p. 737-739). Overgenomen in: Locale Belangen Jrg. 9. Afl. 11, 1 Nov. 1921 p. 359-366.

Ir. A. PLATE, Het uitbreidingsplan der Indische gemeenten [Semarang]. Met 22 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw. Jrg. 6 No. 4 en 5, Aug.-Sept. 1921, p. 99-110 en 145-160).

F. C. FRUMAN, De toepassing van de administratieve rooilijn door de Indische Gemeente (Locale Belangen Jrg. 9, Afl. 10, 16 Nov. 1921, p. 327-335).

D. J. A. WESTERVELD, Praeadvies over; De Taak der Locale Ressorten ten aanzien van het marktwezen en de daarbij op de voorgrond tredende beginselen. (Locale Belangen Mededeeling No. 43, Jrg. 8 Bijlage van afl. 21, 1 Mei 1921).

HELLEMANS, De Taak der locale ressorten ten aanzien van het marktwezen. (Locale Belangen Jrg. 9 Afl. 8-9, 16 Oct.-1 Nov. 1921, p. 269-278 en 295-304).

Verslag van den toestand der Gemeente Batavia over 1919 en 1920. Weltevreden 1921. 8°.

Verslag der Gemeentebedrijven over het boekjaar 1919. Bandoeng 1921. 8°.

Blad (Gewestelijk) uitgegeven voor rekening van het Gewest Preanger Regentschappen. Jaarg. 1 Bandoeng 1921. 8°.

Verzameling van keuren en verordeningen, bijgewerkt tot 1 Jan. 1921. Bandoeng 1921. 8°.

Vergadering van den Gewestelijken Raad van Soerabaja gehouden op den 15en April enz. [Notulen e.d.]. Malang-Soerabaja 1921. 8°.

F. TREFFERS, De jongste voorstellen betreffende de verdediging van Ned.-Indië (Indisch Genootschap, Vergadering van 18 Nov. 1921 bladz. 135-182).

Verzameling van voorschriften voor de Zeemacht in Ned.-Indië. Batavia 1907-1921. 2 deelen. 8°.

Verslag van het Marine-Etablissement te Soerabaja over het jaar 1919 en 1920. Weltevreden 1921. 4°.

Circulaire van den Commandant der Zeemacht. No. 1-173. Batavia 1911-1921. In portef. 8°.

J. VAN ROON, De aanvulling van de leidende krachten bij den Topographischen Dienst in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 889-894).

A. VAN LITH, De Topografische Dienst onder J. J. K. Enthoven (1897-1909). Met portr. (Verslag Topogr. Dienst in N. I. over 1920. p. 79-86).

3e. Jaarverslag, 1920, [van den] Dienst voor Waterkracht en Electriciteit in Ned.-Indië. Bandoeng 1921. Met kaarten en afb. 8°.

J. H. ROEVEN, Het kadastrale vraagstuk in Ned.-Indië. (Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde Jrg. 37 p. 121).

Dr. H. 't HOEN, De burgerlijke veeartsenijkundige Dienst in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1077-1080).

P. ZYP. De burgerlijke veeartsenijkundige dienst in Ned. Oost-Indië. (Tijdschrift voor Diergeneeskunde, Dl. 48 p. 324).

DE RUYTER, Reinigingsdiensten in Ned. O. Indië (Locale Belangen jg. 9 Afl. 5, 1 Sept. 1921 p. 14g-147).

Verslag betreffende den Gouv.-Pandhuisdienst over het jaar 1920. Met graph. Weltevreden 1921 2 deelen fol.

Verslag betreffende den dienst der Opiumregie over het jaar 1920. Met tab. Weltevreden 1921 4°.

Dr. H. TEN OEVER, De Boschinrichting in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 973-994).

Verslag van de Gouvernements vervoersdiensten te water over de jaren 1818-'19. Weltevreden 1921. 4°. (Departement van Gouvernements-Bedrijven. Dienst der Zoutregie).

Verslag van het kantoor voor de Voedselvoorziening Batavia 1920-1921. Batavia-Weltevreden 1921. Met tabellen. gr. 8°.

H. J. VAN BRINK, Overzicht van de onlangs tot stand gekomen herziening en uitbreiding van de belastingen in Ned. Indië. (De Economist Jrg. 70 No. 9, 15 Sept. 1912„ p. 535-548).

Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden. Annuaire etc Koloniën 1918 en 1919. 's Gravenhage 1921. 8°.

Verslag over de B. O. W. in Ned.-Indië over het jaar 1917. 5e Gedeelte: Bruggen en wegen. Weltevreden 1921. Met kaart en pl. 4°.

Ir. A. H. SWETS, Wegenonderhoud op Java. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 31, 30 Juli 1921).

H. HEETJANS, Eenige opmerkingen over het wegen vraagstuk op Java. (De Waterstaats-Ingenieur, Jrg. 9 Sept. 1921, p. 289-290).

H. W. JONKHOFF, Het mechanisch transport in verband met het wegen vraagstuk in Ned.-Indië. Voordracht op 20 Dec. 1921 te Weltevreden op de Alg. Vergadering van de Indische Afd. van het Kon. Instituut van Ingenieurs. Semarang 1921. Met afb. 8°.

10. MAATSCHAPPIJ.

G. A. WILKEN, The sociology of Malayan Peoples. Being three essays on kinship, marriage, and inheritance in Indonesia. Translated b. G. HUNT. With an introduction by C. O. BLAGDEN. Kuala Lumpur 1921. (Papers on Malay Subjects IId Series. No. V).

OCT. J. A. COLLET, L'évolution de l'esprit indigène aux Indes Orientales Néerlandaises. 1921.

Besproken door J. Th. Petrus Blumberger in Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 538-542.

P. J. GERKE, De Inlandsche organisaties I. (Vrije Arbeid, Jrg. 1. No. 7, Sept. 1921).

Verslag van de Coöperatie-Commissie. Weltevreden 1921. 8°.

De levensstandaard der inlandsche bevolking. (De Taak No. 215, Jrg. 5, 12 Sept. 1921, p. 278-279).

De duurte in Indië. (Hindia Poetra, Jrg. 3 No. 18, Nov. 1921).

Living conditions in Holland's East India (Holland's East India Vol. II No. 1, 31 March 1921).

De levensstandaard in Indië (Hindia Poetra, Jrg. 3 No. 6, Juni 1921).

Wat kost het leven in Ned.-Indië? (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1110-1114).

Arbeidswetgeving op Java. (De Taak No. 216, Jrg. 5, 24 Sept. 1921 p. 689-690)

Verslag van den Dienst der Arbeidsinspectie in Ned.-Indië over het jaar 1920. 7e Verslag. Weltevreden 1921. fol.

7e Verslag Arbeidsinspectie. Besproken door Dr. R. BROERSMA in Alg. Landb. Weekbl. v. N. I. Jrg. 6 No. 16, 14 Oct. 1921 p. 682-684).

H. Ch. G. J. v.d. M[ANDERE], Sociale regelingen in Ned.-Indië. (In- en Uitvoer, Jr. 5 No. 37, Sept. 1921).

Advies van de Arbeidscommissie nopens de instelling van Arbeidsraden voor Indië, Z. pl. [1921]. 8°.

J. J. VIEHOFF, Arbeidspolitiek en arbeidsbemiddeling voor Indië (Koloniale Studien, Jrg. 5 No. 5 [= 4], Aug. 1921, p. 75-98).

Dr. R. BROERSMA, Arbeidsverhoudingen. Om het werkvolk. (Alg. Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

Dr. R. BROERSMA, Overleg van beheerders en arbeiders. (Alg. Landbouwweekblad voor No. 2, Jrg. 6 No. 19, 4 Nov. 1921 p. 784-785).

Verslag van het Congres (3e jaarvergadering) ter bespreking van de Praeadviezen betreffende „Het arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten" (Poenale Sanctie), Publicaties 10 en 11 der Vereeniging. Weltevreden 1921. 8°. (Vereeniging voor studie van Koloniaal-maatschappelijke vraagstukken. Publicatie No. 12).

J. F. C. NIENHUIS, Gevangenis-arbeid in Ned.-Indië Met afb. (Eigen Haard, Jrg. 47 No. 26, 25 Juni 1921).

VERSLAG van de Suiker-Enquête Commissie. Soerabaja 1921. 8°.

Besproken in: Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 10 en 11, 2 en 9 Sept. 1921.

Indisch Ontwerp van een Kon. Besluit met toelichting betreffende de heffing......... van een „winstaandeel" ten bate van de omwonende Inlandsche bevolking zoomede adviezen......... Den Haag 1921. fol. (Bond van eigenaren van N.-I. Suikeronderneming).

G. GONGGRIJP, Winstdeeling bij de suiker-industrie op Java. Amsterdam 1921. 8°.

Dr. R. BROERSMA, Het winstdeel voor de bevolking. (Algemeen Landbouw Weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 5, 29 Juli 1921).

De Landvoogd over de winstaandeelkassen, (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 14, 30 Sept. 1921).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, Winstaandeelen, als door de Indische Regeering voorgenomen ten bate van de inlandsche bevolking. (De Economist Jrg. 70 No. 11, 15 Nov. 1921, p. 661-701).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, De heffing ten bate van winstaandeelkassen op Java en eventueel in de Buitenbezittingen. (Economisch-Statistische Berichten Jrg. 6 p. 743).

H. Ch. G. J. V. D. M[ANDERE], Winstaandeelkassen ten behoeve van de Inlandsche bevolking op Java. (De Indische Mercuur, Jrg. 44 No. 33, 19 Aug. 1921).

J. E. STOKVIS, Winstaandeel voor Inlandsche betrokkenen bij groote landbouwbedrijven in Indië (Economisch-Statistische Berichten, Jaarg. 6 No. 295, 24 Aug. 1921 p. 914).

De winstaandeelkassen. (H. Carpentier Alting in de N. Ct.). Nog eens de winstaandeelkassen. (J. E. Stokvis in Econ. Stat. Berichten). Winstaandeel voor de inlandsche bevolking. (Uit Sum. Post). (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 923-929, 929-930, 930-931).

Winstaandeel der Inlandsche bevolking. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 9, 26 Aug. 1921).

Mr. G. A. BOON, Winstaandeelkassen. (De Vrijheid, Jrg. 1 No. 1, 7 Sept. 1921).

De Winstaandeelkassen. (Ned. Indisch Rubber Tijdschrift Jrg. 5, 1e halfjaar, No. 9, 15 Sept. 1921).

Winstparticipatie (Advies Ned. Ind. Landbouw Syndicaat), (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 12, 16 Sept. 1921).

D. MAC GILLAVRY, Winstaandeelkassen. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-Indië, Jrg. 6 No. 12, 16 Sept. 1921).

De winstparticipatie en de „Vorstenlandsche" (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13-14, 23-30 Sept. 1921).

SERIUS, Participatie in de winst van landbouw onderneming. (Alg. Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

Winstaandeelkassen. (De Indische Mercuur. Jrg. 44 No. 42, 21 Oct. 1921).

Het participatie-stelsel. Winstaandeelkassen, belangenkringen en belangengemeenschap. Winstaandeelkassen in Ned.-Indië (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1026-1029 en 1058-1060).

Winstaandeelkassen. (Algemeen Landbouwweekblad, Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 856-857).

DIBBETZ, De winstparticipatie-idee aan de practijk getoetst. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-Indië, Jrg. 6 No. 26, 23 Dec. 1921 p. 1010-1014).

E. S[CHMULLING], Ueber die agrarischen Verhältnisse Javas zu Ende des Jahres 1920 und den baldigen Landschwund auf der Insel (Deutsche Wochenzeitung für die Niederlande, 21 Mei 1921).

E. H. B. BRASCAMP, Agrarisch recht of onrecht? (Tectona, Boschbouwkundig Tijdschrift, Deel XIV Afl. 3, Maart 1921).

Mr. O. VAN BOCKEL, Uit den strijd van den Indonessiër om zijn grond. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 419-461).

Java's agrarisch probleem. (De Taak No. 228-229, Jrg. 5, 17 en 24 Dec. 1921 p. 833-834 en 845-847).

D. W. N. DE BOER, De Economische opheffing van den inlander op landbouwkundig gebied, speciaal in de Buitengewesten. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 686-718).

D. L. MESMAN, Waarvan leeft de Inlandsche landbouwer en diens gezin, in tijden van oogstmislukking, in Oost-Indramajoe...... (Blaadje van de Centrale Kas, Jrg. 9 No. 10, 15 Nov. 1921 p. 179-183).

Raming der voor het verbruik op Java en Madoera beschikbare hoeveelheden der voornaamste plantaardige voedingsmiddelen in de jaren 1916 tot en met 1918. (Statistisch Bureau [van het] Depart. van Landbouw enz. No. 2, 1921).

Statistische gegevens nopens de geoogste en beplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche Landbouwproducten over de jaren 1916-1919 (benevens voorloopige cijfers over 1920). Batavia 1921. Met 2 fig. 8°. (Mededeelingen van het Statistisch Kantoor No. 4).

Eerste schatting van de Sawah padiproducten en de .... overige belangrijke Inlandsche Landbouwgewassen in 1921 ...... (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 1921, No. 27, 30 Dec. 1921 p. 1060-1064).

J. OBERMAN, Het rijstvraagstuk in Ned.-Indië (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 719-750).

Dr. RADJIMAN (R. T. WEDIJODININGRAT), Een bijdrage tot het reconstructie-idee van de Javaansche maatschappij, Praeadvies XIIIe Congres............ van „Boedi Oetomo" te houden te Soerakarta op 24-26 Dec. 1921. Djokja 1921. 8°.

Naar aanleiding van het Praeadvies-Radjiman. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 238-242).

Congres voor Volkshuisvesting. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 No. 20 en 22, p. 402 en 442).

J. J. G. E. RUCKERT, Congres voor de Volkshuisvesting. (Locale Belangen, Jrg. 9 Afl. 9, 1 Nov. 1921 p. 305-308 en 414-415).

H. F. TILLEMA, Het Congres voor Volkshuisvesting te Semarang. Met 1 afb. (Vrije Arbeid Jrg. I No. 10, Dec. 1921, p. 274-275).

R., Woningvereenigingen (Locale Belangen Jrg. 9 Afl. 2, 16 Juli 1921 p. 37-43).

De woningbouw van het B.A.K. [te Meester-Cornelis] Met 1 schets. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921 p. 1597-98).

11. NIJVERHEID, HANDEL, VERKEER.

Jaarboek van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in Ned.-Indië 1919.

Besproken door Dr. J. C. KONINGSBERGER in: De Indische Mercuur, Jrg. 44 No. 26, Juli 1921.

Overzichten (Meerjarige) van den in- en uitvoer van Ned.-Indië......... 1e deel. Samengesteld bij het Hoofdkantoor der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen in N.-I. Weltevreden 1921. 8°.

Statistiek van den handel en de in- en uitvoerrechten in Ned.-Indië over het jaar 1920, deel IIa Java en Madoera. Weltevreden 1921. 4°.

Trade conditions in Java during 1920. (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 57, 15 May 1921).

Die Wirtschafstkrisis in Ned.-Indien. (Deutsche Wacht Jhrg. 7 No. 10, Oct. 1921, p. 1-7).

O. J. A. COLLET, La situation économique des Indes Orientales Néerlandaises. (Revue Economique Internationale, Avril 1921).

Dr. W. HUENDER, Overzicht van den economischen toestand der inheemsche bevolking van Java en Madoera. 's-Gravenhage 1921. 8°.

De invoer van katoenen goederen op Java en Madoera sedert 1915 uit de voornaamste landen van herkomst. (Korte berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel. Jrg. 19 No. 21, 28 Juli 1921).

DROSTE, Verslag omtrent den inlandschen handel in de residentie Madoera. Met naschrift. (Blaadje van de Centrale Kas, Jrg. 9 No. 12 p. 198-205).

Verslag van „De Handelsvereeniging te Batavia", ... over het jaar 1920. Batavia [1921]. Met tab. 8°.

Handelsvereeniging te Bandoeng. Jaarverslag over 1920. Bandoeng 1921. 8°.

J. S. MARGERISON, The expansion of industry in the Netherlands East Indies. (The Asiatic Review, New Series, Vol. XVIII, No. 51, July 1921).

J. VAN DER WAERDEN, Dari hal peroesahaan keradjinan. Dengan 16 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 10-11 Oct.-Nov. 1921, p. 268-274 dan 289-293).

Pertoendjoekan peroesahaan tanah, ternak ketjil dan keradjinan di Soekaboemi. Dengan 4 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921, p. 173-174).

Rentjana pasar malam di Klatén (Soerakarta). Dengan 5 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 203-206).

De Passer-Malemfeesten te Soerabaja. 3 foto's. („De Reflector" Jrg. 6 No. 32, 6 Aug. 1921, p. 629-630).

PROGRAMMA Passar Gambir 27 Aug.—4 Sept. Batavia 1921. Met plattegr. 8°.

De Jaarmarkt op het Koningsplein. Met 6 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 36, 2 Sept. 1921, p. 706-708).

[Passar Gambir te Batavia]. 7 foto's. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921 p. 1587-1589).

De Passar Gambir [te Batavia]. Met 7 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 3, 3 Sept. 1921 p. 50-53, 56-59).

Kr., Naar aanleiding van de Pasar Gambir in gewijzigden vorm. Met 2 afb. (De Reflector Jg. 6 No. 37, 10 Sept 1921, p. 728-732).

Pasar Gambir (Pasar tahoenan) di Betawi. Dengan 6 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 10, Oct. 1921, p. 284-285).

JAARBEURS (De) en Bandoeng 1921. Uitgave van de Bandoengsche Administratie Mij. Bandoeng 1921. Met afb. 4°.

Pasar-raja-tahoenan (Jaarbeurs) pada masa jang akan datang. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921 p. 185).

De Jaarbeurs. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13, 23 Sept. 1921).

De tweede Jaarbeurs. Met 6 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 39, 24 Sept. 1921 p. 770-775).

N., Patimah naar de Jaarbeurs. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 38, 17 Sept. 1921 p. 758).

G. A. VAN B., Jaarbeurs-pret. Causerie. Met 3 afb. (De Revue Jrg. I No. 41-42, 24 Sept.-1 Oct. 1921 p. 1678-1681 en 1711).

G. A. v. B., De tweede Jaarbeurs. (Alg. Landbouwweekbad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

De tweede Indische Jaarbeurs. (In- en Uitvoer Jrg. 5 No. 14, 12 Oct. 1921).

Pemboekaan Pasar raja (Jaarbeurs) jang kadoewa di Bandoeng. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 10, Oct. 1921, p. 286-287).

B. J. KROL, The significance of the Dutch East Indian Annual Fair. With 7 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10, Oct. 1921 p. 277-281).

J. B. KROL, De tweede N.-I. Jaarbeurs. (De Indische Post, No. 51, 31 Dec. 1921, p. 7).

J. VAN DER WAERDEN, The second Neth. East Indies Annual Fair. An after-reflection. With 6 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 12, Dec. 1921, p. 439-445).

C. LEKKERKERKER, The Dutch East Indies. With illustr. (De Jaarbeurs, Jrg. 3 p. 177).

3e Ned. Indische Jaarbeurs te Bandoeng (Java) van 18 Sept.-8 Oct. 1922. Bandoeng 1921. Met pl. en fig. 8°.

B. J. KROL, The future of the Netherlands Indian Fair. With illustr. (Holland's Import & Export Trader, Vol. III No. 6, June 1921).

Verdwijnende Vruchten-cultuur. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 25, 16 Dec. 1921 p. 987).

Fruit cultivation in Java (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 58).

Tentoonstelling van djeroekvruchten te Batoe (Korte berichten voor Landbouw enz. Jrg. 11 No. 20, 21 Juli 1921).

— Idem (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 5 No. 49, 3 Juni 1921).

Gedroogde pisang en pisangmeel als uitvoerartikelen. (Korte Berichten voor Landbouw enz. Jrg. 11 No. 37, 15 Sept. 1921).

— Evenzoo. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg., 6 No. 14, 30 Sept. 1921).

De tjapil. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 46, 12 Nov. 1921 p. 907-908).

Native cigarette industry in Kudus (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 54, 31 March 1921).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, De suikerindustrie op Java, hare geschiedenis en ontwikkeling. De 19e eeuw. Met afb. (Indië Jrg. 15 No. 14, 17-19, 28, 30, 31, 33-36; 6 Juli-30 Nov. 1921, p. 229/237 — 570/573).

J. C. KONINGSBERGER, Hollandsche Jongelieden en Indische Landbouw. Deventer [1921]. Met 21 afb. en 1 kaartje. gr. 8°.

J. P. MENGER, Boschwezen en houthandel op Java. (Tectona, deel XIV afl. 6, Juni 1921).

G. A. VAN DER KUIP, Boschwezen en houthandel op Java. Naar aanleiding van het praeadvies van J. P. Menger. (Tectona, deel XIV afl. 9, Sept. 1921).

A. REILINGH, De bamboebosschen en de exploitatie daarvan in het boschdistrict Besoeki. (Tectona, deel XIV afl. 7, Juli 1921).

Dr. H. 't HOEN, De economische beteekenis van het veeteeltbedrijf in Ned.-Indië. Voordracht gehouden voor de Week te Wageningen en Utrecht. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

De Indische veestapel. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

De Madoereesche veestapel. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13, 23 Sept. 1921).

Dr. J. KAT, Het rund en de veeteelt op Madoera Een zootechnische studie. Proefschrift. Emmerik 1921. Met 1 pl. 8°.

Besproken in: Tijdschrift voor Economische Geographie, Jrg. 12. No. 7, 15 Juli 1921, p. 250-251.

G. D. S., Vischkweekerij en inslandhouding van den Vischstand. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 26, 23 Dec. 1921, p. 1023-1024).

Iets over de teelt van zoetwatervisch. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 10, 2 Sept. 1921).

Statistiek van de Scheepvaart in Ned.-Indië over het jaar 1920. Samengesteld bij het Hoofdbureau van Scheepvaart. Weltevreden 1921. 4°.

Zeemansgids voor den Oost-Indischen Archipel. Deel 1, III. 's Gravenhage 1921. 8°. (Uitgegeven door het Departement van Marine, afd. Hydrographie). Met Bijlagen 1 en II van deel I en III: Lichtenlijst.

Verslag der Staatsspoor- en Tramwegen in Ned.-Indië over het jaar 1919. Weltevreden 1921. 2 dln. 8°.

Railway engineering in tropical Java. 4 foto's [of Preanger]. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 10, Oct. 1921, p. 300).

RAPPORTEN over de keuze van het Systeem en van de Spanning voor de Electrificatie der Staatsspoorwegen in Ned.-Indië. Batavia 1921. 8°. (Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen. Mededeelingen Algemeene. No. 26).

T. V., De treinsnelheid der Indische spoorwegen. Weltevreden [1921]. 8°. (Overdruk van „De Taak" No. 42-44).

Verzameling van overeenkomsten gesloten met particuliere spoor- en tramweg maatschappijen. Weltevreden 1921. 4°. (Staatsspoor- en Tramwegen).

VOORONTWERP Lijn Rantja-Ekek—Kadipaten. Met pl. en krtn. 8°. (Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen. Mededeelingen Opname No. 17).

GEDENKSCHRIFT uitgegeven te Batavia ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan der N. I. Tramweg Maatschappij, 19 Sept. 1881-1921. Weltevreden 1921. Met portr. en pl. 4°.

Jubileum N.I.T.M. Met 4 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 38, 17 Sept. 1921 p. 766-767).

VERSLAG (Algemeen) van het Algemeen Ingenieurs Congres, gehouden te Batavia 8-15 Mei 1920. Weltevreden 1921. 8°.

Radio-instructie. Batavia 1921. 8°. (Gouv. P. T. en T. dienst in Ned.-Indië).

Prof. Ir. J. KLOPPER, De „Indische Technische Boekhandel". (De Waterstaatsingenieur, Jrg. 1921 No. 8).

12. GELD EN CREDIET.

Verslag over het dienstjaar 1920 (8e boekjaar) van de Centrale Kas. Batavia 1921. 8°.

Verslag van het Volkscredietwezen loopende tot ulto Juni 1921. Met 10 bijlagen. Batavia 1921. gr. 4°.

C. E. BARRE, Nognaals de inlandsche bestuursambtenaren en het Volkscredietwezen. (Blaadje van de Centrale Kas, Jg. 9 No. 8 p. 159-166).

A. L. SAMSON, De Inlandsche Rechtsgemeenschap en crediet (Koloniale Studiën, Jrg. 5 No. 5 [= 4], Aug. 1921, p. 47-74).

Verslag Javasche Bank over 1920/21. Besproken in: Deutsche Wacht Jahrg. 7 No. 10, Oct. 1921, p. 18-21.

Het octrooi der Javasche Bank en de handhaving der wisselkoersen. (In- en Uitvoer, Jrg. 5 No. 35, 31 Aug. 1921).

De octrooiwijziging der Javasche Bank. (De Taak No. 222, Jrg. 5, 5 Nov. 1921 p. 761-763).

Het Bankoctrooi in den Volksraad. (De Taak No. 225, 26 Nov. 1921, p. 801).

V. SCHMIDT-ERNSTHAUSEN, Effectengids bij de officieele koerslijst van „De Handelsvereeniging te Batavia". Jaarg. X (over 1920 en 1920/21). Uitgegeven door „De Handelsvereeniging te Batavia". Weltevreden 1921. 8°.

13. VOLK.

Prof. Dr. A. M. NIEUWENHUIS, Die Veranlaging der malaischen Völker des Ostindischen Archipels. III Das logische Denken B. (Int. Archiv für Ethnographie, Band XXV Heft III-IV, S. 114-158).

Niet-autochtone rassen op Java. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5, No. 7-8, Juli-Aug. 1921).

Prof. Mr. J. C. KIELSTRA, Veranderingen in de inheemsche samenstelling onzer kolonien. (Voordrachten gehouden bij de 2e wetenschappelijke samenkomst van Indische landbouw-technici te Wageningen op 1-3 Febr. 1921).

D. D. [= E. F. E. DOUWES DEKKER], Het Wardisme. Een aperçu van de ontdekking van P. S. L. Ward (ten rechte: Kalengkongan)......... dat de bespiegelingen van den oermensch over het fisische proces van zijn wording en geboorte .... oorsprong vormen van alle religie. Semarang 1921. 4°.

Lijst der aanwinsten van de Ethnografische Verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920 p. 338-342).

Dr. B. SCHRIEKE, Allerlei over de besnijdenis in den Indischen Archipel. Met medewerking van velen. (Tijdschrift Bat. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 373 enz.):

Dr. B. SCHRIEKE, Some remarks on circumcision in Dutch-India. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 376-402).

Over de besnijdenis op Java. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 402-507. Met 9 pl.): In de Preanger-Regentschappen, in het bijzonder in de afd. Tjiandjoer door ISKANDER ATMOESOEDIRO (p. 402-408); Te Tjiamis, door R. SOEWARDJO. (p.

408-411); In de Oost-Preanger, door J. VAN DER MEY (p. 411-423); Te Bandjarnegarra, door SOEPARDJO p. 423-424); Te Koetoardjo, door M. T. KARTASOESADA (p. 424-427); In Keboemen, door MOEKSIN (p. 427-429); In Moentilans omgeving, door JOS. GITSELS (p. 429-444); In de berg-desa [aan den voet van de Merapi] door MAS WALIDI (p. 444-446); Te Magelang, door J. GREINER (p. 446-454); Te Oengaran (p. 454-458); In de afd. Demak door PURBOWALOEJO (p. 458-461); Te Solo, door WIRJODIPOERO (p. 461-467); In het Sragensche, door R. M. WIRASMO (p. 467-470); Te Ngawi, door M. AGOESDJAM (p. 470-483); Te Ngawi, door SERI JOESOEP (p. 483-494); Te Ngandjoek, door MOHTOELIMAH (p. 495-497); Te Modjowarno, door ISMAEL (p. 498-504); Te Lawang (Malang), door ABDUL ISRAR (p. 504-507).

W. J. KROON, Besnijdenis en besnijdenisfeesten. Met 5 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 35, 27 Aug. 1921 p. 697-699).

M. JOUSTRA, Het dier in de folklore van Ned. Indië. (Indië Jrg. 5 afl. 19 en 20, 10 en 17 Aug. 1921 p. 315-319 en 332-335).

Dwerghert-verhalen (kantjil fabelen) uit den Oost-Indischen Archipel. In opdracht van......... het Koloniaal Instituut te Amsterdam door G. B. HOOIJER omschreven en gebeeldhouwd door LOUIS J. VREUGDE. Amsterdam [1921]. Met afb. 4°.

N., Het Maleische Vechthoen. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 19, 4 Nov. 1921 p. 804-806).

Iets over djimats en misdrijf (De Ned. Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 2, Febr. 1921).

C. HENNY, Stille Kracht. [Broederschap der Sjâthari]. (De Indische Gids XLIII No. 9 en 10, 1 Sept. en 1 Oct. 1921, p. 808-830 en 895-919).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, De wonderen van het verleden. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921 p. 107-109).

Wetenschap en Kawroeh [door S. SOERIOKOESOEMO?]. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 237-238).

Brieven van een droomer. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 110-116).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Rede uitgesproken op de 13e bondsvergadering van Boedi Oetomo [Beperking van behoeften]. Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec 1921, p. 243-249).

Indrukken van het 13e Congres van Boedi-Oetomo. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 254-256).

Handelingen van het Ie Congres voor de T. L. en V. van Java.

Besproken door J. KATS, in Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 205-206.

Het Java-Instituut. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 6, Juni 1921).

Java Instituut (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921 p. 844-845).

Djâwâ, Driemaandelijksch tijdschrift Java-Instituut. Besproken in: Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 542-543, en door Noto Soeroto in: Vrije Arbeid Jrg. I No. 4 p. 128-130 (Overgenomen in Djâwâ Jrg. I No. 3, Sept. 1921 p. 213-214).

Préadvies-préadvies Congres Java-Instituut......... di Bandoeng pada 17-19 h. b. Juni 1921, tentang perloe pengadjaran sedjarah (babad). [Weltevreden 1921]. 8°.

ABDUL RACHMAN, Het Bandoengsche Congres (Wederopbouw Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 86-92).

J., Het Java Congres. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921 p. 582-583).

De Indische cultuur [Naar aanleiding van het Congres Java Instituut Bandoeng]. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921, p. 589).

Th., Naklanken van het Java-Congres. (De Java-Post Jrg. 19 No. 26, 1 Juli p. 301-302).

J. v. G[ELDEREN], Na het Java-Congres. (De Taak Jrg. 5 No. 49, 16 Juli 1921 p. 569-571).

Kongres Java Instituut. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 187-189).

Congres van het Java-Instituut (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921 p. 766-770).

Het Cultuur-congres [te Bandoeng]. Nabetrachting. (De Taak No. 209, Jrg. 5, 6 Aug. 1921 p. 609-610).

P., Het eerste Congres van het Java-Instituut te Bandoeng (17-20 Juni 1921). (Indië Jrg. 5 afl. 20, 17 Aug. 1921 p. 328-332).

De volksziel. (De Taak Jrg. 5 No. 47, 2 Juli 1921 p. 551-554).

IIe Kort Verslag der werkzaamheden van den Jokjaschen kring van het Java-Instituut (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 202-203).

E. JONES, The Javanese (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 57, 15 Aug. 1921).

J. TH. PETRUS BLUMBERGER, De Javanen der Vorstenlanden. Met 21 afb. (van Eerde, De Volken van Ned.-Indnë, afd. 17-18, p: 199/235).

De troonswisseling te Djokjakarta (Hindia Poetra, Jag. 3 No. 5, Mei 1921).

De ommegang van den sultan van Djokjakarta [bij zijne troonsbestijging]. (De Aarde en haar Volken, Jrg. 57 Afl. 7, Juni 1921).

v. H., Een bal in den kraton. (De Revue Jrg. I No. 35, 13 Aug. 1921 p. 1494).

Pertemoean S. P. T. B. Goebernoer Djenderal dengan Radja-Radja Djawa di Semarang 14 Sept. 1921. Dengan 2 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 13, October 1921, p. 282 dan 264/5).

S. K[OPERBERG]. Een Javaansch vorstenhuwelijk. Z. H. Prins Mangkoe Nagoro VII en H. H. Ratoe Timoer van Jogjokarto. Met versieringen van SOERJOWINOTO [en 13 afb.]. Amsterdam, Hadi Poestaka 1921 4°.

Een vorstelijk huwelijk [van P. A. A. P. Prangwedono met H. H. Ratoe Timoer, dochter van den Sultan van Jogjakarta]. (Berichten van den Sint Claverbond Afl. 16, Juli? 1921).

Eerbied voor regentenfamilies. (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921 p. 841 — 842).

J. A. F. VAN MOLL, De Javaansche landbouwer en zijn adat. (Archief voor de Suikerindustrie in Ned.-Indië, Jrg. 29, Bijblad, pp. 173).

Dr. B. J. O. SCHRIEKE, De Kilajoe als Javaansche treurboom. Naar mededeelingen van den Heer J. N. SMITH. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 245 — 249).

Hoe voorspelt de Javaan zijn huwelijkslot? (De Indische Post, No. 3, 17 Dec. 1921, p. 19).

Dari hal boeloe keris jang beroekir. Dengan gambar. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 226—237).

Bab panggawéné oekiran, mendaq lan pendoq. Mawi gambar. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 181—202).

Landean. Djeung gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 204—212).

Bâb landhyân. Nganggboej ghambar. (Volksalmanak Madhoerâ 1922 p. 209.—.218).

Dr. B. SCHRIEKE, met medewerking van Mas TJAKRASOEPOETRA. Iets over het palmwijntappen in de Tengger. (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 151 — 156).

INGGRIS, Tjowongan in de désa Gintoengan bij Gombong. Met 21 fig. (Djâwâ, Jrg. I N. 3, Sept. 1921, p. 147—150).

Angen en Manoesia. (Een oorspronkelijk Indisch Sprookje). (De Taak Jaarg. 5 No. 49-52, 16-30 Juli 1921, p. 519-580, 590-592, 604; No. 209-211, 6-20 Aug. 1921 p. 613-616, 625-628, 637-640).

F. DE HARTOGH, Een rampokpartij op Java. (Indië, Jrg. 5 afl. 26, 28 Sept. 1921 p. 425, 427).

Kromo's rekening. (Uit Bat. Nbl.). (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1087-1089).

JOH. KONING, Lari bini. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 49, 23 Juli 1921 p. 966-967).

H. W. BREDEE, Avond in de desa. (Indië Jrg. 5. afl. 38, 21 Dec. 1921, p. 619-621).

Javanen in Suriname. (Algemeen Landbouw Weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 6, 5 Aug. 1921)

P. J. VAN HOUTEN, Nieuw-Guinea en Java, [kolonisatie] (De Indische Gids XLIII No. 7, 1 Juli 1921, p. 623-636).

Kolonisatie in de Lampongs. Jaarverslag over 1920. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 2, 8 Juli 1921).

Dari hal toeak, segaroe atau laroe. (Volksalmanak Melajoe 1922, tah. ke IV p. 205-208).

L. K., De opium in Ned.-Indië. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1434, 36, 38, 40).

W. LUBBERINK, Kampongleven in het hartje van Batavia. (Buiten, 18 Juni 1921).

B. ALKEMA, De Soendaneezen. Met afb. (van Eerde, De volken van Ned.-Indië, afl. 17/18 — 19/20 p. 236 — 268).

HASAN SOEMA DI PRADJA, Een en ander over gebruiken bij den Soendanees (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 157-184).

J. L. VAN GENNEP, De Madoereezen. Met afb. (van Eerde, De Volken van Ned.-Indië, afl. 15-16 p. 183 — 196).

Stieren-rennen op Madoera. 1 afb. (Het Indische Leven Jaarg. 3, No. 18, 17 Dec. 1921, p. 350).

Dr. B. SCHRIEKE, De „Sintring" of „Djiboet" op Bangkalan. Naar mededeelingen van R. NOTOJOEDO, Met 3 platen. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920 p. 61-75).

Dr. B. J. O. SCHRIEKE, De strijd onder de Arabieren in pers en literatuur. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 189-240).

Said bin Gladak bin Hari, Schets van woeker en moraal. (De Revue Jrg. I, No. 39, 10 Sept. 1921, p. 1632-1632a).

Les progreès resultant des découvertes de Laveran et son école permettent-ils d'entrevoir des possibilitées de l'acclimatation de la race blanche en pays équatoriaux? Discussion (Institut Colonial International. Compte Rendu. Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, p. 107-156).

KLEIAN, Nieuw adresboek van geheel Ned.-Indië 1921/22. Batavia 1921. 8°.

— Idem. Aanhangsel: Burgerlijke stand. Weltevreden 1921. 8°.

SOEMIRAT, De Hollandsche vrouw in Indië. (Orang Peladang Jrg. 9 No. 3 Dec. 1921 p. 17-19).

LUIS SORELA, Contribution à l'étude du problème des Métis. Rapport (Bibliothèque Col. Int. Institut Colonial International. Compte rendu de la Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, p. 285-300).

M. N., Kinderen in Indië. (De Indische Post No. 1, 3 Dec. 1921, p. 18).

M N., Vendutie. (De Indische Post, No. 1, 3 Dec. 1921, p. 10).

J. F., Goddefro,'s rijsttafel. (De Indische Post, No 3, 17 Dec. 1921, p. 9).

14. LAND.

Encyclopaedie van Ned.-Indië, 2e druk, onder redactie van D. G. STIBBE. Met medewerking van E. M. UHLENBECK. Deel 4: Soemb.-Z. 's-Gravenhage-Leiden. 1921. gr. 8°.

Besproken in: De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1122-1123.

T. J. BEZEMER, Beknopte Encyclopaedie van Ned.-Oost-Indië. Naar den 2en druk der Encyclopaedie van N.O.I. bewerkt. Met een kaart. Leiden, 's-Gravenhage, Batavia [1919-1921. 10 afl. 1 band. 8°.

JAARVERSLAG van den Topografischen Dienst in Ned.-Indië over 1919, en 1920. 15e. jaarg. deel II en 16e Jaarg. Batavia 1920121. Met kaarten, fig. en 1 portr. 8°.

A. VAN LITH, Toepassing der fotografie bij terreinverkenningen en kaarteeringen. Met 10 fig. 8°. (Ind. Krijgskundige Vereeniging. Extra bijlage No. 42 van het Indische Militair Tijdschrift).

H. J. K. SCHUITENVOERDER en F. H. VAN BECK, Over de in het oude Bonne-systeem berekende triangulatie gegevens der Preanger-Regentschappen en over de herleiding daarvan tot polyeder-coördinaten en het nieuwe systeem. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II p. 169-177).

An Official Guide to Eastern Asia .... Vol. V. East Indies including......... Dutch East Indies. Prepared by Department of Railway. IId Edition. With illustrations and maps. Tokyo 1921. 8°.

Peace Handbooks XIV.Dutch and British possessions (82 Java and Madoera). London 1920. 8°.

J. F. NIERMEYER, De Oost en de West. Een overzicht van de landen en volken der Ned. koloniën. Geïllustreerd. 5e herziene druk. Groningen-Den Haag 1921. 8°.

J. L. HOOFTMAN en K. G. HOUWEN, Ned.-Indië. Aardrijkskundig leesboek 2A: Java. Geïllustreerd. Groningen-Den Haag 1921. 8°.

E. HULLEBROEK, Ons mooi Indië. Insulinde. Reisindrukken. Met illustraties. Amsterdam 1921. 8°.

AUGUSTA DE WIT, De schoonheid van Indië. (De Nieuwe Tijd, Jrg. 1921 p. 193).

M. N., Java's mooi. (De Revue Jrg. I No. 30, 9 Juli 1921, p. 1306, 1308, 1310).

Ad. GEORGE, By motor car through Java and Sumatra. With 7 fig. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 9, Sept. 1921, p. 228-232).

JEAN KAROW, With pen and pencil through Java. With 4 fig. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 7, July 1921, p. 39-42).

JEAN KAROW, Life in the mountains. With 4 foto's. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 8, Aug. 1921, p. 136-139).

WA. STAUGAARD, Tjiktjak und andere Erzählungen aus Java. Pforzheim 1921. kl. 8°.

MAU. WAGENVOORT, Indische steden. Met afb. (Buiten, Jaarg. 15 p. 160 e.v.).

G. P. GROENHOF, Enkele geschiedkundige plaatsen te Bantam. Met 18 afb., 1 kaartje en 3 fig. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 89-99).

Dr. R. BROERSMA, Uit Bantam's Zuid. Semarang 1921, smal 8°. (Overdruk uit „De Locomotief" van 19 Oct. 1921).

S. KALFF, Het Waterlooplein te Batavia. (De Indische Post, No. 5, 31 Dec. 1921, p. 12).

C. VAN DE KAMER, Dwars door Chinatown. Met 6 afb. (De Revue Jrg. I No. 29, 2 Juli 1921, p. 1276-1281).

De Batavia-races. Met 5 afb. (De Revue Jrg. I No. 51 10 Dec. 1921 p. 2037-2039).

De zeilwedstrijden van de Bataviasche Jachtclub op 18 Sept. 1921. Met 2 afb. (De Revue Jrg. I No. 41, 24 Sept. 1921, p. 1688 en 1688a).

ZWERVER, Zwerverijen met teekenpen en kodak. De levende bevolking van Tanah Mati. Met 3 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 35. 27 Aug. 1921 p. 688-690).

De weg Batavia-Buitenzorg. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 p. 171).

Een paar kiekjes uit Buitenzorg. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 15).

Keboen Radja atau 's Lands Plantentuin. Dengan 10 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 194-202).

J. W. E. DE RUITER, De G. Salak. Met 1 kaart, 6 afb. en 1 fig. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 159-165).

Beautiful Java. 2 foto's of Wanaradja Preanger. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 11, Nov. 1921, p. 366-367).

Pelnboean Ratoe en de zwavelbronnen te Tjisolok. Met 4 afb. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 50, 30 Juli 1921, p. 494-499).

Verslag nopens het geschil over den Chineeschen tempel te Tjiandjoer (Notulen Batav. Genootschap I IX, 1921, Afl. 1, Bijlage III, p. 55-57).

Ir. M. De WOLFF, De wegen in de Preanger. (De Waterstaatsingenieur, Maart 1921).

De proef met een betonweg tusschen Bandoeng en Tjimahi (Ind. Bouwkundig Tijdschrift, Jrg. 24 p. 424).

S. A. REITSMA, Bandoeng, the capital town of beautiful Preanger. With 6 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10, Oct. 1921, p. 284-291).

Bandoeng in vogelvlucht. Met afb. (De Revue Jrg. I No. 42, 1 October 1921, p. 1712-1724b).

DI. RUHL Jr. Het wapen van Bandoeng. Legenden, geschiedenis en de heraldische waarde......... Bandoeng 1921. Met 1 kaart en 3 afb. 8°.

Geïllustreerde Woninggids van Bandoeng. No. 1-9. Bandoeng Apr. tot Dec. 1921. 4°. Voortgezet onder den titel: Groot Bandoeng.

M. M., Bandoeng. („De Reflector" Jrg. 6 No. 52, 6 Aug. 1921, p. 626).

P., Gouverneur-Generaal Fock in Bandoeng. Met 4 afb. (Indië Jrg. 7 afl. 20, 17 Aug. 1921, p. 324-328).

THEO, Een dagje buiten [bij Bandoeng]. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1633-34).

De watervallen om Bandoeng I. Met 4 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 38, 21 Dec. 1921 p. 612-615).

PHIL. TER. JURGEN, On the edge of a crater. An ascent of the Tangkoeban Prahoe. With. 2 pl. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 11, Nov. 1921, p. 388-389).

Bevloeïing der Tjihea-vlakte. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

HIPPOS, De Garoet races. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1448, 62, 64, 66).

S. A. REITSMA, In het rijk van Vulcanus. I De Tangkoeban Prahoe. II Kawah Kamodjan. III Papandajan. IV De Kawah Wajang. Met 11 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 29, 31, 34; 19 Oct., 2 en 23 Nov. 1921, p. 470/476, 500-504, 548-553).

J. A. LÖRZING, De Patoeha en zijn omgeving. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X Afl. 7-9, Juli-Sept. 1921).

CHINTA HATI, Eenige dagen te gast te midden van sportlievende medici en bewonderaars van vulkanen [Ngamplang en Tjisoeroepan]. Met 3 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 2, 27 Aug. 1921 p. 26-28).

Mount Tjikoraj. 1 photo. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 12, Dec. 1921, p. 469).

T. J. BEZEMER, De legende van het meer van Pandjaloe (Pĕndjaloe). Met afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 3, Juli 1921 p. 84-91).

Sitoe Lengkong. [Pandjaloe]. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 186-187).

G. A. VAN B., De legende van het meer [Patengan]. Een vertelling. (De Revue Jrg. I No. 33. 30 Juli 1921, p. 1425-1426).

Talaga Sanghiang [G. Tjĕrĕme]. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 188-190).

G. P. GROENHOF, Kort overzicht van de districten in de residentie Cheribon na afloop der 1ste tienjaarlijksche herziening in 1919. Met 1 kaart. (Verslag Topograf. Dienst over 1919. deel II p. 187-213).

P. ROO DE LA FAILLE, Bij de Terreinschets van de Heilige Begraafplaats Goenoeng Djati [Cheribon]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 252-271).

J. F. Naar den Slamattop (slot). (De Banier, Jrg. 13 No. 26-28, 15 Juli 1921).

Kera keramat dipoelau Kembang. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921. p. 304).

J. SCHUYLEMAN, Wegenplan Pekalongan. (De Waterstaats-Ingenieur Jrg. 9 No. 10, Oct. 1921, p. 330-331).

L. F. VAN GENT, Korte beschrijving van het Diëng-

plateau. Met 14 afb. en een overzichtskaart. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 69-88).

M. WIRJOMARTONO, Pemandangan di Diëng dan di Batoer. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 258-259).

Dari hal mengambil sarang boeroeng lajang-lajang di pesisir selatan poelau Djawa. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 219-214).

Bab pangoendoehing sarang boeroeng lan dongeng-anipoen goewâ Lawèt ing Karang-Bolong. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 238-251).

Sarang walet di Karangbolong. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 190-194).

Ghoewâ sarang boeroeng è Karang-bolong. (Volksalmanak Madhoerâ 1922 p. 231-238).

Dari hal sarang boeroeng jang boleh dimakan. (Sri Poestaka Tah. III No. 8, Aug. 1921, p. 236-237).

R. C. GAADE, De top van den Goenoeng Lawoe. Met 1 kaart. (Verslag v.d. Topogr. Dienst over 1920 p. 87-92).

M. TIMMERS S. J., Plaatjes en praatjes. [Waterwerken in Madioen]. Met 5 afb. (St. Claverbond. Afl. 19, Nov. 267-269).

N. L. THIELE, De watervang te Pamarajan. Met 1 schets en 11 afb. (De Waterstaatsingenieur Jrg. 9 No. 12, Dec. 1921, p. 402-408).

De Doergakloof [Kloet]. Met 2 afb. (De Revue, Jrg. I No. 43, 8 Oct. 1921 p. 1739-1740).

Ir. P. M. VAN BOSSE, Korte mededeeling omtrent een eigenaardige uiting van het vulkanisme van den Kloet. (Geol.-Mijnbouwkundig Genootschap voor Ned. en Kol. Verslagen der geol. Serie, Deel III, 1e stuk Maart 1921).

G. D. S., Uit het Lahargebied. Een bezoek aan het het geteisterde land. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 18, 28 Oct. 1921 p. 764-766).

Plan of Soerabaja. [Published by the] Official Tourist Bureau. Weltevreden [1921] piano folded up in 16°.

Picturesque corners of tropical towns. 2 foto's [of Sourabaya]. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 9, Sept. 1921, p. 226-227).

De nieuwe katholieke kerk te Soerabaja. Met 4 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 14).

Tosari, the pearl of East Java. 2 Photo's. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 36-37).

J. B. RUZIUS, Bromo-tocht. (De Indische Post, No. 4, 24 Dec. 1921, p. 15).

J. G. RUZIUS, Van Tosari naar den Semeroe. (De Taak No. 222-230 Jrg. 5, 12 Nov.-31 Dec. p. 770/772, 782/784, 795/796, 807/808, 818/820, 830/831, 843/844, 854/856, 866/8).

I. H. G. GERRITSEN, Enkele aanteekeningen bij de kaart van den Sĕmeroetop. Met 3 afb. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 100-101).

Babad nagari Basoeki. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 318-320).

Het Idjen-Hoogland. Monografie II: KEMMERLING, De geologie en geomorphologie enz.

Besproken door Dr. B. G. ESCHER in Tijdschrift K. N. Aardr. Gen. 2e R. d. XXXVII No. 6, Nov. 1921, p. 616-619.

Vulkanbilder aus dem Idjen-Gebirge, Ost-Java (Eclogae Geologiae Helveticae, vol. XI p. 288).

J. M. G., Een en ander over Madoera. Met 8 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 3, 3 Sept. 1921 p. 54-56).

ABOELHAJAT, Madoera. [Gedicht]. (De Taak, Jrg. 4 No. 47, 2 Juli 1921 p. 547).

15. BALI.

P. DE KAT ANGELINO, De bouwwerken van Kebo-Joewa. Met afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw. Jrg. 6 Afl. 3, Juli 1921 p. 71-83).

Over Tampak Siring zie verder: onder Oudheidkunde, aan het slot, H. T. Damsté en B. de Haan.

Monuments of ancient Bali. 2 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 7 No. 8, Aug. 1921, p. 122-123).

C. I. R. Het kastenstelsel op Bali. Met 6 afb. (Sociaal Leven Jrg. 2 No. 8, 25 Aug. 1921 p. 159-164).

P. DE KAT ANGELINO, De robans en parekans op Bali. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921, p. 590-608).

P. DE KAT ANGELINO, De beteekenis der pĕpĕndjorans. Met 2 afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921, p. 195-200).

P. DE KAT ANGELINO, Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali. Met afb. (Tijdschrift Bat. Genootschap, deel LX, afl. 3 4, p. 207-265).

P. DE KAT ANGELINO, De léak op Bali. Met afb. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX afl. 1 en 2 p. 1-44).

P. DE KAT ANGELINO, De veestapel op Bali. (Verkort overgenomen uit Koloniale Studien, Oct. 1920). (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 24, 9 Dec. 1921 p. 957-961).

P. DE KAT ANGELINO, De veestapel op Bali. (N.-I. Bladen voor Diergeneeskunde en Dierenteelt, Deel XXXIII, afl. 1, 1921).

De lijkverbranding op Bali. Met 6 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 34 en 35, 20 en 27 Aug. 1921 p. 672-673a 685).

TYRA KLEEN, Bali. Its dances and customs. With 6 drawings. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 8, Aug. 1921, p. 127-132).

J. F. M., De geschiedenis van Maje Denawa, een Balisch vorst. Een Balische legende. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 751-762).

Het verhaal van „Dalang britjĕk". (Indië, Jrg. 5 afl. 24, 14 Sept. 1921, p. 395-398).

16. NATUUR.

J. B., Nog enkele bewijzen voor de alluviale rijzing van het eiland Java. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X afl. 9, Sept. 1921).

S. W. V., De aardbeving van 11 Sept. 1921. (De Taak No. 225, Jrg. 5, 26 Nov. 1921 p. 805-806).

W. DOCTERS VAN LEEUWEN, The flora and fauna of the islands of the Krakatau-group in 1919. With illustr. (Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg, Vol. XXXI, 2e Partie, 1921).

Dr. H. 't HOEN, Buffel en rund (= Onze Koloniale Dierenteelt No. 1). Haarlem 1921. 8°.

Besproken in: Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1149-1150.

D. v. L., Het Javaansche dwerghertje, de kantjil. (De Tropische Natuur Jrg. X Afl. 6, Juni 1921).

Dr. P. VAN OYE, Nog iets over de kalongs. Met naschrift door v.d. M. M. (De Tropische Natuur, Jrg. X afl. 7, Juli 1921).

Prof. Dr. J. F. VAN BEMMELEN, Tjitjaks en tokkè's. Met 1 afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 No. 5, Sept. 1921, p. 139-144).

Van vogelbescherming, Zondagsjagers en Jachtwetten. (De Taak No. 219, Jrg. 5, 15 Oct. 1921, p. 732-733).

H. SCHROO, Sri goenting. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 360-363).

D. J. BOLDINGH, De klapperboom en zijne verscheidenheden (Publicaties van het N.-I. Landbouw Syndicaat, Jrg. 13 Afl. 4).

Sn., Bamboe. (Indologenblad Jrg. 12 No. 1 10 Aug. 1921).

J. F., De Orchideeën-man van Indië [Dr. J. Smith te Buitenzorg] (Indische Post No. 2, 10 Dec. 1921, p. 26).

J. BEUMEE, Een auto-botaniseertocht in Rembang. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X afb. 6, Juni 1921).

J. J. OCHSE, De papaja. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 22-23, 25 Nov. en 2 Dec. 1921 p. 896-898 en 930-932).

J. J. OCHSE, De mangistan. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 24, 9 Dec. 1921 p. 953-955).

J. J. OCHSE, De zuurzak. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 863-864).

J. J. OCHSE, De advocaat en haar beteekenis als voedingsmiddel. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 14-19, 23 Sept.-4 Nov. 1921).

J. J. OCHSE, De Boewah-nona. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 864-865).

J. J. OCHSE, De Srikaja (Anona squamosa L.) Jrg. 6 No. 20, 11 Nov. 1921 p. 835-836).

J. C. v.d. M. M., Een merkwaardige ramboetan-vrucht, Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X Afl. 6, Juni 1921).

17. GODSDIENST.

S., Wat is animisme? (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 4 April 1921).

D. BAKKER, Het aanpassingsvermogen van den Islam. (De Macedoniër XXV No. 9, Sept. 1921).

D. BAKKER, Het aanpassingsvermogen van den Islam (De Opwekker, Jr. 66 p. 145-178).

Mohammedaansche godsdienstscholen. (R. M. H. S. in Soer. Hbl.) De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1095-1096).

Mohammedaansche mystiek. (De Opwekker Jrg. 66 p. 36).

J. SCHOTS S. J., Zijne Hoogheid de Hadji. (St. Claverbond, Afl. 16, 1921, p. 161-167).

Islam en Christendom. Bewerkt naar W. H. T. GAIRDNER, The reproach of Islam en andere bronnen, door J. C. VAN ANDEL-RUTGERS. 3e omgewerkte druk, voorzien van 20 illustratien. Uitgegeven door den Zendingstudieraad 's-Gravenhage 1921. 8°.

Dr. J. W. GUNNING, Protestantsch zendingswerk in Indië: Java. Met 51 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 30, 32-34, 26 Oct., 9-23 Nov. 1921, p. 484-489, 521-523, 532-535, 553-554).

D. CROMMELIN, De beteekenis van de zending op Java voor de ontwikkeling van Ned.-Indië. (Stemmen des Tijds Jrg. 10, III p. 291).

J. THEWISSEN, J. Pz. Coen en de zending in Indië. (Studiën, Jrg. 53 p. 960).

Ds. M. LINDENBORN, De zending op West-Java. Met 6 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 38-39, 21-28 Dec. 1921 p. 615-619 en 629-633).

Ds. TIEMERSMA, Het twintig-jarig bestaan van de Bentara-Hindia. (De Banier, Jrg. 13 No. 30 en 31, 29 Juli en 4 Aug. 1921).

L. TIEMERSMA, Iets over het ontstaan der Christen Batak gemeente te Batavia. (Het Zendingsblad, Juli 1921).

Overzicht van de 17de Alg. Zendingsconferentie van den N.-I. Zendingsbond te Bandoeng op 13-17 Juni 1921 (De Opwekker, Jrg. 66 No. 3, 1 Aug. 1921 p. 26 en 168).

J. VERHOEVEN, Het verleden en heden van den N.I.Z.B. („De Opwekker" Jrg. 66 p. 126).

H. A. VAN ANDEL, Cultuur en Christendom onder de Javanen. Met een inleiding woord van A. W. F. IDENBURG. Kampen 1921. 8°.

W. F. C. VAN HELSDINGEN, Pandita Djawa op art. 8 en de missionaire Pandita Djawa (De Macedoniër Jrg. XXV No. 8, Aug. 1921).

D. POL, Midden-Java, ten Zuiden. Zendingsgeschiedenis (vervolg). (De Macedoniër Jrg. 25, No. 6-9, Juli-Sept. 1921).

J. M. S. BALJON, De kweekschool te Modjowarno. Met afb. (Ned. Zendingsblad, Jrg. 4 No. 9, Sept. 1921).

PRUIJS, Onze zendingshospitalen in gevaar. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 6, 1 Juni 1921).

J. SUYS, De Katholieken in Indië. (Katholiek Sociaal Weekblad, Jrg. 20 p. 445).

J. SCHOTS S. J., Uit de Java-Missie. (St. Claverbond Afl. 13, Maart 1921, p. 63-69).

F. VAN LITH S. J., De Java-Missie en de vorming van een Inlandschen clerus. (Het Missiewerk Jrg. 3 No. 2, Nov. 1921).

Pr. HOCTIN, Inlandsche priesters. (Onze Missiën in O. en W. Indië Jrg. V Afl. 1, Aug. 1921).

P. A. E. VERBERNE, Nederlands eerste R. K. Missiehospitaal te Moentilan. (Onze Missiën in O. en W. I. Jrg. 5 afl. 2, 3 Oct. 1921).

J. J. TER BERGE S. J., Mijn trouwe vriend R. M. Victor Broto Soetidjo. (St. Claverbond Afl. 19, Nov. 1921 p. 257-259).

Programma Ster-Congres West-Java en Midden-Java. 24-28 Dec. West-Java te Batavia. 24 en 25 Dec. Midden-Java te Soerakarta. Weltevreden 1921. 8°. (Orde van de Ster in het Oosten, Bintang Timoer, afd. „Indonesia").

M. SISWOSOEKARTO, Theosofie dalam bidji kemadjoean Djawa (Javaansche Cultuur). Lezing (Pewarta Theosofie, tah. ka XVI No. 9-10, p. 140-143. 151-162).

18. TAAL.

ALFR. HILLEBRANDT, Kalidasa. Ein Versuch zu seiner literarischen Würdigung. Berlin 1921. 8°.

J. KONING, Een Duitsch dichter op Java [Max Dauthendey]. Met portr. (De Gulden Winckel, Jrg. 20 p. 100).

Lijst der aanwinsten van de Handschriften verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 344-345).

P. PIETERS, Practische Indische tolk (Djoeroe bâsâ Indyâ). Gesprekken en woordenlijst in Hollandsch, Maleisch en Javaansch, ten dienste van aankomende vreemdelingen en Inlanders in Ned.-Indië. 5e Herziene druk. Amsterdam 1921. 8°.

19. HOLLANDSCH IN INDIË.

Indisch Brievenboek. Voorbeelden van correspondentie in de Ned. taal .... zoowel in het particuliere als in het ambtelijke leven in Ned.-Indië............ 7e Druk. Bandoeng 1921. 8°.

[C. E.] Du P[ERRON], Ned. Oost Indische letteren. De laatste zeventiende-eeuwers. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 29-30, 2 en 9 Juli 1921, p. 1282-83, 1317-18).

H. C. MULLER, Studien over Ned.-Indische letteren I. Het drama Ashoka van Gonggrijp. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 223-224).

AUGUSTA DE WIT, Orpheus in de desa. 6e Druk. Amsterdam 1921. 8°. (Holland Bibliotheek).

AUGUSTA DE WIT, Natuur en menschen in Indië. 2e Druk. Amsterdam 1921. (Mij. voor goede en goedkoope lectuur. Serie Nieuwe Romans).

CARRY VAN BRUGGEN, Een Indisch huwelijk. Amsterdam 1921. kl. 8°. (De literaire Luxe-reeks).

Jhr. Fr. VAN BLANKENBRUIN, Sariman. Een verhaal van Indisch leed. Rotterdam 1921. 8°.

Dewi en Siegmund. (Fragment van een oorspronkelijk Indisch episch dichtwerk. (De Taak No. 218, Jrg. 5, 8 Oct. 1921, p. 719-721).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Astogini, het spel van vijf. Weltevreden 1921. 12°. (Uitgave van „Wederopbouw").

Sidho-Loehoer. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 182-183).

SOEHARKO, Gedicht uit „De laatste Boodschap". (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, p. 183-184).

Uit de nagelaten papieren van SOEHARKO. [Gedichten]. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921, p. 596-597).

20. MALEISCH.

J. KATS, Spraakkunst en taaleigen van het Maleisch. Deel III (Oefeningen bij Deel I en II). Weltevreden 1921. 8°.

T. J. BEZEMER, Maleisch zakwoordenboekje met kort overzicht der afgeleide woordvormen en opgave der in de spreektaal op Java gebruikelijke woorden. 1921. 12°.

H. J. VERMEER, Selamat djalan. Populaire handleiding voor de Maleische taal in de praktijk. Met voorwoord van BAGINDA DAHLAN ABDOELLAH. 2e Druk. 's-Gravenhage 1921. 8°.

Op den omslag: Selamat djalan (Goede reis). Maleisch voor de praktijk.

HEI. HUTTENBACH, Anleitung zur Erlernung der malayischen Sprache. Neue und verbesserte Auflage. Medan-Deli 1921. 16°.

ABDUL MAJID, Malay self-taught by the natural method, with phonetic Pronunciation. Thimm's system. Londen 1920. 12°. (Malborough's Self-Taught Series).

J. T. KESSLER, Engelsch-Maleisch-Hollandsch. Samenspraken en woordenlijst in het Eng.-Mal.-Holl.. en Mal.-Eng.-Holl. met Engelsche uitspraak. Soerabaja 1921. 8°.

TJAN KIEM BIE, Graaf de Monte Christo dengan istrinja; atawa binasanja kaoem pendjahat. Samboengan dari tjerita „Graaf de Monto Christo" [menoeroet karangannja: Alex. Dumas. père]. Tjitakan I. Batavia 1921. 8 djilid 8°.

Hikajat Partadéwa atau Déwakoesoema. Dengan. 4 gambar. (Maleische Almanak, 1922, 46e Jaarg. Buning, Djokjakarta p. 1.85).

Pantoen zaman sekarang atau zaman baharoe. (Maleische Volksalmanak 1922, 46e jaarg., Buning, Djokjakarta p. 86-102).

Djangan tertawa! (Volksalmanak Melajoe 1922 tahoen ke IV p. 224-225).

St. P. BOESTANI, Pertjeraian dan pertemoean doea saudara (Sri Poestaka Tah. III No. 7-12, Juli-Dec. 1921, p. 214/18, 329/332).

Ph. C. A. J. QUANJER, Kitab 'ilmoe boemi Soematera-Selatan Bangka dan Daérah Ta'loeknja. Dibahasa Melajoekan oleh NOERDIN. Weltevreden 1921. 8°.

Kitab pemimpin ketjil menjatakan peri lakoenja pekerdjaän Post, Telegraaf dan Telefoon. [Betawi] 1921. 12°.

SOERAT peratoeran boewat Stelling Artillerie. Djilid I Pekerdjaän pada marijam. Weltevreden 1921. 16°.

TJOE BOU SAN, Pergerakan Tionghoa di Hindia Olanda dan Mr. P. H. Fromberg Sr. (Petikan artikel-artikel dari „Sin Po"). Batavia 1921. 8°.

TAN KIM SEN, Hikajat gerakan boycott Japan. Djilid I. Batavia 1920. Dengan gambar. 8°.

TIO IE SOEI, „Badjak". Soerabaja-Grisee. 2 djilid, 12°.

ONTWERP voor een Indisch nationaal Eenheidsprogram samengesteld door het Eenheids-comité. Rentjana program-persatoean kebangsaän Hindia...... Weltevreden 1921. 8°.

Tjahaja Minahasa. Officieel orgaan Perserikatan Minahasa Magelang. Jaarg. I Editie [d.i. No.] 1 e.v. Semarang 15 Juli 1921 e.v. 4°.

Almanak bahasa Malajoe boewat tahoen belanda 1922. Dikeloewarkan jang ka XLVI tahoen. Menoeroet Almanak........... K. Gouvernement. Djokjakarta, H. Buning [1921]. Dengan 4 gambar. kl. 8°.

[Maleische] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 194, 522, 537, 543, 561, 574. Weltevreden 1921. 8°.

194. Ng. WIRAPOESTAKA, Tjeritera kantjil jang tjerdik. Dengan 10 boeah gambar.
522. C. JOH. KIEVIET, Dari déna sampai mendjadi radja. Ditertjermahkan oleh MOEH. SAFEI.
537. O. SOETAN SAHBOEDIN, Sa'ir Sitti Aminah.
543. POERA DI REDJA, 'Ilmoe pendidikan.

561. Volksalmanak Melajoe 1922. Tahoen ke IV.
574. B. Dt. SERI MAHARADJA, Taman penghiboeran dan pemandangan.

21. JAVAANSCH.

J. KATS, Spraakkunst en taaleigen van het Javaansch. 2de, geheel omgewerkte, druk. Deel I. Weltevreden 1921. 8°.

POERWA SOEWIGNJA en WIRAWANGSA, Javaansche bibliographie, gegrond op de boekwerken in die taal, aanwezig in de Boekerij van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met een voorbericht door D. A. RINKES. (Uitgegeven door het Bat. Genootschap). Batavia 1921. 2 deelen. 8°. [Lat. kar.].

Op den omslag: Pratélan kawontenaning boekoe-boekoe basa Djawi (tjitakan) ingkang kasimpen wonten ing Gedong boekoe (Museum) ing pasimpenan ((Bibliotheek) XXXIII.

R. Ng. POERBATJARAKA, De eerste twee strophen van Zang 70 van de Nagarakrĕtagama. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal p. 28-34).

Pararaton uitgave BRANDES-KROM. (Verhand. Bat. Gen. LXII).

Besproken door J. KATS in Djåwå, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 206).

Dr. N. J. KROM, De samenstelling van de Pararaton. (Tijdschrift Bat. Genootschap, deel XI afl. 1 en 2, p. 86-103).

Babad Tjerbon, staat van varianten. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 241-244).

HEN. KRAEMER, Een Javaansche primbon uit de zestiende eeuw. Inleiding, vertaling en aanteekeningen. Acad. proefschrift. Leiden 1921. 8°.

Besproken onder den titel: „Een Leidsche dissertatie door E. GOBEE in: Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921 p. 609-616; overzicht in: Le rôle des études totémiques en Islamologie, par L. MASSIGNON, L. BOUVAT et N. M., in: Revue du Monde Musulman, t. 44-45, Avril-Juin 1921.

Gantjaring tjarijos tjekaqan ringgit-tijang poerwå, lampahan Soemantri ngèngèr. Djokjakarta z.j. 8°.

R. Ng. JOSODIPOERO, Serat Romo. Mawi gambar 4 idji. (Javaansche Almanak, Jrg. 38, 1922, 158 pag.).

Serat Seh Siti Djenar. (Tjandaqipoen tamat). (Javaansche Almanak, Jrg. 38, 1922, p. 75-148).

Wasitådarmå. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 328-329).

Serat Dharma-Sjoenya. Weltevreden 1921. 8°. (Widya poestaka, Javaansche serie No. 4).

Pranatan lampah-lampah. (H. B. VII). Karso dalem kagoengan damel mantoe. Djokja [1921]. [Lat. kar.] 8°.
— Hetzelfde in Jav. karakters. 8°.

J. SCHOTS S. J., Een jonge Javaansche dichter. (St. Claverbond Afl. 12, Febr. 1921, p. 40-42).

Sadiå pajoeng sadoeroengé oedan. Batawi 1921. 8°.

[Javaansche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 265, 287, 290, 377a, 379, 385, 485, 500, 515, 562, 580. Weltevrĕden 1921. 8°.

265. L. F. VAN GENT, Tjarita peperangen ing Atjèh. Nganggo gambar 48 idji.
287. SOEJITNA MARTAHATMADJA, Tjarijosipoen pambalang tamak.
290. SOETARDJA, Papali Prawirawinarsa, Wangsalan.
385. K. H. SOEBRATA, Kadadéané mim teteloe: main, madat, maling. Tonil djawa.
485. F. W. VAN HAEFTEN, Sesakit èstri.
500. Kata hardjanipoen tijang ingkang sami bojong dateng Gedong-Tatakan, parésidénan Lampoeng. Mawi gambar 26 idji.
515. M. TJIPTARAHARDJA, Gesang sasrawoengan.
377a. Dr. B. VRIJBURG, Bab nangkaraké radjakaja. Djilid II. Nganggo gambar 27 idji.
379. R. Ng. DJAJENGPRATANA, Serat setyaharsaja.
562. Volksalmanak Djawi 1922. Taoen ingkang IV.
580. R. L. DJAJENGOETARA, Mitra moesibat.

[Javaansche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie B. G. D. No. 1a, 4a. Weltevreden 1921. 16°.

1a. Bab lelara bèri-bèri gegajoetan koro tandon beras. Kedjawakaké déning SARDJITA.
4a. Lelara goedig. Kadjawakaké déning SARDJITA Nganggo gambar.

Javaansche Almanak 1922. Djokjakarta (H. Buning) 1921. Met afb. 12°.

22. SOENDANEESCH.

Tjarita Tjioeng Wanara. Mimitina ditjaritakeun ti nagara Galih Pakoean. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 246-255).

Petikan tina Babad Tjirebon. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 182-186).

Kadoehoeng pipisahan (wintoenan R. H. Moehamad Soeëb — djoeragan Kalipah Apo — Bandoeng. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 213-220).

[Soendaneesche] Uitgaven van de Commisie voor de Volkslectuur. Serie No. 331, 444, 447, 473, 523, 525, 536, 539, 540, 551, 552, 556, 563. Weltevreden 1921. 8°.

331. M. KARTADINATA, Rasia Priangan.
444. R. GANDA ADINEGARA, Tjarita darma poesaka.
447. Elmoe kawarasan. Disoendakeun tina basa Walanda: Hoe wij gezond moeten worden, koe Bale-Poestaka.
473. LEO TOLSTOI, Tjarita Iwan Eusleum djeung soeloer-doeloerna digoda koe iblis. Disoendakeun koe L. A. LEZER.........
525. KOESOEMADIBRATA, Bab miara laoek tjai.
523. M. SOEBITAREDJA, Bab miara djeung ngagawekeun moending.
524. R. KOESOEMA DI BRATA, Nasehat kaoetamaan lampah.
536. SARDJONO, Wawatjan hatinipoes.
539. L. A. LEZER, Tiloe dongeng araneh.........
540. R. ANGGAMIHARDJA, Woelangkrama Noeroetkeun piwoeroekna R. KOMARAINTEN.
551. NATAWISASTRA, Toetoeroetjingan basa Soenda. Ditembangkeun.
552. DANOEMIHARDJA, Wawatjan Soerjanala.
556. KARTADINATA, Pesta Sakola Radja di Bandoeng 1866-1916.
563. Volksalmanak Soenda 1922. Tahoen ka IV.

23. MADOEREESCH.

HOSEN, Kètab bâtja'an panonton ka para morèd. Weltevreden 1920. 8°.

SASMITOHARDJO, Pembandingan tentang memakainja beberapa awalan dan achirnja dalam bahasa Madoera. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921 p. 305-306).

[Madoereesche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur, No. 219, 227, 268, 273. 544, 564. Weltevreden 1921. 8°.

219. Bâboeroeghân ana-bârna. Se njalèn ka bhâsa Mad. R. SASTRO SOEBROTO.

227. M. MANGOENDIKARIA, Kanèserrè pona bhoeroen alas!. Esalèn dari bhâsa Sondha .... bi' R. SASTROSOEBROTO.

268. Boekoe tjarèta anè. Sè njalèn ka bhâsa Madhoerâ M. WIGNJOAMIDARMO.

273. Bhâb kaparèmpennan, djhâlânna tang-pèotang bân parkompolan dhâghâng. Sè njalèn ka bhâsa Madhoerâ M. DJOJONAGORO.

544. Dhoengngengnga orèng lèboer amaèn. Sè njalèn ka bhâsa Madhoerâ: DJOJOSOEDIRDJO.

564. Volksalmanak Madhoerâ 1922. Taon se kapèng ḍoewa'.

24. BALINEESCH.

Lijst van lontar-handschriften in de bibliotheek van I. G. Poetoe Djlantik te Singaradja. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 69-71).

25. ONDERWIJS, ONTWIKKELING.

HEN. FROIDEVAUX, Les Progrès de l'enseignement colonial. (Bibliothèque Coloniale Internationale Compte rendu dela Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, Institut-Col. Int., p. 273-284).

Westersch onderwijs in Azië. (De Taak No. 213, Jg. 5, 27 Aug. 1921 p. 668-669).

N. SCHELTEMA, The educational system in the island of Java. (The Asiatic Review, New Series, Vol. XVII No. 50, Apr. 1921).

P. J. GERKE, The system of education in Dutch East India (The Asiatic Review, N. S. Vol. XVII No. 51-52 July-Oct. 1921).

Mr. G. VISSERING, Ned. Indische Studiekas, gevestigd te Amsterdam. (De Indische Mercuur, Jrg. 44 No. 27, 8 Juli 1921).

Algemeen Verslag van het Onderwijs in Ned.-Indië 1921. Deel I Tekst. II. Staten en Tabellen. Weltevreden-Batavia 1921. Met platen. 4°.

P. P., Het verslag van den stand van het onderwijs in Ned. Oost Indië gedurende 1919. (De Taak No. 226, Jrg. 5, 3 Dec. 1921, p. 817-820).

VERSLAG van de in Nov. en Dec. 1920......... gehouden examens ter verkrijging van akten......... lager onderwijs. Weltevreden [1921]. 8°.

E. B., Het onderwijs in den Volksraad. (De Java-Post, Jrg. 19 No. 29, 22 Juli 1921).

Indië. Gebrek aan leerkrachten. (De Vrijheid, Jrg. 1 No. 1, 7 Sept. 1921).

D. BAKKER, Ons zendingsonderwijs. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 7, Juli 1921).

S. TONDOKOESOEMO, Onderwijs voor inlanders. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 163-167).

H. MEYER, Auch in Nied. Indien: des Volkes Jugend-des Volkes Hoffnung (Koloniale Rundschau, Jrg. 1921 Heft 2, Apr.).

Sekolah goeroe boeat segala bangsa Persarikatan Associatie van Oost en West (Persatoean Timor dan Barat). Tambahan Sekolah Goeroeh Goenoeng Sari, Weltevreden. Dengan 6 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5/6, Mei-Juni 1921 p. 167-168).

J. HABBEMA, De voertaal bij het Inlandsch Onderwijs (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921 p. 715-717).

J. HABBEMA, Inlandsch Onderwijs en Hollandsch, als leervak. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1073-1076).

De geestelijke ontwikkeling in dienst van het volk. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 92-106).

P. F. D[AHLER], Cultuur en geschiedenisonderwijs. (De Taak Jrg. 5 No. 48, 9 Juli p. 558-560).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Geschiedkundige overlevering als middel tot zedelijke opvoeding en karaktervorming. Praeadvies. [Weltevreden 1921]. 4°. (Overdruk uit Praeadviezen Congres Java-Instituut te Bandoeng, 17-19 Juni 1921, 1e Bundel).

Sekolah tinggi jang akan didirikan di-Hindia. (Tjaja Hindia, Tah. ke X No. 2-4, 31 Juli-31 Aug. 1921, p. 18-20, 34-36, 54).

Het statuut der Technische Hoogeschool te Bandoeng (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 41, 8 Oct. 1921).

De senaat van de Ind. Techn. Hoogeschool. Met 1 foto. (De Reflector, Jrg. 6 No. 44, 29 Oct. 1921 p. 813).

De Technische Hoogeschool te Bandoeng, 1920-1921. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 36, 3 Sept. 1921).

P., De eerste verjaardag der Technische Hoogeschool te Bandoeng (2 Juli 1921). Met 1 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 22, 31 Aug. 1921 p. 356-367).

JOS. SUYS, Een bijzonder goed verzorgde onderwijsinrichting. [A. M. S. Westersch klassieke afd. te Bandoeng]. (De Taak Jg. 4 No. 47, 2 Juli 1921 p. 546).

JOS. SUYS, De Westersch-klassieke afdeeling van de A. M. S. te Bandoeng. (De Taak No. 217, Jrg. 5, 1 Oct. 1921 p. 703).

De Westersch-klassieke afdeeling der Alg. Middelbare School te Bandoeng. (Het M. O. in Ned.-Indië Jrg. 16 No. 43 p. 715-719).

Opmerkingen naar aanleiding van het praeadvies der Medische Onderwijs-Commissie, inzake De opleiding van hulpartsen voor Ned.-Indië. (Bulletin van den Bond van Geneesheeren in Ned.-Indië No. 203, 15 Apr. 1921).

Dr. H. F. ROLL, Leerboek der gerechtelijke geneeskunde voor de scholen tot opleiding van Ind. artsen Deel II, 2e druk. 's-Gravenhage 1921. Met afb. 8°.

Middelbare Landbouwschool te Buitenzorg. Met 2 afb. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jaarg. 6 No. 27, 30 Dec. 1921 p. 1034-1037).

T. J. LEKKERKERKER, Het Landbouwonderwijs. Batavia 1921. 8°. (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel).

J. H. HEIJL, Landbouwonderwijs in Indië (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 5 No. 52, 24 Juni 1921).

v. C., De politieschool te Buitenzorg. Met 2 portr. (De Revue Jrg. 1 No. 48, 12 Nov. 1921, p. 1923).

Reorganisatie van het militair onderwijs. (Orgaan van de N.-I. Officiersvereeniging, Jrg. 6 afl. 9, Sept. 1921).

De Huishoudschool te Ambarawa. Met 2 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 669).

De huishoud-tuinbouwschool te Ambarawa. Met 2 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 9).

De huishoud-tuinbouwschool te Ambarawa. Met 2 afb. (De Revue Jrg. 1 No. 36, 20 Aug. 1921, p. 1528b).

M. N. de W. v. W., De kweekschool voor fröbelonderwijzeressen [te Weltevreden]. Met 3 afb. (De Revue Jrg. 1 No. 45, 22 Oct. 1921 p. 1821-1822).

J. LAMEYN, Matahari terbit. Boekoe batjaan Melajoe. Dihijasi dengan gambar oleh W. K. de Bruin. Djilid V. Rijswijk (Z. H.) 1921. 8°.

Balai Poestaka (Volkslectuur). Dengan gambar 1 boeah. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 250-256).

Balé Poestâkâ. Mawi gambar sahidji. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 301-311).

Bale Poestaka. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 237-242).

Balai Poestaka. Ngangghoej ghambar. (Volksalmanak Madhoerâ 1922 p. 222-231).

A. SCHILLINGS, Boekerijen en leeszalen in Ned.-Indië (Bibliotheekleven, Jrg. 6 p. 177).

S. KALFF, Indische boekerijen. (Nieuwe Gids, Jrg. 36 dl. 1, Apr. 1921).

Lijst der ingekomen boekwerken gedurende 1920 en 1e kwartaal 1921. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 276-333, deel LIX p. 58-103).

Circulaire aan de leden van het Batav. Genootschap betreffende de Bibliotheek (Notulen Bat. Gen. deel LVIII 1920 p. 185-188).

J. A. J. VERMAAT Jr., Code-décimal, samengesteld op den grondslag van den deelmalen index van MELVIL DEWEY en van den Code van het Institut International de Bibliographie. Deel I. Tegal 1920. 8°.

26. HYGIENE, GENEESKUNDE.

Verslag over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indië over het jaar 1917 en 1918. Deel II. Werken in het belang van de gezondheid. Batavia 1921. Met kaarten en tabellen. 4°.

Dr. A. H. NIJLAND, Hygiënische wenken voor het leven in Ned.-Indië (Uitgegeven voor de Vereeniging Instituut voor Tropische Geneeskunde, Leiden, Rotterdam, Leiden [1921]. kl. 8°.

H. HEETJANS, Samenwerking tusschen hygiëne en techniek, opleiding tot hygiënist en gezondheidsingenieur aan een Bandoengsche Universiteit. (De Waterstaats Ingenieur, Mei 1921).

Beknopt verslag van den Burgerlijken Geneeskundige Dienst van 1911 t/m 1918. Met krtn. en tab. 8°.

Beknopt Overzicht betreffende organisatie en uitvoering der pestbetrijdingsmaatregelen. Semarang 1921. 8°.

Dr. H. F. LUMENTUT, Iets over de pestbestrijding op Java. 's-Gravenhage 1921. 8°. (Indisch Genootschap, Vergadering van 21 Oct. 1921, blz. 105-133).

Woningtype Maclaine Pont. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 36, 3 Sept. 1921 p. 713-714).

TILLEMA, Kromo Blanda, deel III.

Besproken door v. L. in: Neerlandia Jrg. 25 No. 7, Juni 1921.

H. F. TILLEMA, „Kromoblanda". Over 't vraagstuk van het „wonen" in Kromo's groote land. Deel IV. Met aanhangsel op Deel I en Registers op de deelen III en IV. 's-Gravenhage 1921. Met afb. 4°.

Dr. J. F. H. DE GRAAF, Eenige opmerkingen over ziekenhuisbouw in Ned.-Indië. (Ned. Tijdschrift voor Geneeskundigen, Jrg. 65 No. 13).

L. KAILOLA, Assaineering van de afdeelingshoofdplaats Tjilatjap Mêt 1 kaart. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24, 1921, p. 382-386, 398, 436, 472).

Verslag der werkzaamheden van de Vereeniging „Het Oranje Kruis", Nationale Bond ter bestrijding van de melaatschheid in Ned.-Indië over de jaren 1918-1920. Weltevreden 1921. Met afb. 8°.

JOH. BONK, Dari hal mentjègah penjakit poeroe, patek (framboesia) di Djokjakarta. Dengan 7 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921 p. 157-160).

P. C. FLU, Beschouuwingen naar aanleiding van een onderzoek over de verbreiding van Filaria bancrofti onder de Inlandsche bevolking van Weltevreden. (Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië, Deel 62 Afl. 3).

Djagalah kesehatan diri! (Volksalmanak Melajoe 1922, tah. ke IV p. 258-210).

Sedikit rentjana dari hal makanan. Dengan 3 gambar. (Sri Poestaka Tah. 3 No. 10, Oct. 1921, p. 279-281).

Onnoodige Dooden (Malaria). Weltevreden 1921. Met pl. en afb. 8°. (Korte Berichten van het Hoofdbureau van den Burg. Geneeskundigen Dienst. No. 10).

Dari hal gila andjing. (Hondsdolheid). Terkarang dalam bahasa belanda dan melajoe. (Kitab kesèhatan. Serie B.G.D. No. 6. Dikaloearkan oleh Balai Poestaka).

DE TEMPELIER. Orgaan van de Neutrale Onafhankelijke Orde van Goede Tempelieren. Jaarg. I No. 1 e.v. Mr.-Cornelis, Oct. 1921. 4°.

De Pharmaceutische Bond. Orgaan van den Bond van geëmployeerden bij de Pharmaceutische bedrijven in Ned.-Indië. Onder redactie van het Dag. Bestuur. Jaarg. I. Weltevreden 1921. 4°.

S. KALFF, Indische geneeskrachtige steenen. (De Natuur, Jrg. 41 p. 138).

Congres Far Eastern Association of Tropical Medicine. 4e Congres Aug. 1921, te Weltevreden. 1e-2e Algemeene mededeeling. [Weltevreden 1921]. 8°.

J. HUIZINGA, The fourth Congress of the F.E.A.T.M. at Weltevreden. With 5 pl. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10 Oct. 1921, p. 308-312).

JAC. VAN DER STEEGE, Geneeskundige berichten. [Met „Explanation to the reprints" en „Toevoeging aan de herdrukken" door L. S. A. M. VON RÖMER]. Batavia 1921. Met portr. kl. 8°. (1. Bericht nopens den aard der kinderziekte te Batavia. 2. Nader bericht aangaande de inenting der kinderziekte te Batavia. 3. Bericht wegens eene doodelijke watervrees). [Herdruk uit: Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap deel I en III, 1779 en 1781].

W. VAN HOGENDORP, Geneeskundige propagandageschriften. [Met „toevoeging aan den herdruk door

L. S. A. M. VON RÖMERIJ. Batavia 1921. Met portr. kl. 8°. (Sophonisba of de gelukkige moeder door de inëntinge van haare dochters. Europeesche geschiedenis .... Batavia 1779. Redevoering der inentinge tot de ingezetenen van Batavia......... Batavia 1780).

DAV. BEYLON, Korte aanteekening wegens eene algemeene ziekte doorgaans genaamd de Knokkelkoorts. [Met „Toevoeging aan den herdruk" en „Explanation with the reprint" door L. S. A. M. VON RÖMER]. Batavia 1921. kl. 8°. (Herdrukt uit Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deel II, 1780. Aldaar genoemd: DAV. BYLON.

BONTIUS (JAC.), [4] Epistolae. [Sermonibus Latino, Batavo, Anglico cum epilogo Anglico editae a L.S.A.M. VON RÖMER]. Batavia 1921. Cum 7 facs. 4°.

Kongres kesèhatan (Medisch Congres). Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 298).

v. H., Het medisch-excursie diner te Djokjakarta. Met 1 afb. (De Revue Jrg. I No. 37, 27 Aug. 1921 p. 1354).

Het Medisch Congres. 4 foto's. („De Reflector" Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 666-668).

Het Medisch Congres te Batavia. 4 foto's (De Revue Jrg. I No. 35 en 36, 13 en 20 Aug. 1921 p. 1485, 1518 en 1519).

Dr. SUZE RATU LANGIE-HOUTMAN, De Far Eastern Association of Tropical Medicine. (De Taak No. 213, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 661).

27. HULP.

Verslag van de Vereeniging „Kinder Vacantie Kolonie" te Batavia over het Vereenigingsjaar 1 Oct. 1919-30 Sept. 1920. Weltevreden 1921. kl. 8°.

Verslag van de 5e Jaarvergadering van den Vrouwenraad van Ned.-Indië gehouden op 15 Apr. 1921. Batavia 1921. 8°.

Jaarverslag over 1920 van de Vereeniging Pro Juventute te Soerabaja. Semarang e.e. 1921. Met pl. 8°.

JAARVERSLAG der Vereeniging „Bataviasche Bedelaarskolonie" over 1920. Verslag tahoenan dari perhimpoenan „Memelihara orang minta-minta". [Batavia 1921]. 8°.

28. PERS.

K. WIJBRANDS, Herinneringen van een Indisch journalist. (De Hollandsche Revue, Jrg. 1921 p. 215).

D., Een jubileerend collega [Ger. van Loon 12½ jaar aan het Nieuws v.d. Dag v. N.-I.]. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 33, 30 Juli 1921 p. 1423).

H., Een journalistiek jubileum [25 jarig bestaan Preangerbode]. Met 4 afb. (De Revue Jrg. I No. 32, 23 Juli 1921 p. 1384-1385).

De Indische Courant. [Oost-Java editie]. Hoofdredacteur: D. F. VAN DER PANT. Soerabaja 1921. gr. fol.

— West-Java editie. Hoofdredacteur W. BELONJE. Jaarg. I No. e.v. Weltevreden 15-31 December 1921 gr. fol.

De Expres. Algemeen dagblad. Proefnummer van 21 Dec. en Extranummer van 28 Dec. 1921. Semarang 1921. fol.

Aneta Dienst Bulletin No. 17-26. [Weltevreden 1921]. Met afb. 8°.

De Indische Post. Weekblad gewijd aan de belangen van Ned.-Indië. Hoofdredacteur in N.-I. JAN FEITH, in Nederland: Mr. J. L. PLEMP VAN DUIVELAND. No. 1-5. [Bandoeng] 3-31 Dec. 1921. fol.

Zaterdagavond Post. With English Edition. Jaarg. I No. 1 e.v. Semarang vanaf Oct. 1921. fol.

Motor-Tractie. Technisch tijdschrift voor automobiel, motorrijwiel, luchtvaart. Redactie: F. L. H. DESSAUVAGIE. Jrg. I No. 1 e.v. Bandoeng Nov. 1921. Met afb. 4°.

Vrije Arbeid. Maandblad voor Nederland en Indië. Jaarg. I. Rotterdam 1921. 4°.

Overzicht van de inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers. Deel IV 1921 No. 39-52. Bureau voor de Volkslectuur, afd. Pers. Weltevreden 1921. 8°.

Soeara-kaoem-boeroeh. Th. I No. 1-11. (15 Juli-15 Dec.). Poerworedjo 1921. fol.

Pemimpin. Soerat kabar boeat segala orang......... Redacteur-Uitgever: MARCO KARTODIKROMO. Tah. I No. 1 setr. Djokjakarta 1 Juli 1921. gr. 8°.

„Soero Tamtomo". Orgaan perhimpoenan pegawai hoetan boemipoetera. „Wono Tamtomo". Tahoen ke 1-2. Semarang 1920-1921. 4°.

Sawoeng galing. Orgaan dari Bond van Inlandsch Personeel Gemeente Hindia Olanda. Tah. ka I No. 1-6 Soerabaja. Juli-Dec. 1921. 4°.

Nafiri Celebes. Uitgave van de Studiefondsvereeniging Minahasa te Weltevreden. Jg. 1921. Weltevreden 1921. (Vervolg van: Orgaan der Studeerenden Vereeniging „Minahasa").

Soeloeh kesehatan. Diterbitkan seboelan sekali oleh Vereeniging Inlandsch Ziekenverplegingspersoneel. Tah. I. Weltevreden 1921. fol. en 4°.

Soeroehan Timoer. Tah. I No. 1-6. Weltevreden Juli-Dec. 1921. 4°.

Sekar-Roekoen. Dikaloearkeun koe Pakoempoelan „Sekar Roekoen". Taoen I No. 1. Batawi Dec. 1921. 4°.

Soewara Priboemi. Terbit dari Centraal Bureau Oesaha priboemi Tah. 1921 No. 1-14, 15 Juni-3 Nov. Cheribon 1921. 8°. Voortgezet onder den titel: Priboemi, Tah. I No. 15-20, 10 Nov.-22 Dec. 1921. fol.

Tjahaja-Islam. Tah. ka I No. 1 setr. (5 Oct. 1921). Djokja 1921. 8°.

H. K., La presse arabe aux Indes Neérlandaises. (Revue du Monde Musulman, Vol. XYVI, août 1921).

Pandam. Lajang sebaran toemrap kaoem rendah di wetokake......... dening „Comité sebaran". [Tah.] I No. 1 setr. Soekaradja 1921. fol.

Obor. Soerat kabar boelanan pikeun pamarentah desa djeung sakoer anoe hajang nganjahokeun kaperloean garakna djaman. Di pimpin koe R. T. WIRANATA-KOESOEMA. Tah. I No. 1-3. Bandoeng 15 Oct.-15 Dec. 1921. 4°.

Siliwangi. Dikeloearkeun saminggoe sakali koe pagoejoeban „Siliwangi". Tah. ka I. Bandoeng 1921. gr. fol.

Overzicht van de Maleisch Chineesche en Chineesche Pers over de maand Jan.-Dec. 1921 (No. I-XII). Weltevreden 1921. 8°.

Kong Po. Taon ke I. Batavia 1921. gr. fol.

Fadjar. Soerat chabarr boeat segala orang. Tah. ka I. Cheribon 1921. fol.

Afgesloten 26 Febr. 1922.

P. GEDIKING.

EEN BAANBREKER VOOR 'T JAVAANSCH,

door

S. KALFF.

„Man van verbazende kennis en rusteloozen ijver" — zoo noemde een zijner tijdgenooten Carel Frederik Winter Sr., die metterdaad den naam van specialiteit voor de Javaansche taal verdiende.

En prof. Veth getuigde dat hij „onwaardeerbare diensten aan Java en Nederland bewezen had". Voorwaar geen geringe lof voor een zg. Inlandsch kind.

Aan zijn vader, J. W. Winter, dankte hij de voorliefde tot de studie der Inlandsche talen, in de eerste plaats het Javaansch; en, wat meer zegt, ook eene grondige opleiding in die richting. Geboren op 5 Juli 1799 te Djokjakarta uit het eerste huwelijk zijns vaders met Chr. D. Karnatz, genoot hij op 8 jarigen leeftijd het onderricht van een privaatonderwijzer te Solo, Scholten genaamd, en later dat van een Duitschen docent, zekeren Bestelmeyer. Doch beider onderwijs werd, en in niet geringe mate, aangevuld door dat zijns vaders, die zijne betrekking als translateur vaarwel had moeten zeggen, toen Java in 1811 door de expeditie van Lord Minto veroverd was geworden. De Engelschen plaatsten zooveel mogelijk hunne eigene creaturen op posten van beteekenis, en handhaafden zoo min mogelijk de Hollandsche ambtenaren, door den nieuwen luitenant-gouverneur Sir Thomas Stamford Raffles gesignaleerd als „the corrupt servants of a bankrupt company".

De vader liet zijn zoon Maleisch en Javaansch leeren; niet de spreektaal, gelijk knapen in zulk een omgeving zich die al spelende eigen maakten, maar de schrijftaal en de letterkunde van beide voor zoover de onvoldoende hulpmiddelen en leerboeken van dien tijd daartoe in staat waren. Voor het Maleisch bestonden, behalve het werk van Werndly, eenige elementaire geschriften; voor het Javaansch zoo goed als niets. Het was eene door Europeanen nog niet beoefende taal. In 1819 werd door commissarissen generaal wel bepaald dat ieder besturend ambtenaar binnen een jaar na zijne plaatsing de inheemsche taal van zijn gewest moest verstaan, doch dit bleef eene doode letter. Daarna vorderde de Landvoogd Du Bus de Gisignies van de ambtenaren bij het Binnenl. Bestuur slechs de kennis van de l i n g u a f r a n c a van den O.I. Archipel, het Maleisch. Het Bat. Genootschap van K. en W., dat zich ook de bevordering van de kennis der Inlandsche talen ten doel stelde, wees op de wenschelijkheid om van de bevolking „door alle vriendelijke behandeling" mededeelingen uit te lokken omtrent zulke onderwerpen van taal-, land- en volkenkunde als zij vermochten te verstrekken — doch de studie van het Javaansch werd daarom niet minder „ter zijde" gelaten.

Door eigen oefening en door het onderricht zijns vaders moest de jonge Winter zich derhalve de kennis eigen maken, die hem later in staat zou stellen om zelf als wegwijzer op te treden.

Reeds Valentyn schreef dat Portugeesch en Maleisch in zijn tijd de algemeen gangbare landspraken waren, en noemde het Javaansch onder de talen waarvan „geen werk af gemaakt wordt bij andre" (dan Javanen), ofschoon hij zelf er zich op toelegde. Tijdens hij als veldprediker bij de expeditie tegen den insurgenten hoofdman Soerapati te Soerabaja vertoefde, en daar den prins van Madoera ontmoette, werd hij opmerkzaam gemaakt op een vergrijp tegen de Javaansche hofwetten, „die ik naderhand beter leerde kennen, gelijk ik ook in later tijd zoo veel kennis van hare taal gekregen heb, dat ik een zeer

net Woordenboek of Dictionarium daarvan gemaakt, en nog onder mij hebbe".

De predikant Valentyn was in dit opzicht eene uitzondering, en waarschijnlijk was het den jongen Winter niet gegeven om zich van dit Dictionarium bij zijne studie van 't Javaansch te bedienen. Althans, Valentyns Javaansch woordenboek verscheen evenmin in 't licht als dit met zijn Maleischen bijbel het geval was. En ook de schrale en onnauwkeurige aanteekeningen van Raffles over dit onderwerp waren naar alle waarschijnlijkheid voor Winter ontoegankelijk.

Na 't herstel van het Nederlandsch gezag in 1816 werd de vader in zijn ambt van translateur hersteld, en de zoon was hem daarbij ijverig behulpzaam. Reeds op 19-jarigen leeftijd werd hij benoemd als adjunct-translateur, en spoedig kwam de geheele functie op hem te rusten toen zijn vader de hofplaats Soerakarta (werwaarts het gezin in 1806 uit Djokdjakarta verhuisd was) verlaten moest. Nl. als een gevolg van zijn aandeel in de concessie-zaak van den resident van Prehn. De jonge Winter bleek volkomen voor den post van translateur berekend te zijn. Hij had te Solo de geschikte omgeving gevonden om zijn zin voor taalstudie aan te wakkeren, een middenpunt van het volksleven, waar nog leefde de traditie van het oude rijk Mataram, waar de fine fleur van den Javaanschen adel zetelde, waar de geschiedrollen van 's lands historie werden opgesteld en de genealogie der vorstelijke geslachten, waar de Javaansche poëzie en letterkunde beoefend werden en het Javaansche tooneel zijn tijdperk van bloei doorleefde, waar in later tijd Gericke zijne Javaansche bijbelvertaling bewerkte en eene kweekschool voor Javaansche onderwijzers gevestigd werd. Zijn voordeel doende met de bronnen van kennis, welke hem hier ten dienste stonden, mocht hij spoedig als schakel tusschen het bestuur en de bevolking worden aangemerkt. In 1825 werd hij tot het ambt zijns vaders benoemd op een salaris van f 200.— 's maands; tevens tot wd. notaris. Het was toen een bekommerlijke tijd, want in dat jaar brak de Java-oorlog uit, en veel werd toen van de diensten van een translateur gevergd. Doch zoo goed kweet hij zich van de hem opgelegde taak, dat de Regeering zijne verdiensten erkende door zijn salaris te verhoogen.

Twee jaren later, bij de invoering van den Burgelijken Stand op Java, werden hem de functies opgedragen van ambtenaar bij dien stand. En een groote, hoewel een stille rol speelde hij toen in 1830 de grensscheiding tusschen de residentiën Soerakarta en Djokdjakarta tot stand werd gebracht, en daarmee een eind gemaakt aan de verwarringen, ontstaan door het dooreenliggen van Keizers- en Sultansgebied. Na de invoering van het Cultuurstelsel van den Gouverneur-Generaal J. v. d. Bosch kwamen de ambtenaren van het civiel bestuur in nauwere aanraking met de bevolking, en deed zich meer en meer de behoefte gevoelen dat zij het Javaansch in de bekende schakeeringen konden spreken en schrijven. Maar zulke ambtenaren waren er destijds schaars; de verwaarloozing van de wetenschap kwam nu eerst recht aan 't licht. De Regeering was er daarom op bedacht om dit euvel nog zooveel mogelijk te herstellen; van daar dat in 1831 te Soerakarta werd opgericht het Instituut voor de Javaansche taal, eene instelling welke dienen moest „om jongelingen in de gelegenheid te stellen zoowel tot verkrijging van grondige kennis in die taal, als om met Inlandsche grooten en mindere Javanen te kunnen omgaan, om hunne denkbeelden in die taal te uiten en in schrift te stellen". Winter was de aangewezen man om aan de nieuwe inrichting onderwijs te geven. Hij bleef daaraan verbonden tot aan de opheffing in 1843; een besluit dat verband hield met de oprichting van de Kon. Akademie te Delft.

Het doel nl. om op Java zelf geschikte ambtenaren voor het Binnenlandsch Bestuur te vormen was niet bereikt, en men wilde het nu te Delft probeeren.

Het Ned. Bijbelgenootschap had den philoloog Gericke (Guericke) naar Indië gezonden om daar eene Javaansche bij-

belvertaling samen te stellen, en tijdens deze zich weder in Nederland bevond kwam hij in aanraking met den hoogleeraar aan het Amsterdamsche Athenaeum T. Roorda, die zich reeds te voren aan de studie van Javaansche taal en letterkunde had gewijd. Thans, met de hulpmiddelen welke hij van Gericke ontving, achtte hij zich in staat om aan de Delftsche Akademie het onderwijs in de Javaansche taal op zich te nemen. Doch er ontbrak nog veel om dat onderwijs op de vereischte hoogte te brengen, en hierbij kwam de voorlichting van Winter aan de jonge instelling uitnemend te stade. Al moest die correspondentie telkens de zee over, ze trof doel. Het kwam er op aan op Java zelf de schatten op te sporen die bewerkt, de bronnen die geopend moesten worden; niemand dan Winter zou er toe in staat zijn geweest. En vruchtbaar was zijn pen om geschriften de wereld in te zenden, welke die bronnen voor iederen beoefenaar toegankelijk moesten maken: Javaansche samenspraken, spreekwoorden, heldendichten, anecdoten, legenden, levensschetsen, woordenboeken, werken over gewoonten, zeden en instellingen, enz. In den loop der jaren bracht hij daarvan eene eerbiedwekkende verzameling tot stand. En sommige van die geschriften zouden klassiek worden; zijne monografie b. v. over de „Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta" en zijn werk betreffende de „Regtspleging over de onderdanen van Z. H. den Soesoehoenan van Soerakarta" zijn nog altijd de voorname bron van kennis voor hen, die de vroegere toestanden in de Vorstenlanden wenschen na te vorschen.

Eene bijzonderheid, en eene eervolle bijzonderheid, was 't, dat Winter voor zijn onderricht aan particulieren geene betaling ontving. Hij deed het, zegt ons dr. v. Hoëvell, „louter uit vriendschap en uit liefde voor de wetenschap". Ook voor zijne medewerking aan de onderwijsbelangen van de Delftsche Akademie ontving hij geene belooning, zelfs niet de kosten van het afschrijven zijner manuscripten.

In 1839 had Winter de voldoening dat zijn vader, door de aanstelling tot translateur te Semarang, de facto gerehabiliteerd werd van het vonnis van het Hooggerechtshof van 1820, waarbij hij vervallen was verklaard van zijn ambt, eerloos en inhabiel en veroordeeld tot eene boete en verbanning buiten Java.

En er was reden om aan te nemen dat de verdiensten van den zoon bij deze rehabilitatie en herplaatsing in Gouvernementsdienst in aanmerking waren genomen. Er was trouwens alle aanleiding om het vonnis van 1820 te verzachten dewijl Winter Sr. in het strafproces —eene cause célèbre destijds,—meer de rol van werktuig dan van aanstichter had vervuld. Tijdens de Gouv.-Generaal Baron v.d. Cappellen in 1819 de Vorstenlanden bezocht, waren door eenige Inlandsche hoofden klachten bij hem ingebracht tegen den resident van Soerakarta, R. van Prehn, terzake dat hij ambtenaren van den Soesoehoenan op willekeurige wijze van hunne ambten had beroofd, hunne goederen in beslag genomen en zich voor de benoeming van anderen had laten betalen. De Keizer had zich met de vonnissen van den resident niet vereenigd, maar er volgens zijn verklaring in berust, ten einde niet met den vertegenwoordiger van het gouvernement in oneenigheid te geraken. Winter Sr. was daarbij het werktuig van zijn chef geweest, en de man die het beslag legde op de eigendommen der veroordeelden. Aan den Inspecteur van Financiën Pinket van Haak werd daarop een onderzoek opgedragen, dat tot hoogst bezwarende feiten voor resident en translateur leidde. Daarop werden beiden door de Regeering in hun ambt geschorst, en hunne gerechtelijke vervolging gelast. Dit bracht o.a. aan het licht dat Winter voor de bevordering van ettelijke dienaren van den Soesoehoenan 20.000 Spaansche matten had ontvangen, maar volgens de verklaringen van getuigen had hij daarbij gehandeld onder den invloed en ten voordeele van v. Prehn. Daarvoor pleitte ook de brief van Winter's vroegeren chef J. C. v. d. Berg, lid van den raad van Justitie te Batavia

(waar Winter terecht had gestaan) gericht aan Mr. H. J. v. d. Graaff, later lid van den Raad van Indië, en die wegens zijn invloed op den Landvoogd v.d. Capellen wel eens „Hendrik de Almachtige" werd genoemd. Deze brief [1]) werd blijkbaar na de uitspraak van het vonnis geschreven en luidde:

„Ik heb tot hiertoe het rekest van den ongelukkigen Winter niet ontvangen, maar verwacht zulks. Mijn schoonzoon schrijft mij dat hij uit zijn arrest is ontslagen, maar ten uiterste bedroefd en niet te troosten. Hij heeft bij de openlijke teregtstelling alles ontkend, wat hij bij de commissie (van onderzoek) had verklaard, omdat men hem onder de hand diets heeft laten maken dat, als hij v. Prehn verder beschuldigde, hij finaal ongelukkig zoude worden, dus men hem alleen heeft willen opofferen. Gelukkig dat hij de 77 brieven overgegeven heeft; niemand kan beter met de zuivere ziel van de zaak bekend zijn dan ik, en gerust zoude ik kunnen bezweren, dat de man voor zichzelven niets gedaan en niets genoten heeft. Alles heeft hij op order en instigatie verrigt. Zelfs de geringste somma's heeft hij tot één ropy toe moeten verantwoorden. Had hij niet eene menigte brieven op bevel van zijn chef verscheurd, men zoude de zaak der vogelnestjes compleet ontdekt hebben.

Met empressement insteer ik UEGestr. om deszelfs hulpe en voorspraak dat de man gratie krijgt alleen om op Samarang te blijven wonen, want op een andere plaats kan hij niet existeeren. Hij is reeds in den grond bedorven door blindelings zijn Resident ten believen te hebben gestaan. Van de 10 mille Spaansche matten boete spreekt hij niet. Zijne defensie door den Heer Domberg kost hem 2 mille Spaansche matten; de kosten van Justitie zullen ook nog al wat beloopen. Zijne vertering in acht maanden op Batavia is circa 4800 ropyen, en op zijne huizen en goederen verliest hij circa 7 mille zoodat Winter van zijn 32.000 Sp. matten, waarvan hij 14 mille met zijne vrouw getrouwd heeft en 4 mille van eene zuster heeft geërfd, nog 10 mille kan overhouden, dat hij zich getroosten zal. In 1806 bezat Winter, ongetrouwd, reeds 6 mille Sp. m. en een huis, door mij aan hem voor een 14-jarigen dienst present gedaan; van wijlen den Heer v. Braam heeft hij 3 jaren lang 500 Sp. m. per maand gehad, en van den heer v. Prehn geen penning: 2 pond boter per week, 3 el blaauw laken, 1 Engelsch zadel, 1 kist wijn van 4 dozijn, vrij tafel en vrij daags rijden met den baas is al wat Winter van v. Prehn gehad heeft; sober genoeg.

„Ik hoop dat begrepen wordt, dat Winter een miserabel Inlandsch kind is, die nooit verder als Solo en Djocja is geweest, nooit omgang met menschen gehad heeft en voor geen oortje menschenkennis bezit; zoo iemand schat de gunst van zijn resident ordinair hooger dan den zegen des Hemels. Winter heeft nog een menigte zaken kunnen opgeven;, maar veel te zeggen en niets te bewijzen had hem bijna aan de galg gebracht" (1).

Waarschijnlijk stond de briefschrijver in deze opvatting van de zaak niet alleen, en hadden de leden van het Hoog Gerechtshof uit de stukken en de getuigenverklaringen wel opgemaakt wie hier de eigenlijke schuldige was. Maar in de kolonie, gelijk in het Moederland, werd recht gesproken niet volgens de overtuiging van een jury, maar volgens de bepalingen van het strafwetboek; en zoo kwam Winter aan zijn vonnis. Echter, het gedeelte betreffende het bannissement buiten Java werd niet ten uitvoer gelegd; men vergunde hem zich te Soerabaja te vestigen, en later, in 1831, te Samarang. Daar volgde, acht jaren later, zijne herbenoeming, welke door de Solosche familie gewis met ingenomenheid werd begroet. Doch die vreugde was kort; nog in 't zelfde jaar kwam vader Winter te overlijden.

Ofschoon door zijn zoon overschitterd, bezat ook Johannes Wilhelmus

1) P. H. v.d. Kemp. Brieven van en aan Mr. H. J. v.d. Graaf. II p. 115.

1) Commentaar en rectificatie van dezen brief in het Voorwoord van G. P. Rouffaer bij het artikel van J. W. Winter. Bijdr. T. L. V. van N. I. 1902, p. 15.

Winter zijne verdiensten ten opzichte van de Javaansche taal, en de codificatie der Inlandsche wetten. Hij redigeerde den tekst van zulke belangrijke Javaansche wetboeken als de Angger Ageng, de Nawala Pradata en waarschijnlijk ook de Angger Sadasa, terwijl het officieele Hollandsche translaat dier stukken geheel van zijne hand is. Zijne Beknopte beschrijving van 't Hof Soerakarta, 1824, schilderde het intieme kratonleven ter hoofdplaats, en gaf daarover menige curieuse bijzonderheid. In zijn opstel, aan dit onderwerp gewijd schreef G. P. Rouffaer o.a.:

,,In menig ander opzicht toont vader Winter zich een heldere kop, die, zonder het geleerde apparaat waarvan de zoon zich wel gaarne placht te omgeven, de zaken veel meer op den man af, en met een zekere ironie losjes weg, toch volkomen deskundig, frank en vrij wist neer te schrijven. Daarvan is misschien deels dit wel de gelukkige reden, dat het handschrift naar alle blijken nooit voor den druk is bestemd geweest, maar eene persoonlijke memorie wilde blijven voor persoonlijk gebruik; de lange jas der deftigheid, waarin zoon Winter zijne stukken, voor de pers bewerkt, meende te moeten steken, is hier weggelaten; vader Winter vertelt in slaapbroek en kabaai, als Europeaan met een sterk Indisch tintje, vaak ongeregeld, soms langdradig, maar zéér vaak ook hoogst interessant van de diverse dingen die hij door zijn 19-jarig verblijf in de Vorstenlanden en zijn ambt als Javaansche tolk had opgedaan. Van tijd tot tijd spreekt hij een beetje Indo-brabbeltaal; en waar hij, over ,,tweelingen'' het hebbende, van ,,twee mannelijke lingen'' gaat spreken, weten we wel hoe laat het is; maar aan den anderen kant bezit hij in zijn vocabulair nog menige oudere en kernachtige Hollandsche uitdrukking, die aan zijn tekst een eigenaardige bekoring bijzet, en een vroeger stadium vertegenwoordigt dat bij den zoon al verdwenen is. Vader Winter, hoewel zijn tekst uit 1824 is, sluit af het ancien régime, de reeks van berichten over Java met de hofreizen der Nederlandsche gezanten naar Mataram begonnen, en voortgezet tot in Daendels' tijd door Engelhard en genooten; Winter de zoon zal dan tegen 1840 de reeks der moderne Javaansche studiën openen. [1])

De samenwerking met Hollandsche geleerden kwam aan Winter's arbeid gewis ten goede, maar aan den anderen kant, hoeveel hadden die geleerden niet aan zijn voorlichting te danken? Mannen als Roorda, Keyzer en v. d. Tuuk bezorgden de uitgave der werken welke hij schreef in uren, niet door de uitoefening van zijn ambt in beslag genomen. En 't waren werken, waarvan men de wedergade tot dusver niet gezien had: het Javaansche gedicht Rama, voorts Hangling Darma en Damar Woelan, prozabewerkingen van Bratajoeda en Ardjoena Sasra, het boek Adji Saka, Javaansche samenspraken, een Kawi-Javaansch woordenboek, enz. In samenwerking met prof. Taco Roorda, die aan de Delftsche Akademie als hoogleeraar voor 't Javaansch verbonden bleef, schreef en vertaalde hij verschillende werken in en uit het Javaansch, waarbij zijn groote kennis van taal, de instellingen, zeden en gebruiken hem te stade kwam''.

Moge het waar zijn'', zoo schreef een vraagbaak onzer dagen, ,,dat sedert de oprichting der Akademie de beoefening der zoolang verwaarloosde Javaansche taal in Nederland met reuzenschreden vooruitging, niet minder waar is het dat Winter in Indië door zijn werken, en vooral door zijn schier onafgebroken briefwisseling met Roorda en andere taalbeoefenaars, een wezenlijk groot aandeel in de vorderingen had, zoodat men hem zou kunnen noemen ,,de voedende bron der Kon. Akademie voor het Javaansch''. [2])

De Regeering verzuimde niet om van zijne ongewone kennis partij te trekken. In 1844 werd hij, te zamen met Wilkens, door het gouvernement belast met de samenstelling van een uitgebreid etymologisch Javaansch-Nederlandsch

1) Bijdr. T. L. en V. van N. I. 1902 p. 22.
2) Encyclop. van N. I.

woordenboek; een werk, dat echter onvoltooid bleef. Slechts eene eerste proeve verscheen daarvan in druk. Twee jaren later werd hij als adviseur toegevoegd aan den Raad van Indië J. F. W. van Nes, destijds gouvernements commissaris voor de Vorstenlanden, en 't volgend jaar, 1847, werd hem opgedragen een gedeelte der Indische wetgeving in het Javaansch over te zetten. De Regeering erkende zijne verdiensten door in 1853 te bepalen, dat hij geacht zou worden het radikaal te bezitten van ambtenaar 2de kl. 't Was eene onkostbare, en eenigszins twijfelachtige belooning; want door den 54 jarigen Winter als een gunst een diploma te verleenen, 't welk aan de Delftsche studenten werd toegekend, zoodra zij zich de resultaten van Winter's studiën hadden eigen gemaakt, bewees men hem een poovere hulde en erkentenis. Het Regeeringsbesluit gaf dan ook (na zijn overlijden) den anonymus, die onder den naam van Schalkie in het Tijdschrift, voor Ned. Indië zijne satiren in het licht zond, de volgende luimige commentaar in de pen:

„Het Indisch radikaal is toch een heerlijke onderscheiding; ik reken het bijna gelijk met een ridderkruis en het deed mij recht goed toen ik uit de Javasche Courant van 29 Januari 1859 No. 9 mogt vernemen, dat die onderscheiding ook aan den zoo beroemden, onlangs overleden Javaanschen taalgeleerde C. F. Winter Sr. indertijd ten deel viel. Niettegenstaande hij reeds den leeftijd van 54 jaren had bereikt, werd zijne sedert 1818 den lande getrouw bewezene dienst in het jaar 1853 met het geschenk van het radikaal van Indisch ambtenaar der 2de kl. bekroond; en dat, als ik mij niet vergis, zonder daartoe te voren in Delft het examen te hebben afgelegd. Zeker de schoonste en meest verdiende belooning, na een leven in de moeilijke studie van het Javaansch doorgezwoegd; zeker eene zeer loffelijke en welberadene toetreding van het landsbestuur tot de vereering van een man, wiens roem reeds zoo lang in de wereld gevestigd was.

„'t Zijn wijsneuzen die vragen: wat moest de man toen nog met zijn nieuw diploma uitvoeren? — het in een gouden lijstje als bewijs van vlijt en goed gedrag laten kijken? Ik zeg: eere de Delftsche Akademie, die zeker wel het hare zal hebben bijgedragen dat Winter, zoo nabij den ouderdom, nog het radikaal bekwam. Delft vereert veel het oude, en men beweert zelfs dat bij deze gelegenheid de eerwaardige scheeve kerktoren des nachts welgevallig tegen den Haag heeft gebogen. 't Kan zeer goed waar zijn; ik ben niet ongeloovig aan bovennatuurlijke dingen, althans niet zoolang Delft een betere leerschool dan Java voor de Javaansche taal heet.

Daarom was ook steeds het Delftsche radikaal mij eene dierbare illusie, en het is mij tot hiertoe een raadsel geweest waarom dat radikaal niet aan alle buitengewone Indische mannen, raden van Indië en andere landsgrooten, naast de ridderkruisen wordt geschonken en op de borst gehangen. Enz."

Alsof de Regeering uit zichzelve in zulk een gedachtengang zich had verplaatst, kende zij hem in 't volgend jaar eene hoogere onderscheiding toe. In Indië had men verwacht dat de invloed van prof. Roorda, die beter dan iemand anders de waarde van Winter's arbeid kon beoordeelen, volstaan zou hebben om hem eene ridderorde te doen verleenen. En in 1854 kwam het ook zoover. Hij werd toen benoemd tot ridder van den Ned. Leeuw, doch niet dan nadat men den Minister van Koloniën bij herhaling op zijne verdiensten opmerkzaam had gemaakt. Volgens Schalkie zou dat ridderkruis hem minder goed gestaan hebben, wanneer hij niet tevens dat fameuse radikaal had gehad. Intusschen mocht dit voor den zoon van een „miserabel inlandsch kind" eene buitengewone onderscheiding heeten, en wat meer zegt, in dit geval eene verdiende onderscheiding.

Ter hoofdplaats, Soerakarta adi ningrat, bleef hij de vraagbaak voor een ieder, Europeaan of Inlander, die in 't onzekere verkeerde omtrent afleiding of woordvoeging, zin of beteekenis van

Javaansche woorden en uitdrukkingen; omtrent de vele nuances der begrippen, welke in de zoo rijke Javaansche taal tot uitdrukking komen. De toenmalige Soesoehoenan, Pakoe Boewana VII, was een literarisch ontwikkeld vorst, die vaak nachten besteedde aan 't schrijven van eene Javaansche geschiedenis en bij wien Winter in hoog aanzien stond. De economische opvattingen van zoo'n Inlandschen vorst kwamen soms aan 't licht in de gesprekken tusschen keizer en translateur, zools bij gelegenheid dat de laatste een exemplaar kwam aanbieden van Cohen Stuart's J a v a a n s c h e A l m a n a k. Het discours dwaalde toen weldra af naar andere onderwerpen o.a. naar de jaarlijksche toelage, door het gouvernement aan den Soesoehoenan en zijn hof uitgekeerd, doch waarvan het grootste gedeelte terecht kwam bij het talrijke personeel en heel den „ommeslag" van rijksgrooten, waardigheidsbekleeders, trawanten, muzikanten, danseressen, bijwijven, enz.

De keizer wist het; doch hij plaatste daarbij de opmerking:

„Het water, dat het rijstveld bevloeien moet, komt van verre, en als het uit de bron rijkelijk stroomt door de leiding, die van aarde en hout is, dan deelt die van haren overvloed mede, en overal waar het water door scheuren en spleten zijpelt, daar valt het op uitgedroogden bodem en het doet goed waar het valt, en het rijstveld heeft toch geen gebrek aan water".

Winter wist wat er aan zoo'n kraton verbonden was, zoo goed als zijn vader getoond had het te weten door zijne „Beknopte beschrijving van het hof Soerakarta"; en deze waterleiding-gelijkenis was in zoover aan hem besteed, dat hij wist dat er te veel van die scheuren en spleten waren. En dat het rijstveld heel wat vruchtbaarder zou wezen en rijker in opbrengst, indien er niet onderweg zooveel van dat bevloeiingswater verloren ging. Doch men moet alle liedjes niet uitzingen — en hij onthield zich van repliek.

Toen hij op 14 Januari 1859 op zijn post kwam te overlijden, had hij een vruchtbaar leven, het leven van een baanbreker, achter zich. Niemand had voor hem zooveel gedaan voor de kennis van Javaansche taal, letterkunde, geschiedenis, volksleven en rechtswezen.

Wat het laatste betrof erkende prof. Veth de verdiensten van den auteur van de „Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta", van de „Rechtspleging over de onderdanen van Z. H. den Soesoehoenan", van de „Bijvoegselen betreffende de staathuishoudelijke inrichting der Javanen te Soerakarta", enz. Wel is waar moest hij er bijvoegen dat die opstellen geen geleidelijk overzicht van de zaken gaven, dat ze hier en daar, in eenige duisterheid en verwardheid, de sporen toonden van de gebrekkige vorming des in Indië geborenen en opgevoeden schrijvers, doch tevens bracht hij hulde aan de nauwkeurige kennis waarvan die stukken getuigden.

Winter's zin voor de studie van Javaansche taal en instellingen bleef zijnen nakomelingen als 't ware in het bloed zitten. Zoowel zijne zonen F. W. en C. F. Winter Jr. als zijn kleinzoon F. L. W. Winter zouden zich in dit opzicht nog verdienstelijk maken, en het spreekwoord bewaarheden dat de appel niet verre van den stam valt. In 1867 werd zijne nagedachtenis gehuldigd door de oprichting van een marmeren gedenkteeken met zijn borstbeeld op het erf van het residentiehuis te Solo. De onthulling geschiedde door den resident Lammers van Toorenburg, zelf een van Winter's beste leerlingen. Het opschrift van dit gedenkteeken luidde:

> „Aan de nagedachtenis van C. F.
> „Winter Sr., ridder van de orde van
> „den Ned. Leeuw, translateur voor
> „de Javaansche taal, geb. te Djokja-
> „karta 5 Juli 1799, overl. te Soe-
> „jarakarta 14 Jan. 1859, gewijd door
> „zijne vrienden en vereerders".

Het lag in de rede dat bij die gelegenheid zijne verdiensten nog eens in herinnering werden gebracht; verdiensten des te grooter omdat hij, behalve het

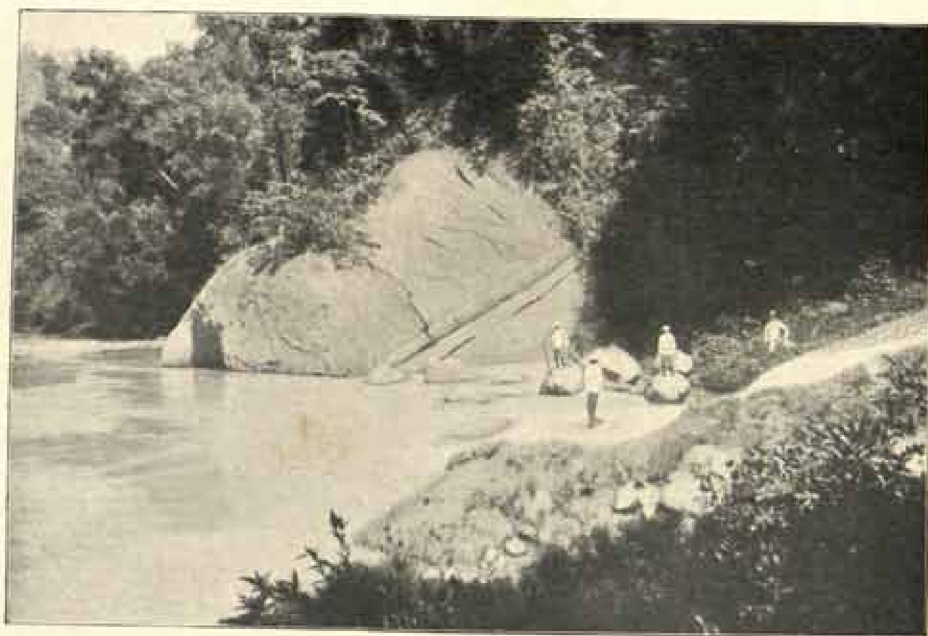
in eene speciale richting geleide onderricht zijns vaders, slechts een soort van onderwijs genoten had, 't welk in het Javaansche binnenland op een vrij lagen trap stond. En ook, omdat hij niets dan dat binnenland van de wereld gezien had. Prof. Taco Roorda zou de man geweest zijn om zijne beteekenis voor de Javaansche taal en letteren in het licht te stellen, en eene levensschets van deze merkwaardige persoonlijkheid te schrijven; zij bleef achterwege. Evenwel ontbrak het niet aan Indologen, die hunne bijdragen leverden tot de kennis van zijn leven en van den door hem gepraesteerden arbeid: W. R. v. Hoëvell en D. Hartevelt in het Tijdschrift voor Ned Indië, A. B. Cohen Stuart in de Jav. Courant, de biograaf in de Handelingen van het Ind. Genootschap, G. P. Rouffaer in de Bijdragen van het Kon. Instituut, e.a. De lijst van zijne talrijke geschriften werd meer dan eens gepubliceerd, [1]) doch verscheidene daarvan, zoomede van zijne vertalingen, verschenen niet in druk. Tot deze laatsten behoorden zijne overzetting van het leven van Sultan Ibrahim, van het relaas van Napoleons laatsten veldtocht, van de avonturen van baron von Munchhausen en van de drie eerste stukken van Westers bijbelsche geschiedenis. Het mocht als een bewijs gelden, dat hij zijne kennis wist dienstbaar te maken aan de meest uiteenloopende onderwerpen.

Bij Javaansche houtsnijders, goud- en zilversmeden verwondert men zich vaak — en terecht — over de voortreffelijke uitkomsten, welke zij met zeer gebrekkige instrumenten weten te bereiken. Zoo zou ook van Carel Frederik Winter gezegd mogen worden, dat hij met zijn stomp taalkundig werktuig onevenredig belangrijke werken tot stand wist te brengen. Ware hem eene meer geschoolde opvoeding ten deel gevallen, sommige van die werken zouden allicht op een hooger wetenschappelijk peil staan. Doch aan zijn gelukkigen aanleg en zijn karakter zou dit niets veranderd hebben. Zijn ijver, zijn speurzin, zijne toewijding en zijn taalgevoel zouden dezelfde gebleven zijn. Het hem opgerichte gedenkteeken getuigt voor den nazaat van de groote verdiensten van dezen autodidact, maar een duurzamer gedenkteeken, aere perennius, heeft hij zich in zijne talrijke werken opgericht

En voor Java's nationale letterkunde neemt hij, onder de Indische mannen van beteekenis, eene eenige en eene eervolle plaats in.

1) O. a. in het Tijdschrift voor N. I. 1867 II p. 529.

Batoedjamban en Leuwidjamban in de Tjisokan.

Vernauwing van de Tjisokan dichtbij de aloen-aloen.

Aarden wallen van het rijk Djaka Soesoeroe.

OVERLEVERING VAN DEN KONING DJAKA SOESOEROE VAN HET RIJK TANDJOENG SINGOEROE

door

MOEH. ENOCH.

Alvorens over te gaan tot de geschiedenis van den Koning Djaka Soesoeroe, wil ik hier even memoreeren, door welk een toeval ik tot de ontdekking ben gekomen, dat in 't District Tjirandjang, in de desa Soekarama, kampoeng Tjisero een overblijfsel is uit den tijd van Padjadjaran.

In 't begin van 't jaar 1919 werd ik te werk gesteld als Opzichter bij de Bevloeiingswerken in de afdeeling Tjiandjoer. Het belangrijkste werk omvatte het droogleggen en gezondmaken van de Tjiheavlakte, berucht wegens de slechte gezondheidstoestand tengevolge van de in die streek in sterke mate heerschende malaria.

Verscheidene keeren was ik langs het Hoofdkanaal tot de prise d'eau in de Tjisokan bij Soesoeroe gegaan, zonder dat iemand mij van 't bestaan der oude overblijfselen uit den Padjadjarantijd iets had medegedeeld. Het scheen alsof de menschen in die omgeving het bestaan van die overblijfselen als iets gewoons beschouwden, en dus geen vermelding waard achtten.

In 't jaar 1920 wilde 't toeval, dat ik de tunnels in 't Tjiheahoofdkanaal van K. M. 0 tot K. M. 1&200 moest schoonmaken. Bij K. M. 1&100 werd tijdens onderbreking van het werk onder een groote waringinboom gerust. Mijn aandacht werd getrokken door twee opgeworpen dijken van belangrijke hoogte en afmetingen. Op mijn vraag of die dijken door den dienst der Irrigatie tijdens den aanleg van den transportweg van Soekarama naar de prise d'eau waren opgeworpen, antwoordde een oude man uit de groep koelies, die rondom mij zaten, dat de dijken reeds van oudsher bestonden en dat de Irrigatiedienst slechts tusschen de twee dijken een inspectie-weg had aangelegd.

De oude man vertelde dan verder, dat volgens de Pantoen hier op de plaats een Koninkrijk had bestaan, waarvan deze „bentengs", aarden wallen, thans nog als nagedachtenis aanwezig waren.

De koning heette Djaka Soesoeroe, vandaar den naam Soesoeroe.

Daar hij mij geen bijzonderheden kon mededeelen, raadde hij mij aan om een toekang Pantoen de nadere gegevens te vragen.

In verscheidene dessa's in de omgeving van Soesoeroe werd naar een toekang Pantoen gezocht, die bekend werd geacht met de Pantoen van Djakasoesoeroe, doch tevergeefs. De meeste toekangs Pantoen waren niet bekend met de lotgevallen van Djaka Soesoeroe, terwijl andere, welke wel op de hoogte daarvan werden geacht, reeds waren overleden.

Goede raad was duur.

Na langen tijd werd een amateur toekang Pantoen gevonden, die wel eenige bijzonderheden kon aanvullen, doch zekerheid had ik niet. Eindelijk tijdens een bezoek aan 't Congres van 't Java Instituut te Bandoeng in 1921 vernam ik, dat de „Koentjèn" van Tjipanas bij Tjisambeng te Radjamandala op de hoogte was van bijna alle pantoenverhalen in de Preanger.

Door tusschenkomst van den Assistent Wedana van Bodjongpitjoeng werd de Koentjen van Tjisambeng op Bodjongpitjoeng (district Tjirandang) ontboden om de pantoen van Djakasoesoeroe te vertellen. De aanteekeningen, welke ik tijdens 't hooren heb gemaakt, zijn samengevat als volgt:

Er wordt verhaald, dat de doorluchtige Koning van Padjadjaran Sang Praboe Siliwangi de VII een zoon had,

Moending Mintra Kasiringan Wangi genaamd. Op een dag tijdens een vergadering in de Pantjaniti met de Patihs, Toemenggoengs en Boepati's, deelde hij aan de aanwezigen mede, dat hij gaarne zijn zoon, die nog niet in 't huwelijk was getreden, tot Boepati zou benoemen.

De heeren Boepati's en anderen antwoordden: ,,Doorluchtige Vorst, in de benoeming van Uwen zoon tot Boepati stemmen wij toe".

De Vorst wenschte daarna aan de hand van de gambar Pakoean Padjadjaran, dat het nieuwe rijk in 't Oosten n.l. in de Tatar Alasan Pasagi Wetan, zou verrijzen, doch een naam daarvoor kon hij voorloopig niet vinden.

Raden Moending Mintra Kasiringanwangi werd daarna ontboden waarna hem door den Vorst werd medegedeeld, dat hij zich naar 't Oosten zou moeten begeven om een nieuw Rijk te stichten.

Als raadslieden werden aan hem toegevoegd de Dipati's Sewana Giri en Sewana Goeroe, terwijl hem als beschermsters de djimat Makoeta Siger Kantjana en de teekening van Pakoean Padjadjaran of Lawe Domas Kinasihan werden meegegeven.

De reis naar 't Oosten werd daarna door de drie Boepati's ondernomen.

Na een lange reis kwamen zij in een oerwoud.

Raden Moending Mintra Kasiringan Wangi vroeg aan de twee Toemenggoengs Sewana Giri en Sewana Goeroe of deze plaats misschien geschikt zou zijn voor de vestiging van een rijk.

De beide Toemenggoengs antwoordden: ,,Omgeven door bergen en hellend naar 't Oosten behoort deze streek zelfs tot de zeer gunstige plaatsen (galoedra ngoepoek) voor de stichting van een nieuw rijk".

Daarna vroeg Raden Moending Kasiringan Wangi aan de Batara Sang Hijang Oetipati en aan de djimat Makoeta Siger Kantjana of hij het nieuwe rijk zou mogen stichten.

Zijn bede werd verhoord:

Er ontstond een stad met vijf bentengs welke respectievelijk van ijzer, staal, koper (messing), zilver en magneetijzer werden gemaakt. Voorts vroeg hij aan de Dewa nog 8000 ridders, 80000 soldaten en 65 bedienden voor de kraton.

Ook deze bede werd verhoord.

Nadat alles compleet was, werd door Raden Moending Kasiringan Wangi de vraag geopperd, welke naam aan deze nieuwe Kraton zou moeten worden gegeven. Na een bespreking met de twee Boepati's werd Sewana Goeroe afgevaardigd om den doorluchtigen Vorst van Padjadjaran Goesti Praboe Siliwangi mede te deelen, dat 't nieuwe Rijk gesticht was en welken naam de Goesti daaraan zou willen verleenen.

Praboe Siliwangi gaf aan het nieuwe rijk den naam Tandjoeng Singoeroe en aan den nieuwen vorst den naam Praboe Djaka Soesoeroe. Van de terugreis van Sewana Goeroe wordt niet verteld.

Teruggekomen in het nieuwe rijk van Raden Moending Kasiringan Wangi deelde hij hem mede, dat volgens den Koning van Padjadjaran het nieuw gestichte rijk Tandjoeng Singoeroe moest heeten, terwijl de nieuwe vorst den titel kreeg van Praboe Djaka Soesoeroe.

De nieuwe vorst was nog niet tevreden. Hij wenschte een gemalin en liet Sewana Goeroe naar een prinses zoeken.

Gelukkig wist Sewana Goeroe, dat in 't Rijk Bitoeng Woeloeng twee prinsessen waren, n.l. dochters van den Toemenggoeng Bitoeng Woeloeng Pangeran Djoengdjang Boewana.

De prinsessen, met mooie namen n.l. Sekar Djajanti en Djajanti Kembang werden op last van Praboe Djaka Soesoeroe ten huwelijk gevraagd. Het aanzoek viel bij den Boepati van Bitoeng Woeloeng in goede aarde, zoodat niet lang daarna de beide prinsessen in de Kraton van Tandjoeng Singoeroe tot gemalinnen van den Vorst werden verheven.

Een algemeene vergadering van rijksgrooten en anderen werd belegd ten einde 't heugelijk feit met een groot feest op te luisteren.

Zeven dagen en zeven nachten lang werd feest gevierd.

Stappen wij thans van de feestvierenden voorloopig af tot een ander verhaal.

Er wordt verhaald, dat op den top van een berg een rijk Goenoeng Goemoeroeh bestond. De Koning ervan heette Badak Tamela Soekla Panarak Djaja en had nog geen gemalin. Zijn eenige zuster heette Ratna Kembang Tan Goemilang.

Op een dag, dat de Koning op de Paseban zat uit te rusten, hoorde hij in de verte 't gejuich van de feestvierenden te Tandjoeng Singoeroe. Hij vroeg aan Ratna Kembang, waar 't gejuich van de menschen en de schoten vandaan kwam.

Zijn zuster Ratna antwoordde, dat in Tandjoeng Singoeroe de vorst bezig was zijn bruiloftsfeest te vieren met de prinsessen Sekar Djajanti en Djajanti Kembang.

De Vorst van G. Goemoeroeh kon zijn woede niet verkroppen bij 't hooren dat de poetris thans aan een ander toebehoorden, en ging, ondanks de waarschuwing van zijn zuster Ratna, naar Tandjoeng Singoeroe om de prinsessen te ontvoeren.

Daar aangekomen meldde hij zich bij den Vorst Djaka Soesoeroe aan en vroeg deze of hij geen geschenk van hem wilde aanvaarden.

Hij bezat n.l. een groote diamant, welke hij gaarne aan de bruid en bruidegom wilde aanbieden, doch wegens de grootte n.l. zoo groot als een jong van een karbouw, kon hij ze niet zelf medenemen.

Ondanks de waarschuwing van zijn gemalinnen toog Praboe Djakasoesoeroe met zijn beide Boepati's Sewana Goeroe en Giri naar G. Goemoeroeh om de diamant te halen uit de Kawah Domas.

Bij de Kawah Domas aangekomen werden Djaka Soesoeroe en zijn beide Boepati's pardoes in den Krater geduwd, waarna de opening door Badak Tamela met een groote steen werd gedicht.

Daarna ging hij terug naar Tandjoeng Singoeroe om 't rijk en de gemalinnen te veroveren.

De beide prinsessen vluchtten daarop naar de bosschen, achtervolgd door Badak Tamela, doch deze kon haar gelukkig niet gevangen nemen. De beide prinsessen, die in gezegenden toestand verkeerden, werden elk door de geboorte van een zoon verblijd. De kinderen zwerfden rond in de bosschen, totdat zij na hun 10de jaar met hun moeders zich naar Tandjoeng Saembara begaven om steun en hulp van den Vorst aldaar te zoeken.

De Vorst heette Gadjah Karoemasakti en de gemalinnen Poerbadewata en Ratna dewata.

Na 't aanhooren van de toedracht der zaak, werden de gasten door Gadjah Karoemasakti als afstammelingen van Pakoean Padjadjaran erkend, en vriendelijk in huis opgenomen.

Daarna rukte Radja Gadjah Karoemasakti met zijn leger naar Tandjoeng Singoeroe op en stak bij aankomst de stad in brand.

Een paniek ontstond, de menschen van Tandjoeng Singoeroe vluchtten naar alle windstreken of werden gedood, terwijl Badak Tamela ten laatste na een hardnekkigen strijd werd gevangen genomen.

Hij vroeg vergeving voor zijn daden, hetgeen hem door Karoemasakti werd verleend, onder voorbehoud, dat Djaka Soesoeroe en zijn twee Boepati's zoo spoedig mogelijk uit hun gevangenschap zouden worden verlost.

Samen gingen Gadjah Karoemasakti met Badak Tamela naar den Kawah Domas; de steen werd verwijderd en de drie gevangenen werden verlost. Badak Tamela vroeg aan Praboe Djaka Soesoeroe, Sewana Goeroe en Sewana Giri vergeving, welke hem door de drie verloste Boepati's werd verleend.

Voorts deed Badak Tamela afstand van zijn Koninkrijk en verzocht aan Praboe Djaka Soesoeroe om zijn zuster tot gemalin te willen nemen, hetgeen door Djaka Soesoeroe werd aanvaard.

Van Goenoeng Goemoeroeh werd de tocht aanvaard naar Tandjoeng Saembara, alwaar Praboe Djaka Soesoeroe als Koning optrad, bijgestaan door 3

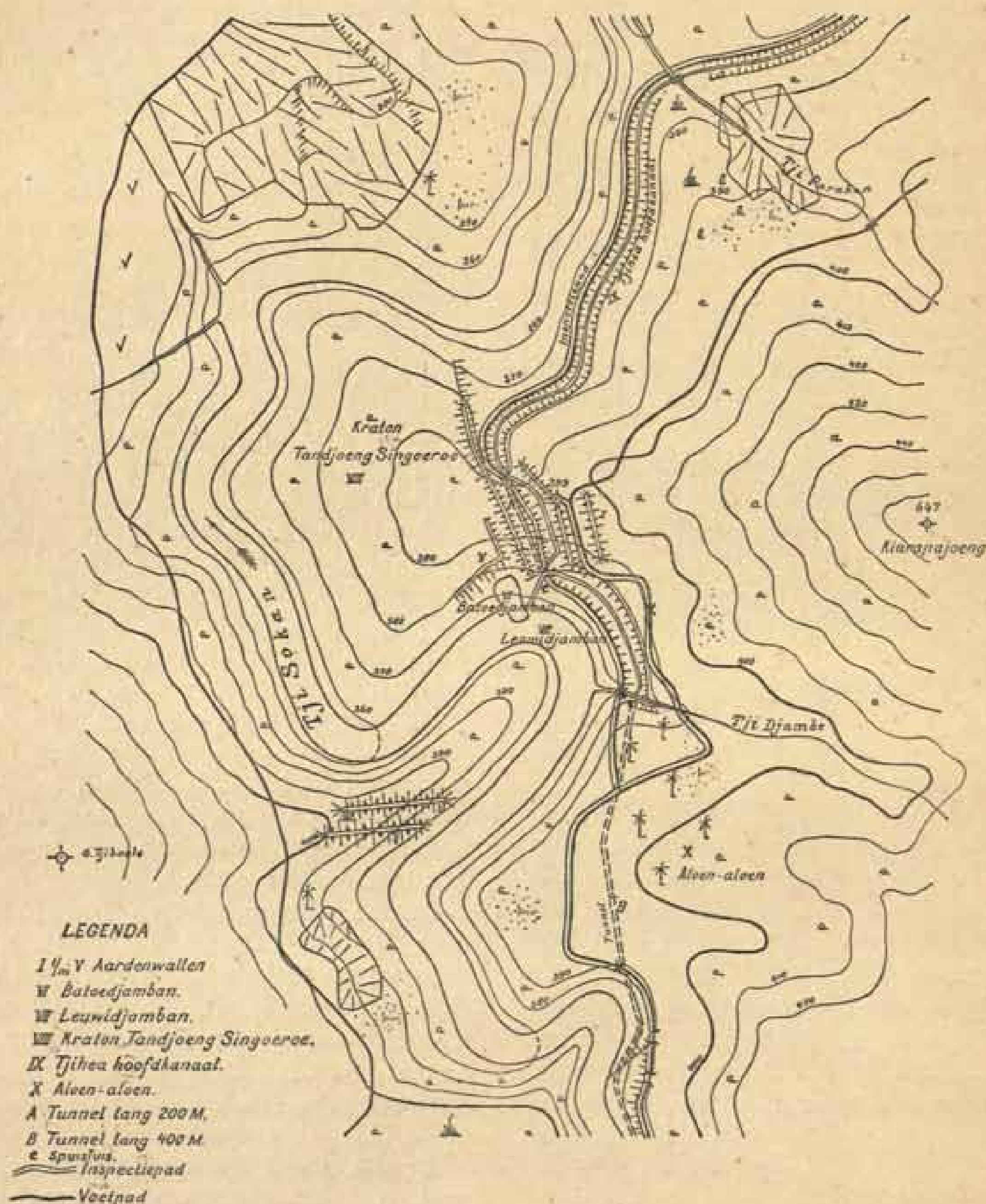
gemalinnen, 2 zonen, 4 Boepati's respectievelijk 1 Toemenggoeng Sewana Goeroe, 2 Toemenggoeng Sewana Giri, 3 Toemenggoeng Gadjah Karoemasakti en 4 Toemenggoeng Badak Tamela Sekla Panarak Djaja.

Tot zoover het Pantoenverhaal.

de hovelingen van Tandjoeng Singoeroe.

Voorts werd langs een nieuw gemaakt voetpad met den heer Bakker, Onderwijzer te Tjiandjoer, een onderzoek ingesteld naar de gewezen Kraton (VIII).

(Zie Situatiekaartje).

ONDERZOEK.

Na van het Pantoen-verhaal kennis genomen te hebben, maakte ik eenige opnamen van de aarden wallen, en de Batoedjamban, de vroegere badplaats van

Het terrein achter de aarden wallen was zacht glooiend en hier en daar vlak.

Groote boomen werden daar niet veel aangetroffen, waarschijnlijk weggekapt door de bevolking.

Voorts werden aangetroffen, behal-

ve de begraafplaatsen van de tijdens de uitvoering van de Tunnels overleden koelie's, nog graven, die niet op Mohamedaansche wijze zijn aangelegd, n.l. met 't hoofd naar 't Westen, terwijl de lengte veel grooter is dan de gewone graven. Muren of groote steenen, welke op de vestiging van een permanente kraton zouden wijzen, werden niet gevonden. Alleen werd tijdens die onderzoekingstocht een kleine steenen vijzel met een ovale stamper gevonden.

Het zou aanbeveling verdienen om in de geulen tusschen de aardenwallen, welke vroeger een aanzienlijke diepte hadden, opgravingen te doen.

Wellicht, dat men daar overblijfselen zou vinden, welke positieve bewijzen zouden leveren voor het bestaan van den Kraton. Tijdens den aanval op Tandjoeng Singoeroe werden de aarden wallen door de soldaten verdedigd. Vele strijders zullen wel met de wapens in de hand gevallen zijn. En uit deze nog te vinden wapens zou men de periode van het bestaan van de Kraton Tandjoeng Singoeroe eenigszins kunnen vaststellen.

Deze strategisch zeer gunstig gelegen kraton, begrensd door de Tjisokan, welke in den ouden tijd natuurlijk een veel grooter debiet had, en tevens omgeven door de bergen Tjiboele en Kiarapajoeng was bijna onneembaar te achten. De strijd, welke dus om 't behoud van den Kraton gevoerd werd, moet zeer hevig geweest zijn.

Voorts bleken aan den linkeroever van de Tjisokan, dichtbij kampoeng Tjiboele nog twee aarden wallen aanwezig te zijn.

Voorts wordt er nog verhaald, dat de G. Kiara Pajoeng (daar staat nog de groote Kiara met een kruin als een parasol) door vele wilde dieren, welke nog in 't oerbosch leven, elk jaar in de maand Moeloed bezocht worden om te gaan „moedja" bij 't heilige graf, dat daar ter plaatse te vinden is.

De aloen-aloen van „sewoe tjengkal" enz. is vlak en in aanmerking genomen, het zeer geaccidenteerd terrein in de omgeving, zeer gunstig gelegen.

Een nader onderzoek door den Oudheidkundigen Dienst in te stellen zal wellicht tot meerdere verrassingen kunnen leiden.

Voorts zal de vestiging in 't bovenstroomgebied van de Tjihea (uit de Babad Tjihea) door deskundigen nader kunnen worden onderzocht.

---

1) Het bestaan van de aarden wallen, die van een kraton of sterkte afkomstig zouden kunnen zijn, is niet zonder belang. Aan het pantoenverhaal zal alleen eenige waarde mogen worden toegekend voor zoover het in andere historische bronnen bevestiging vindt. Verg. nog wat in de Pararaton over Djaka Soesoeroeh als eersten vorst van Madjapahit uit de babad wordt medegedeeld (Nieuwe uitgave pag. 203, 221 en 223).
Red.

UIT DE JAVAANSCHE CULTUURBEWEGING.

EEN DANSDEMONSTRATIE

Djokja's afdeeling van het Java-Instituut heeft immer op het gebied van kunst haar beste beentje voorgezet. Terwijl kort geleden een dalang den leden der afdeeling heeft verrast met een verkorte lakon (tooneel), is de adellijke Commissaris Prins Soerjodiningrat intusschen op het lumineuse idee gekomen, om de vorderingen van de dansvereeniging KRIDO-BEKSO-WIROMO te demonstreeren. Natuurlijk viel dit voorstel bij het bestuur in goede aarde, en zoo hebben wij Zaterdagavond den 17 d e n Juni 1922 een avond mogen beleven, waarin de perfectie van de leer methode der genoemde organisatie aan duizenden belanghebbenden en belangstellenden werd aangetoond. De d e m o n s t r a t i e i s t e n v o l l e g e s l a a g d.

Als een loopend vuurtje ging het bericht tot ver buiten Djokja rond, dat op den bewusten avond de poetridans zou worden vertoond door adellijke poetri's die middelbare scholen hebben bezocht en nog bezoeken en Europeesche meisjes. Het was dus geen wonder, dat kunstminnenden tot van Modjokerto en Poerwokerto toe speciaal naar Djokja waren overgekomen, enkel en alleen om getuige te zijn van den Bedojo en Srimpidans. „Het moet een bijzonder evenement zijn", hebben deze van veraf komende gasten ons toegefluisterd. En 't is ook een evenement geworden!

En het Djokjasche volk zelf? Dat stroomde het erf van R. Toemenggoeng Djojodipoero reeds van 7 uur af binnen en nam beslag, niet alleen van het ruime erf, maar zelfs van de boomen en heesters, die op het erf staan. Geweldig was de belangstelling. Ongeevenaard is de indruk, die op deze massa werd teweeggebracht.

Het lag voor de hand, dat de Voorzitter, de heer van Mook, met enthousiasme de bijeenkomst opende met een woord van welkom aan de gasten en in het bijzonder aan R. A. Pakoe Alam, die altijd haar belangstelling toonde in de kunst in het bijzonder en in de Javaansche cultuur in het algemeen, en die deze demonstratie met hare aanwezigheid vereerde.

„Deze bijeenkomst heeft ten doel", zoo zeide hij, „niet zoo zeer, om eene wajangvoorstelling te geven, als wel om de werking en wijze van uitvoering van het leerplan der dansvereeniging Krido-Bekso-Wiromo te demonstreeren. Hij vertelde daarbij het volgende:

1. Krido -Bekso-Wiromo is opgericht in het jaar 1918, en heeft ten doel de beoefening van Inlandsche dans (djogèd) en muziek (gamelan), en het aankweeken van de liefde daarvoor bij de ingezetenen van Java.

2. Om het doel te kunnen bereiken, heeft K. B. W. een dans- en muziekschool opgericht.

3. De dansschool heeft momenteel 19 dansmeesters en 2 dansmeesteressen met 60 leerlingen, waaronder 6 Europeesche en 9 Inlandsche meisjes.

4. Die school bestaat uit 3 klassen, ingedeeld in 7 vakafdeelingen n.l.: een vrouwendans, een fijne mannendans en 5 categorieën van „sterke" mannendansen.

5. De leerlingen krijgen de lessen niet alleen practisch, zooals vroeger het geval is geweest, maar ook in theorie. En iedere leerling zal later — wanneer steun van andere lichamen kan worden verkregen — een leerboek met de noodige teekeningen kunnen ontvangen.

6. De muziekschool, hoewel ze reeds eenige muziekmeesters en leerlingen telt, kan momenteel nog niet zoo goed functionneeren als de dansschool, aangezien de methode nog voor wijziging vatbaar is. Desniettegenstaande kan K. B. W. mededeelen, dat door deze reeds iets practisch en moderns is uitgevonden; de noten n.l. voor verschillende gamelan-instrumenten zijn nu alle in teekening gebracht. Hiermede wordt de leerling in staat gesteld, alle gamelaninstrumenten te leeren bespelen zonder leermeester.

De theoretische en practische leermethoden in de danskunst zullen straks worden gedemonstreerd door dansmeesters van de kraton, die als dansspecialiteiten hun naam reeds hebben gevestigd.

De volgorde van de demonstratie zal zijn:

1. Drie jongens, leerlingen der eerste klasse, die nog nooit een dans hebben geleerd, met 3 dansmeesters. De les wordt eerst in theorie gegeven en daarna in practijk gebracht (zonder gamelan).
2. Twee jongens, leerlingen der tweede klasse, met 2 dansmeesters. De practische uitvoering der methode wordt vertoond met muziek, terwijl de leerling reeds een „sampoer" in de hand neemt.
3. Een jongen, leerling der derde klasse, met 1 dansmeester. De wenken en aanwijzingen bestaan hier slechts in aanrakingen van het lichaamsdeel, dat nog niet de gewenschte houding heeft.
4. Eerst zouden 4 Europeesche meisjes aan de demonstratie hebben deelgenomen, maar 2 van haar zijn verhinderd en vervangen door 2 Inlandsche meisjes. Ze dansen 1/10 gedeelte van „Srimpi-Ronggodjamoer" van de Kraton, uit het verhaal van het gevecht tusschen Srikandi en Larasati. (De Europ. meisjes hebben pas 3 maanden les gehad en de Inl. gedurende een maand).
5. Negen Inlandsche meisjes dansen 1/8 gedeelte van de Bedojo van de Kraton, genaamd „Bedojo-Bedah-Bali" uit het verhaal van het gevecht tusschen het leger van den vorst van Djenggolo en dat van Bali.
   (Deze meisjes hebben pas een maand les gehad).
6. De spelers van de wajang-orang-voorstelling zijn leerlingen van Krido-Bekso-Wiromo, die de dansschool hebben doorloopen.
   (Deze wajangvoorstelling duurt 2½ uur).

Deze demonstratie zou eigenlijk worden gehouden vóór het vertrek van Mevr. Resink, bij wijze van appreciatie voor haar groote belangstelling en daadwerkelijken en financieelen steun aan Krido-Bekso-Wiromo, maar wegens te kort aan tijd voor de voorbereiding gedurende de Poeasa was men genoodzaakt die uit te stellen.

Op het sein, drie bendé-slagen, traden drie dansmeesters met hunne leerlingen, die de Mulo, de Technische- en de Kweekschool bezoeken, naar voren en namen plaats op de voor hen gereed gezette stoelen, die twee aan twee op drie verschillende plaatsen werden neergezet. Terwijl de twee uitersten, na de toelichting van elk punt van het leerprogram, hun verklaring demonstreerden en de leerlingen onmiddellijk de houding of slag moesten uitvoeren, zette de middelste goeroe eerst duidelijk uiteen: de verschillende opeenvolgende lichaamsbewegingen en houdingen, om daarna pas zijn leerling het door hem gegeven voorbeeld te laten navolgen. Deze methode was wel wat omslachting, maar de leerling werd daardoor geprikkeld, om het verband van punt 1 met de daaropvolgende punten goed waar te nemen, zoodat hij bij de proef elke houding heel gemakkelijk kan nadoen.

In het kort zijn de verschillende punten:

1. de houding van het lichaam, rechtop met de beenen en voeten dicht aaneen;

2. dezelfde houding met wijd uitelkander geplaatste beenen met de voeten naar buiten gericht;

3. voor- en achterwaarts marcheeren met gelijke passen;

4. buigen van een knie, terwijl de beenen in dezelfde houding worden gehouden als bij 2;

5. idem van de twee knieën en eindelijk

6. het opbeuren van de beenen.

Zoodra de leerling de 6 voorgeschreven lichaamshoudingen met gemak en smaak kan uitvoeren, wordt gepauzeerd en hem als eerste eisch meegedeeld, dat hij steeds een rechtop gerichte houding heeft in acht te nemen.

Het rechterbeen wordt naar voren gebracht, als de linkerhand zich voorwaarts beweegt. Elk slag moet altijd gepaard gaan met een zacht bukken, wat aan de beweging een zekere kracht verleent.

Dan volgt het eigenlijke tandakken. Eerst het zitten, daarna de handkus, dan de halfzittende houding (djengkeng) met de sembah, vervolgens de rechte stand met de hand op zij en daarna pas de opmarsch.

Na dezen leergang komen de oefeningen in de beweging van het hoofd, dat voorover gebogen, omgewend en gedraaid kan worden. Het schudden met het hoofd (padjak goeloe, dat geen ontkenning doch e r k e n n i n g insluit), is de moeilijkste manoeuvre.

Hierna moet men leeren de armen, handen en vingers soepel te buigen, te strekken en in trilling te brengen.

Nu zijn de oefeningen van beenen, knie, kuit, voeten en teenen aan de orde. Het gestrekt houden, ombuigen, draaien, oplichten, op de teenen zich voort bewegen, opbeuren en neerzetten zijn allesbehalve gemakkelijke bewegingen. Dan, als slot, het terugtrekken van een been, dat in een bepaalde houding is gebracht, eveneens een van de moeilijkste oefeningen.

Eerst na de volmaakte beheersching van hoofd, hals, romp en ledematen mag een begin gemaakt worden met den dans op de tonen van de gamelan, terwijl het gebruik van de s a m p o e r is geoorloofd, teneinde aan het handengemanoeuvreer meer gratie en stijl te verleenen.

Het laatste werd toen vertoond door twee leerlingen van de tweede klasse, die in 6 maanden tijd de eerste klasse hebben kunnen doorloopen.

De dansmeester van de derde klasse was de directeur zelf, Prins Tedjokoesoemo, die door zijn mooie dans, scherpe opmerkingsgave en wijze van verbeteren der bijna onmerkbare fouten der derde klassers de oefening zoo succesvol heeft gemaakt.

Met genoegen heb ik dezen edelen dansmeester met zijn superieur lichaamsbeweeg gadegeslagen, terwijl de A. M. S.ers en Muloneezen met ernst elk voorbeeld onberispelijk trachtten na te doen.

Na de demonstratie der meest begaafde leerlingen, werd drie keer op de bendé geslagen en toen kwamen van achter twee kort gejurkte blanke meisjes aangehuppeld, terwijl kort daarop twee Javaansche meisjes kalm volgden.

„Zouden deze jonge meisjes het er wel zonder hindernissen kunnen afbrengen?" dacht ik bij me zelf. Mijn verwachting is verre overtroffen. Niet alleen voerden zij de hoofd-, lichaams- en beenbewegingen goed uit, maar een zekere gratie kan zelfs aan den dans, ook van de Europeesche meisjes, niet worden ontzegd.

Mijn vrees voor mislukking bleek ongegrond. Met een gratie, eene prinses waardig, draaiden zij haar hals in een halfcirkel om, soepel, afgerond zonder een enkele hoekige beweging. De dansmeesteres heeft satisfactie van haar moeitevol werk om stijfheid om te tooveren in gracieuse lenigheid.

Na den serimpi-dans van de kleineren, de bedojo demonstratie door negen grootere adellijke jonkvrouwen, die de H. B. S. en M.U.L.O. bezoeken. In hare uniforme kleederkracht van blauwe kabaja met de witte kawoeng, waarvan als 't ware los neerhangt de sèrèdan, lijken deze verschijningen inderdaad meer een droom dan werkelijkheid.

Moeilijk zal het geweest zijn om deze ontwikkelde meisjes uit de hoogste klasse

der middelbare scholen te overtuigen van de moreele kracht, die uit gaat van de beoefening in het openbaar van onze edele danskunst door vrouwen. Maar groot is de voldoening geweest toen deze van nature schuchtere, ingetogen meisjes, zich bewust van den invloed van den dans op de ontwikkeling van het volk, den moed hadden om daarover heen te stappen en om de „djatmika- eigenschappen" op te geven tegen weldoordacht uitgevoerde mystische lichaamsbeweging voor een groot publiek, en alzoo de superioriteit van onze cultuur te helpen demonstreeren. Java zal deze dapperen zeker niet vergeten!!!

Dan komt de wajang wong voorstelling naar het verhaal „Babad Alas Martani" of „de stichting van het rijk Amarta", waarin alle soorten van dans worden weergegeven in overeenstemming met den lichaamsbouw der helden die een rol hebben te vervullen in het voorgestelde verhaal.

Twee momenten zullen daarbij den aandachtigen toeschouwer getroffen hebben: 1. de gending dempel, die den krijgsdans èndjèr begeleidt, omdat gamelan- rythme en dansvorm aan een „vermannelijking" van den Bedajadans doen denken; 2. de inleiding tot het gevecht van Widjasena en zijn vijand, welke wordt ingezet door een nieuwe vinding op het gebied van Javaansche toonkunst, welke a. h. w. een nieuwe strijdwijze voor oogen toovert. Hulde aan den uitvinder van deze gending!

Klokslag een uur 's nachts stierven de gamelanslagen weg, die de kebo-giro lieten hooren, als om de gasten een behouden thuiskomst toe te wenschen.

Wij hopen, dat ieder zoo voldaan huiswaarts is getogen als een der Semarangsche gasten, die opmerkte, dat deze wajang-wong voorstelling alleen reeds de reis van Semarang naar Djokja waard was.

Voor mij openen zich wijdere perspectieven.

Na dit welgeslaagd begin zal het den Directeur van Krido-Bekso-Wiromo zeker niet moeilijk vallen, om een fragment uit de lakon Swarga Bandang te doen opvoeren, waar de voorwerkster van de Bedojo-groep met haar broer de rol kan vervullen van Srikandi, op zoek naar Djanoko, en van Gatoetkotjo, die als gongslager de „Taboeh Gong" zoo handig en raak zal weten te doen neer dalen op der Korawa's hoofden.

Wie weet, wat voor verrassing de maand Besar ons nog kan geven?

Ik voor mij zal mij steeds trouw houden aan mijn devies: Hoop doet Leven!

SOETOPO.

Bintaran, 22 Juni 1922.

DE ACHTERUITGANG VAN DE BATIKKUNST.

Wie belang stelt in Javaansche kunstnijverheid, inzonderheid in het batikken, en wie de ontwikkeling dezer nijverheid gedurende de laatste tien of twaalf jaren heeft gevolgd, zal het waarschijnlijk met me eens zijn, dat de batikkerij, als kunstnijverheid beschouwd, verschrikkelijk is achteruitgegaan. Wie gedurende deze jaren altijd op Java heeft vertoefd, zal, ten gevolge van een waarschijnlijk geleide ijken overgang, dezen achteruitgang misschien niet zoo beseffen als ik, die al deze jaren van Java weg ben geweest en nu opeens het verschil zie tusschen toen en thans.

Het zal moeilijk zijn, dit verschil alleen op het papier nauwkeurig uiteen te zetten. Het is, als in al zulke dingen enkel een kwestie van gevoel en smaak.

Laat ons beginnen met het hoofdpunt: de batikkerij is tegenwoordig meestal veranderd van kunstnijverheid in industrie; de zelfstandig werkende ambachtsman is vervangen door den ondernemer en den koeli.

Hoe is dat gekomen?

Wie al deze jaren op Java heeft vertoefd, zal deze kwestie beter kunnen beantwoorden dan ik. Ik veronderstel, dat wij in den oorlog en zijn gevolgen ook hier de oorzaak moeten zoeken; al zij het, dat slechts de daardoor geschapen

toestanden binnen enkele jaren hebben volbracht wat al lang in de lucht heeft gehangen. In de geheele wereld is het noodlot der nijverheid geweest, te worden verdrongen door de industrie, en het was niet te verwachten, dat Java een uitzondering op dezen regel zou vormen. Liefhebbers van de batikkunst hadden alleen gewenscht, dat dit noodlot aan deze nijverheid nog lang zou zijn bespaard gebleven.

De reusachtige rijzing der prijzen van alles, wat de batikkerij noodig heeft, heeft het reeds spoedig voor den man, die al vroeger meestal meer of minder afhankelijk was van geldgevers, onmogelijk gemaakt, de zelfstandigheid van zijn bedrijf te handhaven. Of hij moest zijn bedrijf staken en als koeli in een van de groote batikkerijen werken, of, als het bedrijf bleef bestaan, werd het opgenomen als klein gedeelte van een groot-bedrijf, en ook zoo mocht de ambachtsman niet meer doen wat hij wilde; hij moest het werk verrichten dat hem werd opgedragen door zijn werk- en geld-gever. Koeli werd hij dus ook, al was het op een verzachte manier.

Het batikken was een volkskunst. De ambachtslieden waren trotsch op hun werk; zij stelden er belang in. Zoo iets is van een koeli niet te vergen. Hij wordt niet meer betaald voor de kunst, maar enkel voor het werk; hoe meer werk hij verricht, hoe meer loon hij krijgt.

Wie zijn de werkgevers? Meestal Chineezen en Arabieren; de groote Javaansche bedrijven, die nog in Jogja en Solo te vinden zijn, zijn gedwongen, de methoden der vreemde Oosterlingen te volgen, willen zij niet in den strijd om het bestaan het onderspit delven. Wat deze ,,verindustrialiseering'' van de batiknijverheid ten gevolge heeft gehad, is een achteruitgang in:

1) het materiaal,
2) de bewerking,
3) de kunst.

De industrie moet goedkoop leveren. In het bizonder een industrie, die aan de behoefte moet voldoen van eene bevolking die zoo arm is als de Javaansche en die ten gevolge van den oorlog en de rijzing der prijzen nog armer was geworden. Dat de industrie in dit geval in zeker opzicht aan een economischen eisch voldeed, moet hier buiten beschouwing blijven. Het feit blijft bestaan, dat ook voor betere batiks dikwijls het goedkoopste witte goed wordt genomen, vooral inferieur Japansch fabrikaat.

Dat het batikwerk op inferieur katoen er lang niet zoo mooi uitziet, is zeker, en vooral bij doorvallend licht bekeken is nu, dikwijls ook bij betere batiks, niets meer te zien van het prachtig effect dat in den goeden ouden tijd de vergelijking van een mooien batik met de voortbrengselen van de oude glasschilderkunst deed opkomen. Ik heb batiks gehad, die tegen de zon gezien op een geschilderd kerkvenster geleken. Maar er zijn nog andere gevolgen van het gebruik van het goedkoop wit goed. Een batik op Japansch katoen is in veel korter tijd versleten dan een batik op Hollandsch of Engelsch wit goed. De fabrikant, die Japansche katoentjes verbruikt, kan dus wel goedkoop leveren, maar zijn fabrikaat is niet duurzaam, en is dus voor den verbruiker duurder dan betere waar. Iets, wat echter het gros van de Inlandsche bevolking nooit begrijpt.

Wat nu de bewerking aangaat, zoo ligt het voor de hand dat de oude, langdurige methodes voor het industrie-bedrijf niet meer te gebruiken waren. Het ,,tjappen'' (bedrukken met een stempel) dat zooveel vlugger gaat dan het ,,toelissen'' (de oude methode van teekenen met de hand) was reeds lang bekend op Java, en heeft natuurlijk door de industrialiseering van de batikkerij de overhand genomen. Tegenwoordig wordt overal ,,getjapt''; er zal haast geen plaats met een groot batikbedrijf meer te vinden zijn, waar niet de ,,tjap'' de opperheerschappij voert, en waar de massa-produktie de plaats heeft ingenomen van de individueele kunst. De tjap-methode is dusdanig volmaakt geworden, dat er reeds eene zeer bepaalde kennis noodig is, om met zekerheid

te kunnen zeggen, of een batik „tjap" of „toelis" tangan is.

De langdurige bewerking van het witte goed, die het eigenlijk batikken voorafgaat, en die vroeger een der gewichtigste deelen uitmaakte van de batikmethode, is in een tjapbedrijf natuurlijk of tot een minimum beperkt, of in het geheel vervallen. In Solo wordt b.v. ook in de groote tjapperijen het witte goed nog geolied; in Ambarawa wordt het, zoo als het uit de baal komt, getjapt, gaat de indigo-kuip in en is dus binnen 24 uur gereed voor den verkoop, terwijl Solo ten minste 8 dagen of langer noodig heeft. Solo zal dientengevolge in den strijd om het bestaan spoedig het onderspit delven; de Javaansche verver van Solo zal of moeten bezwijken voor den pienteren Chinees van Ambarawa, of zal diens moderne methoden moeten volgen. Wie zien wil, hoe de batikkunst wordt vermoord, moet een bezoek brengen aan Ambarawa; liefhebbers van „vooruitgang" zullen verrukt zijn over wat ze daar zien, maar liefhebbers van het batikken als volkskunst en kunstnijverheid zullen met hartzeer dit drukbedrijf gadeslaan. Want voor liefhebbers is een oliedruk een slecht surrogaat voor een schilderij.

Het ergste echter is, dat de batikkunst als zoodanig meer en meer zal verdwijnen. Ik bedoel met kunst niet de ambachtsmethode als geheel, maar het kunstgevoel dat aan het Javaansche volk eigen was en zich uitte in teekening en samenstelling van kleuren.

Zooals in Europa schilderscholen hebben bestaan die in hunne voortbrengselen duidelijke kenteekenen droegen, waaraan een kenner op het eerste gezicht kan zien, van waar de schilderij afkomstig was, zoo was het vroeger ook met de batikkunst op Java: Solo, Jogja, Pekalongan, om maar enkele van de voornaamste batik-centra te noemen, hadden ieder hun eigen „richting" wat betreft patronen, kleuren, en ook de Europeaan, die enkele jaren op Java had vertoefd en een open oog had voor en een weinig belang stelde in Inlandsche kunstnijverheid kon spoedig leeren, met eenige zekerheid b.v. een Solo-batik van een Jogjabatik te onderscheiden.

Weliswaar was de conservatieve Javaansche ambachtsman gebonden aan zekere patronen en kleursamenstellingen die altijd de eene generatie van de andere had overgenomen, maar binnen den beperkten kring was er nog wel speelruimte om aan zijn eigen kunst, zijn eigen fantasie uiting te kunnen geven. Gezonde concurrentie en het schoonheidsgevoel, dat aan het Javaansche volk inhaerent was, zorgde er voor, ook den kunstenaar in den ambachtsman aan te sporen.

Tegenwoordig loopt de batikkunst gevaar „heimatslos" te worden, d.w.z. dat het vervaardigen van batiks niet meer beperkt blijft tot de plaatsen waar zij eigenlijk tehuis behoorden. De Arabier of Chinees, eigenaar van een batikkerij die ziet, dat de eene of andere soort batik bizonder gewild is, begint direct ook deze batik te fabriceeren. Hij laat uit de streek, waar de gewilde batiks vandaan komen, een of meer toekangs halen, die zijn eigen werkvolk moeten onderwijzen. Op het oogenblik zijn de bovenbedoelde groote „richtingen" nog duidelijk kenbaar, maar Solo-batiks b.v. worden tegenwoordig reeds in verschillende plaatsen vervaardigd, zooals in Ambarawa, Kaliwoengoe en zelfs Pekalongan en Tegal. Eene hybridiseering van verschillende richtingen van patronen en kleur-samenstellingen is reeds begonnen.

Erger is echter de invloed, dien de vreemde werkgevers op de patronen uitoefenen. Arabier en Chinees vragen er niet om, of de patronen hunner batiks nog oorspronkelijk Javaansch zijn of niet. De europeesche invloed, die in de Pekalongan-batiks de opperheerschappij heeft, en de Chineesche motieven, die b.v. in Lasem zeer duidelijk zijn, worden door hen natuurlijk nog verder uitgebreid. Het laatste en afschuwelijkste op dit gebied, dat ik enkele dagen geleden in Pekalongan heb gezien, was een sarong met een beeld van Roodkapje. En deze smakeloosheid, die zeer gewild blijkt, werd in massa besteld

door Chineezen en Arabieren en zal binnen korten tijd in duizenden exemplaren over geheel N. I. verspreid zijn.

Een andere tak van de batikkerij te Pekalongan is tegenwoordig het namaken in ,,tjap'' van Madras-sarongs, de zoogen. kain pelekat, en van Europeesche geweven sarongs.

In Ambarawa, waar de Chineezen (in het bizonder de Chineesche dames) grooten invloed uitoefenen op de patronen der batiks, die in hunne fabrieken worden vervaardigd, ontmoet men dikwijls patronen, die aan Europeesche gedrukte katoentjes zijn ontleend, en een monsterboekje met eenige honderden monsters van Europeesche behangsel zal er zeker de smakeloosheid doen orgiën vieren.

Ik heb er patronen ontmoet, die aan vloertegels waren ontleend, en op een tjap maakte het R. K. stralenkruis een gedeelte der teekening uit.

In Solo verdwijnen de oude Javaansche patronen ook meer en meer, ofschoon daar de Javaansche invloed nog betrekkelijk de overhand heeft. De fabricatie van de prachtige , echt-Javaansche oude Solo-batiks met hun mooie, goudgele soga-kleur is tegenwoordig uitsluitend in Chineesche handen en ook daarin is de Chineesche invloed reeds te herkennen.

Gevaarlijk is ook het ,,overnemen'' van patronen, dat door de eigenaars van batik-fabrieken in het groot wordt bedreven. Zij komen dikwijls naar de verschillende batik-centra, zooals Solo, Jogja, Banjoemas, Tasikmalaja enz., en indien zij er een batik met een nieuw en mooi patroon zien, wordt er dadelijk een aangekocht, een ,,tjap'' van het patroon wordt vervaardigd, en in duizenden van goedkoope kains gaat het de wereld in, terwijl de Javaansche kunstenaar de toespijs bij zijn rijst niet eens verdient. En heel spoedig zal b.v. een Chinees dit nieuwe patroon nog ,,verbeteren'' met ingredienten zijner eigen fantasie, die een mengelmoes is van alles wat niet mooi is.

Ik zou nog meer voorbeelden kunnen aanhalen, maar de reeds genoemde zullen voldoende zijn om aan te toonen, dat de batikkunst tegenwoordig symptomen vertoont van achteruitgang, die haar reden van bestaan als kunst ernstig bedreigen.

Hoe kan zij gered worden? Nog heeft het Javaansche volk de waardeering voor de schoonheid zijner oorspronkelijke kunst; niet alleen de beschaafde Javaan, maar ook de gewone werkman en de orang tani houdt nog vast aan de kleuren en patronen, zooals zijn voorouders ze hebben gedragen. Ik ben er van overtuigd, dat ook een koeli op het land die de keuze heeft tusschen een kain met een oud Javaansch patroon en een ander met een verbasterd mengelmoes, aan het eerste de voorkeur zal geven, indien prijs en uitvoering overeenkomen. De moderne jeugd in de groote steden, de modegekken onder de Javanen, zorgen er echter voor, dat de smakeloosheid ook in betere kains hoogtij kan vieren. Er moet voor gezorgd worden, dat ook de koeli een goedkoope kain met echt Javaansche patronen kan koopen, en dat de modegekken een uitzondering blijven.

De redding der batikkunst moet uit het Javaansche volk komen, maar wel is het noodig er voor te zorgen, dat het schoonheidsgevoel, hetwelk dreigt in te slapen, wakker gehouden wordt, en dat de Javaan, waar noodig, er op gewezen wordt, de kunst van zijn volk te waardeeren en vreemde invloeden terug te wijzen.

(Locomotief 10 April 1922).

Inlandsche Nijverheid en het ,,Make Money''-systeem.

Er wordt in de bladen, vooral die in Midden Java, wel eens meer geklaagd over de materialiseering van de kunstnijverheid der inlandsche bevolking, waardoor dan de kunst in het gedrang komt en plaats maakt voor prutswerk om zoo gauw mogelijk geld ervoor te maken.

Zoo kwamen wij in de L o c. een artikel tegen over het langzamerhand verdwijnen van de hand-batikkunst en het meer en meer toenemen van het tjap-batikken van sarongs. Ook wordt er geklaagd over de verdwijning van de echt Javaansche batik-motieven, waarvoor in de plaats komen Westersche motieven, o.a. bloemruikers, roodkapjes, speelkaarten, etc. etc. In een woord, het m a k e m o n e y-systeem heeft een revolutie teweeg gebracht in de specifiek Javaansche kunstnijverheid.

Om zoo gauw mogelijk de arbeid productief te maken is men er toe overgegaan de methode toe te passen, welke het meest daaraan voldoet.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat men tegenwoordig meer tjap-sarongs op de markt aantreft dan met de hand gebatikte, en meer westersche motieven dan specifiek Javaansche, zooals men ze kan aantreffen in het standaard werk van Jasper en Pirngadi.

Dit geval van verwaarloozing van de kunst in de inlandsche nijverheid, treft men in alle onderdeelen aan. Er is geen, oorspronkelijke huisnijverheid, waar niet in den loop der tijden het m a k e m o n e y systeem wordt toegepast.

Zoo b.v. in het midden Bantamsche in het district Tjimanoek, waar men vroeger de welbekende „p o l è n g s" — geweven sarong — kon krijgen, welke in duurzaamheid hun weerga niet vonden. Wie wel eens de kampongs in de binnenlanden bezoekt, niet alleen in Bantam, maar ook in de andere Soendalanden, wordt dikwijls verrast door het geluid van de inlandsche weefstoel.

Deze nu begint alras te verdwijnen omdat het materialisme ook de inlandsche vrouw heeft aangetast.

Ook zij vindt nu, dat een arbeid van dagen niet betaald kan worden door een product van slechts eenige guldens waarde. Door de goedkoopte van de sarongs verkiest zij liever eenige guldens meer uit te geven aan een kleedingstuk, dat zij kant en klaar aan kan trekken dan eenige dagen te tobben over een p o l è n g, waaraan zij tijd moet besteden, welke beter gebruikt kan worden aan meer productieven arbeid.

In Tjimanoek (Bantam) worden thans demonstraties gehouden met een soort weeftoestel, waarmee de lieden vijfmaal zooveel p o l è n g s kunnen vervaardigen dan vroeger met de hand, terwijl een ambtenaar van het Landbouwdepartement, speciaal belast met het toezicht op de demonstraties, er ook nog een markt zoekt voor het daarvoor benoodigde garen.

Van inlandsche zijde vernemen wij, dat de aldus vervaardigde p o l è n g niet erg duurzaam van aard zijn, terwijl het garen „v a n h e t g o u v e r n e m e n t" nog een langdurige bewerking behoeft, om het „g a a r" te maken.

Ziehier dus weer een achteruitgang van het „kunst"-product.

Een frappant geval van het roef-roef klaarmaken voor de markt, ondervonden wij zelf kort geleden bij eene bestelling van Balineesch houtsnijwerk. Wij vroegen ons toe te zenden een „W i s h n o e o p G a r o e d a". De prijs was ongelimiteerd, indien wij slechts een kunstproduct, een product van echt Balineeschen kunstzin, konden krijgen.

Een paar weken daarna werden wij verrast met de aankomst der bestelling. Zeker, het houtsnijwerk dat wij ontvingen, is nog „kunstig", maar de sporen van het „m a k e-m o n e y s y s t e e m en het willen voldoen aan zg. „westersche kleurenpracht" brachten ons niets dan teleurstelling.

Verbeeldt u eens, de Garoeda met een dodot in rood, wit en blauw!

De piek van Wishnoe eveneens in die kleuren, alleen afgewisseld met goud tusschen de hoofdkleuren. Het ergste is nog, dat de man op het voetstuk met witte verf de volgende woorden er bij kladde: „I n i W i s h n o e n o e n g g a n g G a r o e d a". Bij nadere informatie vernamen wij, dat het stuk gemaakt werd in precies tien dagen, terwijl er vroeger maanden aan werd gewerkt.

Een troost hadden wij echter, dat degene wien wij het stuk als souvenir schonken, als herinnering aan Indië, er over verrukt was en later in Engeland dwepen gaat met den kunstzin van den „Balinese".

Wij zijn van meening, en daarin zullen wij zeker tegenstanders ontmoeten, dat de inlandsche nijverheid, voornamelijk de batik- en weefkunst, de koperslagerij, de houtsnijkunst, geen make money systeem noodig heeft, omdat de producten toch geen plaats op de wereldmarkt kunnen vinden. De sarongs en polèngs en koper- en houtsnijwerken zijn voor buitenlanders toch niets anders dan luxe artikelen, geen gebruiks-artikelen. Wel heeft de hoedenmakerij van Tanggeran eenige vermaardheid gekregen maar dit is dan ook de eenige inlandsche nijverheid welke in het buitenland een ruim afzetgebied vindt.

Wij zouden daarom de mechanische werkmethode toegepast willen zien in de katoennijverheid, waar hier op Java nog veel te weinig belangstelling voor bestaat.

Het is nog niet algemeen bekend, dat bijv. in het Zuid Bantamsche, in het district Malingping, door de bevolking met primitieve toestellen zeer bruikbare handdoeken worden vervaardigd, van elke dikte en afmeting, en welke heusch niet onder behoeven te doen voor import artikelen. Ook vervaardigt de bevolking daar de zg. soetraganas voor kleedingstukken. Een jas soetraganas kan men best dragen.

In het kort, voor algemeene gebruiks-artikelen wenschen ook wij een mechanisch productiesysteem, maar niet voor artikelen, welke alleen voor den inlander onontbeerlijk zijn of welke alleen voor den inlander als kunstvoorwerpen op de markt worden gebracht. K

(Java Bode 15 Juni 1922).

⁂

Het bovenstaande zou nog met verscheidene voorbeelden kunnen worden toegelicht. In aansluiting daaraan wijzen wij op de bekende tafel- en andere kleedjes, welke voor Europeesche lief hebbers (!) van batikwerk en inzonderheid voor touristen worden vervaardigd. Men is getroffen door de mooie kleurencombinatie van de Javaansche doeken en wil nu ook wel zoo iets op de tafel, op het buffet of „achter de piano" hebben. Maar als „bewijs van echtheid" moeten er wajangfiguren op: een simpele hoofddoek, slendang of kain is wel wat al te eenvoudig. De Javaan ziet hierin een middel om geld te verdienen en hij zal „aan de behoefte voldoen" Het resultaat? De uitvoering laat gewoonlijk heel wat te wenschen over, de compositie met de doelloos over de lap heen en weer springende wajangpoppen is afschuwelijk en de uitbeelding van deze poppen is van dien aard, dat de Javaan — die toch anders wel op de hoogte is van de geliefde wajang-figuren! — moeite heeft om de personen te herkennen en in een lach schiet als men hem vraagt, of dit monster nu werkelijk Baladewa of Djanaka of Wrekodara is. Op de Baraboedoer maakt men het nog mooier: daar wordt „de plaatselijke kunst" in eere gehouden en men legt den bezoekers doeken voor met boeda-figuren met verdraaide armen, acrobatisch gevouwen beenen, stompjes van neuzen enz., in het kort: afbeeldingen, die men — als het Westersche personen betrof — het aankijken niet waard zou vinden, maar die men slikt als „Javaansche kunst"! En deze specima van „Javaansche kunst" gaan straks naar Europa en Amerika waar men zal constateeren, dat alle berichten over hoogstaande kunstuitingen op Java toch maar schromelijk overdreven zijn en dat die veel geroemde Javaansche kunst feitelijk niet veel hooger staat dan de primitieve artisticiteit van Papoea's op den laagsten trap van ontwikkeling.

Niet alleen het batikwerk wordt door deze knoei- en knutselpractijken omlaag gehaald. Ook het koperwerk wordt toegetakeld met „wajang-gedrochten", en bloem-guirlandes, welke wellicht in

een eerepoort van een boerendorp heel aardig zouden staan, maar welke toch eigenlijk de eer te na moesten komen van den Javaanschen kunstenaar, die in zijn oude bokor-versieringen getoond heeft, heel wat ander en beter werk te kunnen leveren.

In verband met het bovenstaande kan worden opgemerkt, dat er door het Java-Instituut pogingen zullen worden gedaan, om den Javaanschen smaak in het batikwerk in nationale richting te houden. Middelen hiertoe zijn o.m. het verkrijgbaar stellen van goede — oude of nieuw-ontworpen — teekeningen en het houden van tentoonstellingen. Er wordt daarbij een beroep gedaan op de medewerking van Javaansche zijde, bijv. op die van de onderwijzers, die bij het teekenonderwijs veel kunnen bijdragen om den smaak van hun leerlingen te vormen. Een stel batik-voorbeelden (oorspronkelijk Javaansche patronen en motieven) is bij het Depot van leermiddelen verkrijgbaar. Deze verzameling zal zoo veel mogelijk worden uitgebreid.

Maar bovenal: Iedere Javaan (Soendanees, Madoerees) eische voor hoofddoek, slendang, kemben, tapih, bebed, saroeng onvervalschte Inlandsche patronen!

J. K.

SOBO-KARTI.

In voldoening aan het bepaalde in artikel 10 van het Huishoudelijk Reglement heeft het Bestuur het genoegen hieronder te laten volgen het verslag der Vereeniging Sobo-Karti over het jaar 1921.

Algemeene beschouwingen

Gedurende het verslagjaar verkeerde de vereeniging in een toestand die, gelijk die in het jaar 1920, over het algemeen vrij gunstig is te noemen.

Daar de vereeniging nog niet de beschikking heeft over voldoende middelen waarmede zij in staat zou zijn om het door haar beoogde doel op meer veelzijdige wijze na te streven, kwamen haar werkzaamheden gedurende het verslagjaar in het algemeen met die in 1920 overeen: zij bestonden dus wederom bijna geheel in het organiseeren van openbare uitvoeringen van Javaansche tooneel- en danskunst en wel meest van wajang-wong. Toch mogen eenige opmerkelijke verschillen gekonstateerd worden: het aantal voorstellingen was belangrijk grooter; bovenal echter werd hunne kwaliteit, ook naar het oordeel van buitenstanders, zeer bepaald beter; om deze kwaliteit nog verder te verhoogen werd de wenschelijkheid ingezien een danscursus voor de spelers te openen, die in het verslagjaar jaar werd voorbereid, en waarvan thans meegedeeld kan worden, dat zij veelsucces belooft.

Waar de groote meerderheid der voorstellingen geheel door de dilettanten spelers gedragen werd, die zich daartoe belangrijke opofferingen aan tijd en moeite moesten getroosten, is een bijzonder woord van dank aan deze spelers, meerendeels leden onzer vereeniging, hier op zijn plaats. Bovendien mag opgemerkt worden, dat deze actieve medewerking een gelukkig bewijs is voor een intensieve belangstelling in dezen vorm der klassieke Javaansche kunst; het is trouwens bepaald, onmiskenbaar dat de werkzaamheden van Sobo-Karti die belangstelling in Semarang bepaald veel levendiger gemaakt heeft, in het bijzonder in de kringen der Javaansche intellectueelen, en niet het minst bij de jongeren. De voortdurende stijging van het ledental is hiervan mede een bewijs. Overigens bleef ook de belangstelling der andere Javaansche bevolkingsklassen levendig, zooals uit het bezoek blijkt, al kan niet worden ontkend, dat wat beoefend is nog niet in zijn volle beteekenis door de massa wordt begrepen.

Een voorstelling van meer afwijkend karakter was de laatste van het seizoen waar door de welwillendheid en onder de leiding van den Wedana van Tenggeles Javaansche muziek op bijzondere

tokkelinstrumenten ten gehoore werd gebracht.

De werkzaamheden in andere richting beperkten zich tot enkele voordrachten. Het blijft echter de bepaalde bedoeling van het Bestuur der vereeniging op den duur ook op meer veelzijdige wijze naar de vervulling van haar doel te streven.

Mocht de vereeniging zich te Semarang in een stijgende populariteit verheugen, zoo trok zij ook buiten Semarang reeds meer de aandacht; edellieden uit Solo en Djokdja hebben zich vaak in het openbaar gunstig over haar uitgelaten, terwijl op Tegal, Rembang, Madioen, Batang enz. vereenigingen zijn opgericht met ongeveer hetzelfde doel en streven als Sobo-Karti, waarbij door onze vereeniging eenige malen inlichting en zelfs hulp kon worden verstrekt.

Gedurende het verslagjaar had de vereeniging de eer dat het den huidigen Landvoogd, bij zijn bezoek te Semarang heeft behaagd op 15 September een der feestvoorstellingen voor een korten tijd bij te wonen.

Organisatie.

B e s t u u r.

Op het einde van 1920 was het Bestuur der Vereeniging als volgt samengesteld:

Mohamad Joesoef	Voorzitter
R. M. Volborth	Secretaris
Ir. Thomas Karsten	Penningmeester
Soewardi Surjaningrat	Commissaris
Soekarno	id.
H. van Mook, afgevaardigde v.d. ,,Sem. Kunstkring''	
Nosingo, afgevaardigde v.d. Mangoenhardjo	
Brotosoedirdjo, afgevaardigde van Boedi-Oetomo.	
Wiwoho, afgevaardigde van Nat. Ind. Partij.	
Wirjoprawito, afgevaardigde van Tjahjo-Hardjo	
Dr. Permadi, afgevaardigde van den Gemeenteraad.	

Met ingang van 1 Januari 1921 bedankte de Heer Volborth als Secretaris.

De Heer Moh. Joesoef verklaarde zich bereid voorloopig het secretariaat waar te nemen tot er een nieuwe Secretaris gevonden zou zijn.

Voorts bedankte de Heer Soekarno als Commissaris, terwijl de Heeren van Mook en Soewardi Surjaningrat wegens vertrek naar Djokdja hun functie als Bestuurslid ook moesten neerleggen.

Op de algemeene vergadering gehouden den 10en April 1921 werd tot Voorzitter gekozen de heer Soemarsono en tot Secretaris de Heer Moh. Joesoef, terwijl in de plaats van de Heeren Soekarno en S. Surjaningrat werden gekozen resp. de Heeren Tjokrodipoetro en Tirtosoegondo. Als gevaardigde van de Sem. Kunstkring werd in de plaats van den Heer van Mook aangewezen den Heer M. G. van Heel.

In September 1921 heeft de Heer Tjokrodipoetro als Commissaris ontslag gevraagd, zoodat op het eind van 1921 het Bestuur uit de volgende personen bestond: Soemarsono, Voorzitter, Moh. Joesoef, Secretaris, Ir. Thomas Karsten, Penningmeester, Tirtosoegondo, Commissaris, Ir. M. G. van Heel, afgevaardigde van de Kunstkring, Nosingo, idem van Mangoenhardjo, Brotosoedirdjo, idem van Tjahjo-Hardjo, Wiwoho idem van Nat. Ind. Partij en Dr. Permadi idem v.d. Gemeenteraad.

De ,,Regentenbond'' en de ,,Sarekat-Islam'' hebben van het recht een afgevaardigde in het Bestuur te benoemen tot dusverre nog geen gebruik gemaakt.

C o m m i s s i e v a n d e u i t v o e r i n g e n.

In verband met de steeds toenemende werkzaamheden van de Comm. v. d. U., vooral tijdens de voorstellingen, werd noodig geacht deze Commissie uit te breiden. De leden v. d. C. v. d. U. verdeelden hun werk onderling. De C. v. d. U. bestond uit de Heeren Soemarsono enTirosoegondo resp. als Voorzitter en Secretaris, de Heer Moh. Joesoef als vertegenwoordiger v. h. Dagel. bestuur, voorts de Heeren Dr. Permadi, Soekarno, Soedjono, Wirjoprawito, Soetario, Mohamad, Soerarso, Djokosoepratno, Tjokrosoepoetro. Ismaoen al.

Sosromardojo en Soepangat Adiwinata.

In Augustus 1921 trad de Heer Soemarsono-Tjokrodirdjo als Voorzitter der Commissie af; hij werd vervangen door den Heer Dr. Permadi.

Leden.

Op ult. 1920 bedroeg het aantal leden, zooals vermeld in het vorig verslagjaar, 284, w.o. 45 Europeanen en 1 Chinees. Gedurende het verslagjaar kwamen er 184 leden bij, dus totaal 468; er moesten echter wegens vertrek, overlijden enz. 58 leden worden afgeschreven t.w. 46 Inlanders, 11 Europeanen en 1 Chinees, zoodat op ult. 1921 overbleven 410 leden, tw. 349 Inlanders, 54 Europeanen en 7 Chineezen.

Vergaderingen.

Het Dagelijksch Bestuur n.l. de Voorzitter, Secretaris en de Penningmeester hield gedurende het voorstellingseizoen bijna geregeld per week op Vrijdagavond dan wel op Zondagavond eene vergadering, welke nu en dan ook werd bijgewoond door den Secretaris van de C. v. d. U. den Heer Tirtosoegondo voor de bespreking van belangrijke zaken, de voorstellingen betreffende. Deze vergaderingen werden gehouden ten huize van den Voorzitter, dan weer ten huize van den Secretaris en twee maal bij den Penningmeester te Oengaran.

Er werd éénmaal eene complete Bestuursvergadering en éénmaal een Algemeene vergadering, resp. op 19 Maart en 10 April 1921 gehouden, beide in de Paseban.

Werkzaamheden.

Localiteit.

Daar de Vereeniging nog niet ten behoeve harer uitvoeringen over eeneigen gebouw beschikt, werd evenals het vorig jaar met blijvende gevoelens van dankbaarheid gebruik gemaakt van dePaseban op het erf van de Regentswoning.

Uitvoeringen.

In 1921 werd met het geven van voorstellingen een aanvang gemaakt op den 26 Juni. Sedert werd evenals het vorig jaar zonder eenige stoornis eens per week des Zondagavonds een uitvoering gegeven.

Overigens moge worden verwezen naar het hiernevengaand uitvoerige verslag, uitgebracht door de Commissie voor de Uitvoering.

Al de voorstellingen werden gegeven met vergunning van het Hoofd van Plaatselijk Bestuur verleend bij zijn Besluit dd. 5 Juli 1921 No. 9332/66.

Voordrachten. In 1921 werden twee voordrachten gehouden t.w.: od 12 Februari 1921 door den Heer R. Soemarsono Tjokrodirdjo over toonkunst of „gending"; op 8 December 1921 door den Heer R. M. S. Soerjokoesoemo, lid van den Volksraad over „Wajang", als onderwerp: „Kresno goegah" en „Raden Norojono in de leer bij den begawan Bagaspati", twee episoden uit de Wajang Poerwo.

Steun.

Subsidie. Met een uitvoerig toegelicht rekest dd. 28 Juli 1921 heeft het Bestuur van Sobo-Karti de Gemeenteraad verzocht, om de subsidie voor voorstellingen van f 40.— te verhoogen tot f 60.— en voor voordrachten f 25.— per keer. Na onderzoek van de boeken zijdens de Gemeente, werd bij schrijven van den Burgemeester dd. 2 November 1921 No. 47 aan ons Bestuur medegedeeld, dat de Gemeenteraad in zijn vergadering van 28 October 1921 overeenkomstig het request besloten had, de jaarlijks ineens toe te kennen tegemoetkoming ad f 1000.— te behouden en de bijdrage per te houden voorstelling of voordracht op de gevraagde bedragen te brengen met dien verstande, dat de totale subsidie in geen geval meer zal bedragen dan f 3000.—

Andere steun. Wederom mocht de vereeniging behalve van de Gemeente ook van verschillende andere zijden steun ontvangen. Ons eerelid, de Heer C. T. J. Joseph stond zijn prachtige gamelan ten gebruike af voor de

voorstellingen gegeven tijdens het bezoek van Z. E. den Gouverneur-Generaal.

Van de Hollandsche vertaling van het vorig jaarverslag werden ons door de LOCOMOTIEF een honderdtal overdrukjes afgestaan.

Financien.

A l g e m e e n e t o e s t a n d.

Moest het vorige financieele verslag aanvangen met het konstateeren van de financieele onzekerheid, die het eerste vereenigingsjaar kenmerkte, zoo kan thans opgemerkt worden dat te dezen aanzien vooruitgang heeft plaats gehad. Dit gold intusschen vooral voor het laatste gedeelte van het verslagjaar, nadat de regeling der Gemeentelijke subsidie, boven vermeld, was herzien.

Tevens is er dit jaar ook een aanvang mee gemaakt de kosten voor de uitvoeringen en de overige vereenigingskosten meer uit elkaar te houden, en de eersten te specificeeren, waardoor een beter overzicht over het geheel kan worden verkregen. Hieruit blijkt ten duidelijkste dat de voortdurend terugkeerende uitgaven voor huur van gamelan en kleeding zoo groot zijn, dat het op den duur een zeer belangrijke besparing zou beteekenen, indien deze zouden kunnen worden aangekocht, daar de jaarlijksche huurkosten voor de gamelan 15 a 25%, voor de kleeding zelfs ruim 50% van de aanschaffingskosten bedragen.

Intusschen kon hier nog niet toe worden overgegaan. De afbetaling van de verbetering der Paseban drukte nog op dit verslagjaar; daarnaast leidde de inderdaad noodige verbetering der voorstellingen tot meerdere uitgaven, zoodat van een overschot nog geen sprake kon zijn, en ook thans weer het overgroote deel der jaarlijksche vaste Gemeentesubsidie en der contributie voor de uitvoeringen werd gebruikt.

Als geheel leverde het boekjaar daarbij echter geen nadeelig saldo meer op, al kon het verlies over 1920 slechts voor een klein gedeelte worden ingehaald. Kon de noodige afschrijving op de inrichting der paseban en op den inventaris daarbij wel plaats hebben, zoo werd met de afbetaling van het voorschot aan de Sem. Kunstkring nog steeds geen aanvang gemaakt.

Afgezien van deze resultaten, had de vereeniging steeds moeite met hare kasmiddelen, vooral doordat het grootste deel der uitgaven (kosten voor de voorstellingen) kontant moet geschieden, dei meeste inkomsten echter (kontributies en subsidies) eerst na eenigen tijd binnenkomen.

T o e l i c h t i n g b ij e n k e l e p o s t e n.

Onder i n v e n t a r i s valt een bescheiden bedrag, dat reeds besteed is aan aankoop van eigen requisieten.

De C o n t r i b u t i e s zijn bijna het dubbele van die over 1920; over het algemeen komen zij vrij goed binnen, vooral tijdens het seizoen der voorstellingen; de vertraging is soms echter belangrijk, wat evenwel vaak ook in de moeilijkheden, die de inning van vele kleine bedragen met zich brengt, zijn oorzaak vond. Hierdoor was de achterstand op het einde van het verslagjaar vrij groot; medegedeeld kan worden dat op het eind daarvan een andere regeling werd getroffen, die sedert dien ook betere resultaten gaf. Het aantal bepaalde wanbetalers is betrekkelijk gering.

De e n t r é e 's zijn in totaal even hoog als in 1920, wat per voorstelling een achteruitgang beteekent. Waar het totaal bezoek (incl. leden) aan de voorstellingen niet geringer leek, spruit dit ongetwijfeld voort uit het lidworden van vele der vroegere losse bezoekers.

De b ij d r a g e C o m i t é b e z o e k G. G. werd gegeven voor de beide tijdens dat bezoek georganiseerde kostelooze voorstellingen.

De k o s t e n d e r u i t v o e r i n g e n komen, voor totaal 24 uitvoeringen, excl. verlichting, drukwerk en mandoer, neer op ruim f 120.— per voorstelling; zonder mederekening der voorstellingen bij het bezoek van den G.G., die bijzondere kosten meebrachten (versieringen enz.), wordt dit bedrag bijna f 10.— minder.

De elektrische v e r l i c h t i n g der paseban, hoewel praktisch onvermijde-

lijk, is zeer kostbaar; door het uitschakelen van het grootste gedeelte buiten het speelseizoen, en een regeling tot medebetaling door de vereeniging Tjahjo-Hardjo zullen de kosten in 1922 gereduceerd kunnen worden.

De consumptie, in de specificatie genoemd, heeft betrekking op de gratis consumptie die aan onze dilettanten-spelers, die overigens zonder betaling medewerken, bij hun optreden wordt verstrekt.

Vooruitzichten.

Waar het afgeloopen jaar voldoendegegevens verschafte, om voor 1922 een begrooting te kunnen opstellen als leiddraad voor de uitgaven, zal de onzekerheid ten aanzien der geldelijke resultaten nog verder kunnen worden gereduceerd.

Met de — inderdaad onmisbare — Gemeentelijke subsidies en een voldoend ledental, zou de huidige werkwijze financieel kunnen worden volgehouden, echter is het verkrijgen van middelen voor de aanschaffing van eigen kleedingstukken, gamelan enz. dringend noodzakelijk, terwijl er naar moet worden gestreefd daarnaast ook voor andere, thans nog te zeer op den achtergrond blijvende vereenigingsdoeleinden, gelden beschikbaar te krijgen.

Voor de intrede van het seizoen, dat de vereeniging weer met haar wekelijksche voorstellingen zou beginnen, noodigde de Commissie voor de Uitvoeringen verschillende daarvoor in aanmerking komende vereenigingen (in het bijzonder d e, welke als doel hebben het beoefenen der Inlandsche dans- en gamelankunst) uit tot medewerking en steun.

Dit heeft slechts gedeeltelijk succes gehad; de vereeniging kon zich dientengevolge verheugen in de medewerking van eenige leden van de dansvereeniging Langen-Matojo.

Verwacht wordt, dat in de komende jaren hierin verbetering komt.

Voorstellingen.

Gedurende het seizoen zijn uitgevoerd:

26 Juni. Wajang Orang Poerwo, episoden uit den strijd van Praboe Romo tegen den wreeden vorst van Ngalengko, Praboe Dosomoeko (vervolg van de laatste vertooning in 1920).

3 Juli. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo, afgewisseld door gambijongan (dansen uitgevoerd door een danseres).

10 Juli. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo en Gedok; het geheel gespeeld door leden van de vereeniging Langen-Darmo, Solo.

17 Juli. Wajang Orang Poerwo, episoden uit „Raden Norosomo".

24 Juli. Wajang koelit Poerwo (schimmenspel), lakon, „Praboe Titipanti", dalang R. Reksowidjojo, Solo.

31 Juli. Gamelanspel, ten gehoore gebracht door blinde nijogo's en wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo.

7 Augustus. Wajang Orang Poerwo, episoden uit „Praboe Batoro Romo" (vervolg van de opvoering van 26 Juni).

14 Augustus. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo, afgewisseld door gambijongan, w.o. „Bondan-Tjondro kirono".

21 en 28 Augustus. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo.

4 September. Wajang Orang Poerwo, episoden uit „Bambang Soemantri ngèngèr", voorafgegaan door gambijongan.

11 September. Wajang Poerwo, vervolg-episoden uit „Bambang Soemantri ngèngèr", voorafgegaan door gambijongan.

14 en 15 September. Ter gelegenheid van het bezoek van Z. E. den Gouverneur-Generaal aan Semarang. Wireng, fragmenten, uit de wajang Poerwo en Gedok, afgewisseld door gambijongan.

25 September. Wireng Langen-drijan. fragmenten uit de wajang Gedok en Pentoel Tembem, gespeeld, door Solosche danseressen en een lid van Sobo Karti.

2 October. Wireng, fragmenten uit de wajang Gedok.

9 October. Wajang Orang Poerwo, episoden uit „Makoeto-Romo".

16 October. Wireng. Langen-Astri, fragmenten uit de wajang Poerwo.

23 October. Wajang Orang Poerwo, episoden uit de lakon „Kongso adoe djago".

30 October. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo, gambijongan.

6 November. Wajang Orang Madijo, episoden uit de lakon „Praboe Dipojono (Parikesit) grogol".

13 November. Wajang Orang Madijo, vervolg-episoden uit de lakon „Praboe Dipojono grogol".

20 November. Wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo.

26 November. „Tokkel-gamelan", gespeeld door de vereeniging „Tigaskawoerjan" te Tenggeles, onder Presidium van den heer R. Koesoemoprodjo, Wedono Tenggeles (Koedoes), afgewisseld door wireng, fragmenten uit de wajang Poerwo en Gedok.

Voor het spel wordt door een der leden van het Bestuur van genoemde vereeniging een uiteenzetting gehouden betreffende de wordingsgeschiedenis der gamelans en gendings.

De vertooningen, welke door de Commissie voor de Uitvoeringen zelf zijn georganiseerd, werden gespeeld door de op het gebied der Inlandsche danskunts vooraanstaande Semarangers, grootendeels leden der vereenigingen Tjahjo-Hardjo (afdeeling Langen-Matojo) en Sobo-Karti, onder leiding van de Heeren R. M. Soetarjo, Wiroprawito en R. Djoko Soepratno, zulks steeds onder toezicht der Tooneel-directeuren, de heeren Tirtosoegondo en R. M. Soekarno.

BALANS 1921

DEBET			CREDIT.	
Kas		150.69[5]	Semarangsche Kunstkring . . .	1000.00
Verbetering Paseban		575.00	Crediteuren (drukwerk en voorschotten)	602.40
Inventaris (vloermatten paseban, requisieten enz.) . .		100.00		
Debiteuren				
voorschotten	135.00			
subsidie	265.00			
		400.00		
Debet saldo.		376.70[5]		
		1602.40		1602.40

VERLIES & WINST 1921.

UITGAVEN.			INKOMSTEN	
Voorstellingen, repetitiën en Gespecificeerde uitgaven	2926.77		Voorstellingen en lezingen Gemeentelijke subsidie voor voorstellingen .	1380.00
Verlichting	482.20		Idem voor lezingen	50.00
Programma's	220.90		Bijdrage Comite ontvangst G. G. . . .	415.77
Aantal personeelkosten	197.50		Entrees	690.20
Diversen.	107.37			
		3933.74		2535.97
Afschrijving verbetering Paseban		500.00	Gemeent. subsidie ineens . .	1000 00
Personeel		197.50	Contributies	1445.75
Diversen.		20.70	Debet saldo.	376.70[5]
Administratie (drukwerken, porti enz.)		272.75		
Debetsaldo 1920		433.73[5]		
		5358.42[5]		5358.42[5]

Specificatie van de kosten der voorstellingen, repetitiën en lezingen 1921.

	Kosten	Gebruik voor	Opmerkingen
Gamelanspelers	819.70	24 voorst. & repetitien	f 20.— tot f 50.—
Zangeres	65.00	10 voorstell.	3.50 tot f 8.—
Danseres	328.62	8 „	10.— „ „ 50.—
Dalang	116.00	17 „	2.50 „ „ 5.— voor wajang poerwo f 50.— één maal
Dansmeester (onderwijzer)	32.00	3 voorst. & rep.	
Dilettanten spelers uit Semarang incl. consumptie	296.55	19 „	
Beroepsspelers of spelers buiten Semarang incl. logies	226.55	3 voorst.	
Huur en vervoer gamelan	279.00	24 „ & repet.	f 9.— tot f 16.—
Huur kleeding	336.00	23 voorst.	15.—
Huur stoelen	152.50	25 „ & lezingen	5.— „ 12.—
Versiering	104.50		Voorst bz. G. G.
Transport Commissie v.d. Uitvoering	110.15		
Diversen	50.20		
Totaal f	2916.77		

DE WAJANG EN DE HEROISCHE PERIODE IN DE ONTWIKKELING VAN JAVA

Door

Mr. A. B. COHEN STUART.

Toen de Islâm op Java het Hindoeïsme verdrong, werd daarmede ook het Hindoeïstische stelsel van maatschappelijke en staatkundige organisatie aangetast. Aan de wajang werd de religieuse grondslag ontnomen.

De groote heldendichten Mahâbhârata en Râmâyana, die hoofdzakelijk aan de wajang de literaire grondstof ter dramatische verwerking hebben geleverd, zijn nauw vergroeid met de na-Wedische mythologie van het Hindoeïsme terwijl eerstgenoemd kunstwerk bovendien voor vier vijfde het karakter heeft van een encyclopaedie van zedelijk onderricht, zooals het door den Brahmaanschen geest wordt opgevat. Beide poëmen onderstellen de vereering van Brahmâ, Wisjnoe en Sjiwa, van godheden als Ganesja en Pârwatî; ja, zelfs oude wedische goden als Indra, de hemelheerscher, hebben in deze sfeer een erkende plaats. In de genoemde gedichten wordt ook uitgegaan van het dogma der reïncarnatie; en Wisjnoe, geïncarneerd in den wagenmenner Krisjna, zet een plichtenleer uiteen, samenhangende met het stelsel der vier kasten of warnas.

Ofschoon de religieuse grondslag was weggevallen, heeft de Javaansche wereld van de wajang geen afstand kunnen doen. De Islâm, toch principieel gekant tegen uitbeelding van menschelijke gestalten, heeft dit overblijfsel van vroegere tijden geduld en aan den anderen kant is de wajang van Hindoeïstisch-religieus tooneel vervormd tot een uitbeelding van sagen, waaraan het karakter van een nationale heldenvereering is gegeven; een transformatie, waartoe eenige aanleiding bestond omdat de Javaansche vorstenhuizen hun stamboomen tot de oude wajanghelden opvoerden.

Pijnlijk moet het voor de bewonderaars van de wajang als oude Javaansche instelling zijn, dat modern critisch onderzoek nu weer een stoot toebrengt aan den inderdaad meer mythischen dan historischen en zeker niet in engeren zin nationalen grondslag van het wajangspel. Pijnlijk, maar daarom niet wanhopig. Gelukkig mag het heeten — al wordt het niet algemeen gewaardeerd — dat reeds de noodige pogingen in het werk worden gesteld om althans voor de wajang als kunstuiting een eereplaats te houden. En het reeds langer bekende streven om aan zijn traditioneele vormen door allegorische en mystieke interpretatie een nieuwen zin te geven getuigt van den ernstigen wensch om ook zijn diepere waarde niet verloren te laten gaan. Het is begrijpelijk dat men niet licht van een ideëele bron afstand zal doen, die zoo lang het Javaansche collectieve geestesleven heeft bevloeid en daarvan sinds eeuwen een der synthetisch werkende machten is geweest.

De strijd, die in het verloop van dit evolutieproces wordt gevoerd (en o.m. tot uiting kwam bij het congres van het Java-Instituut in 1921) is ook voor de Europeesche intellectueele wereld belangwekkend, al ware het alleen omdat hij haar herinnert aan soortgelijke periodes in de Europeesche beschavingsgeschiedenis.

Omgekeerd zal het voor den Javaan, die in de geestelijke beweging van zijn volk meeleeft, van beteekenis kunnen zijn, een parallel te trekken tusschen deze beweging en soortgelijke evolutieverschijnselen, die zich bij andere volken hebben geopenbaard.

Immers, het resultaat van ethnologische, sociologische en cultuurhisto-

rische studie in de laatste eeuw wijst in deze richting, dat de menschelijke geest overal ter wereld verwante eigenschappen vertoont en overal bij alle volken, ondanks veelvuldige variatie, in een soortgelijke opeenvolging van stadia zich ontwikkelt.

Internationale vergelijking heeft langzamerhand schema's van zulke opeenvolgende phases van ontwikkeling doen ontwerpen, met gebruikmaking van politieke, religieuse, economische, technische, psychologische of andere kenmerken en zoodoende is het gemakkelijker geworden om de ontwikkelingsphase, waarin een bepaald volk zich op een zeker oogenblik bevindt, naar de verschillende kenmerken althans eenigermate te „determineeren".

Het kan nu wel niet anders of de Javaansche cultuurbeweging krijgt een geheel ander aanzien, wanneer men haar beschouwt in verband met het wijd vertakte evolutie-proces, dat niet enkel is waar te nemen op Javaanschen bodem, doch overal ter wereld, in het Westen zoowel als in het Oosten.

Voor sommigen misschien een moeilijk te aanvaarden standpunt. Hoe zou eenig spoor van overeenstemming of verwantschap tusschen Oost en West mogelijk zijn? Zijn deze twee dan niet in eeuwigheid gescheiden en aan elkaar tegengesteld?

Wie echter de oogen niet voor de feiten sluit, ziet telkens weer, hoe de houdbaarheid van Kipling's apodictisch woord: „Never the twain will meet" (waarmede op de aanwezigheid van essentieele qualitatieve verschillen tusschen Oost en West wordt gedoeld) in het licht der waarheid vervluchtigt.

Ook de wajang, die een specifiek Javaansch instituut zou zijn, dwingt den onderzoeker in den geest de grenzen te overschrijden, die de traditie scherp trok tusschen volken en rassen, al of niet langs een bepaalden meridiaan.

„De geschiedenis van het menschelijk geslacht", aldus Morgan, „vertoont overal hetzelfde begin, dezelfde ervaringen, dezelfde voortbeweging". (Ancient Society, Voorrede).

Dit geeft een verklaring van het feit, dat de uitbeelding door de wajang van gebeurtenissen, welke, door de visie van Javaansche dichters, het epische weefsel van Mahâbhârata en Râmâyana te zien geeft, ook Europeanen zoo sterk treft en bekoort. Het is een diepere bekoring, dan die enkel door uiterlijken schoonheidsvorm wordt opgeroepen. Zij ontspringt voor den Europeaan tevens uit herinneringen, doorvlochten met sterke gevoelsmotieven, herinneringen aan de sfeer van Nibelungen, Ilias en Odyssee, van vroeg-Europeesche riddersagen.

En de aanwezigheid van die reminiscentie is niet toevallig. Zij vloeit voort uit de historische phase, waarin de Europeesche wereld zich nu bevindt. Blijkbaar hebben alle hooger ontwikkelde volken een heldentijdperk doorleefd. Van de Joden b.v. vindt men het geboekstaafd in het Oude Testament: in Pentateuch, Jozua, Richteren, Samuel, Koningen. Ook met de West-Europeanen is dit het geval, evengoed als met de Voor-Indiërs en de Javanen.

Wat is nu het karakteristieke van zulk een tijdperk? Wundt wijst er op dat de heldentijd de ontwikkelingsphase is, waarin „zich het onder de oppermacht der natuur staande instinctieve handelen der volksmassa's meer en meer aan het willekeurige ingrijpen van leidende enkellingen onderwerpt, die nu van hun kant de algemeene instincten en aandriften tot klaar bewustzijn verheffen". Deze phase is het tijdperk der eerste persoonlijkheden. Ook de religieuse vereering heeft dan een nieuwen inhoud gekregen; het primitieve daemonengeloof wordt vervangen door den cultus van een persoonlijken god.

Met dit optreden der persoonlijkheid is echter onvermijdelijk tegelijk een conflict der individuen in het leven geroepen, die zich tot het dragerschap van deze persoonlijke macht geroepen achten. Zooals daarom de oorlog de politieke samenleving geschapen heeft, zoo blijft deze het tooneel van afwisselende botsingen. Langzamerhand echter ontstaat een verdringing van den krijgs-

haftigen door den vreedzamen held. De krijgshaftige staat aan het begin der periode; zijn gestalte is een aanduiding van het ontstaan der politieke maatschappij; ordening van de maatschappij wordt eindelijk door wetgeving voltrokken. Naar de Joodsche traditie vallen deze functies in de figuur van Mozes samen; naar de Romeinsche kunnen de krijgshaftige Romulus, de stichter van een cultus Numa Pompilius en de wereldlijke wetgever Servius Tullius worden onderscheiden. Is de maatschappij geordend, hebben territoriale gebiedsvormingen de stamgemeenschappen vervangen en verrijst als uiterlijk kenteeken hiervan de door haar burcht beschermde stad, dan breekt de tijd van het burgerschap aan, waarin het heldenideaal meer en meer verdwijnt, terwijl waardeering van burgerdeugd op den voorgrond komt. Voorgoed is de ommekeer voltrokken bij de vestiging van het groote, eenheid stichtende rijk, waarin voor de persoonlijke heldendaad geen plaats meer is.

Aan het heroïsche tijdperk nu, dat alle meer ontwikkelde volken achter zich hebben liggen, herinnert in de Javaansche samenleving de wajang. Is het juist, dat haar heldengeschiedenissen in Java's Hindoeïstische periode den inhoud zijn gaan vormen van een reeds ouder, oorspronkelijk Indonesisch schimmenspel, dan dient alleen nog te worden verklaard, hoe deze vernieuwing ingang heeft kunnen vinden. En de verklaring kan blijkbaar alleen worden gezocht in den toestand, waar in de Javaansche samenleving nog eeuwen na de eerste Hindoe-kolonisatie in den Archipel heeft verkeerd. De Hindoesche immigranten, die hier nieuwe rijkjes stichtten of in vervorming en verovering van bestaande vorstendommen een rol speelden, moeten ksjatrya's zijn geweest, voor wie de gestalten der oude Voor-Indische heldendichten geestdriftig vereerde voorbeelden waren. Niet ongaarne zullen zij of hun volgelingschap tegenover de Indonesische onderdanen deze schitterende figuren als een goddelijk voorgeslacht hebben geprezen en zoo kan, door het medium van Javaansche bewerkingen als de Brata Joeda, deze verheven heldenwereld in de toch reeds religieus gekleurde wajangvoorstellingen haar intocht hebben gedaan.

Met de vorming van een sterk eenheidsrijk, waarin de vrede allerwege wordt gehandhaafd, is ook hier het einde van de periode van heldenvereering gekomen. Snel heeft de omzetting niet plaats gehad;de periode van overgang heeft op Java lang geduurd door de instabiliteit der groote rijken, die hier werden gevormd. De scheppingen van vorsten als Sindok, Airlangga, Djayabhaya, Radjasa, en Rangga Woeni konden zich niet lang handhaven. Met de beklimming van de Madjapahitschen troon door Kertaradjasa (1216) begint de bloei van een machtig eenheidsrijk, dat echter reeds in den loop der 14e eeuw onder invloed van binnenlandsche twisten begint te vervallen en tenslotte onder de slagen van Mohammedaansche vijanden bezwijkt. Opnieuw wist Soeltan Agoeng (1613 — 1646) een groot rijk, Mataram, te vormen. Maar reeds in het midden der 18e eeuw werd, na velerlei strijd en tweespalt, dit rijk in stukken verdeeld en de leiding kwam nu in handen der Oost-Indische Compagnie, later van den Nederlandschen staat. Met het einde van den door Dipå Negårå ontketenden Java-oorlog (1830) kan men de vestiging van een eenheidsrijk onder Nederlandsch gezag op Java voltooid achten en hiermede is, sedert lang voorbereid, het burgerlijke tijdperk definitief ingetreden.

Van af de terugdringing van het Hindoeïsme in de 15e en 16e eeuw en de opheffing van het kastenstelsel der Hindoesche heerschers heeft ook het aanzien van de wajang geleden. In het internationale leven van den monotheïstischen Islam was voor dergelijke nationale vereering van goddelijke helden eigenlijk al geen plaats meer en onder het nuchtere Nederlandsche régime der 19e eeuw kwam de heldenromantiek voorgoed in een anachronistisch licht.

Maar uit een oogpunt van volkspsychologie en cultuurhistorie is de wajang

natuurlijk uiterst merkwaardig. Zij demonstreert dat in den geest der bevolking oude tradities nog sterk zijn blijven voortleven. Tradities, welke samenhangen met het feit dat ook Java zijn heldentijdperk heeft gekend, waarin grondslagen van een grooten staat zijn gelegd. In het heldentijdperk voltrok zich voor Java de evolutie van stam tot staat, die hier in tegenstelling met vele andere indonesische eilanden al lang geleden werd aangevangen en nu is voltooid. De wajang spreekt dus van de voorbereiding van den Javaan tot het burgerschap van den modernen-staat. Hierdoor illustreert zij Java's politieke en rechtgeschiedenis en knoopt zij een cultureelen band tusschen Java Europa die tot vergelijking dringt.

Onwillekeurig vraagt men zich af: hoe voltrok zich ginds in de geesten de overgang tot den nieuwen tijd? Behelst de geschiedenis van Europa geen mogelijke leering voor Java?

Inderdaad, zelfs zoo veel leering, dat men Europeesche cultuurgeschiedenis tot een leervak zou willen zien gemaakt op alle middelbare en hoogere scholen, waar jeugdige Javanen voor de hedendaagsche maatschappij worden voorbereid.

In Europa is de definitieve afsluiting van het heldentijdperk en de intrede van den gevestigden grooten staat met zijn rustiger en nuchterder burgerschap een merkwaardige periode, onder meer gekenmerkt door de verschijning (in 1605) van een beroemde literaire schepping: Cervantes' Don Quijote de la Mancha. De ridderschap, die na de ineenstorting van het Romeinsche rijk bij de vorming van nieuwe Europeesche staatjes groote diensten bewezen had, die door de kerk was aangevuurd tot nieuwe heldendaden in de kruistochten tegen de „ongeloovigen", die een ridderlijk ideaal geschapen had van moed en trouw, van waarheidsliefde en mildheid, van hoffelijkheid en grootmoedigheid, [1]) — zij was in den sterken Spaanschen eenheidsstaat overbodig geworden. Men begon met haar te spotten. Onverbiddelijk is de persifflage van Cervantes:

„In een dorp van de Mancha leefde niet lang geleden een dier Jonkers, die een lans in hun wapenrek bezitten, alsmede een oud schild, een mageren knol en een hazewind.

Men moet weten, dat gemelde Jonker, wanneer hij niets te doen had (hetgeen het grootste gedeelte van het jaar het geval was) zich overgaf aan het lezen van ridderromans.

Hij bracht er zooveel bijeen als hij krijgen kon. Hij verdiepte zich zoo in zijn lectuur dat hij dag en nacht doorlas, zoodat, door weinig te slapen en veel te lezen, zijn hersenen uitdroogden en hij zijn verstand verloor. Zijn verbeelding vulde zich op met alles wat hij in de boeken las, betooveringen, oorlogen, gevechten, uitdagingen, wonden, galante avonturen, liefdesverklaringen, ongelukken en niet bestaande buitensporigheden. Daarbij verbeelde hij zich dat het gansche samenraapseltje van gedroomde verzinselen, die hij las, waarheid was en er geen zekerder geschiedenis in de wereld bestond. Eindelijk verviel zijn reeds verloren verstand in de vreemdste gedachte, die ooit bij een gek ter wereld opkwam; hij beschouwde het namelijk als nuttig en noodzakelijk, zich tot een dolend ridder te maken en de geheele wereld gewapend te paard door te trekken om avonturen te zoeken en alles te volbrengen wat hij gelezen had dat de dolende ridders bedreven".

Dat de verbeeldingrijke sfeer der ridderromans in menig opzicht verwant is aan die der wajanggeschiedenissen brengt ons de schets van het gedachtenleven van Jonker Don Quijote in herinnering:

„Hij zeide dat de Cid Rui Diaz een zeer goed ridder was geweest, maar dat hij niet te vergelijken was met den Ridder van het Vlammend Zwaard, die met een enkelen slag twee wilde en ontzaglijke reuzen doormidden had gehouwen.

Hij had meer op met Bernardo del Carpio, omdat hij in Roncevalles den betooverden Roland had gedood, zich bedienend van de uitvinding van Her-

1) Vgl. H. W. C. Davis, Mediaeval Europa.

cules, die Antaeus, den zoon der Aarde, in zijn armen verstikte. Hij zeide veel goeds van den reus Morgante, omdat hij, ofschoon hij tot het geslacht der reuzen behoorde, die allen trotsch en onhebbelijk zijn, niettemin minzaam en welopgevoed was. Maar bovenal hield hij van Reinoud van Montauban ......"

Van dergelijke wonderverhalen wendde de vrij wordende geest van het opkomende, jeugdige Europa zich in spot af. Men wilde de werkelijkheid door onverbiddelijk nauwkeurig onderzoek leeren kennen, wonder en mysterie had den afgedaan.

„Voor de opvatting der middeleeuwen zijn waarheid en mysterie één, voor die der nieuwere tijden sluiten zij elkaar uit als licht en donker. Het geheim is de vijand van het weten, die uit zijn laatsten schuilhoek moet worden verdreven. Zich vrijmaken van iederen dwang, zoowel van uiterlijke gebondenheid door de voorschriften der kerk als van de innerlijke knechtschap der vooroordeelen en lievelingsmeeningen, vrijzijn en zelf denken, dat is de verlossende gedachte. Met zoo grooten ernst was de eisch van kennis zonder vooroordeel en van zeker weten nog nooit gesteld. Plotseling en geweldig brak de zuiver wetenschappelijke belangstelling door". 1)

Het kon niet anders: het stoutmoedige realisme, waaruit eerlang o.a. de moderne natuurwetenschap zou voortkomen moest het nieuwe geloof aan de riddersagen teniet doen.

Wel opmerkelijk is het dat bij de verdwijning van de beteekenis der riddersage uit het volksleven — Shakespeare's Falstaff-figuur kenmerkt het begin van een nieuwe periode in Engeland ongeveer tegelijk met de verschijning van Don Quijote in Spanje—met de Renaissance en de opkomst van de belangstelling voor het humanisme der Grieksche en Romeinsche burgerijen onder de Europeesche intellectueelen een algemeene geestdrift voor de klassieke literatuur ontwaakt, en daarmede een zuiver a e s t h e t i s c h e bewondering voor de wereld van Homerus; voor helden, die men niet meer of slechts zeer uit de verte navolgt, voor goden, aan wie men niet meer gelooft.

1) Falckenberg, Geschichte der neueren Philosophie.

Vanzelf herinnert ons dit aan het feit dat naar veler meening voor de nieuwe phase, waarin Java is ingetreden, ook ten aanzien van de wajang deze aesthetische houding tegenover de heldengestalten der oudheid noodzakelijk is geworden. Vergelijking met de Europeesche ervaring geeft aan deze meening steun. Het gevaar dreigt dat zij anders geheel zullen worden weggevaagd door vernietigenden spot en het lot zullen deelen der Europeesche Donquijoterie. Java ligt nu immers besloten in de goed geordende en bevestigde eenheid van den Nederlandschen Staat. De romaneske ksjatrya-deugd, hoe edel ook in vervlogen dagen, wordt nu door andere deugd verdrongen, is niet meer van dezen tijd. Meer dan aan wonderverhalen heeft de Javaan thans behoefte aan positieve kennis. De Javaansche idealist dient zich te hoeden voor een navolging van Don Quijote's befaamd gevecht tegen de windmolens. Aan Europa's cultuurgeschiedenis kan Java zich in deze spiegelen.

Opmerkelijk is dat blijkens zijn praeadvies voor het Congres van het Java-Instituut in 1921 de heer Darna Koesoema wel hoop had op de mogelijkheid om de wajang op Java als populair opvoedingsmiddel te bezigen, omdat „bij het analphabete desavolk aanschouwing beter effect sorteert dan het woord," maar dat toch volgens hem een conflict bestaat tusschen de eischen van het tegenwoordige leven en de wajang-traditie.

„Wajang orang en tooneel, mitsgaders wajang koelit", aldus deze praeadviseur, „zullen een principieele omwerking noodig hebben om voor ons doel dienstbaar te kunnen zijn. Z o o a l s z ij n u z ij n, z ij n z ij o n b r u i k b a a r. Wat de wajang betreft, zij zal minder aan verhaaltjes uit de zaman poerwa moeten doen en m e e r a a n d a c h t s c h e n k e n a a n h e t t e g e n w o o r d i g e l e v e n".

Maar hoe kunnen Ardjoenâ en al deze helden aandacht schenken aan het tegenwoordige leven onder het Nederlandsch-Indische gouvernement? Kan Hanoeman ingepast worden in de rol van een up to date regeeringsgemachtigde bij den Volksraad? De heer Darna Koesoema moet erkennen, dat het „tenslotte een moeilijke opgave is omdat daarbij niet onmogelijk verloren zal kunnen raken de mystieke opzet van de wajang en daarmede ook haar groote waarde".

Dan is echter niet duidelijk, hoe hij toch optimistisch blijft verwachten dat een „accomodement avec le ciel" kan worden gevonden.

In de eigen oude epische sfeer blijvende, moet de wajang, om tegenover het hedendaagsche leven haar beteekenis te behouden, uiteraard steeds meer gaan steunen op den aesthetischen factor, waarbij allegorische of mystieke uitleg aan den inhoud een meer algemeene strekking kan geven.

Het aanpassingsproces, dat de wajang-traditie in den geest der Jong Javanen zal hebben door te maken, is reeds begonnen. Het resultaat moet worden afgewacht, doch het is uit een cultureel oogpunt te hopen dat in het verder verloop van dit proces de reeds bereikte schoonheid en verhevenheid van vorm niet zal verloren gaan. Misschien zou dit vooral bereikt kunnen worden door bestudeering van den cultuurhistorischen achtergrond aan te moedigen. Het voor Java klassieke verleden dient toegankelijker te worden gemaakt. De Javaansche intellectueelen moeten meer dan tot dusver in de gelegenheid worden gesteld om door te dringen in de geschiedenis der wajang, in de Javaansche literatuur, de Brata-Joeda, de Voor-Indische heldendichten. Deze studie kan voor hen gaan beteekenen, wat die der klassieken voor Europa beduidt. Het zal hun blik verruimen en verdiepen, hun waardeering voor historisch onderzoek vergrooten.

Onder meer zal dergelijk onderzoek hun telkens nieuwe verwantschap tusschen Oost en West openbaren. Verwantschap in cultuur en afstamming.

Evenals de Grieksche helden van den Ilias, die nog het studieobject van onze Nederlandsche gymnasia zijn, waren ook de Indische helden van de groote Sanskriet-gedichten Mahâbhârata en Râmâyana vermoedelijk althans grootendeels Ariërs, al zijn dan ook in eerst genoemd dichtwerk niet-Arische trekken te vinden, zooals de polyandrie der Pândawa's, die alle vijf één echtgenoote, Draupadi, gemeen hadden op dezelfde wijze als nu nog bij de Mongoolsche Tibetanen en sommige andere Himalayasche stammen in zwang is [1]).

Misschien kan omstreeks den zelfden tijd als de gebeurtenissen van den Mahâbhârata — 3000 of 2000 jaar v.C. — het beleg van Troje gesteld worden, dat bezongen is in den Ilias.

Hoe moeten wij ons het gemeenschapsleven voorstellen, waaruit beide dichtwerken zijn voort gekomen?

Wells geeft in zijn Outline of history een levendige schets van de wijze, waarop de oude Arische gedichten kunnen ontstaan zijn. [2])

Zoowat tusschen 10.000 v.C. en de toenemende splitsing van de Arisch sprekende volken omstreeks 2000 of 1000 v.C. ontdekte de menschheid het gistingsproces en begon zij bedwelmende dranken te maken. Men maakte deze van honing en gerst, later van druiven. Men dronk en was vroolijk. Op feesten kwam men bijeen; men vermaakte zich met narren en luisterde naar de voordracht van liederen en verhalen door barden. Bij alle Arisch-sprekende volken vindt men dergelijke zangers. Deze voordrachten leggen getuigenis af van vorderingen in het taalgebruik. Men vond en verbeterde rijmen, rhytmen, alliteraties en andere in de taal liggende kunstvormen. Woordkunst kwam op als bron van gehoorvreugde.

De menschelijke geest gaat hiermede in ontwikkeling vooruit. In 's menschen brein ontwaakt het besef van iets dat grooter is dan hij zelf, de stam, en van een leven dat zich verwijdt tot in het

1) Vincent A. Smith, The Oxford history of India.

2) XV. The Aryan speaking peoples in prehistoric times.

verre verleden. Niet alleen van vroegeren strijd wordt verhaald, doch ook van oude bondgenootschappen en een gemeenschappelijk erfdeel. De daden der gestorven helden herleven. Een nieuw denkbeeld komt bij de menschen op: het verlangen om herdacht te worden In gedachte begint men te leven vóór het tijdstip van geboorte en na den dood.

Toen het gebruik van het brons zich in Europa ging verspreiden was er geen Arisch volk dat niet een groep van geschoolde barden had. Zij verfraaiden de taal, zij waren levende geschiedboeken, zij schiepen de traditie. Zoo had ieder Arisch volk zijn lange poëtische overleveringen; de Teutonen hadden hun sagas, de Grieken hun heldendichten, de oorspronkelijke Indo-Ariërs hun Wedas. „De oude Ariërs", meent Wells, „waren voornamelijk een volk van de stem". Zelfs schijnt bij hun ceremonieele en dramatische dansen en dergelijke plechtigheden de mondelinge voordracht te hebben overheerscht.

Een van de merkwaardigste dezer praehistorische composities van Arischsprekende volken is in den Griekschen Ilias blijven voortbestaan. Vermoedelijk is hij in een ouderen vorm al omstreeks 1000 v.C. gereciteerd, maar — evenals bij andere dergelijke gedichten — volgde de schriftelijke vastlegging eerst veel later, misschien ongeveer 600 of 700 v.C.

De Grieksche heldendichten spreken van een tijd, toen de Grieken, een blond volk, eerst kort geleden een Arisch oorsprongsland verlaten hadden en zich hadden meester gemaakt van het tegenwoordige Griekenland, dat oorspronkelijk bewoond was door een reeds beschaafder volk, misschien verwant aan de Iberiërs, die in West-Europa door de Kelten verdreven werden, en aan de Egyptische Hamieten.

De Grieken waren tijdens het beleg van Troje primitieve nomaden, doch in een abnormalen toestand; zij waren juist op de civilisatie gestooten en vervuld van de kans op strijd en buit. Gilbert Murray duidt deze phase met Chadwick (en in denzelfden geest als Wundt) aan als een heroïsch tijdperk, als een periode, waarin de barbaren en nomaden een bestaande beschaving opbreken, waarbij zij onder aanvoering staan van hoofden, die van plundering en verovering leven en koninkrijken stichten. De stam gaat te niet. In plaats daarvan komt wat in de vroege middeleeuwen (sociologisch gelijksoortig) een „comitatus" werd genoemd, een groep van mannen, die zich individueel tot den dienst van een bepaalden leider verbinden. Zoo volgt b.v. Patroklos in den trojaanschen oorlog Achilles.

Bij de gevechten van den Ilias blijkt meer van individueelen moed dan van krijgstucht. De veldslagen lijken een verwarring van afzonderlijke gevechten.

Cavalerie bestaat nog niet. Het paard is een betrekkelijk nieuwe Arische acquisitie; op strijdwagens begeven de leiders zich in het strijdgewoel.

De eenige priesters van deze Ariërs zijn de hoeders van heiligdommen. Er zijn hoofden, die familiehoofden zijn en ook offers brengen; maar in hun godsdienst schijnt niet veel mysterie of sacramenteel gevoel te bestaan.

Als de Grieken ten oorlog trekken, ontmoeten de hoofden en oudsten elkander in den raad en een koning wordt benoemd, wiens bevoegdheden zeer vaag omschreven zijn. Er zijn nog geen wetten doch alleen gewoonten; geen vaste regels zijn voor het gedrag gesteld.

Het maatschappelijke leven groepeert zich om de huishouding der leidende mannen. De hal van het hoofd is een centrum, waarheen allen gaan om feest te vieren, naar de barden te luisteren, aan spelen en oefeningen deel te nemen. Primitieve ambachtslieden verzamelen zich hier. Veel van het oude gemeenschapsgevoel der stammen is nog overgebleven.

Vergelijkt men de sfeer der Voor-Indische heldendichten met de Grieksche dan is de verwantschap onmiskenbaar. Ook zij moeten oorspronkelijk mondeling door barden zijn overgeleverd, aan wie onze Javaansche dalang nu nog herinnert, ondanks zijn ten deele aan het sjamanisme ontleende functie. Aan de rol der narren ter afwisseling van de

heroïsche verhalen herinneren figuren als Semar, Gareng en Petroek, al mogen in hun gestalten dan ook enkele trekken van oude Indonesische godheden zijn verwerkt.

De stam-organisatie is ook hier, vergeleken bij de Wedische periode, op den achtergrond getreden en territoriale koninkrijken zijn verrezen. Talrijke kleine rijkjes worden vermeld.

Vermaarde helden treden hier als bij de Grieken van den Ilias op den voorgrond en ook zij trekken in strijdwagens te velde.

De Indische gedichten zijn voor Indië evenveel gaan beteekenen als het werk van Homerus voor de Grieken. Zooals later heel Griekenland hechtte aan de traditie van deelneming aan den Trojaanschen oorlog — wat leidde tot de interpolatie van den z.g. catalogus der Grieksche schepen in den Ilias-, zoo heette het later in Voor-Indië, dat de hoofden van het geheele land aan den strijd van den Mahâbhârata hadden deelgenomen, al is dit ook onmogelijk aan te nemen.

Wanneer men den Ilias vergelijkt met de hoog staande Javaansche bewerking van den Mahâbhârata, den vermaarden Brâta-Joedâ, [1]) wordt men telkens getroffen door de verwante trekken van beide heldengeschiedenissen.

W. O. Z. Nieuwenkamp wees er in zijn „Zwerftochten op Bali" op, hoezeer daar de uit de Brâtâ-Joedâ welbekende geschiedenis van Salja en Satyawati populair is, die den Europeaan dadelijk herinnert aan die van Hektor en Andromache. Het is de oorlogstragedie van den held, die moedig den dood ingaat en de smart van haar, die hem liefhad.

In het 6e boek van den Ilias vindt men de smeekbede van Andromache die snikkend, gevolgd door een dienares met haar zoontje, Hektor nadert en tot hem spreekt:

„Schriklijke man, uw moed wordt nog uw verderf, en erbarming

1) Brata Joeda, Indisch Javaansch heldendicht, voor de uitgave bewerkt door A. B. Cohen Stuart.

Hebt gij met 't jeugdige kind noch mij, rampzalige vrouwe,

Spoedig uw weduw; want dra zullen d'Achaiërs u dooden,

Allen ten aanval stormend; het ware mij zeker het wenschlijkst,

Zoo ik u derf, te verzinken in d'aard', geen andre vertroosting

Blijft er mij over, wanneer gij bereikt zult hebben uw noodlot:

Enkel verdriet!.................

Ach, heb thans ontferming en blijf hier boven den toren,

Maak toch niet uw kind tot een wees en uw vrouwe tot weduw!" [1])

Hektor antwoordt dat hij, wanneer de Trojanen ten strijde gaan, niet als lafaard kan achterblijven. Wel voorziet hij dat eenmaal Troje zal ondergaan, maar het ergste is voor hem niet deze ondergang; hij ziet met schrik vooral de wegvoering van Andromache door de Achaeërs tegemoet en hoopt dat vóór dien dag de grafheuvel hem zal bedekken.

Andromache aan zijn hart drukkend, bidt hij den goden, zijn zoontje eenmaal te laten opgroeien tot een machtigen heerscher. Hij troost zijn gemalin met de woorden:

„Buiten het lot zal toch geen man mij ten Aïdes zenden",-en gaat dan heen:

„Alzoo sprekende vatte de schittrende Hektor zijn strijdhelm.

Golvend van manen omwulfd, en zijn vrouw ging talmende huiswaarts,

Telkens het hoofd weer wendend en hevige tranen vergietend".

In het 22e boek is beschreven, hoe Hektor door Achilles gedood is en, aan diens krijgswagen gebonden, over de velden gesleept wordt. Andromache ziet het van de wallen.

„Aanstonds werden haar oogen bedekt door het duistere nachtfloers,

Stortte zij ruggelings neer; aan haar geest ontvlood het bewustzijn.

Ver weg vielen, haar hoofd ontglipt, hare schitterende siersels,

Voorhoofdbindsel en huif en de samengewondene haarband,

1) De Ilias van Homeros, vertaald door Mr. C. Vosmaer.

Stortte de sluier dien eens haar de gulden godin Afrodite
Gaf op den dag dat als vrouw haar de helmboswuivende Hektor
Bracht uit Eëtioons woning, met kostbaren schat haar verwervend.
Beide de zusters van Hektor en mede de vrouwen der broeders
Steunden haar, allen de droeve, ten doode bezwijmde omringd".

Nog hartstochtelijker dan Andromache is de Indische Satyawati, die zich doorsteken wil uit wanhoop dat haar echtgenoot Salja in den verderfbrengenden strijd wil trekken. Salja houdt haar tegen, beurt haar op met zoete woorden. Een vurig liefdestooneel volgt. Maar als Satyawati slaapt, ontvlucht haar echtgenoot in alle stilte. Uit vrees, haar wakker te maken, snijdt hij den gordel door, waarop zij ligt. Hij keert nog terug om een afscheidsbrief te schrijven:

„Mijn gebiedster, ik ga heen: wees in mijn afzijn niet bedroefd!" Saljå trekt ter strijde en sneuvelt, getroffen door een wonderwapen.

Satyawati, gevolgd door een dienstmaagd, gaat den doode op het slagveld zoeken. Jammerend en schreiend roept zij, als zij hem gevonden heeft:

„Ach, mijn gemaal, wat is de oorzaak van Uw misnoegen, hebt gij geen deernis met mij rampzalige? Zie mij aan, die tot U kom, ten uiterste afgemat door de inspanning om u te bereiken; en nu ten slotte gunt ge mij geen glimlach, maar bereidt mij nog grievend leed!"

Tenslotte besluit zij hem in den dood te volgen en steekt zich haar dolk in de borst. De dienstmaagd volgt haar voorbeeld.

Niet minder dan het Grieksche geeft het Indische gedicht een roerend beeld van echtelijke liefde en trouw. Natuurlijk zijn er tusschen beide ook frappante verschillen aan te wijzen. Hektor durft het verzoek van Andromache te weigeren; Saljå maakt van een list gebruik om zich te verwijderen. Men zou zich ook een uitbundig compliment als Saljå aan Satyawati maakt, niet in den Ilias kunnen voorstellen:

„Het reebokje is beschaamd bij het zien uwer lonken; het pinangblad, dat ontluiken wil, sluit zich weder bij het zien uwer dijen. Het jonge loof van den sokaboom verwelkt bij het zien van uw ontbloote lendenen. Zwaar ter neer gedrukt, hangen de slingerranken van den gadoe en kronkelen en verwringen zich bij het aanschouwen uwer bevallige houding, Ja, zelfs de afvallende ivoornoot haast zich een schuilplaats te zoeken in kloven en ravijnen. Beschaamd door het aanschouwen uwer borsten vliedt de ivoornoot. Wat zou het zijn, indien ze alles zag. Alleen de rand uwer borsten, saamgedrukt en verdrongen door een borstdoek, maakt het nootje reeds beschaamd. Gij wordt aangezien voor de maan in een vrouwenkleed, daar uwe lonken schitteren als het licht der maan .... Waar is toch de wedergade van mijn geliefde te vinden? Zelfs Batårå Bråmå zou niets kunnen bijvoegen tot verhooging uwer schoonheid: integendeel zou hij tekort schieten bij U, in wie alle volmaaktheden der wereld vereenigd zijn".

De uitbundigheid spreekt ook in de beschrijving der gevechten. Zoowel in het Grieksche als in het Indische verhaal spelen de goden een rol; voortdurend grijpen zij actief in den gang der gebeurtenissen in, geven zij aan den strijd een beslissende wending.

Maar de wonderen nemen toch in het Indische verhaal een veel grooter plaats in. Tooverwapenen met een ontzaglijke, overweldigende inwerking worden voortdurend gehanteerd en door nog geduchtere bedwongen. Veel rustiger is hierin de Ilias.

Een bijzondere beteekenis heeft b.v. Achilles' nieuwe wapenrusting, die van goddelijk maaksel is en hem tegen ieder wapen beschermt. Maar de werking van deze goddelijke bescherming wordt eenvoudig en zonder veel opsiering verhaald, b.v. wanneer bij de vervolging van de Trojanen Agenor den aanstormenden Achilles opwacht en hem met een speerworp tracht te dooden:

„Alzoo sprak hij en zwierde met wichtige hand zijne werpspies,

Niet te vergeefs, en hij raakte hem onder de knie op het scheenbeen,
Zoo dat het tinnen beslag van de nieuwe en krachtige scheenplaat
Klonk met vervaarlijk gedreun; toch spatte het koperen wapen
Weder terug en het drong niet door, weerstaan door de godsgaaf.
Toen ging Peleus' zoon weerkeerig den eedlen Agenor
Woedend te lijf; ...."

Veel minder gewoon gaat het toe in in den 52sten zang van Brâtâ-Joedâ.

Eerst schiet Danandjâjâ pijlen af, „die, in menigte aan den boog ontsnapt, met dichte zwermen het luchtruim vervullen, en bij gansche hoopen op den vijand nederstorten". Nu verschiet Ardjoenâ zijn wonderpijlen „zonder tal", die „als een regen" op den vijand neerkomen. „Bij honderdduizenden komen de pijlen tevoorschijn".
Ardjoenâ's geschut bestaat uit „bergen van steen, die ten getale van viermaal honderdduizend te voorschijn komen, en zonder ophouden de schedels verpletteren, en de lichamen verscheurd uiteenwerpen".

Nu is de beurt aan Saljâ (53e zang). Hij doet zijn geschut, al vlammend „vuur braken". Bimâ en Partâ mengen zich in 't gevecht. Al de drie strijders „doen bliksemstralen uit hunne bogen voortkomen; het kraakt en dondert, en flikkert als weerlicht dooreen".

Toen dusver had Saljâ nog maar gewone wapenen gebruikt. Nu hanteert hij zijn tooverwapen de Pratjândâberâwâ. Na een bezwering ontlaadt het zich en „aanstonds komen een millioen reuzen te voorschijn, door drie millioen andere gevolgd. Als eene regenvlaag, door den stormwind voortgedreven komt de dwarlende zwerm van monsters te voorschijn en werpt zich, met daverend gedruisch, om strijd op den vijand." Door het Pandâwâ-leger de wapens te doen neerleggen, brengt Kresnâ de reuzen in verwarring. Maar de strijd wordt hervat. Koning Joedistirâ is nu in 't veld gekomen, op zijn „juweelen wagen, rijk bezet met amethisten, saffieren en smaragden". Ook hij lost zijne pijlen; „als rookwolken ontwikkelden zij zich al zwermend". De edele Palgoenâ verschiet pijlen „bij millioenen". Maar aangezien dit alles onvoldoende is en de reuzen blijven aanzwermen, stelt Darmâ's zoon het tooverwapen de Kalimosâdâ door zegenbeden en bezweringen in werking. Het ontlaadt zich in bliksem en weerlicht. „Het vuurt barst in vlammen uit, die met flikkerenden weerglans de wereld vervullen. Bulderend over 't slagveld, stort het vuur zich op den vijand. Al de reuzen worden tot asch verteerd".

Saljâ spant nu zijn boog met alle pijlen, die uit den hemel zijn neergedaald En hier komen zij in de gedaante van bergen en slangen te voorschijn. Maar 't is zijn laatste daad. Joedistirâ treft hem doodelijk in de borst en zijne ziel stijgt ten hemel, ingehaald door de juichende djawata's.

Van dergelijke overladen gevechtsbeschrijvingen, die soms meer aan een weergave van een hedendaagsch slagveld doen denken dan aan een strijd met pijl en boog zijn meer voorbeelden aan te halen.

Maar opvallend is weer deze gelijkenis met den Ilias: het persoonlijk optreden van de helden, bij wier strijd de rest van het leger slechts een vagen achtergrond vormt.

Niet anders is het in de wajang. Onvergetelijk is voor mij een voortreffelijke vertooning van de wajang wong, die ik eens bijwoonde in de Mangkoenegaran. Bij het verschijnen en het rustige, edele bewegen van de heldengestalten in sobere, klassieke kleedij, gedekt met den schitterenden helm, was het mij soms als zag ik visioenen uit den Ilias: den stralenden Hektor, den helmomfladderden Achilles, den wijzen Odysseus, den volkenvorst Agamemnon, den roeper in den strijd Menelaos.

Juist de wajang wong roept door de menschelijkheid en harmonie der figuren, die niet als die der wajang koelit door een sterk willekeurig styleeringsproces zijn vervormd en die dan ook veel dichter staan b.v. bij de Prambananreliefs, zeer sterk de herinnering op

aan het Grieksche rustige, Apollinische schoonheidsideaal met zijn strenge, edele zuiverheid van vorm, zijn afkeer van het willekeurige en matelooze.

Deze „klassieke" stijl drukt vermoedelijk den oorspronkelijken geest der Indische heldendichten het best uit en zij is ook voor den Europeeschen smaak, die gevormd is onder overwegende suggestie van het Grieksche klassieke voorbeeld, het begrijpelijkst en het aantrekkelijkst.

Nu is het een opmerkelijk feit dat ook het Voor-Indische en hierdoor het Javaansche beschavingsleven al eeuwen lang den invloed der Grieksch-klassieke opvattingen heeft ondergaan.

Sedert den veldtocht van Alexander den Groote, dus omstreeks 300 v. C., is de Grieksche klassieke stijl in het Voor-Indische beeldhouwerk terug te vinden en het is bekend dat deze invloed zich door de z.g. Gandharakunst over heel het Boeddhistische China en Japan heeft verspreid. Ook op de latere groote beeldhouwwerken van Java als de Boroboedoer en de Prambanan (± 900 A. D.) moet hij zich hebben laten gelden.

Trouwens ook in ander opzicht moet het geestelijk leven op Java al lang voor de komst der Portugeezen den invloed van Europeesche kunstopvattingen hebben ondergaan. Tijdens de regeering der Goepta-dynastie (320 — 647 A. D.) is Noordelijk Voor-Indie het middelpunt geweest van een levendig verkeer, dat zich westelijk tot Perzië en het Romeinsche rijk en oostelijk tot China uitstrekte. Dat Java den weerslag van deze beweging ondervond, blijkt uit het beroemde verhaal dat de Chineesche Boedhist Fa Hien van zijn pelgrimstocht (399 — 414 A. D.) heeft nagelaten. Deze reiziger bezocht Voor-Indië, Ceylon en Java, waar destijds in het Westen reeds het Hindoe-rijk Taroema bestond, geregeerd door de dynastie der Poernawarman's.

Iets later in dezelfde periode moet ook, volgens Chineesche bronnen, het Boeddhisme op Java ingang hebben gevonden, hetgeen vooral het werk heet te zijn geweest van Goenawarman, prins van Kasjmir, die in 431 A. D. te Nanking in China overleed. Java was toen dus al in den Voor-Indischen beschavingskring opgenomen, al drong pas later, na de kolonisatie van Midden- en Oost-Java, de Hindoe-beschaving dieper door.

In den tijd der Goepta's zijn Voor-Indische astronomen als Aryabhata en Varâmihira blijkbaar in staat geweest, Grieksche werken te bestudeeren. Het Grieksche tooneelwerk van Menander's school heeft kennelijk invloed gehad op de klassieke Voor-Indische drama's (als „Sakoentalâ" en „Het leemen wagentje") De beeldhouwwerken in deze periode vormen, zooals Smith schrijft: „een bekoorlijke verbinding van Oost en West".

Mogelijk is het mede aan de doorwerking van Grieksch-klassieke invloeden-na Indische transpositie- toe te schrijven dat èn het oude beeldhouwwerk op Java èn de oude Javaansche dichtwerken vormen vertoonen, die nog altijd op den ontwikkelden Europeaan een diepen indruk maken.

Men zou in deze kunstwerken dan een synthese kunnen zien van hetgeen den schoonheidszin zoowel van het Oosten als van het Westen heeft bekoord.

En wanneer bij de verdere ontwikkeling van de wajangkunst steeds het klassieke ideaal der figuren van Prambanan en Boroboedoer in eere blijft, kan ook zij een machtig middel blijven niet alleen tot verheffing en veredeling van den geest, doch tevens een werkelijk betooverende kracht, die de zonen van het Oosten met die van het Westen in bewondering en hooge stemming vereenigt.

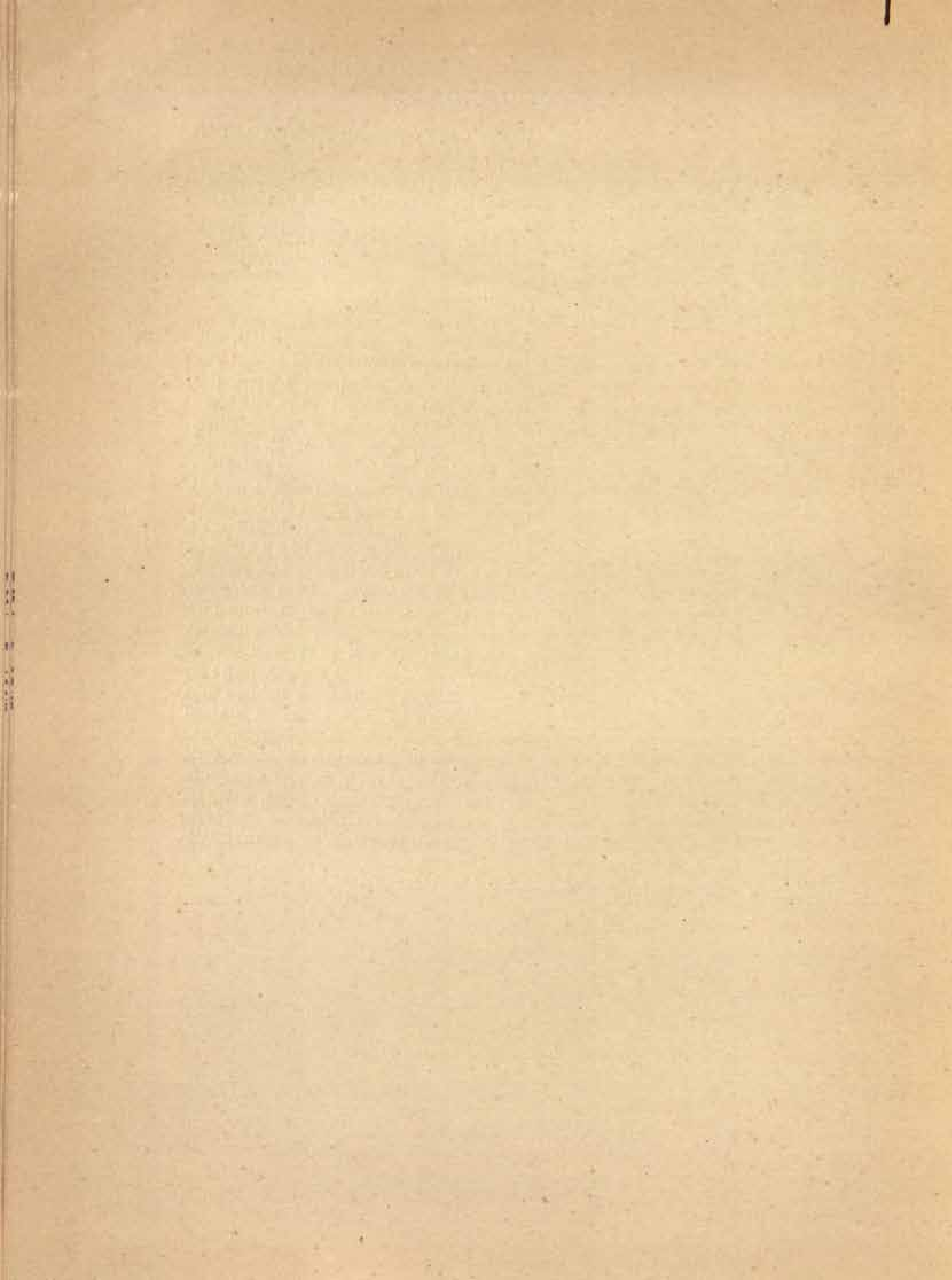

ADDENDA ET CORRIGENDA

Blz. 118 1ste kolom, regel 9 v.o. staat: de teekens ' en '; lees: de teekens ' en '.
Blz. 124 1ste kolom, regel 27 v.o. staat: zelfs; lees: zelf.
Blz. 124 2de kolom, regel 23 v.b. staat: kempli- of kadjar-slag; lees: kempoer-slag.
Blz. 125 1ste kolom, 5de regel v.o. in te voegen achter: mirong: althans voorzoover het de gongsneden (gongan) betreft.
Blz. 128 2de kolom, regel 9 v.o. in te voegen achter: gambyang: en in den Kasepoehan een ander, dat k e m y a n g
Blz. 138 2de kolom, regel 7 v.o. staat: ter; lees: te.
Blz. 140 2de kolom, toe te voegen aan noot 11:

Een merkwaardige uitzondering, ons door Pangéran Hadiwidjojo in een onlangs ontvangen schrijven bekend gemaakt, vormt de door hem in zijn hieronder in noot 13 genoemde verhandeling besproken gending Ketawang ageng. Deze gending bestaat uit drie gedeelten (hadeggan), waarvan het eerste en het laatste deel in pélog patet limo staan; het middendeel evenwel „moduleert" tot tweemaal toe naar s l è n d r o p a t e t s o n g o en blijft daar dan telkens 4 gongan in vertoeven. Deze overgang naar het andere toongeslacht binnen de grenzen van één gending is zoo dan al geen unicum, in elk geva, een groote zeldzaamheid. En het eiglenaardige is, dat we hier niet te doen hebben met een experiment van recenten datum onder invloed van de Westersche muziektheorie, doch met een oer-oude, door de traditie angstvallig in haar oorspronkelijken vorm geconserveerde, gewijde, aan de geduchte Godin der Zuidzee, Ratoe Kidoel, toegeschreven compositie.

Blz. 141 2de kolom, 30ste regel v.o. staat: k a d j a; lees: k a d j a r.

OVER BALI'SCHE MUZIEK

door
Mr. J. KUNST en C. J. A. KUNST- van WELY.

Inleiding.

De hier volgende verhandeling dankt zijn ontstaan aan een korte reis over Bali in October van het afgeloopen jaar. Wij hebben het voorrecht genoten voortreffelijke geleiders te ontmoeten èn door het ons nog onbekende eiland èn door de aanvankelijk niet minder onbekende contreyen der Bali'sche toonkunst. Ook hadden wij o.a. de beschikking over een phonografisch opneemapparaat en een monochord. Door deze samenloop van omstandigheden is het ons mogen gelukken een, den korten beschikbaren tijd in aanmerking genomen, vrij omvangrijk materiaal bijeen te brengen, waarvan wij hopen, dat het een bruikbare bijdrage zal vormen tot de kennis der Indonesische toonkunst.

Wij hebben overwogen of wij niet de verzamelde gegevens voorloopig nog achter zouden houden, totdat een tweede Bali-reis ons in staat zou hebben gesteld, een antwoord te vinden op de talrijke, bij het verwerken er van gerezen vragen, doch, waar het niet zeker was, dat zulk een tweede reis binnenkort, ja, wellicht ooit, zou kunnen worden ondernomen, hebben wij er de voorkeur aan gegeven, reeds thans over te gaan tot publicatie. Ten volle zijn wij ons bewust van de onvolkomenheden, die deze verhandeling nu aankleven, niet zoo zeer bestaande in onjuistheid van voorstelling, als wel in onvolledigheid van gegevens: de Bali'sche muziek bleek een ware „mer à boire" en het was ons slechts vergund, enkele teugen daaruit te nemen. Maar die bleken een tooverdrank, die onweerstaanbaar tot terugkeer dringt; trouwens, ieder die Bali eens bezocht, blijft dit wonderlijke Hindoe-eiland als een lokkend paradijs in zijn herinnering. Het zal derhalve aan ons niet liggen, als dit artikel niet nog minstens één vervolg krijgt.

Wie zich nimmer bezig hield met werk als dit— dat alleen tot stand gebracht kan worden, als velen met groot geduld en haast bezwarende bereidwilligheid de telkens gevraagde hulp verleenen— hulp, bestaande nu eens in het beantwoorden van vragen, dan weer in het beschikbaar stellen van onderzoekingsobjecten, i.c. gamelans, het verleenen van gastvrijheid of in een volhardend beantwoorden van een van auteurszijde met hardnekkigheid gevoerde correspondentie,-die kent niet de groote geestelijke bevrediging, de innerlijke vreugde, die zulk samenwerken, dit stukje bij stukje verzamelen en opbouwen, geeft.

Het is ons niet mogelijk, hier allen te memoreeren, die wij in dit verband dank verschuldigd zijn, maar wij kunnen niet nalaten enkele personen te noemen, en wel in de eerste plaats den Heer B. J. Haga, toentertijd controleur B. B. te Gianjar, die ons met de hem eigen tact en kwiekheid krachtig ter zijde stond, ons van zijn gastvrij dak deed genieten en bij de hoofden zijner afdeeling introduceerde;

dan den Regent van Gianjar, Déwa Agoeng Ngoerah en Tjokorda Gdé Rake Soekawati, den Poenggawa van Oeboed, die persoonlijk vele uren ons bij het onderzoek behulpzaam waren en wier schoone gamelans een groot gedeelte van het hier verwerkte materiaal hebben opgeleverd;

verder den onvermoeiden Tjokorda Soesijah, die in de poeri van zijn vader, den Mantja van Batoe Boelan — waar toen feest was met vele gamelans — zich uitgesloofd heeft om onze vragen en de antwoorden der spelers richtig te ver-

tolken en nu nog steeds onze brieven-met-vragen trouw en uitvoerig pleegt te beantwoorden.

Vervolgens, bij het verwerken der meegebrachte gegevens, was het de oud-Assistent-Resident H. J. F. Schwartz, die ons uit zijn rijke kennis der Bali'sche taal de onmisbare voorlichting gaf inzake orthografie en woordafleiding; [1])

en ten slotte heeft het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, Dr. F. D. K. Bosch, aanspraak op onzen warmen dank voor de welwillendheid, waarmede hij het grootste en beste deel der hierachter gereproduceerde foto's voor ons artikel belangeloos afstond, evenzoo Mej. Th. Weissenborn, fotografe te Garoet en de heer Tassilo Adam, die elk een zeer mooie foto ter reproductie beschikbaar stelden en Dr. B. Schrieke, die ons herhaalde malen van zijn veelzijdige kennis met betrekking tot taal, land en volk van Java deed profiteeren.

Deze verhandeling lag persklaar, toen de, in hoofdzaak Bali'sche instrumenten besprekende, „Aanteekeningen betreffende enkele Indonesische muziekinstrumenten" van onzen collega, den heer J. S. Brandts Buys, in „Djowo" verscheen. De opmerkingen, waartoe de lezing ons aanleiding gaf, zijn nog in eenige der voetnoten kunnen worden neergelegd.

§ 1. Het karakter der Bali'sche muziek vergeleken met dat der Javaansche.

Indertijd werd, naar wij ons meenen te herinneren in een Indischen brief in de Nieuwe Rotterdammer Courant, het onderscheid tusschen de Bali'sche en de Javaansche muziek geformuleerd in de tegenstelling Dionysisch-Apollinisch.

Ongetwijfeld bestaat er grond voor het maken van eene dergelijke onderscheiding; toch gelooven wij, dat de gegeven formuleering wel wat sterk den nadruk legt op de — overigens zeer zeker te constateeren — onderlinge verschillen en niet voldoende rekening houdt met het bestaan van de zooveel treffender punten van overeenkomst; men zou ook kunnen zeggen, dat zij meer ziet op het verschil in temperament, levensopvatting en voordracht der spelers, dan op de geaardheid en de structuur der muziek zelve. Onze, in den loop van het onderzoek verkregen en steeds weer bevestigde indruk toch is, dat de, trouwens ook niet zoo heel ver verwijderde, gemeenschappelijke oorsprong van de muziek van beide eilanden [1]) zich telkens en in allerlei opzichten manifesteert; dat wij hier onmiskenbaar voor ons hebben: twee dialecten van eenzelfde taal. De gemoedsaard van den Baliër is echter eenvoudiger, boerscher, tegelijk prachtlievender en uitbundiger dan die van den Javaan, en dat vindt een getrouwe weerspiegeling in zijn muziek; zij is meer uiterlijk, minder gecompliceerd en uit zich meestal luidruchtig in helle kleuren; de Javaansche daarentegen, vergeleken bij de Bali'sche, is: ingewikkelder van bouw, rijker aan nuancen en detailwerk, ingetogener van klank en als het ware vermoeider zich bewegende in geraffineerde halftinten, kortom: is meer dan de muziek van het Hindoe-eiland het typisch product van een oude en verfijnde cultuur.

Men zou uit een en ander kunnen verwachten, dat dan, afgezien van die geprononceerde neiging tot pracht en massaliteit, wellicht de overeenkomst tusschen de Balische muziek en die der Soendaneezen, eveneens een volk van ietwat minder gecompliceerden en le-

---

1) De meeste der in dit artikel voorkomende termini technici bleken n.l. in de bestaande woordenboeken niet te vinden; en voorzoover zij er wel in stonden, bleken zij dikwijls niet geheel juist vertaald, dan wel bleek de speciale muzikaal-technische, vaak afgeleide, beteekenis niet opgenomen.

In de spelling der Bali'sche, Javaansche, Soendaneesche en Maleische woorden is met e de toonlooze, met è de korte en met é de lange vocaal weergegeven. Door de teekens ' en ' wordt dus geen accentueering aangeduid.

De meer-lettergrepige woorden zijn meerendeels paroxytona, d.w.z., hun klemtoon valt op de op één na laatste lettergreep, b. v.: soenarèn, kemanak. Heeft de voorlaatste lettergreep echter als klinker een toonlooze e, dan is het woord oxytonon, d.w.z., zijn accent valt op de laatste lettergreep, b. v.: gendèr, gending.

1) Het cultuur-uitwisselend contact tusschen de beide eilanden werd verbroken tegelijk met het binnendringen van den Islam op Java (± 1425).

vendiger aard dan het Javaansche, grooter zou moeten zijn, en inderdaad is dit het geval. En niet alleen voor de ooren van een Westerling: de Regent van Bandoeng, dien wij eenige phonogrammen van Bali'sche tembangs lieten hooren, was getroffen door de opvallende overeenkomst in karakter en stijl van de gehoorde muziek met die van zijn eigen volk, terwijl bij het aanhooren van Javaansche tembangs en van de Javaansche wijze van zingen zich daarentegen juist de verschillen aan hem opdrongen. En de uit het Bantamsche afkomstige R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat maakte, bij het hooren van een Balischen gamelan, de opmerking, dat hij op die muziek wel, doch op de Vorstenlandsche niet zou kunnen dansen.

Op genoemde, ook in de namen der instrumenten zich uitende, overeenkomst zal in den loop van deze verhandeling nog eenige malen worden gewezen. 2)

Wij voor ons prefereeren tenslotte van de verschillende muzikale uitingen der beide eilanden de Vorstenlandsche muziek, hoezeer wij ook niet ongevoelig waren voor het jonge en blijde geluid der Soenda'sche degoengs en evenmin voor den machtigen klank der Gianjarsche djoeblah's en tjaloengs, de wilde vervoering der groote soelings te Kloengkoeng en Batoe Boelan en de landelijke vreugden der Blah Batoe'sche bruiloftsangkloengs.

Maar wat er voor ons — om nu even de Soenda'sche muziek buiten beschouwing te laten — in de Bali'sche muziek ook te waardeeren viel, — met een zekere weemoed dachten we aan het subtiel geschakeerde, magisch heerschende kendangan der Vorstenlanden, aan de droom-zachte klanksidderingen en het verrukkende stemmenweefsel van een Djokja'schen Kjahi Goentoer Sari, een Solo'schen Kanjoet Mesem, als wij het brute beuken op de Bali'sche trommen en het stompe, nuance-doodende geweld van tjèngtjèngs en gentorak ondergingen. „De waan van het groote geluid" (Brandts Buys), daarin zit althans één der groote Bali'sche instrumenten-combinaties volslagen bevangen: de gamelan Gong. Terwijl de partituur niet meer dan 4 of 5 stemmen zou behoeven te vertoonen (immers het zou overbodig wezen, alle octaafverdubbelingen een eigen balk te geven), werken er aan een volledigen Gong niet minder dan 50 tot 60 spelers mede. Doch laten wij billijk zijn: er is een zeer redelijke verklaring voor: in tegenstelling met de Vorstenlanden, waar de gamelans meestentijds onder het dak van een pendopo of binnen de muren van den kraton hebben te spelen, vervullen de Bali'sche Gongs dikwijls hun taak in de open lucht, ja, soms aan het strand der zee.

Doch hoe dit nu ook zij, voor de oogen is het in elk geval een feest! Want met hun geraffineerd gevoel voor decoratieve werkingen, hebben deze eilanders de instrumentenmassa van hunnen voornaamsten gamelan opgesteld zóó, dat zij een onverbrekelijke, opstrevende eenheid vormt, die haar bekronende rust vindt in den hoog oprijzenden, vorstelijken kempoer. En te midden van die stad van weergaloos schoon bewerkte instrumenten, dat leger van bronzen lijven en armen, die hun slaghamers eendrachtig doen rijzen en dalen onder de heerschappij van een onverbiddelijk rhythme!

Maar voor wij ons overgeven aan min of meer lyrische ontboezemingen, zal het zaak zijn, eene uiteenzetting te geven van de op Bali gebruikte toonstelsels, van groepeering en bouw der gendings en van de samenstelling der verschillende gamelans.

§ 2. De Bali'sche toonschalen.

De op Bali meest voorkomende toonschaal is een 5-tonig pélog zonder wisseltonen, dezelfde schaal, die in de Soendalanden de bijna volslagen alleenheerschappij heeft. Zoowel de absolute hoogte harer grondligging (vgl. tabel Ia

2) Ook op ander gebied, b.v. wat het dorpsbestuur betreft, is de overeenkomst tusschen Bali en de Soendalanden grooter dan tusschen deze laatste en de Vorstenlanden. (Zie het artikel van Prof. Van Vollenhoven in de Encyclopaedie deel IV, 2de druk blz. 24, 2de kolom).

Nos. 1 en 2 met Nos. 5, 7, 8, 9 en 10) als de interval-grootte (vgl. tabellen I en Ia Nos. 1, 2 en 3 met Nos. 4 t/m 11) komt in vele gevallen met die der Javaansche en Soendaneesche gamelans overeen. Op Bali is het de schaal der gamelans Gong, Semar Pegoelingan en Djogèd (zie verder §§ 4 en 6). In grondligging noemt men haar selisir.

De namen van de tonen dier selisirschaal zijn van laag naar hoog: [1]) ding dong dèng doeng dang.

Soms evenwel wordt in den gamelan Semar Pegoelingan aan dit 5-tal nog een zesden toon, een wisseltoon, toegevoegd, n.l. tusschen de tonen deng en doeng, welke toon penjorog genoemd wordt, letterlijk vertaald: het voorwerp waarmede men de handeling sorog (wisselen) uitvoert. Deze invoeging vindt, en niet eens bij alle exemplaren, uitsluitend plaats bij den Semar Pegoelingan, welke de derde omkeering der schaal laat hooren, de z.g. Semar Pegoelingan soenarèn. (Tabel I en Ia Nos. 12). Alsdan is de volgorde der tonen derhalve:

dèng penjorog doeng dang ding dong.

De zes tonen worden slechts hoogst zelden alle in één gending gebruikt: òf de dèng òf de penjorog wordt weggelaten. [2])

De penjorog ligt juist op de plaats, waar in de Javaansche schalen de toon pélog zich bevindt. (vgl. tabellen I en Ia Nos. 1 en 2 met No. 5; in alle drie gevallen is het toon IV).

Aangezien bovendien pélog zoowel als penjorog de wisseltoon van de elk van beide voorafgaanden toon, resp. dodo (tèngah) en dèng zijn, [3]) mag men de twee tonen, dunkt ons, met elkaar identificeeren.

Een eigenaardige functie is het, die de toon penjorog heden ten dage in de soenarèn-schaal vervult: hij is n.l. het middel, om deze in een selisirschaal om te zetten. Of hij aanvankelijk met dat doel is ingevoegd, is niet na te gaan, nog minder, of ook de Javaansche toon pélog aan diezelfde oorzaak zijn ontstaan dankt. [4])

De casus positie is de navolgende: de soenarèn-stemming (zonder penjorog) toont de interval-volgorde:

groot klein groot klein klein;

de selisir-stemming deze:

klein klein groot klein groot.

---

1) Het is eigenaardig, dat, wanneer men een Javaan of een Soendanees verzoekt de tonen van b.v. een Saron in volgorde aan te slaan, hij onveranderlijk met den hoogsten toon zal aanvangen. Een Baliër daarentegen begint bij den laagsten toon, gelijk wij zoowel tijdens ons verblijf op het eiland, als in de later gevoerde correspondentie herhaaldelijk konden constateeren. De oorzaak van dit verschil konden wij niet uitvinden. De toonnaamgeving in de Vorstenlanden doet vermoeden, dat eertijds ook de Javanen de tonen van laag naar hoog hebben opgesomd. Immers alleen zóó kon een toonnaamvolgorde limo-nem en penoenggoel-goeloe-dodo ontstaan; had men van den beginne af van hoog naar laag gerekend, dan zouden de tonen nèm-limo (6,5), dunkt ons, wel sidji-loro (1,2) genoemd zijn. En wat de tonen penoenggoel-goeloe-dodo (vert.: kop, hals, borst) aangaat: het is duidelijk, dat men bij een opsomming van lichaamsdeelen òf bij het hoofd òf bij de voeten zal aanvangen, doch in geen geval midden in, bij de borst: in het onderhavige geval kwam dus aanvankelijk de toon penoenggoel (hoofd) ongetwijfeld eerder dan de tonen goeloe (hals) en dodo (borst) (zie tabel VIII.).

Eén moment hebben wij nog gedacht aan mogelijke beïnvloeding door den Islam (het Arabisch schrift wordt immers van rechts naar links gelezen), wat dan meteen verklaard zou hebben, waarom Bali - dat Hindoesch bleef - de oude opsommingsvolgorde bewaard heeft, maar zoowel Dr. Bosch als Dr. Schrieke achtten deze veronderstelling onhoudbaar.

In hoeverre de omstandigheid, dat de nem op Java als diapason, stemtoon, (Jav. laras, Soend. soeroepan) genomen wordt, van invloed is geweest op de toonvolgorde, valt met de voorhanden gegevens vooralsnog niet te bepalen.

Over het nemen van een nem van dezelfde toonhoogte voor de beide (slèndro-en pélog-) helften van één gamelanstel (z.g. toemboeg nem) en de ligging alsdan der intervallen van beide schalen ten opzichte van elkaar, zie men tabel VIII onder c en d.

2) Voorzoover de penjorog als losse toon telkens voor den toon dèng in de plaats moet worden gesteld, is hij in tabel IV door een ten opzichte van de andere tonen van het betreffende speeltuig ietwat lagere ligging weergegeven; waar hij als vaste toon op een instrument is opgenomen, is hij op één rij gesteld met de overige tonen.

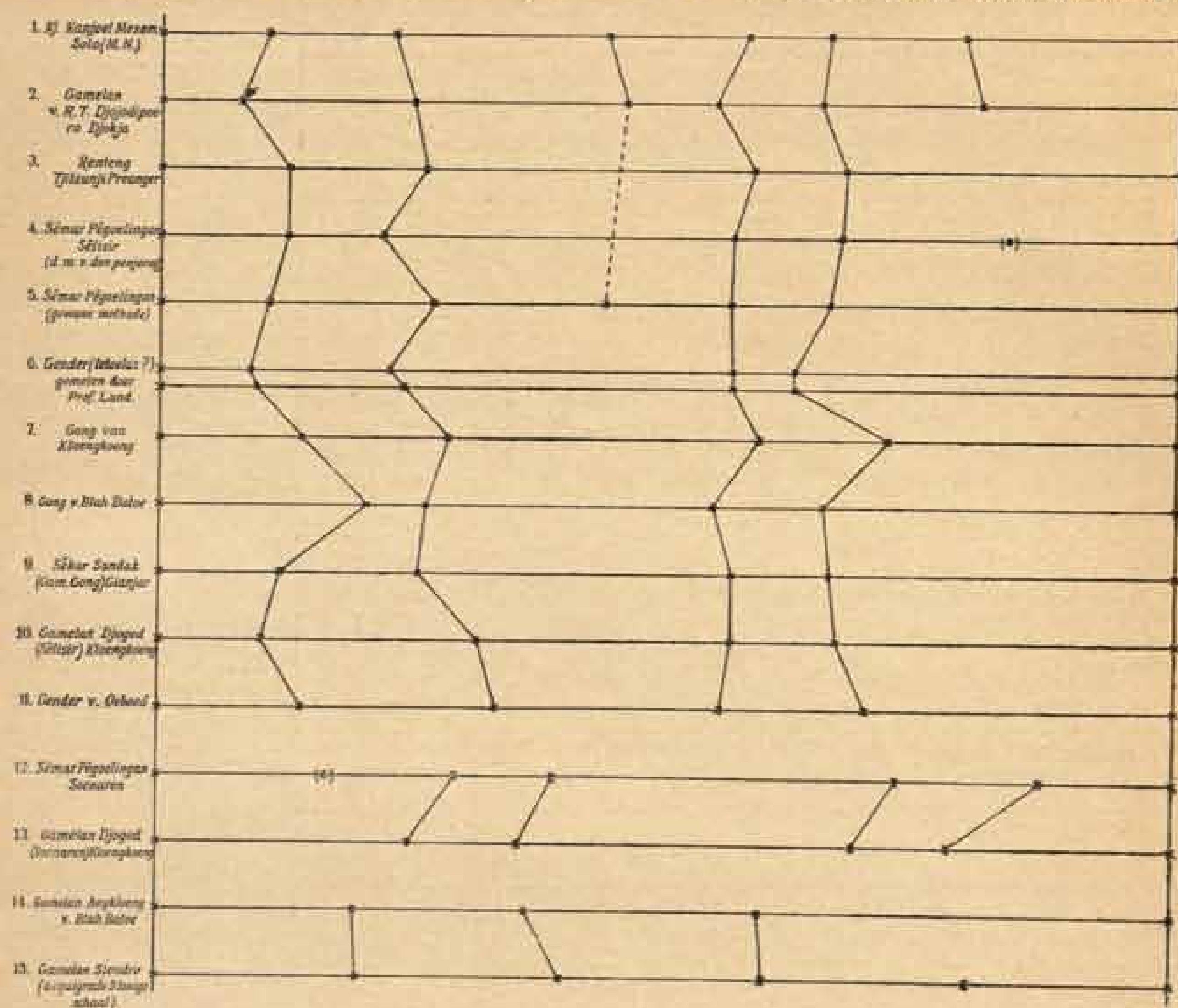
3) Alleen op Midden-Java is de sorogfunctie van den pélogtoon verloren gegaan, maar er zijn genoeg aanwijzingen, die hem ons ook daar als oorspronkelijken wisseltoon doen kennen. Hierover later meer.

4) „Etymologisch kunnen de woorden penjorog (stam: sorog) en pélog wel samenhangen, n.l. wanneer de theorie betreffende de oorspronkelijke één-lettergrepigheid der Maleisch-Polynesische talen juist is en de hypothetische wortel rog gelijk is aan de hyp. wortel log." (Dr. Schrieke).

„Wir erinnern daran ..... das R und L stets füreinander eintreten"... (Ernst Fuhrmann, „Malaien" in Greg. Krause's „Bali". II blz. 30).

TABEL I

De bouw van eenige op Bali aangetroffen gamelanschalen, vergeleken bij dien van een drietal Javaansche pélog-schalen en bij dien van de 5-tonige aequigrade schaal (slèndro).

Toelichting bij Tabel I

De logarithmen van de intervallen van de toonschaal van een gamelan zijn van een punt uit op een rechte horizontale lijn afgezet. De plaats van elken toon in de schaal wordt nu door een punt op die lijn voorgesteld en de afstanden van de punten onderling zijn direct evenredig aan de grootte der intervallen tusschen de tonen, die door deze punten worden voorgesteld. De grootten van de afstanden geven dus bij den eersten oogopslag een zuiver beeld van de grootte der intervallen.

1 eenheid van de verdeeling is gelijk gesteld aan 0.001. Daardoor komt dus het punt, dat het octaaf van den grondtoon voorstelt, te liggen op 301 eenheden van het punt, dat den grondtoon aangeeft, aangezien het interval tusschen octaaf en grondtoon = 2, en log. 2 = 0.301(03) is.

Voor den argeloozen lezer zal het wellicht niet ongewenscht zijn erbij te vermelden (c. q. er aan te herinneren), dat

1o. men een interval pleegt uit te drukken in eene verhouding, waarvan de trillingsgetallen der tonen, welke het interval vormen, teller en noemer zijn;

2o. een interval $\frac{n_2}{n_1}$ tweemaal zoo groot is als een ander interval $\frac{n_2}{n_1}$ als $\frac{n_3}{n_1} = \left(\frac{n_2}{n_1}\right)^2$;

3o. dat logarithmen de eigenschap hebben, *verhoudingen* te veranderen in *verschillen*.

De volgens bovenstaande methode verkregen punten zijn vervolgens, voorzoover de daardoor voorgestelde tonen met elkaar geïdentificeerd mogen worden, door lijnen verbonden.

TABEL Ia.

De bouw van eenige op Bali aangetroffen gamelanschalen, uitgedrukt in absolute trillingsgetallen en in cents en vergeleken bij dien van een drietal Javaansche pélog-schalen en bij dien van de 5-tonige aequigrade schaal (slèndro). [1])

1. Kj. Kanjoet Mesem Pélog	295		317		345		399		439		465		512		590
(Mangkoe Negaran, Solo)	I	124.5	II	146.5	III	251.5	IV	165.5	V	99.5	VI	166.5	VII	245.5	I'
							417						412		
2. Gamelan Pélog van	288		304		342		395		420		452		502		576
R. T. Djojodipoero	I	93.5	II	204	III	249.5	IV	106	V	127	VI	181.5	VII	238	I'
Djokjakarta.							355.5						419.5		
3. Rèntèng	330		360		395				494		538				660
Tjileunji	I	150.5	II	160.5	III		387		IV	147.5	V		354		I'
Preanger															
4. Semar Pegoelingan	357		389		416				527		568		(636)		714
selisir d.m.v. den penjorog.	I	148.5	II	116	III		409.5		IV	129.5	V	195.5	(VI)	200	I'
Oeboed													395.5		
5. Semar Pegoelingan	263.5		284		318		(357)		389		416				527
selisir (gewone methode)	I	129.5	II	195.5	III	200	(IV)	148.5	V	116	VI		409.5		I'
Oeboed							348.5								
6. Gendèr teloelas, gemeten 1e. octaaf	I	106	II	163	III		405		IV	73	V		453		I'
door Prof. Land. 2e. octaaf		114		174			386								
7. Gamelan Gong van	264		291		322				397		434				528
Kloengkoeng.	I	168.5	II	175.5	III		362.5		IV	154	V		339.5		I'
8. Gamelan Gong van	256		295		307				373		402				512
Blah Batoe.	I	245.5	II	69	III		337		IV	129.5	V		418.5		I'
9. Sekar Sandak (gam. Gong)	274		297		327				416		435				548
Gianjar.	I	139.5	II	166.5	III		416.5		IV	77.5	V		400		I'
10. Gamelan Djogèd (selisir)	257		276		320				380		409				514
Kloengkoeng.	I	123.5	II	256	III		297.5		IV	127.5	V		395.5		I'
11. Gendèr van	318		355		405				472		521				636
Oeboed.	I	190.5	II	228	III		265		IV	171	V		345.5		I'
12. Semar Pegoelingan	318		(357)		389		416		527		568				636
Soenarèn	I	200	(II)	148.5	III	116	IV	409.5	V	129.5	VI		195.5		I'
Oeboed			348.5												
13. Gamelan Djogèd (soenarèn)	320		297.5		380		409		514		552				640
Kloengkoeng.	I				II	127.5	III	395.5	IV	123.5	V		256		I'
14. Gamelan Angkloeng		398				455		512			600				796
van Blah Batoe.		I		231.5		II	204.5	III		274.5	IV		489.5		I'
15. Gamelan Slèndro		I		240		II	240	III		240	IV	240	V	240	I'
(aequigrade 5-tonige schaal).													480		

[1]) De Romeinsche cijfers stellen de tonen voor, de getallen daarboven de trillingsgetallen, de getallen er tusschen de intervallen uitgedrukt in cents (1 cent = $\frac{1}{100}$ halve toon van de Europeesche getempereerde schaal).

Wil men nu beide schalen in één gamelan vertegenwoordigd zien, dan zou men eigenlijk twee reeksen instrumenten naast elkaar moeten hebben, voorzoover het de melodie-voerende en paraphraseerende groepen betreft, eenigszins op de wijze van den Javaanschen gamelan pélog, die telkens naast elkaar heeft twee gendèrs, resp. voor de schalen 1 2 3 5 6 en 2 3 5 6 7. Een dergelijke kostbare omslachtigheid nu wordt door invoering van den toon penjorog ondervangen. Immers, als men den toon dèng door den penjorog vervangt, wordt de volgorde der intervallen inderdaad van soenarèn (gr. kl. gr. kl. kl.) omgezet in een, die de selisir-volgorde (kl. kl. gr. kl. gr.) laat hooren.

Bij den Semar Pegoelingan van den Poenggawa van Oeboed worden de intervallen, uitgedrukt in cents, bij gebruikmaking van den penjorog van (soenarèn):
348.5 116 409.5 129.5 195.5 (tabellen I en Ia Nos. 12) tot:
148.5 116 409.5 129.5 395.5 (tabellen I en Ia Nos. 4).

Hiermede is vrijwel hetzelfde bereikt als met eene kostbare daadwerkelijk gerealiseerde omkeering der schaal, die de volgorde der intervallen zou hebben veranderd tot:
129.5 195.5 348.5 116 409.5 (tabel I en Ia Nos. 5).

Alleen is bij de penjorog-methode de tegenstelling, die uit verschil in toonligging voortvloeit, door de kleinere verschuiving, die dan (althans in den Oeboed'schen gamelan) slechts een interval van 200 cents (precies een Europeesche heele toon) bedraagt, verzwakt, vergeleken bij die der daadwerkelijke omkeering, welke wel steeds een liggingsverschil van over de 300 cents met zich medebrengt. Bij den Gong van Gianjar zou het b. v. 306, bij dien van Blah Batoe 314, bij den Semar Pegoelingan van Oeboed 325 en bij den Gong van Kloenkoeng zelfs 334 cents bedragen hebben.

S e l i s i r en s o e n a r è n nu zijn de beide eenige modi die men op Bali op afzonderlijke gamelans realiseert: g r o n d l i g g i n g en d e r d e o m k e e r i n g, (de grondligging zelf als No. 1 gerekend). De overigens nog mogelijke modi genieten dit voorrecht, voorzoover wij weten, niet.

Deze modi minores (II, IV en V) resp. met de tonen d o n g, d o e n g en d a n g tot grondtoon, worden echter blijkbaar toch soms wel als melodisch substraat gebezigd. Althans dat meenen wij te mogen opmaken uit eenige, naar aanleiding van den hieronder nog te noemen, door ons nog niet gehoorden, penginter gedane mededeelingen van onzen jongen vriend Tjokorda Soesijah. 5)

Wel is waar kent dit metaal-toetsige instrument binnen zijn één-octavigen omvang 7 tonen, doch op de beide sorogan (wissel-tonen), welke zich daaronder bevinden, zijn geen modi opgericht.

Het zijn dus selisir en soenarèn, die op het gebied van het 5-tonig pélog op Bali de hegemonie deelen. Dat het juist de derde omkeering is, die naast de grondligging op den voorgrond treedt, zal wel zijn oorzaak vinden in de omstandigheid, dat een toonreeks, gebouwd op den het verst van den oorspronkelijken grondtoon afliggenden toon, met die grondligging in sterker mate dan een der andere mogelijke modi, een klanktegenstelling vormt. Alleen de schaal gebouwd op den v i e r d e n toon had met evenveel recht daartoe uitverkoren kunnen worden, aangezien die, als zijnde evenver van den grondtoon of van het octaaf daarvan verwijderd, in dezelfde mate als de derde modus met hem contrasteert. En inderdaad zien wij dan ook in de Vorstenlanden naast de in aantal overheerschende gamelans met toonreeksen, aanvangende met penoenggoel, ettelijke, oudèr aandoende, (met onvolledige schaal), wier aanvangstoon ten opzichte van dien penoenggoel als vierde hoofdtoon (de vijfde toon in de reeks) te beschouwen is: n.l. de toon

5) Ook één der hierna (§ 7) nog te bespreken bamboe-gambangs, een groep ketels van den Noord-Bali'schen babarangan (zie § 4) en één der tonen van den trompong pengarep (ibid.) worden penginter genoemd.

limo. (vele gamelans Moenggang en de gamelans Tjorobalèn).

Het zou thans te ver voeren daar nader op in te gaan: in een momenteel in bewerking zijnd artikel over afkomst en ontwikkeling der toongeslachten pélog en slèndro wordt deze kwestie nader onder de oogen gezien. [6]

Selisir wordt dus heden ten dage op Bali als de eigenlijke grondligging beschouwd. Dit is hoogst eigenaardig. Want selisir beteekent: scheef, afwijkend. Vanwaar een zoo weinig passende naam voor eene grondligging? Aanwijzingen voor een mogelijke oplossing voor deze anomalie brachten ons verschillende, bij het onderzoek der Vorstenlandsche gamelans verkregen, gegevens. Deze suggereeren het vermoeden van het bestaan eener andere, aan de huidige voorafgaande, grondligging. Ten opzichte van die hypothetische andere is de tegenwoordige grondligging inderdaad selisir. [7]

Is deze veronderstelling juist, dan moesten wij eigenlijk van de met limo aanvangende Javaansche toonschaal niet gezegd hebben, dat zij ten opzichte van de met penoenggoel aanvangende ligging de vierde modus vormt, doch omgekeerd van dien heden ten dage overheerschende, thans als grondligging op te vatten, penoenggoel-modus, dat hij ten opzichte van de oude, op limo gebouwde schaal, de derde modus is.

Doch dan rijst onwillekeurig het vermoeden, dat thans op Bali zich wederom hetzelfde proces bezig is te voltrekken, dat, vele eeuwen geleden, reeds eens plaats vond: de verdringing der grondligging door een afgeleiden, en wel den derden, modus.

Overigens zij nog medegedeeld, dat de tegenwoordige grondligging van de pélogschaal (het Bali'sche selisir), blijkens toonhoogte-meting van opgegraven wilahan (Mus. Bat. Gen. No. 1051a), van welke het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, Dr. Bosch, als vrijwel vaststaand aanneemt, dat zij op zijn laatst uit de 10e eeuw stammen, reeds 1000 jaren geleden voorkwam. En door de eigenaardige structuur der gevonden toonreeks, die naast elkaar het volledige en het 5-tonige, sorogan missende, pélog laat hooren, staat het meteen vast, dat die beide vormen in deze vroege periode naast elkaar in gebruik waren. Ouder dan de volledige 7-tonige vorm zal tenslotte wel de 5-tonige zijn. Dat ligt niet alleen in de lijn eener logische schaal-ontwikkeling in het algemeen, maar ook verschaft de Javaansche muziek zelve daarvoor aanwijzigingen. Op grond van hetgeen wij met betrekking tot een en ander hebben gevonden, wil het ons voorkomen, dat de meening van Prof. Land [8]) (door den Heer Snelleman gedeeld [9])) dat „het Balineesche toonstelsel"—en daarmede is, blijkens de even te voren weergegeven intervalreeksen, het 5-tonige, sorogan-missende, pélog, bedoeld—„noch oorspronkelijk, noch eenvoudig (is), maar aan een vrij jonge en kunstmatige Javaansche formatie ontleend", niet is bij te vallen. [10]

De indertijd door Prof. Land gemeten gendèr, waarop zijn hierboven aangehaalde uitspraak steunt, behoort tot de tot dusver besproken schalengroep. Met zijn

6) Ware het karakter der muziek van het Oosten en het Westen niet zoo geheel verschillend, dan zou men geneigd zijn, ten deze een parallel te trekken met de Europeesche muziek, waar tegenover den grondtoon op den voorgrond traden (reeds vóór het ontstaan der harmonie!) de dominant en de subdominant. Want evenals de 3de en de 4de toon van het Indonesisch 5-tonige pélog juist het midden houden tusschen den grondtoon en zijn octaaf, zoo doen dat in de 7-trappige diatoniek de 4de (de subdominant) en de 5de toon (de dominant). De Oud-Grieksche wereld (en Klein-Azië) schijnt de subdominant de voorkeur te hebben gegeven, de moderne Europeesche muziek heeft zich sinds eeuwen voor den vijfden toon uitgesproken.

7) Soenarèn (ook wel soendarèn) wordt in verband gebracht met soendari, een van gaatjes voorzien stuk bamboe, ook sawangan geheeten, dat, boven in een boom geplaatst of aan een vlieger vastgebonden, de wind welluidend door zich heen laat spelen; het principe dus van de Aeolusharp, maar dan in blaasinstrumentalen vorm.

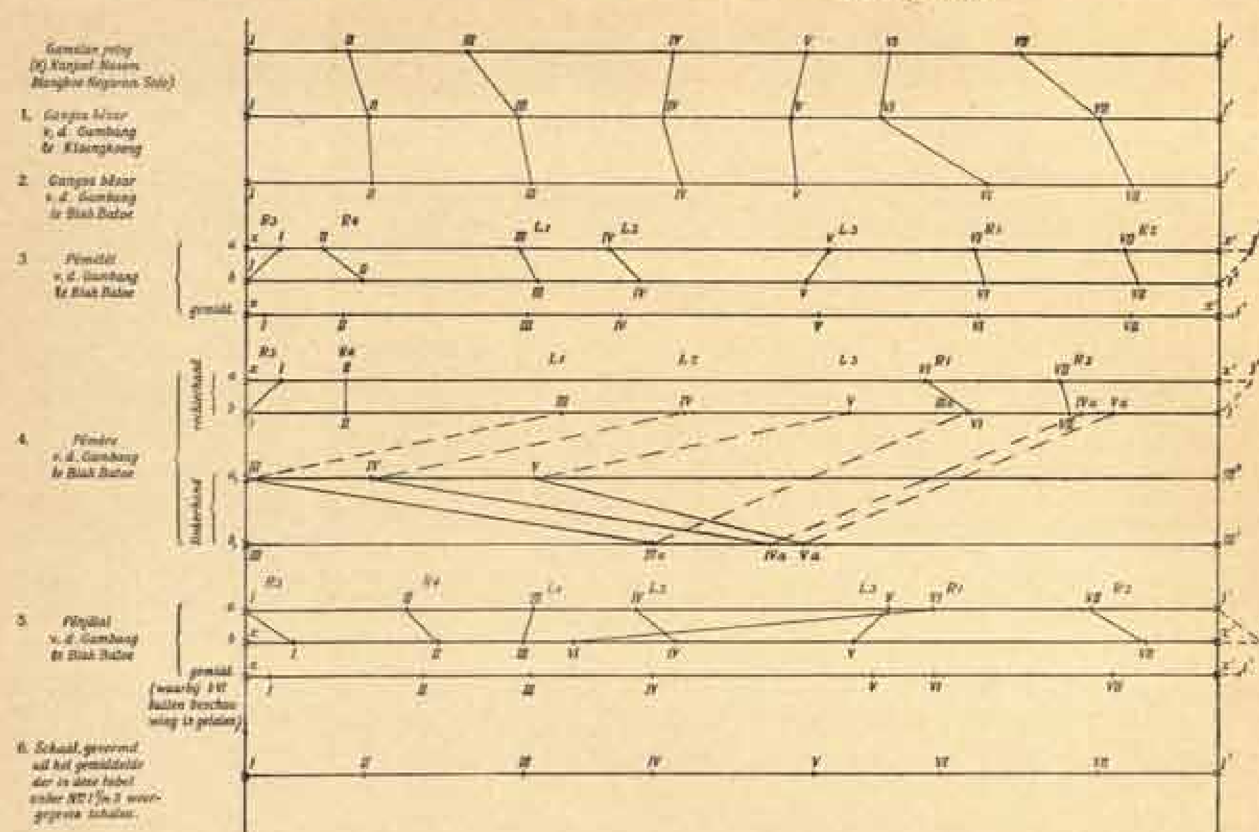
8) J. P. N. Land, Toonkunst op Bali. (Feestbundel-Veth, 1894, blz. 13/15).

9) Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, dl. II, voce: Muziek en Muziekinstrumenten, blz. 832.

10) Na dien bleek ons uit inlichtingen van den Regent van Magetan ontvangen, dat in zijn regentschap een gamelanschaal in gebruik is — door hem gekarakteriseerd als een tusschenvorm van pélog en slèndro — welke eveneens selisir genoemd wordt. In verband met mededeelingen van elders is het zeer waarschijnlijk, dat ook deze selisirschaal, evenals dat met de in de Soendalanden en elders op Java als

TABEL II

De bouw van eenige Bali'sche gambangschalen.

Toelichting bij Tabel II

Bij de schalen der *bamboe-gambangs* (Nos. 3 t/m 5) zijn telkens de, op de horizontale schaal-lijnen uitgezette, punten, die voorstellen tonen, welke tegelijk aangeslagen worden, door lijnen verbonden. Ter betere vergelijking van de door hen onderling en ten opzichte van de overige tonen van de reeks, waarvan zij deel uitmaken, gevormde intervallen, is telkens uitgegaan van denzelfden grondtoon of van het zuivere octaaf daarvan, anders gezegd: de toon I van schaal No. 3b heeft tweemaal zooveel trillingen als een toon, liggende op het punt X van schaal No. 3a; de toon I van schaal No. 5a heeft de helft van het aantal trillingen van een toon, liggende op punt X van schaal No. 5b.

Dat in het laatst genoemde geval eene omgekeerde voorstellingswijze is gevolgd, vindt zijn oorzaak in het feit, dat, naar men zal inzien, de grafieken het duidelijkst konden worden gemaakt, wanneer wij den laagsten toon (dan wel het octaaf van dien laagsten toon) als punt van uitgang namen. Toevallig nu is in schaal No. 3 de eerste toon van het lagere octaaf (a) — het octaafverschil ongerekend—hooger dan de overeenkomstige toon van het hoogere octaaf (b); in schaal No. 5 is de casus positie juist tegengesteld.

Bij de tonen voor de linkerhand van de Pemero (schalen Nos. $4a_1$ en $4b_1$) is eveneens in beide gevallen van denzelfden grondtoon (III), de laagste van het linkerhand-zestal, uitgegaan. Uit de 6 punten, die de ligging dier 6 linkerhand-tonen voorstellen, zijn stippellijnen getrokken naar de plaatsen, die zij innemen ten opzichte van de tonen, door de rechterhand aangeslagen (schalen Nos. 4a en 4b).

Verder zijn in alle drie weergegeven gambangschalen de drie door de linkerhand te spelen dubbelklanken achtereenvolgens — van den speler uit gerekend van links naar rechts — met L1, L2 en L3, en die, welke voor rekening van de rechterhand komen, eveneens van links naar rechts, met R1, R2, R3 en R4 aangeduid.

De *gangsa*-schalen (Nos. 1 en 2) tenslotte zijn op dezelfde wijze weergegeven als de gamelan-schalen van Tabel I.

TABEL IIa

De bouw der schalen van eenige, tot den gambang behoorende, instrumenten, uitgedrukt in absolute trillingsgetallen en in cents en vergeleken bij dien van de 7-tonige pélog-schaal. [1])

Pélog-schaal. (Kj. Kanjoet Mesem Mangkoe Negaran, Solo)		295		317		345		399		439		465		512		590
		I	124.5	II	146.5	III	251.5	IV	165.5	V	99.5	VI	166.5	VII	245.5	I'
1. Gangsa besar v.d. Gambang te Kloengkoeng.		292		318		354		392		429		458		536		584
		I	147.5	II	185.5	III	176.5	IV	156	V	113	VI	272	VII	148.5	I'
2. Gangsa besar v.d. Gambang te Blah Batoe.		272		297		333		371		402		460		510		544
		I	152	II	198	III	187	IV	139	V	233.5	VI	178.5	VII	111.5	I'
3. Pemetet v.d. Gambang te Blah Batoe	*a*	(195)	200	206		237		252		295		327		364	(390)	400
		X 44	I 51.5	II	242.5	III	106	IV	272.5	V	178.5	VI	185.5	VII	119.5 X'44	I'
	b	390		423		479		515		580		658		736	780	
		I	140.5	II	215.5	III	125.5	IV	206	V	218.5	VI	194	VII	100 I'	
	gemidd.	I	96	II	229	III	116	IV	239	V	198.5	VI	190	VII	131.5	I'
4. Pemero v.d. Gambang te Blah Batoe	rechterhand *a*	(118)	121	128								196		216	(236)	242
		X 43.5	I 97.5	II				696				VI	168	VII	194.5 X'43.5	I'
	rechterhand *b*	236		256								395		424		472
		I	141	II				751				VI	122.5	VII	185.5	I'
					226						151					
	linkerhand *a*					295		322		362						
						III	151.5	IV	202.5	V						
	linkerhand *b*											394		428	438	
										V	146.5	III	143.5	IVa 40	Va	
5. Penjelat v.d. Gambang te Blah Batoe.	*a*	157		176		192.5		207		248		256		287		314
		I	197.5	II	155	III	125.5	IV	313	V	55	VI	198	VII	155.5	I'
	b	(314)	325	360		382		426		484				590	(628)	650
		X 50.5	I 177	II	102.5	III	188.5	IV	221	V		343		VII 117	X'50.5	I'
							405									
							VI									
	gemidd. waarbij de toon bVI buiten beschouwing is gelaten	I	187	II	129	III	157	IV	267	V	78	VI	218	VII	162	I'
6. Schaal, gevormd uit het gemiddelde der in deze tabel onder Nos. 1 t/m 5 weergegeven schalen.		I	145	II	195	III	160	IV	200	V	155	VI	195	VII	150	I'

[1]) De Romeinsch cijfers stellen de tonen voor, de getallen daarboven de trillingsgetallen, de getallen er tusschen de intervallen uitgedrukt in cents. (1 cent $= \frac{1}{100}$ halve toon van Europeesche getempereerde schaal).

13 toetsen en zijn intervalvolgorde: klein, klein, groot, klein, groot, zal hij uit een gamelan Gong of Semar Pegoelingan selisir afkomstig zijn geweest. Nauwer nog dan de door ons gemeten 5- en 6-tonige schalen, sluit deze gendèr-schaal zich bij de Javaansche aan. (tabellen I en Ia Nos. 6) [11])

Vergeleken bij de groote interval-stabiliteit der Javaansche, vooral der Vorstenlandsche gamelans, laat die der Bali'sche wel iets te wenschen over. Met name de ligging van den tweeden toon, den *dong*, is vrij onvast en daardoor zijn het eerste en tweede interval, gelijk men in de tabellen kan zien, zeer variabel. Dat gaat soms zelfs zeer ver, zoodat b.v. het tweede interval van den Semar Pegoelingan van Oeboed (selisir-ligging natuurlijk) 195.5, het overeenkomstige van den Gong van Blah Batoe slechts 69 cents groot is. Echter wordt dat door een overeenkomstige mindere of meerdere grootte van het eerste interval grootendeels, zoo niet geheel, gecompenseerd, (tabellen I en Ia Nos. 4 t/m 9), zoodat het pélogkarakter der schaal-als-geheel volkomen bewaard blijft.

Naast de tot dusver besproken, meest populaire, 5- (en 6-) tonige schalen, komen er verder, gelijk wij reeds vermelden, op den penginter, en bovendien ook nog op den zoo langzamerhand befaamd geworden bamboe-gambang met bijbehoorende gangsa's djongkok, 7-tonige schalen voor. Voorzoover die op den penginter gerealiseerd zijn, mag men haar misschien met de pélog-schaal identificeeren; [12]) of dit, — de daarop duidende toon-naamgeving ten spijt, — bij de toonreeksen der gambangs en gangsa's geoorloofd is, zouden wij niet durven bevestigen.

Zekerheid daaromtrent kan alleen meting van vele instrumenten verschaffen. De meting van slechts twee gangsa's besar, resp. te Kloengkoeng en Blah Batoe eener-, en van vier Blah Batoe'sche gambangs anderzijds, geeft dienaangaande geen uitsluitsel. (tabellen II en IIa Nos. 1 t/m 5). Het gemiddelde der gemeten schalen (tabellen II en IIa Nos. 6) levert *geen* pélogschaal op. De resulteerende schaal toont een veel regelmatiger bouw, welke telkens een grooter interval met een kleiner laat afwisselen, waardoor haar schema zich ten naastenbij laat weergeven (in cents) als:

150 200 150 200 150 200 150

Schematisch pélog: [13])

125 150 250 125 125 175 250

De toonnaamgeving is bij dit ensemble anders dan bij de gamelans Gong

„tusschenvorm" gekenschetste schaal *miring* het geval bleek, identiek is met het 5-tonige, sorogan-missende, pélog en dus met de Bali'sche selisirschaal. Met slèndro heeft die schaal het *aantal*, met pélog de *hoogte* der tonen gemeen. Welke nu echter ook oorspronkelijk de schaal moge geweest zijn, ten opzichte waarvan dit 5-tonige pélog met selisir of miring aangeduid werd, tegenwoordig beschouwt de Javaansche nyogo het 7-tonige pélog of zelfs slèndro als zoodanig.

Opgemerkt moge nog worden, dat de muziekterm *miring* in de Vorstenlanden een geheel andere beteekenis heeft. Daar wordt er n.l. mee te kennen gegeven *het geleidelijk opdrijven van den toon barang tot goeloe* op de rebab en de soeling, wat samenhangt met het gebruik van bepaalde *patets* op bepaalde tijden van het etmaal, in verband met het—aan het dan niet aan de orde zijnde manjoero gebonden—middernachtelijk verschijnen der Semar-figuur in den wajang koelit. Hierover later meer. Men zie over miring ook het Soendaneesche muziek behandelend artikel in Djowo I (blz. 235 kol. 2) en een ander, straks in Djowo te verschijnen, aanvullend artikel over hetzelfde onderwerp.

11) Prof. Land laat zijn schaal met (n)doeng aanvangen. Dit moet wel op een vergissing van zijnen zegsman berusten. In de door hem gegeven ligging is de laagste schaaltoon zoowel op Noord-, als op Zuid-Bali, althans voor de gamelans Gong en Semar Pegoelingan, steeds *ding*, voor zoover wij konden nagaan. De *volgorde* der toonnamen geeft hij echter juist. De oorzaak dier vergissing zou derhalve zeer wel kunnen zijn, dat genoemde zegsman, meenende de volgorde der gendèr-toonnamen te noteeren, die van den bijbehoorenden, leiding gevenden en *den toeschouwer het naast zijnden* trompong heeft opgeschreven. De laagste toon van den trompong toch is dikwijls *doeng*, (zie tabel IV). Trouwens ook wel *dang*, (zie tabel III). Nooit echter, voorzoover ons bekend, *ding*. Op dezelfde wijze beginnen de Oost- en Midden-Javaansche gendèrs nooit met den penoenggoel (bèm); de Soenda'sche kolènangs nooit met den koewing (of hoe de eerste toon daar mag worden genoemd).

12) Metingen van deze penginter-schaal vonden evenwel nog niet plaats.

Het instrument wordt, naar Tjokorde Soesijah ons schreef, zoowel afzonderlijk, als (zelden) in het Gong-ensemble bespeeld. De voornaamste (eenige?) gending te Batoe Boelan op den penginter geslagen, heet Gending Loewang.

13) Resultaat van 45 metingen in Midden- en West-Java. (zie tabel VIII onder b.)

en Semar Pegoelingan. Te Kloengkoeng noteerden wij de toonvolgorde der gangsa's van laag naar hoog als:
ding, dong, dang, dèng, doeng, dang tjenik, dong tjenik. [14])

Er schijnt bij deze gangsa's geen sorogverhouding te bestaan tusschen dang en dang tjenik en tusschen dong en dong tjenik, gelijk men wellicht, op de toonnaamgeving afgaande, zou verwachten.

Tenslotte moeten wij nog gewagen van een vier-tonige schaal. Het is die van den gamelan Angkloeng, — over welk vroolijk klinkende en een merkwaardigen instrumentalen vorm bergend orkestje in § 5 nader zal worden gesproken. De door ons gemeten schaal (tabellen I en IIa Nos. 15) wijkt slechts in geringe mate af van het overeenkomstige gedeelte der theoretische, op Java in de praktijk nagestreefde, aequigrade slèndro-schaal, niet méér in elk geval, dan de tonen van vele Javaansche gamelans slèndro dat doen.

Nagegaan zal moeten worden, of ook andere gamelans angkloeng deze zelfde schaal laten hooren. De tonen ervan worden, van laag naar hoog, genoemd dèng doeng dang ding.

Slèndro zelfs is op Bali onvindbaar. En wij vragen ons af: waarom? Want de Hindoe-Javanen op Java kenden in de Madjapahit'sche periode (en waarschijnlijk al een zevental eeuwen eerder) wel slèndro, zooals ons o.a. bleek uit de meting van een drie-tal opgegraven gendèrtoonreeksen (Mus. Bat. Gen. Nos. 1051, 1051b en 1051c), waarvan althans één met zekerheid en de beide andere met zeer groote waarschijnlijkheid uit Oost-Javaanschen bodem en uit dat tijdperk afkomstig zijn. [15])

14) Dat stemt volkomen overeen met de opgaven van Van Stein Callenfels en Gedikking, in „Djowo" II blz. 36, onder I en II opgenomen in het artikel van den Heer Brandts Buys.

15) Wij behouden ons voor op dit probleem nader terug te komen. Alsdan zullen o.a. de grafieken van bovenbedoelde opgegraven toonschalen en die van de reeds eerder genoemde pélogschaal, welke zich onder No. 1051 a. in het Museum van het Bataviaasch Genootschap bevindt, tezamen met die van een 80-tal andere Javaansche gamelan-schalen en van een aantal toonschalen van de Buitenbezittingen gepubliceerd worden.

§ 3. De bouw der gendings.

Evenals in een Vorstenlandsche gending de melodische interpunctie volgens vaste regels plaats vindt — d.m.v. gong, kenong, ketoek, en bij sommige z.g. „kleine" gendings (ladrangan en ketawang) bovendien nog door den kempool, — evenzoo toonen op Bali de gendings, gespeeld op den gamelan Gong en den Semar Pegoelingan eene vaste colotomische structuur. Deze is echter eenigszins eenvoudiger dan die van Solo en Djokja, komt meer overeen met die, welke men in de Soendalanden aantreft. De afzonderlijke melodische perioden worden beeindigd door een gongslag; elk dier phrasen wordt in kleinere stukken verdeeld door — niet immer met regelmatige tusschenpoozen vallende — kempoer- en kempli of kadjar-slagen, van beide evenveel, behalve, dat in bepaalde gevallen wel eens een kempli- of kadjar-slag vervangen wordt door een rust. (het z.g. welò der Vorstenlanden). [1])

Naar het aantal kempoer- en kempli of kadjar-slagen vóór den gongslag worden de gendings in groepen ingedeeld, die taboeh heeten. [2]) Men onderscheidt taboeh pisan (1), loro (2), teloe (3), pat (4), limo (5), nem (6) en koetoes (8), welke resp. 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 8 slagen van beide instrument-soorten laten hooren vóór den gongslag. [3])

Bij kleinere, minder volledige, ensembles — aldus b.v. bij den Semar Pegoelingan te Batoe Boelan — neemt de kempoer de plaats van den gong in en

1) Evenzoo kent n.l. de Vorstenlandsche gending-theorie het supprimeeren van den kempoelslag, welke eigenlijk tusschen den eersten en tweeden, na den gongslag vallenden, ketoekslag behoorde te klinken.

2) Van andere phraseerende instrumenten: de kentong en de bendè, is ons de functie nog niet duidelijk. In elk geval schijnen deze beide speeltuigen geen gewicht in de schaal te leggen bij het bepalen tot welke groep een gending behoort.

Taboeh is op Java de naam van de gamelan-slaghamers. Beide beteekenissen van het woord zijn terug te voeren op de grondbeteekenis, die slaan is. Op Bali heeten de slaghamers panopàkan en panggoel.

3) Van de kempoerslagen is het aantal dus in sommige gevallen één minder.

Foto Weissenborn.

1. GAMELAN GONG. (een klein gedeelte van den Sekar Sandak van den Regent van Gianjar)

Kempoer Gong Gong Kempoer

Penjatjah Kendang's Penjatjah

Pemade Babarangan Pemade

Djoeblah Trompong Djoeblah

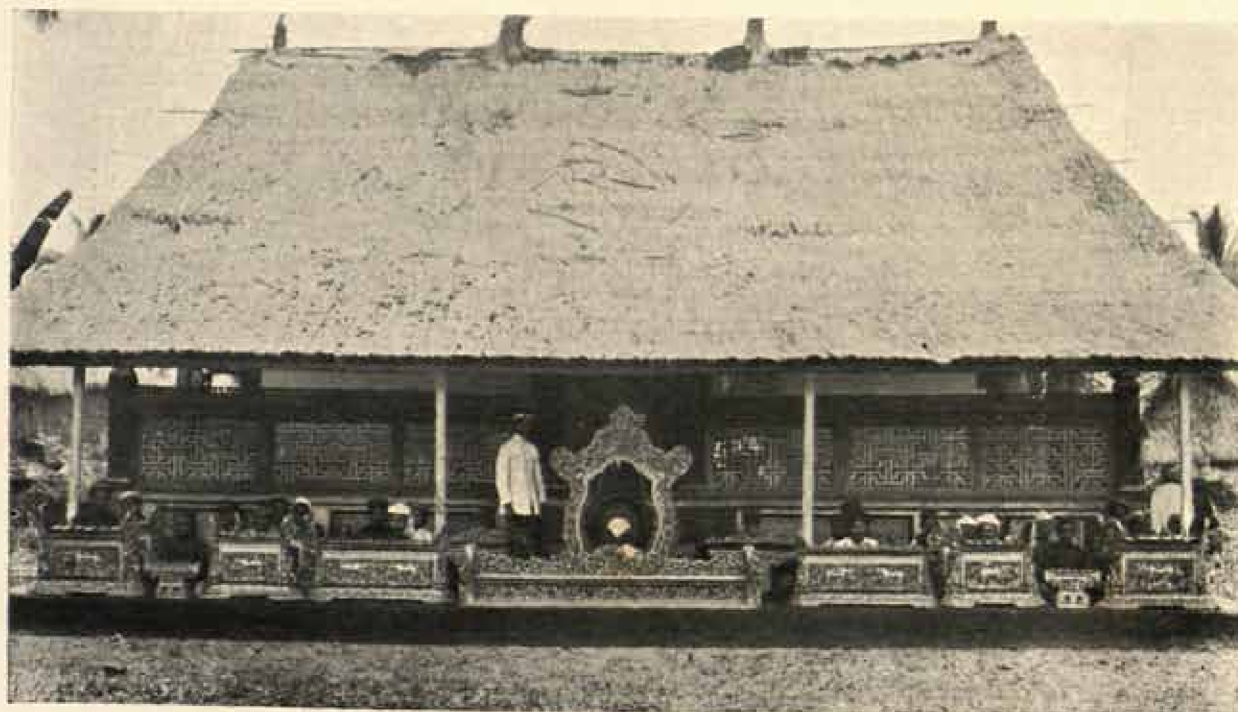

Foto Oudheidk. Dienst.

2. De GAMELAN SEMAR PEGOELINGAN van Tjokorda Gde Rake Soekawati, Poenggawa van Oebord.

tjoring kempoer tjoring

djoeblah. gangsa penjatjah. gendèr 11. trompong gendèr 11. penjatjah. gangsa djoeblah.

djongkok. djongkok.

blijft alleen de kadjar over voor de onderverdeeling. Wellicht in verband daarmede, kenden de Batoe Boelan'sche spelers ook alleen maar taboeh 1, 2, 3 en 4.

Van deze taboeh-soorten is T. teloe de meest gebruikte. Zij wijkt van de andere in zooverre af, dat gendings van haar structuur, in tegenstelling met alle andere, geen onderverdeeling in Satzen kennen.

Elke gending vangt aan met eene inleiding, gespeeld door den aanvoerenden, soms gedurende zijn spel in een soort extatische trance gerakenden, nyogo op den trompong, terwijl de andere spelers, de een na den ander, invallen. Deze inleiding wordt goeneman genoemd [4]), letterlijk ,,(gezellig) met elkaar praten''. Zij wordt afgesloten door een gongslag. Op dat moment weten alle nyogo's wat en hoe zij zullen moeten spelen en vangt de eigenlijke gending aan.

De verschillende landschappen van Bali volgen nu niet alle hetzelfde schema. In Kloengkoeng bestaat een gending meestentijds uit vier scherp onderscheiden gedeelten; elders, b.v. te Batoe Boelan en-volgens den ter zake kundigen I Goesti Poetoe Djilantik- ook in Noord-Bali, uit slechts drie gedeelten.

Vallen er veel kempoer- en kempli- of kadjar-slagen vóór den gongslag, zooals b.v. bij taboeh 8 het geval is, dan bestaat althans het eerste en tweede der drie of vier gending-gedeelten uit slechts één melodische periode, m.a.w. er valt vóór het einde van die deelen geen gongslag; bij de ,,kleinere'' taboehan evenwel vallen ook in den loop van de eerste beide gending-gedeelten een of meer gongslagen.

Dit laatste is -ook bij taboeh 8- steeds het geval in het (de) volgende, snellere gedeelte(n) der compositie, doordat dan de afstanden tusschen de verschillende interpungeerende slagen verkleind worden tot op de helft of zelfs tot op een vierde: eene versnelling der melodische polsslag. [5])

De vier gedeelten nu, waaruit een gending te Kloengkoeng is opgebouwd, heeten achtereenvolgens:

a) pengawak (= lichaam), de expositie van het thema;
b) pengaras (lett.: het voorwerp, dat doet terugdeinzen; verwant met aras-arassen, lusteloos), het thema in langzamer vorm en anders geparaphraseerd;
c) pangèdjeg (= trippelgang), eene allegro-variatie;
d) peniban (= versnelling van de maat), eveneens eene allegro-variatie.

De drie gedeelten, waaruit een gending te Batoe Boelan en op Noord Bali bleek opgebouwd, heetten achtereenvolgens:

a) pengawak of gending,
b) pangisep (lett.: zuiger; als muziekterm: iets met een doorzingenden, dragenden klank) of selisir [6]) (= afwijking, verandering, variatie);
c) pangèdjeg.

Elk dier gedeelten wordt telkens door enkele solo-tonen op den trompong voorafgegaan, welke penjelag genoemd worden, (lett.: ,,iets, dat tusschen twee andere dingen inligt''), en — gelijk gezegd — steeds afgesloten door een gongslag.

Reeds werd er op gewezen, dat de gendings in taboeh teloe bovengenoemde verdeeling niet kennen; deze loopen, zonder opvallende incisies, meer gelijkmatig door tot het einde.

§ 4. De gamelans Gong en Semar Pegoelingan.

Lang voor het bronstijdperk kenden de voorouders der tegenwoordige Javanen en Baliërs al muziekinstrumenten en toonschalen: de eerste gendings werden gespeeld op houten en bamboe

4) Te Oeboed ook wel penjelag geheeten, een naam, eigenlijk toekomende aan de trompong-interludia tusschen de verschillende gending-gedeelten, (zie het slot van deze §.) Op Java heet zoo'n inleiding beboeka of boekaning gending.

5) Hiermede analoog is de structuur van sommige Midden-Javaansche gendings tèngahan, waarvan het tweede, via de moenggah (= stijging, versnelling), bereikte gedeelte der gending, dat nibo genoemd wordt, ten opzichte van het eerste gedeelte, de z.g. mirong, eene gedrongener colotomie toont, dikwijls b.v. z.g. ladrangan is. Het omgekeerde komt trouwens, veel vaker voor: d.w.z., dat na de moenggah het aantal ketoekslagen vóór den gongslag verdubbeld is, vergeleken met dat van een gongan uit de mirong. Over een en ander later eens uitvoeriger.

6) Zie voor andere beteekenissen van het begrip selisir de vorige en de volgende paragraaf.

speeltuigen. En hoe zich de muziek later ook mocht verfijnen en hoe talrijk en wel-bewerkt de instrumenten met bronzen toetsen, ketels en bekkens ook mochten worden, daarnaast hebben — behalve in taal en woordafleiding — ook in de instrumentale vormen resten van dat vroegere tijdperk zich tot op den huidigen dag gehandhaafd: de naam der bronzen gendèr- en saron-toetsen, wilahan, beteekent eigenlijk bamboereep; naast bronzen tjaloengs, angkloengs, gambangs, gendèrs, gongs en ketoeks bestaan er nog, wijduit verspreid, bamboe- of houten instrumenten van denzelfden naam, zij het niet immer van denzelfden vorm; in overigens uit vrijwel uitsluitend bronzen speeltuigen samengestelde ensemble's komen nog heden ten dage als onmisbaar bestanddeel houten gambangs en bamboe soelings voor; ja, nog steeds kennen wij orkesten, die g e h e e l uit instrumenten van bamboe en hout bestaan, als b.v. de Soenda'sche T j e l è m p o e n g en R é a k, de Toeloeng Agoengsche B o e m b o e n g en de Bali'sche g a m e l a n D j o g è d.

Het is met de beschikbare gegevens onmogelijk den tijd te bepalen, waarin de bronzen instrumenten hun intrede deden. De litteratuur noemt al in ± 1140 (Wrtta-Sançaya) de s a r o n s; de Bharata Yoeddha in 1157 naast de sarons nog de k e m a n a k s, (waarover in § 8 nadere bijzonderheden). Latere bronnen, als b.v. de uit het midden der 19de eeuw dateerende Poestoko Rodjo Poerwo [1]) gewagen van gongs en kenongvormige speeltuigen als oudste metalen instrumenten. De, naar men mag aannemen, oudste toetsenreeks, die men heeft opgegraven [2]) — gelijk in § 3 reeds gezegd werd, een volledige pélog-octaaf + het naast hooger octaaf zonder de tonen pélog en barang dragende, — is weer een soort saron, in vorm en grootte overeenkomende met de groote sarons der Vorstenlandsche gamelans sekatèn. Deze saron dateert met bijna volkomen zekerheid van vóór Çaka 928 (A. D. 1006), het moment, waarop na eene periode van hooge beschaving, het tot dusver onverklaarde tijdperk van historisch stilzwijgen voor Midden-Java inzet. [3])

Maar er zijn nog oudere bronzen getuigen. Wel rept een Chineesch bericht van ± Çaka 910 (A. D. 988) niet over andere dan houten en bamboe instrumenten in het rijk van koning Airlangga (Kadiri), nl. van dwarsfluiten (nu onvindbaar, maar op den Boroboedoer in groote getale voor komend), trommen en houten plankjes (blijkbaar gambangs) [4]), maar op dien op z'n laatst van tusschen Çaka 682 en 769, dus van nog een anderhalve eeuw vroeger dateerenden [5]), Boroboedoer ziet men op sommige reliefs den dans begeleid worden, behalve door dwarsfluiten, trommen, handgeklap en gezang, door het slaan op, of tegen elkaar van, een eigenaardig soort kelkvormige instrumenten van metaal en door bekkens van verschillende grootte.

Van de overige Boroboedoer-instrumenten zijn bovendien nog enkele meer van metaal: o.a. een soort (nu hier onvindbare) b a z u i n en verschillende schellen (bidschellen e. a.).

Men begrijpe ons goed: het gaat hier niet om een onderzoek naar het tijdstip, waarop de metaalbewerking bekend werd onder de Maleische stammen. Dat geschiedde, naar sommigen op taalkundige gronden zouden willen aannemen, wellicht reeds voor den komst op Java en Bali der thans hier levende stammen. [6])

---

1) Geschreven door Raden Ngabehi Ronggo Warsito, den laatsten der Solo'sche Poedjonggo's, d.z. de dragers der gecombineerde functie van adathandhaver en chroniqueur.

2) Gevonden in de dessa Bebet, distr. Pelem, afd. Bodjonegoro, res. Rembang.

3) Zie hierover het artikel van D. Van Hinloopen Labberton in Djowo I, blz. 185 („Oud-Javaansche gegevens omtrent de vulkanologie van Java"), dat w e l eene verklaring geeft (een natuurramp). Door anderen wordt deze verklaring echter niet als zoodanig aangenomen. (vgl. Prof. Dr. N. J. Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, blz. 46/47 en Dr. F. D. K. Bosch in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land-, en Volkenkunde LXI blz. 231.)

4) Zie Groeneveld, Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources. (Verhandelingen Bat. Gen. dl. XXXIX blz. 17).

5) Dr. F. D. K. Bosch, Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde LXI blz. 230.

6) Zie Fruin-Mees, Geschiedenis van Java dl. I. blz. 6. Daartegenover: A. Lafeber in zijn bespreking van Mevr. Fruin's werk in „Indië Oud en Nieuw" 5de jaarg. afl. 2 blz.

3. DJOEBLAH.

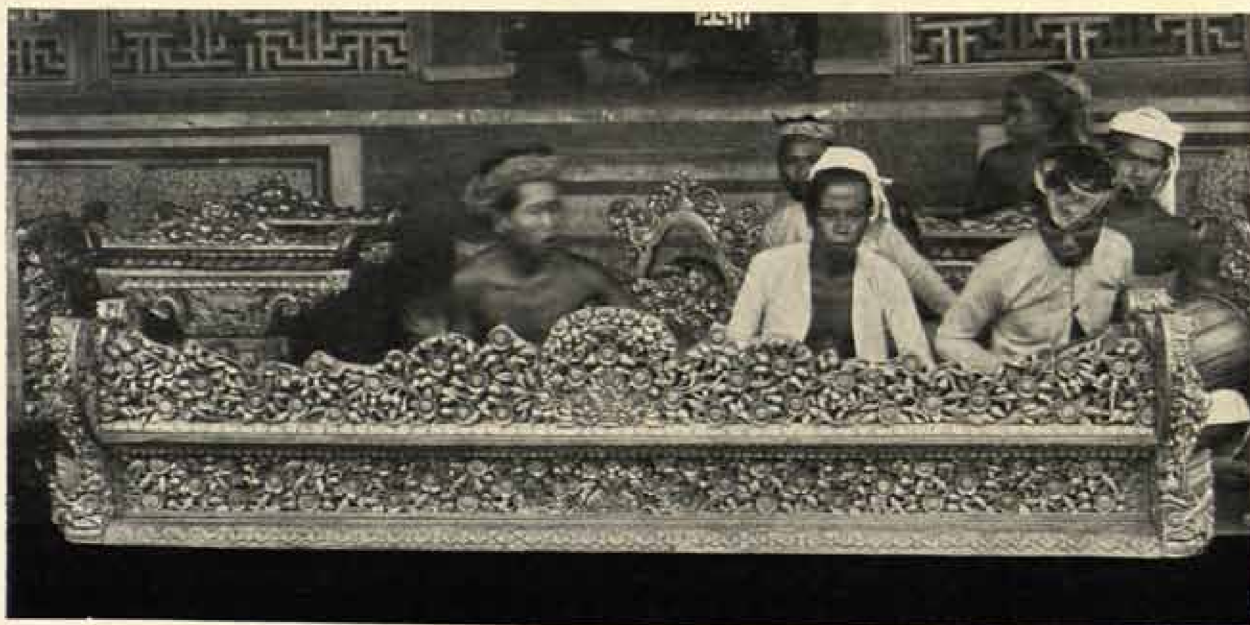
4. GĔNDĔR TĔLOELAS OF RAMBAT.

5. GĔNDĔR TĔLOELAS OF RAMBAT

6. GANGSA DJONGKOK.

8. TROMPONG.

Bovenstaande foto's zijn alle door den Oudheidkundigen Dienst genomen naar instrumenten van den Semar Pegoelingan van den Poenggawa van Oeboed.

Het gaat hier alleen om de vraag: wanneer is men begonnen muziekinstrumenten van metaal te vervaardigen.

Zooals gezegd, is deze vraag onoplosbaar: de eenige zekerheid, die wij hebben is, dat in elk geval 1200 jaren geleden hier al bronzen speeltuigen bekend waren.

Hoe dit nu ook zij, in de beide grootste en meest ontwikkelde Bali'sche gamelans, de gamelans Gong en Semar Pegoelingan, hebben de houten- en bamboe-toetsige speeltuigen geheel het veld moeten ruimen.

Het zal wel zulk een Gong of Semar Pegoelingan geweest zijn, dien Aernoudt Lintgensz bedoelt in zijn van 1597 dateerend „Verhael van 't gheene mij op 't Eylandt van Baelle wedervaren is, terwijl ick er aen landt ben gheweest als hier nae vollygen sall", waar deze tochtgenoot van Cornelis de Houtman zegt: „Alsdan houde se groote feesten soo met trommelen, beckens ende veel andere instrumenten in ons landt noch nooyt gehoort of gesien; ende alsdan eeten se van een stuck van een hondt".

Ofschoon de samenstelling dier beide gamelans (zie foto's 1 en 2) principieel niet van die der Javaansche verschilt, d.w.z. dat ook hier eene onderscheiding valt te maken tusschen melodievoerende, interpungeerende (colotomische) en paraphraseerende instrumenten (en als men wil, nog een paar bijvormen van de eerste groep: de accentueerende en de redupliceerende speeltuigen), vallen er toch, wat de opbouw binnen het genoemde kader betreft, aanmerkelijke verschillen te constateeren. Terwijl b.v. in de Javaansche gamelan niet van een geprononceerd overwicht van een bepaald speeltuig of een bepaalde instrumentale groep kan worden gesproken, is dat bij de Bali'sche ensembles wel degelijk het geval. De gendèr, in vele soorten voorkomende, overweegt in aantal en in positie.

Twee of drie één-octavige gendèrs, elk een ander octaaf bestrijkende, dragen de kern-melodie, waarbij ze door eenige saron-soorten — meestal in kleiner aantal en minder Octav-Gattungen aanwezig — geholpen worden. Deze gendèrsoorten dragen elk een anderen naam. Zooals tabel V laat zien, waarop de met elkaar in ligging overeenkomende soorten naast elkaar geplaatst zijn, is de naamgeving niet geheel constant, beter gezegd, kan men uit den naam niet immer de octaafligging opmaken.

De laagste dier één-octavige gendèrs doet slechts bepaalde tonen der melodie hooren; zij accentueert b.v. telkens één op de vier melodie-tonen. Deze functie wordt in de Vorstenlandsche gamelans dikwijls door de selentem, of — alleen te Djokja — door de gendèr penemboeng vervuld, instrumenten van geheel denzelfden bouw als hun Bali'sch pendant, en door den djenglong (een één-octavig instrument met bonangketels van groot formaat) in de Soendalanden.

Al deze gendèrs nu, djegogan, kantilan, tjaloeng, pemadé, penjatjah, djoeblah (foto 3) of hoe anders ook genaamd — en evenzoo de meer-octavige soorten, de gendèrs teloelas 7) ketjil en besar ook wel gendèr rambat geheeten (foto's 4 en 5), zijn gantoeng, d.w.z. zwevend. Dit zweven ziet op de wilahan, die hangen boven klankbuizen en niet liggen op een rantjakan. De tegenstelling van gantoeng is djongkok. Daarmede worden de instrumenten van het sarontype aangeduid, die liggende toetsen en geen klankbuizen hebben. In de beide groote Bali'sche gamelans komen 2 of 4 exemplaren voor van 2 tot 3 soorten één-octavige melodievoerende sarons, daar gangsa djongkok geheeten, en soms van een accentueerende soort (foto 6), benevens, doch

61 — 63 en Prof. Dr. N. J. Krom in het „Museum" 28ste jaarg. No. 4, kol. 88 — 92. (beide te vinden in Djowo I blz. 62).

7) Teloelas beteekent dertien. De gendèr teloelas heeft dan ook meestal 13 wilahan. Echter komen er ook met meer toetsen voor, zooals o.a. blijkt uit foto's 4 en 5, die zulk een gendèr uit den Semar Pegoelingan van Oeboed van voren en achteren laten zien. Dat de door Prof. Land gemeten gendèr waarschijnlijk zulk eene gendèr teloelas is geweest, werd al in § 2 besproken.

alleen in den Semar Pegoelingan, nog twee soorten (ketjil en besar) van een meer-octavigen vorm in dubbele bezetting, uitsluitend voor paraphraseeren bestemd, die tjoring genoemd wordt (foto 7).

De ganga's djongkok van den Kloengkoengschen gamelan Gong vertoonden de eigenaardigheid, welke ook kenmerkend is voor de beide, bij den gambang behoorende gangsa's, dat hun hoogste toon voor den laagsten ligt. Alleen rekening houdende met den bouw der 7-tonige gangsa-schaal, zou men er toe kunnen komen, dit te verklaren uit het sorog-karakter van dien hoogsten toon, die eigenlijk behoort bij den eersten (hoofd-) toon; de omstandigheid evenwel, dat ook de 5-tonige, sorog-missende gangsa's van den gamelan Gong deze structuur soms toonen, maakt deze verklaring minder aannemelijk.

Een, als wij goed hebben geconstateerd, paraphraseerend en repliceerend, doch bovendien voor de goeneman (zie § 3) gebruikt instrument is de trompong, een meer-octavig speeltuig met 10 tot 12 op één rij geplaatste bonangketels. (foto's 1 en 8). Behalve deze trompong, in Noord-Bali trompong pengarep (= vooraanstaand) geheeten, komt er, echter alleen in den gamelan Gong en niet in den Semar Pegoelingan, bovendien dikwijls nog een tweede dergelijk, een octaaf hooger liggend, instrument voor, barangan of babarangan genoemd, welks functie in het ensemble ons momenteel nog niet bekend is. Zijn 10 tot 12 ketels dragen groepsgewijs verschillende namen. Zoo heeten van de 12-ketelige Noord-Bali'sche babarangan, van laag naar hoog, de eerste drie ketels penjorog, het tweede drietal penginter, [8]) het daarna volgende tweetal panoeroet (= in volgorde, achter elkaar) en het resteerende viertal pametet. [9])

Van drie van deze vier namen zal men hieronder of -boven nog een of meer andere beteekenissen tegenkomen; de barangan-spelers zelf konden geen verklaring voor het gebruik dier termen geven en de beschikbare tijd was te kort, dan dat wij door observatie van hun spel de functie er van konden vaststellen en evenmin mocht het ons gelukken uit de verschillende naast elkaar staande toepassingen van elk dier woorden een „grootsten gemeenen deeler" te distilleeren. Ook later gevoerde uitvoerige correspondentie bracht wel veel, doch niet dit tot klaarheid.

Nog een derde instrument met bonangketels kent Bali, of eigenlijk is het niet één instrument: 4 tot 6 ketels zijn op één rantjakan te zamen gevoegd, waarvan twee kempyoeng [10]), de twee of vier andere ponggang genoemd worden. (foto 9). De instrumentale naam ponggang komt ook op Java b.v. in het Madioensche voor. Het substantief is verwant met het woord monggang of moenggang, de naam dier oude, kleine, drie-tonige ensembles, welke men uitsluitend in sommige Midden- en Oost-Javaansche kaboepatens en aan drie der vier Vorstenlandsche hoven aantreft, alsmede van de hier en daar te vinden gamelans met volledige schaal, doch met, soms vele, stellen van op één rij staande, kenongvormige ketels. [11])

Nog een ander instrument met bonangketels komt een enkele keer in den gamelan Gong voor: de réjong. Omdat echter dit eigenaardige speeltuig

---

8) De vijfde toon, een doeng, van den Noord-Bali'schen trompong pengàrep heet, gelijk gezegd, eveneens penginter. Reden onbekend.

9) vgl. § 7. (ook noot 7 van die §)

10) Vgl. de Vorstenlandsche kempyang, een instrument van eveneens twee (niet in het octaaf weliswaar, doch wat bijna hetzelfde is) in een primegestemde bonangketels, vrijwel uitsluitend in den gamelan pélog gebruikt, en het in den degoeng in den Kanòman te Cheribon voorkomende instrument, ook uit bonangketels gevormd (doch uit 3), waarvan twee unisono gestemd, dat kepjak genoemd werd. Nog andere speeltuigen, uit bonangketels bestaande, komen voor, die verwante namen dragen. In Midden- en Oost-Java b.v. de het laagste melodie- octaaf (de zg. vrouwelijke ketels, wedokan of djapan) van den gamelan tjoro balen dragende gambyong; te Cheribon in den Kanòman een dergelijk instrument, dat gambyang heet. Zie verder ook de in noot 15 van deze § vermelde byong. Tenslotte heet de terbang (zie Djowo I blz. 250) in den Preanger soms ook gembyoeng, n. l., wanneer er geen rinkelplaatjes in den rand zijn aangebracht.

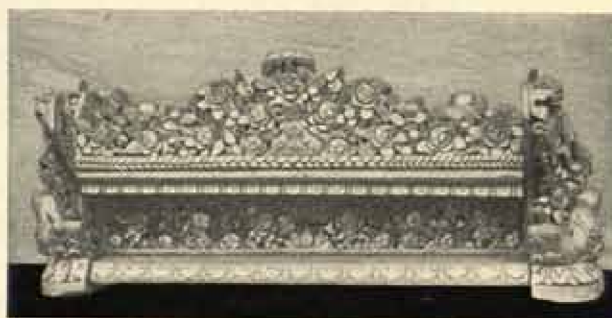
11) b.v. te Tasikmalaja, waar zelfs de als sarons fungeerende orkestdeelen den bonangvorm dragen.

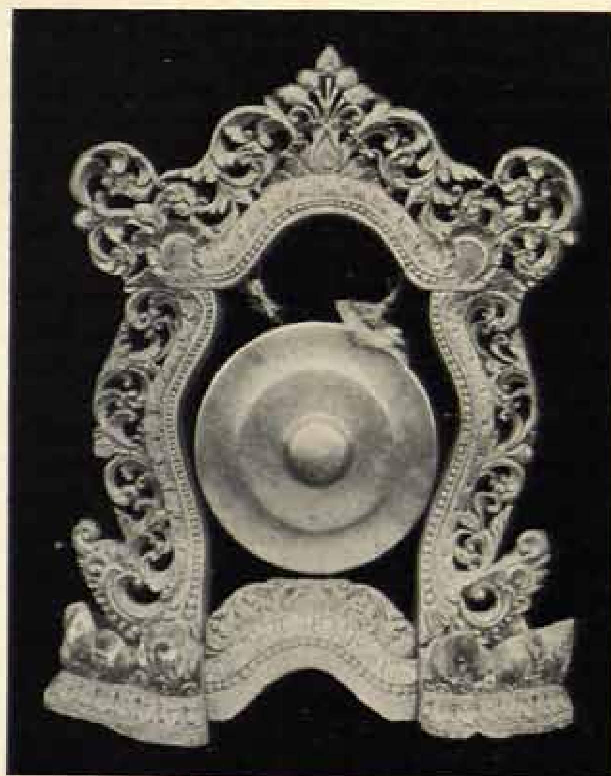
10. KEMPOER.

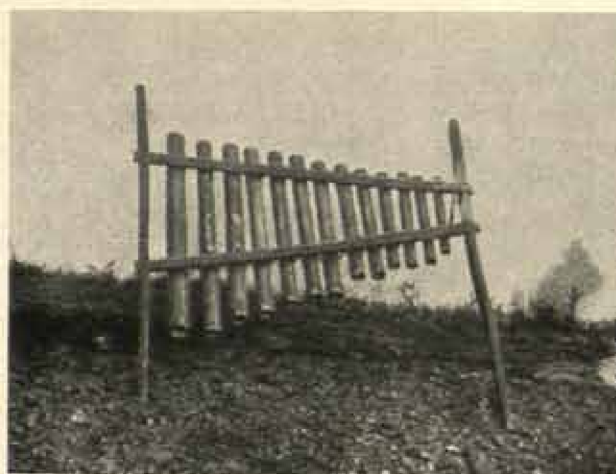
7. TJORING.

9. KEMPYOENG OF PONGGANG.

11. KENTONG.

14. BESOEKI'SCHE ANGKLOENG.

Foto's 7, 9, 10 en 11 zijn door den Oudheidk. Dienst genomen naar instrumenten van den Oeboedschen Semar Pegoelingan; foto 14 door de schrijvers naar een instrument in hun bezit.

TABEL III

OCTAAFLIGGING EN TOONOMVANG DER INSTRUMENTEN MET VASTE TOONHOOGTE VAN DE GAMELANS GONG TE GIANJAR (I) EN KLOENGKOENG (II) [1])

toonnamen	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A
absolute trillingsgetallen									106,5		137	148,5	163,5	213	217,5	274	297	327	416	435	546	594	654	832	870	1092	1188	1308	1664	1740
I. Kantilan																										■	■	■	■	■
Pĕnjatjah																					■	■	■	■	■					
Pĕmadé																■	■	■	■	■										
Djoeblah											■	■	■	■	■															
Trompong barangan																				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	
Trompong bĕsar															■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
Gangsa djongkok kantilan																										■	■	■	■	■
Gangsa djongkok pĕnjatjah																					■	■	■	■	■					
Gangsa djongkok pĕmadé																■	■	■	■	■										
Gangsa djongkok djoeblah											■	■	■	■	■															
Kĕmpyoeng																			■					■						
Ponggang																	■	■		■										
Kĕmpli																■														
Kĕmpoer									■																					
Bĕndé																														
Gong's																														
	33			±50					9925		132	145,5	161	198,5	217	264	291	322	397	434	528	582	644	794	868	1056	1164	1288	1588	1736
II. Gangsa gantoeng																					■	■	■	■	■					
Djoeblah																■	■	■	■	■										
Djĕgogan											■	■	■	■	■															
Trompong barangan																				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	
Trompong bĕsar															■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
Gangsa djongkok kĕljil																										■	■	■	■	■
Gangsa djongkok bĕsar																					■	■	■	■	■					
Kĕmpyoeng																			■					■						
Ponggang																			■	■										
Kĕmpli																■														
Kĕmpoer									■																					
Gong's	■			■																										

[1]) De tonen van het octaaf, waarlangs een accolade loopt, zijn direct met den monochord gemeten; de overige tonen zijn vervolgens bepaald door vergelijking met die van het gemeten octaaf.

TABEL IV

OCTAAFLIGGING EN TOONOMVANG DER INSTRUMENTEN MET VASTE TOONHOOGTE VAN DEN GAMELAN SEMAR PEGOELINGAN VAN DEN POENGGAWA VAN OEBOED. [1])

toonnamen	E	P	Or	A	I	O	E	P	Or	A	I	O	E	P	Or	A	I	O	E	P	Or	A	I	O	E	P	Or	A	I	O	E	P	Or	A	I	O
absolute trillingsgetallen			48,5		66				97,25				159	178,5	194,5	208	263,5	284	318	357	389	416	527	568	636	714	778	832	1054	1136	1272	1428	1556	1664	2108	2273
Kantilan																															■	■	■	■	■	■
Penjatjah																									■	■	■	■	■	■						
Tjaloeng (Pemadè)																			■	■	■	■	■	■												
Djoeblah													■	■	■	■	■	■																		
Gendèr tloelas barangan (Grambat)																			■		■	■	■	■	■		■	■	■	■	■		■	■	■	■
																				■						■						■				
Gendèr tloelas (Grambat)															■	■	■	■	■		■	■	■	■	■		■	■	■	■	■					
																				■						■										
Trompong															■	■	■	■	■		■	■	■	■												
																				■																
Gangsa djongkok ketjil																															■	■	■	■	■	■
Gangsa djongkok besar																									■	■	■	■	■	■						
Tjoring barangan																			■		■	■	■	■	■		■	■	■	■	■		■	■	■	■
																				■						■						■				
Tjoring													■		■	■	■	■	■		■	■	■	■	■		■	■	■	■						
														■						■						■										
Kempyoeng																					■						■									
Ponggang																							■					■								
Kadjar (tjeloeloe)																					■															
Kentong																		■																		
Bendè													■					of	■																	
Kempoer									■																											
Gong's			■		■																															

[1]) De tonen van het octaaf, waarlangs een accolade loopt, zijn direct met den monochord gemeten; de overige tonen zijn vervolgens bepaald door vergelijking met die van het gemeten octaaf.

een blijkbaar nimmer ontbrekend bestanddeel vormt van een ander ensemble, n. l. van den gamelan Angkloeng, worde het beter hieronder in de over dien Angkloeng handelende § 5 besproken.

De interpunctie wordt verzorgd door een of twee g o n g s voor de grootste perioden [12]); door een k e m p o e r (foto 10) (de Bali'sche naam voor den Javaanschen kempool, waarmede hij volkomen identiek is) voor de kleinere, de k e m p l i (in den gamelan Gong) of k a d j a r (t j e l o e l o e) (in den Semar Pegoelingan) voor de kleinste phrasen, waarbij dan nog soms — maar wij noteerden niet op welke wijze — in laatstgenoemd ensemble tusschen kadjar en kempoer, nog een gong-vorm, de k e n t o n g (foto 11) en in den gamelan Gong nog een anderen, de b e n d è, ingevoegd wordt.

De kempli en de kadjar of tjeloeloe zijn, naar vorm en functie, aequivalenten van de Javaansche ketoek.

Verder behooren nog tot de samenstellende deelen van de hier besproken groote ensembles twee k e n d a n g s, soms van verschillend formaat, doch alle van het „rechte'', niet-„buikige'' model, [13]) die, althans in deze groote gamelans, niet volgens den fijn genuanceerden Javaanschen manualen speeltrant, doch met een stok op fanatieke wijze, vrij schakeeringsloos bewerkt worden. [14])

Dan nog eenige rhythmische geraas-instrumenten, te weten een aantal t j è n g - t j è n g ' s, d.z., zooals wij in het begin van deze § reeds opmerkten, kleine bekkens, en soms een g e n t o r a k, een soort schelleboom, pagode van drie verdiepingen, elk bestaande uit een houten cirkel, waarvan de onderste de grootste en de bovenste de kleinste is, welk drietal een zeer groot aantal kleine schelletjes draagt.

Van tjèngtjèng en gentorak kunnen wij niet anders zeggen, dan dat zij in het Gong-ensemble een o.i. storend element vormen, dat elke poging tot fijnere dynamische schakeering à priori verijdelt, doordat beide instrumenten steeds fortissimo en zonder ophouden, behalve tijdens de goeneman en de trompong-inleidingen der volgende gending-gedeelten, gehanteerd worden. [15])

In den Semar Pegoelingan ontbreekt de gentorak en treedt de tjèngtjèng, die ook in minder exemplaren vertegenwoordigd is, bescheiden op den achtergrond. Dit in overeenstemming met het doel van dezen gamelan, die blijkens zijn naam beoogt, zijn vorstelijken of althans adellijken bezitter een aangename nachtrust te bezorgen. De (facultatieve) toevoeging van eenige s o e l i n g s (naar wij meenen van klein model) en van een r e b a b eischt trouwens, — wil haar zachter klank tot zijn recht komen — ook al een zelfbeperking der andere instrumenten.

De Bali'sche rebab wijkt in vorm in zooverre af van het gelijknamige Javaansche instrument, dat haar klanklichaam ietwat slanker, als het ware peervormiger, gebouwd is.

---

12) Het rek, waaraan de gongs zijn opgehangen bestaat niet, als de Jav. gajor, uit één stuk, doch wordt telkens opnieuw geconstrueerd uit twee, van boven met een gaffel of een gat voorziene, onder aangepunte palen, die een eind in den grond gedreven worden. Daarover- of doorheen wordt een derde paal gelegd, waaraan men de gongs ophangt.

13) Dit type vindt men veel in den Preanger. In de Vorstenlanden komt meer het buikige model voor. Van de 4 in de Solo'sche gamelans gebruikte kendangs zijn elk der beide typen door twee vertegenwoordigd: de k e n d a n g g e n d i n g en de K. t j i b l o n zijn buikig; de K. l o r o en de p e n o e n t o e n g of k e t i p o e n g van het rechte model. Djokja kent de K. loro niet, wel de Penoentoeng.

14) In de primitieve Javaansche gamelans tjoro balen en moenggang wordt ook — voorzoover het de kendang van het „rechte'' model betreft — van een slagstok (voor de rechter hand — het groote tromvel) gebruik gemaakt. En ook bij de groote b e d o e g (t e t e g) en de oudere, vooral nog in den Preanger gekende één-vellige tromvormen, de reusachtige (ba) d j i d o r en de kleine d o g d o g s.

De Hindoe-Javanen van de Boroboedoer-reliefs volgen blijkbaar dezelfde praktijk: de bespelers der trommen van het rechte model bewerken het tromvel aan hun linkerhand (het kleine vel) met de hand, het groote vel rechts met een stok; de buikige trommen worden daarentegen aan weerszijden met de „ongewapende'' hand bespeeld.

15) De gentorak is oók óp Java nog niet geheel verdwenen. Tot de primitieve drietonige gamelans Kodok Ngórek in de Solo'sche en Djokja'sche kratons bleken resp. twee en één van zulke instrumenten te behooren. Van de beide Solo'sche speeltuigen heette de laagste g e n t ò en de hóogste k l i n i n g; het Djokja'sche instrument heette b y ò n g. Oòk in den Tengger is de g e n t ò, naar Dr. Schrieke ons mededeelde, bekend.

Voor den toonomvang en de octaafligging der verschillende genoemde instrumenten zie men voor den Gong (selisir) tabel III, voor den Semar Pegoelingan (soenarèn met penjorog) tabel IV.

Gelijk gezegd, zijn de gamelans Gong steeds selisir, de Semar Pegoelingan òf selisir òf soenarèn. Welke van de beide stemmingen zoo dagelijks weg gebruikt wordt, hangt natuurlijk van „le bon plaisir" van den gamelan-bezitter af; ter begeleiding van Lèggong, den dans van kleine meisjes, moet echter de soenarèn-stemming gevolgd worden, terwijl de selisir-stemming, dan wel haar, door middel van den toon penjorog als plaatsvervanger van den hoofdtoon dèng geconstitueerd, surrogaat, zich als haar speciaal domein de begeleiding van den Barongan ziet gereserveerd. Daarbij wordt voor lèggong de kleine, voor barongan de groote kendang gebruikt.

Doordat zoowel Gong als Semar Pegoelingan een uiterst kostbaar bezit zijn, en de bespeling dier enorme ensembles de beschikking over zeer vele spelers vereischt (tot 60 man toe), is het geen wonder, dat men hen hoofdzakelijk slechts in de poeri's van stedehouders, regenten, poenggawa's (districthoofden) en mantja's (onder-districtshoofden) aantreft. Het komt echter wel voor, dat een dessa of een soebak (waterschap) een Gong in gemeenschappelijk bezit heeft en gemeenschappelijk bij feestelijke gelegenheden bespeelt.

Een Gong als die van den Regent van Gianjar (waarvan een klein gedeelte op foto 1 is afgebeeld) en, misschien meer nog, een Semar Pegoelingan, als die van den Poenggawa van Oeboed (foto's 2 t/m 11), is een lust voor de oogen. De instrumenten toonen de Balische snijkunst op haar voortreffelijkst; de soberheid der Javaansche instrumenten, bij welke hoofdzakelijk aan den klank aandacht geschonken is, steekt daar wel opvallend, schoon geenszins onsympathiek, bij af.

Jammer echter, dat dit kostelijke Bali'sche snijwerk veelal een dikke laag verguldsel heeft te dragen gekregen: „mas Ingris", [16]) zooals de Gianjar'sche Regent ons, wijzende op zijn zwaar vergulden Sekar Sandak, vol gerechtvaardigde eigenaarstrots uitlegde. De enkele keer, dat het snijwerk onverguld is gelaten, zooals bij de verrukkelijke, helaas verwaarloosde, gendèrs van de bergdessa Batoer, was onze bewondering onvermengd.

Ook heden ten dage leven er nog steeds, voornamelijk in het Bangli'sche en Kloengkoengsche, van die naamlooze kunstenaars, die dit schoons voortbrengen bij wijze van handwerk. Maar zij zijn thans meerendeels zeer oud en bijna geen jongeren staan er klaar om de traditie onverzwakt op de komende generaties over te dragen.

Eigenaardig is het, dat klaarblijkelijk de Baliërs, die toch zulke voortreffelijke smeden en smidsgilden ten allen tijde in hun midden hebben gekend, alleen de kleinere instrumenten zelf hebben leeren vervaardigen. Kloengkoeng was van ouds van die toetsen- en ketel-smederij het middelpunt. Het bekendste gilde (sekehe) was dat der gamelansmeden in de dessa Tihingan (Kl.) [17]) Nu nog worden, zooals wij vernamen uit een schrijven van den poenggawa van Bandjarangkan, in deze dessa vele muziekinstrumenten vervaardigd, o.a. réjongs. De grootere stukken, met name de gongs en kempoers, werden en worden echter uit Semarang betrokken.

Dat de Balische bevolking op haar manier rijk is te noemen, openbaart zich misschien in geen opzicht overtuigender dan in de profusie van gamelans, die zelfs een vluchtig bezoek, vooral in het Zuiden en Noorden van 's eilands midden, doet vaststellen. Geen der talrijke godsdienstige feesten, geen bruiloftsfestijn, geen plechtige ontvangst in de poeri's, of er klinkt minstens één en helaas ook dikwijls meer dan één gamelan. Persoonlijk zagen en hoorden wij vier verschillende groote gamelans Gong, n.l. te Gianjar, Kloengkoeng, Ba-

---

16) De Engelsche souvereigns genieten een groote reputatie van wege hun hoog goudgehalte.

17) Zie P. A. J. Mooyen, Bali, blz. 13.

TABEL V.

De samenstelling van een drietal Gamelans Gong en van een Semar Pegoelingan.

			Gamelan Gong (Sekar Sandak) Gianjar	Gamelan Gong Kloengkoeng	Gamelan Gong Blah Batoe	Semar Pegoelingan Oeboed
Gendèrs (gangsa gantoeng)		melodievoerende instrumenten	2 kantilan 2 penjatjah 2 pemadé	2 gangsa gantoeng 2 djoeblah	2 (k)antilan 2 djoeblah	4 kantilan 4 penjatjah 4 tjaloeng (pemadé)
		accentuerend instr.	2 djoeblah	2 djegògan	2 tjaloeng	4 djoeblah 2 gendèr teloelas barangan 2 gendèr teloelas besar —
Sarons (gangsa djongkok)		melodievoerende instrumenten	4 gangsa djongkok kantilan 4 G.D. penjatjah 4 G. D. pemadé	2 gangsa djongkok ketjil 2 G. D. besar		4 gangsa djongkok ketjil 4 G. D. besar
		accentuerend instr.	4 G. D. djoeblah			2 tjoring barangan 2 tjoring besar
Instr. met bonangketels	redupliceerende instr.	inleidend instr.	1 trompong barangan 1 trompong besar	1 trompong barangan 1 trompong besar	1 trompong ketjil 1 trompong besar	1 trompong
	interpungeerende instr.	op één rantjakan	2 kempyoeng 4 ponggang	2 kempyoeng 2 ponggang	2 ponggang	2 kempyoeng 2 ponggang
			1 kempli	1 kempli	1 kempli	1 kadjar (tjeloeloe)
gongvormige instr.			1 kempoer 2 gong's 1 bendè	1 kempoer 2 gong's	1 kempoer 2 gong's 1 bendè	1 kentong 1 kempoer 2 gong's
agogische instrumenten			2 kendang	2 kendang	2 kendang	1 kendang ketjil 1 kendang besar
rhythmische instrumenten			vele tjèngtjèng's 1 gèntorak	8 tjèngtjèng's	vele tjèngtjèng's	enkele tjèngtjèng's
paraphraseerende maar ook contrapuncteerende en melodievoerende instrumenten.					—	eenige soelings klein model 1 rebab

toe Boelan (alle drie in Zuid-Bali) en Singaradja (Noord-Bali), en twee Semar's Pegoelingan, n.l. te Oeboed en Batoe Boelan (beide Zuid-Bali), benevens nog vele kleinere ensembles, waarvan hierachter nog sprake zal zijn.

Voor den wajang worden de beide groote gamelan-soorten, voorzoover wij weten, niet gebruikt. Daarvoor heeft men weer andere speeltuigen en combinaties, waarvan elk behoort bij een bepaalde wajangsoort. (zie b. v. § 8.)

Ook sommige dansvormen hebben hunne eigen ensembles (zie §§ 6 en 8).

En voor de lijkverbrandingen eveneens bestaat er — hoewel dan ook de gamelans Gong, Semar Pegoelingan en Angkloeng en de metaaltoetsige penginter zich laten hooren — een zeer speciale combinatie, n.l. de bamboe gambangs c.a. (zie § 7).

§ 5. De Gamelan Angkloeng.

Op bezoek bij den Poenggawa van Blah Batoe in zijn schoone, sedert de groote aardbeving van '17 al weer grootendeels herbouwde poeri, waar de bamboe-gambang zijn macabere klanken had gepaard aan de kloktonen der gangsa's en wij onthaald waren geworden op de voortreffelijkste djeroek Bali, die wij ons herinneren ooit gesavoureerd te hebben, — werden wij nochtans de geboden instrumentale en frugale geneuchten ontrouw, toen plotseling van uit de verte het geluid van nog weer andere gamelans naar ons overwoei. Een compromis tusschen bezoeksetiquette en onderzoekingsdrift werd, dank zij de voorkomendheid van onzen gastheer, dra gevonden; geleid en voorgegaan door den volijverigen poenggawa zelf, gingen we al spoedig in de richting van den lokkenden melodieusen klankenwirwar. Onze weg, langs geheimzinnige kampongpaden, voerde tenslotte een trapje op, een poort door, en daar, in den zon-doorlooverden schemer van zware boomen, op een feestelijk versierd, door gebouwen en leemen muurtjes geheel ingesloten erf, zagen wij misschien een honderdtal dessabewoners bijeen, te midden van wie twee gamelans werden geslagen in een lustig en overmoedig tempo. Een bruiloft. En een schouwspel om niet licht te vergeten.

Wonderlijke bouwsels van gebak, rijstkoekjes, vruchten en bloemen — evenzoovele offergaven —; festoenen en guirlandes van bamboe, van gestripte klapper- en in kettingvorm gevlochten palmbladen, hangend in slingers of van grootere hoogte neerdalend in lange trossen; daartusschen en -onder het krioelen van al die goedgebouwde mannen, vrouwen en kinderen met hunne warm bruine naakte bovenlijven rond het glanzend koper der instrumenten en het rhythmisch bewegen der bezige spelers. En over alles het lichtgewemel van zon door bladeren.

Zelden hoorden wij van een Inlandsch orkest zulke innig opgewekte muziek. Beide gamelans — gelijk van uiterlijk en samenstelling, al was de eene wat sterker van bezetting dan de andere, — speelden tegelijk, en in dit geval leverde dat geen cacophonie op, daar zij niet alleen telkens dezelfde gendings deden hooren, maar zij ook volkomen dezelfde toonschaal en dezelfde toonhoogte droegen. Zij bleken Angkloeng genoemd te worden en te zijn samengesteld uit twee soorten melodie-voerende, één-octavige gendèrs, besar en ketjil, de een één octaaf hooger dan de ander, van elk waarvan de eene gamelan er twee, de andere vier exemplaren telde; dan was er nog een grootere gendèr-vorm, de djegogan, eveneens van een octaaf omvang, die weer een octaaf lager lag dan de gendèr besar en waarvan elke gamelan er twee bezat. Verder, om eerst de meer algemeen bekende speeltuigen te noemen, behoorden er tot deze orkestjes twee kendangs (van het „rechte" model) en een kempoer.

Maar dan speelden er in deze combinatie ook nog mee een aantal réjong's, de sedert kort in levende lijve teruggevonden, op de Panataranreliefs afgebeelde, langen tijd problematisch gebleven, instrumenten.

Men heeft o.a. geopperd, dat die Panataran-speeltuigen wel getailleerde trommen konden zijn, met aan weers-

zijden midden op het vel een stuk stempasta. Ook zonder dat deze instrumenten teruggevonden waren, zou men echter een dergelijke hypothese hebben moeten verwerpen, aannemende, dat ook ten dezen de Panataran-beeldhouwers dezelfde nauwkeurigheid in de weergave van het onderwerp betracht hebben, als in alle andere gevallen. Immers een der afgebeelde spelers brengt zijn slaghout in aanraking met dat knopvormige uitsteeksel, dat de stempasta zou moeten voorstellen. Was dit nu evenwel inderdaad stempasta, dan zou hij juist n i e t daarop, maar ergens ernaast, op het trommelvel z e l f moeten slaan. De speelhouding van den bewusten nyogo maakte het al wel zeer waarschijnlijk, dat wij hier met een instrument te maken hadden, bestaande uit twee, door een soort frame verbonden, klankketels van bonang-model. De uitsteeksels aan weerszijden zouden dan de pentjoe's, de slagknobbels zijn. De ontdekking der volkomen identieke Bali'sche réjong's bracht dit vermoeden tot zekerheid. [1])

Zooals men uit de vergelijking van de Panataran-réjongs (zie de foto's tegenover blz. 34 van Djowo II) en de moderne Bali'sche (foto 12) kan zien, hebben laatstgenoemde alleen een ietwat anders gevormd frame. Terwijl dat van de relief-speeltuigen geleidelijk naar het midden versmalt, doch zelfs midden-in nog betrekkelijk dik blijft (zoodat het zelfs voor een getailleerd trom-lichaam kon worden aangezien) en den indruk geeft niet massief, maar, om het zoo eens uit te drukken, ,,krat''-vormig te zijn, hebben de Bali'sche een veel plotselinger versmalling en een meer stokvormige taille, zoodat het instrument in zijn geheel wel iets van een halter heeft.

De bevestiging der ketels geschiedt op Bali door middel van een rechthoekig op het frame staand, gesteeld, houten kruis, welks uiteinden door de vier, zich in den ketelrand bevindende, gaatjes gestoken zijn. [2]) Zij is verder zóó geschied, dat, hoewel de straal van de verbreede stang-uiteinden gelijk is aan, of zelfs iets grooter is dan die van den onderkant van den ketel, deze desniettemin, dank zij het lang genoeg gesteeld zijn van het zooeven bedoelde houten kruis, toch niet afgesloten wordt, — wat allicht den klank ongunstig zou hebben beinvloed. (afb. 13) De bijzonderheden van den vorm der relief-réjongs, waarvan sommige duidelijk laten zien, dat de ketel niet onmiddellijk op het frame aansluit, doet vermoeden, dat ook de Hindoe-Javanen deze wijze van bevestiging hebben toegepast. [3])

1) Ook de heer Brandts Buys deelt — blijkens het door hem in Djowo II op blz. 45 meegedeelde — deze meening, zij het, dat hij zich, de Bali'sche réjong's nog niet uit eigen aanschouwing kennende, voorshands ietwat voorzichtiger uitdrukt.

2) De heer Brandts Buys bespreekt naar aanleiding van eene teekening, hem door den heer Gedikng verstrekt, gissenderwijs eene andere manier van bevestiging. (Zie Djowo II, blz. 47 en de bijbehoorende teekening tegenover blz. 34). Het wil ons voorkomen, dat deze teekening, onduidelijk door de moeilijke voorstelbaarheid eener zich grootendeels aan den binnenkant van den ketel bevindende constructie, den heer B. B. en den teekenaar, die het oorspronkelijke schetsje copiëerde, parten gespeeld heeft. De door ons bij de Blah Batoe'sche instrumenten geconstateerde bevestigingsmethode toch zal ongetwijfeld ook die van den réjong der teekening-Gediking geweest zijn. De als riem of ring opgevatte, gearceerd aangegeven band zal de opening hebben voorgesteld, die den ketelrand van het naar de einden verbreede stanglichaam scheidt; de — gelijk de heer B. B. terecht opmerkt — als wig juist averechts aangebrachte pluggen, bedoelen te zijn de door de vier gaatjes van den ketelrand stekende uiteinden van het houten kruis, waarop de ketel bevestigd is. De heer B. B. heeft dan ook, blijkens de vraagteekens in zijne beschrijving van de teekening, met een intuïtief wantrouwen het heele samenstel beschouwd en slechts aarzelend eene verklaring van de hem overgelegde schets gegeven.

3) Alle opgegraven Hindoe-Javaansche bonangketels (vgl. de talrijke, in het Museum van het Batav. Genootschap aanwezige, exemplaren) vertoonen die gaatjes. Zij dienden echter hoogstwaarschijnlijk niet alleen voor réjong-bevestiging, maar zullen ook noodig geweest zijn — in overeenstemming met de nu nog in Siam gevolgde methode — voor het, in éven-schuine positie, hangend houden van de ketels in de, vermoedelijk eertijds cirkelvormige, rantjakan. Tegenwoordig zijn de Javaansche en Bali'sche rantjakan steeds recht — (de Siameesche zijn ook nu nog rond) — en bijna nergens treft men meer bonangketels, die zulke gaatjes vertoonen, i n g e b r u i k aan. De eenige, ons op Java bekende, voorbeelden daarvan, zijn de ketels van den Kjahi Bermoro in den Djokja'schen kraton. Van den Kj. Bermoro is het nog bekend, dat zijn rantjakan vroeger half-cirkelvormig waren. Ook toen werden echter de gaatjes niet meer gebruikt, zoodals R. T. Djojodipoero ons

Twee réjongs, samen dus vier ketels dragende, doen met hun beiden de volledige angkloengschaal, die immers 4-tonig is, hooren. (tabellen I en Ia, Nos 14). De spelers leggen het instrument op hunne knieën, zoodat zij beide handen spelvrij hebben. De klank is, zoomogelijk, nog helderder en doordringender dan die van den gewonen bonang. En zeker daarom komen we het in oude tijden tegen als krijgsinstrument, als tenminste, wat wij wel vermoeden, de naam réjong toentertijd voor hetzelfde speeltuig in zwang was. [4])

We lezen toch in den Pararaton, [5]) bij de beschrijving van de botsing tusschen het Soenda'sche koningsgezantschap en een Madjapahitsche legerafdeeling onder den grooten patih Gadjah Mada te Boebat 6) in Çaka 1279 (A. D. 1357): „Alle Soendaërs hieven tegelijk een krijgsgeschreeuw aan; versterkt door het klinken der réjongs klonk het krijgsgeschreeuw als een aardstorting". [7])

Gelijk gezegd (§ 4) wordt de réjong een enkele keer ook in den gamelan Gong aangetroffen. Hij pleegt dan iets forscher van bouw te zijn. De tengerder angkloeng-réjongs worden, ter onderscheiding van deze réjong Gong, ook wel met k l è n t è n g a n aangeduid.

Een speeltuig als het bekende Soendaneesche schudinstrument behoeft thans dus blijkbaar niet meer in dezen gamelan Angkloeng voor te komen. De heer Gediking heeft echter hier en daar nog wel zulke schud-angkloengs er bij aangetroffen. [8]) Maar ze blijken allengs te verouderen en uit dezen gamelan te verdwijnen. [9])

Naast dezen vorm van angkloeng schijnt er evenwel ook nog een ander voor te komen, die niet geschud wordt, doch ongeveer op de manier van een gambang is ingericht. Wij maken dat op eensdeels uit een mededeeling van Jasper [10]), die, klaarblijkelijk over den gamelan Angkloeng schrijvende (al kent hij hem uitsluitend onder den naam g a n d r o e n g), onder de daartoe behoorende instrumenten een speeltuig opsomt, dat hij weliswaar g r a n t a n g noemt maar dat volgens hem te vergelijken is met de Javaansche gambang kajoe, [11])—en andersdeels uit de omstanheid, dat thans nog in het, vrij sterk onder

met stelligheid kon mededeelen. Van de ketels van dezen gamelan is het overigens niet onmogelijk, dat zij opgegraven zijn. Van enkele andere, aan de Vorstenlandsche hoven zich bevindende, gamelans althans staat het vast, dat zij voor een (klein) deel met opgegraven toetsen — (toevallig betreft het, voorzoover wij weten, in geen enkel geval ketels) — voorzien zijn.

Zoo b.v: in den Mangkoe Negaran de genders (één gendèr?) van den Kj. Oedan Riris en van den Kj. Pamedarsih; in den Djokja'schen kraton de uit een riviertje bij dessa Drepig (Wonogiri, Solo) opgehaalde Kj. Kantjil belih. Ook hebben de Zelfbestuurders vrij veel opgegraven gongs in hun bezit, welke als kostbare poesaka's bij de rijks-schatten worden bewaard.

Buiten Java (alleen in het door de Hindoe's en Hindoe-Javanen gekoloniseerde of bezochte gebied?) worden bonangketels met gaatjes wel meer aangetroffen. Een der ketels van het uit Siak afkomstige stel, in het bezit van den heer Adolf, vertoonde deze gaatjes en evenzoo 5 van de 6 onmiskenbaar oude, want versleten ketels van een van het eiland Moena (ten W. van Boeton) stammend orkestje, thans in ons bezit. Sommige dezer laatstgenoemde ketels hebben echter maar 2 gaatjes. De beide andere gaatjes schijnen òf niet aanwezig òf – in elk geval bij één der ketels – later dicht gegoten. De opengebleven gaatjes worden echter evenmin gebruikt.

4) Instrumentnamen hebben de lastige eigenaardigheid — wellicht omdat zij goeddeels onomatopoëtisch zijn? — van het eene op het andere instrument over te gaan. Om een enkel voorbeeld te noemen: met t j e l è m p o e n g wordt in de Vorstenlanden een snaarinstrument (± een liggende cither), in den Preanger een uit louter bamboe-speeltuigen bestaand orkest (zie Djowo I. blz. 240 v.v.) en in Siak het elders gewoonlijk bonang geheeten instrument aangeduid.

5) Een der beide voornaamste geschiedbronnen voor de (Singosari- en) Madjapahit-periode. De andere bron is het lofdicht Nagarakrtagama van Çaka 1287 (A. D. 1365).

6) Een in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdstad Madjapahit gelegen terrein, dat pas sedert die gebeurtenis dien naam ontving. (Boebat beteekent nl. u i t e e n s l a a n).

7) Pararaton, ed.-Brandes-Krom, Verh. Bat. Gen. dl. LXII, blz. 158.

8) Ook Madoera kent ze, zooals wij onlangs uit een schrijven van een Madoereeschen kennis vernamen, en evenzoo — onder den naam van g o e m b e n g – Kediri).

9) Zie het artikel van den heer Brandts Buys, (Djowo II, blz. 40).

10) Zie hieronder § 7.

11) Een Bataksch instrument van den, aan den gambang (en gendèr) vorm verwanten, doch cultuurhistorisch daaraan voorafgaanden, tjaloeng-vorm met 5 houten toetsen, (zooveel heeft althans het exemplaar in ons bezit), wordt bijna evenzoo genoemd, nl.: g a r a n t o e n g.

Bali'schen cultuur- invloed gestaan hebbende, Besoeki een bamboe-gambang voorkomt, welke angkloeng heet. Deze Besoeki'sche angkloeng, waarvan wij twee bij elkaar behoorende exemplaren toegezonden kregen, bleek 13 bamboe-wilahan te dragen, van den vorm van die der Soendaneesche tjaloeng. D. w. z. zij bestaan uit een bamboe-segment, aan één zijde door een „knoop" gesloten, terwijl, te beginnen op ongeveer de helft van de toetsenlengte, voorzoover het de laagste tonen, — op ongeveer $^1/_3$, voorzoover het het middenregister, en op ongeveer $^1/_4$, voorzoover het de hoogste tonen betreft, circa 200^0 van den bamboewand is weggenomen. 12) Een dergelijke toetsvorm zal ook wel door Jasper bedoeld zijn, als hij van de grantang zegt, dat hij voorzien is van (8) holle, gedeeltelijk doorgespouwen bamboe.

De Besoeki'sche angkloeng-wilahan hangen, in een „gewone" volgorde van laag naar hoog, aan een langwerpige houten trapeze, welks verticale korte zijden naar weerskanten uitsteeksels hebben, waarmede het instrument schuin tegen den wand geplaatst kan worden. (foto 14) In verband met deze opstelling zijn de wilahan aan hun boveneinde (het einde, waar een deel van den bamboewand is weggenomen) d.m.v. twee gaatjes aan een touw geregen. En niet, zoals bij de meeste Javaansche en Balische gendèr-soorten, telkens na twee toetsen, doch na elke aangeregen toets is het rijgkoord weer aan het instrumentlichaam bevestigd. Het ondereinde der wilahan wordt door rottan-lussen op zijn plaats gehouden. Of ook de Balische grantang zulk een wijze van toetsbevestiging volgt, is ons onbekend.

Zijn stemming is echter ongetwijfeld, in overeenstemming met de bijbehoorende gendèrs en réjongs, die vier tonen in het octaaf hebben, eene andere dan die der Besoeki'sche speeltuigen, die 5 tonen in het octaaf laten hooren. Deze Besoekische schaal heeft vrij veel van slèndro (de Balische angkloengschaal, behoudens het ontbreken van één toon, trouwens ook wel), maar zij wordt daarvan toch, naar ons nadrukkelijk door den vriendelijken zender der twee voor ons liggende exemplaren, R. S. Hardjodipoero, werd verzekerd, door de bespelers onderscheiden. 13)

De afwijking van slèndro is dan ook vrij groot, alhoewel niet grooter dan die welke wij op Java een enkele keer aangetroffen hebben bij schalen, die desniettemin toch slèndro genoemd werden en als zoodanig behandeld. Ter vergelijking moge hier een staatje volgen met onder elkaar de intervallen van: a) ideaal slèndro 14) (door vele, vooral Vorstenlandsche, gamelans nagenoeg bereikt ; b) de schaal der Besoekische angkloeng (en wel de laagste 6 tonen van het 13-tal); c) de schaal van den door ons gemeten Bali'schen gamelan Angkloeng en d) die van den gamelan slèndro Panggalih in den Soemedangschen kepatihan:

a)	I	240	II	240	III	240	IV	240	V	240	I'
b)	236		264.5		307.5		351		410		472
	I	197.5	II	261	III	229	IV	269	V	244	I'
c)	398		455		512		600				796
	I	231.5	II	204.5	III	274.5	IV		489.5		I'
d)	292		326.5		378		431		502		584
	I	193.5	II	253.5	III	227	IV	264	V	262	I'

De door ons te Blah Batoe gehoorde melodieën waren alle vier-tonig, d.w.z., zij overschreden geen van alle den omvang van één octaaf (zonder afsluitenden toon) en konden dus op elk der 4-toetsige instrumenten volledig gespeeld worden. Wat zij door haar gering aantal

12) Snelleman noemt het, sprekende van de op een dergelijke wijze gevormde Soendaneesche angkloeng-klankbuizen: „bijgesneden als een ganzepen".

13) Onder bijvoeging, dat slèndro indertijd door Javaansche kolonisten is ingevoerd in Besoeki, dat vóór dien slechts 7-tonig pélog en niet-aequigrade 5-tonige schalen kende.

14) Conclusie na meting van 33 slèndro-schalen in Midden- en West-Java. (Zie tabel VIII onder c.)

15) Het phonogram, waarnaar deze gending genoteerd werd, bleek helaas in het midden beschadigd geraakt. Vandaar, dat het ons niet mogelijk was het middengedeelte der melodie te geven. Men trooste zich — voorzoover noodig — met de verzekering, dat de, nu ontbrekende, middelmoot geen nieuwe melodische of rhythmische perspectieven zou geopend hebben, daar zij vrijwel eene herhaling inhield van het tweede deel van fragment a.

15. GAMELAN DJOGÈD OF TJOENGKLIK.
barangan pengoembang
djegogan

16. GAMELAN DJOGÈD OF TJOENGKLIK.
kempool kendang barangan
petoek kempli

17. GAMELAN GAMBANG.
penangap penjelat
gangsa besar
pemero penetet

18. BAMBOE – GAMBANGS.

19. GAMELAN GAMBANG TE KLOENGKOENG.
gangsa ketjil
gangsa besar

20. GAMELAN GAMBOEH.
gantoeng kangsi goemanak
rebab soeling goepekan

21. KEMANAKS.
(uit den Pakoe Alaman: het andere instrument is de zeldzame, op Bali vermoedelijk niet voorkomende en in dit artikel niet besproken tjeloering.)
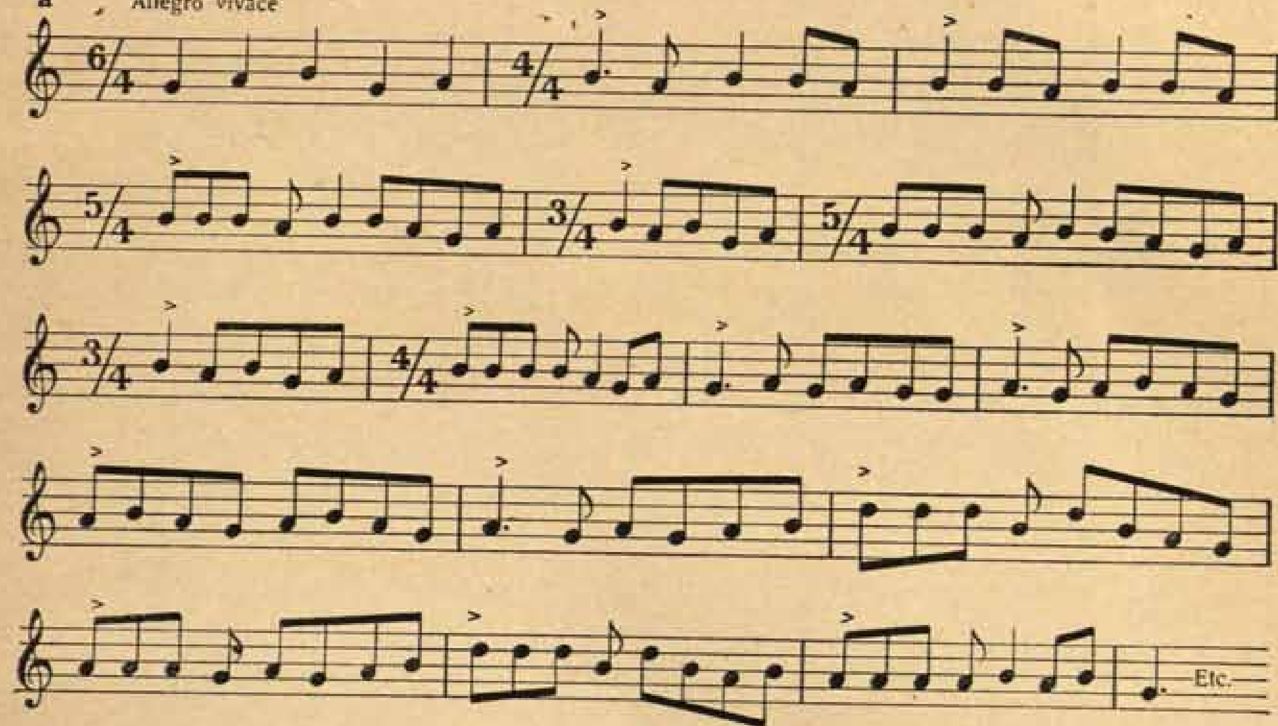

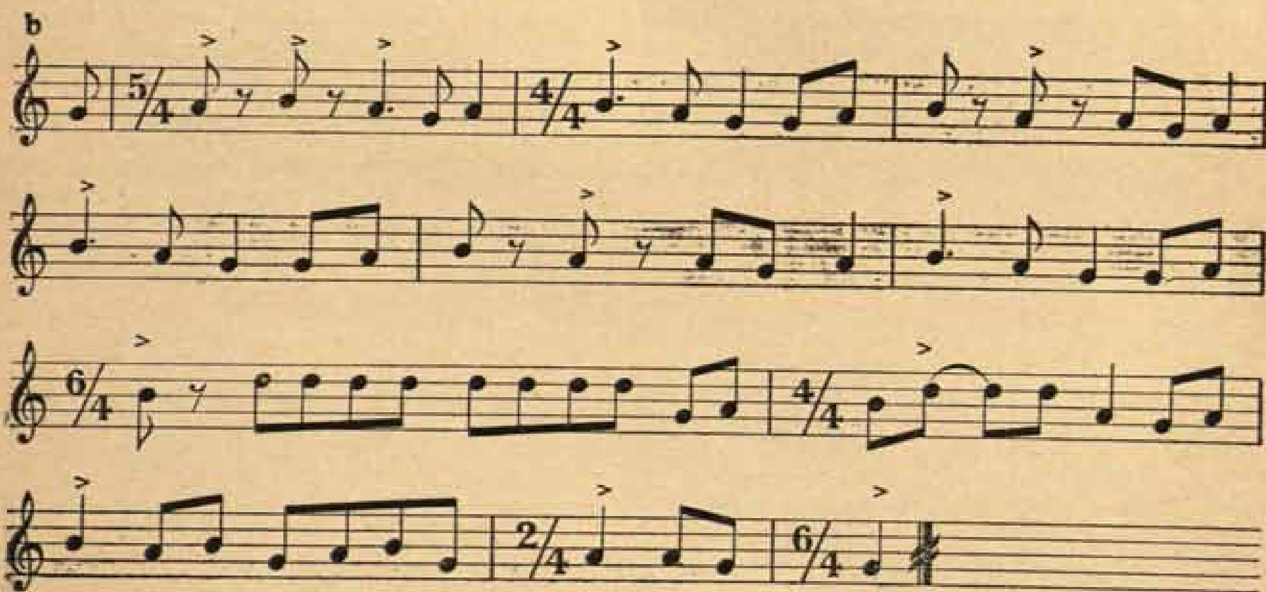
22. GAMELAN ARDJO.
Kangsi goepekan
tjitjah Kadjar
kempoer rebab soeling

Foto's 17 en 18 zijn door den Oudheidk. Dienst, de overige door den schrijver zelf genomen.

TABEL VI

FRAGMENTEN VAN EENE TE BLAH BATOE (Z. BALI) OPGETEEKENDE GAMELAN ANGKLOENG-MELODIE.

tonen voor Westersche ooren wellicht aan charme zouden hebben moeten missen, werd ruimschoots vergoed door haar sterk levend rhythme en het speelsche verspringen der melodische accenten. In tabel VI is aanvang en einde van een dier gendings [15]) in Europeesche notatie nauwkeurig benaderd [16]) De op de gendèrs gespeelde melodieen worden in haar accenten gesteund door de octaveerende djegogans en door de réjongs, welke laatste echter bij tijd en wijle de brui geven van het unisono, hun eigen weg gaan en dan een sierlijke, fugatisch aandoende, meerstemmigheid veroorzaken.

§ 6. De Gamelan Djogèd of Tjoengklik. [1])

Een gamelan, geheel van bamboe, hout en rotan. Het is een orkestje ter begeleiding van den dans der djogèds (publieke danseressen) en wij kunnen niet anders zeggen, dan dat het, met zijn ranken en snel droppelenden klankenval, een voortreffelijken ondergrond daarvoor vormt, zij het ook, dat wij er aanvankelijk het idee van een dans macabre aan wilden verbinden.

Het ensemble bestaat uit een zevental verschillende instrumenten, waarvan sommige in dubbele of vierdubbele bezetting aanwezig zijn. (foto's 15 en 16).

Te Kloengkoeng waren het:

a) 2 d j e g o g a n, elk met 5 toetsen,
b) 2 p e n g o e m b a n g, [2]) elk met 15 toetsen,
c) 4 b a r a n g a n, elk met 15 toetsen.

De tot dusver genoemde drie instrumenten zijn een soort bamboe-gendèrs. De toetsen bevinden zich elk boven een bamboe klankbuis. De djegogan omvat één, elk der beide andere drie octaven.

De djegogan is de draagster der eigenlijke melodie; de pengoembangs en barangans paraphraseeren die. Dan behooren verder nog tot dezen gamelan:

d) een k e m p o o l,
e) een p e t o e k
f) een k e m p l i.

Deze drie verdeelen de gending resp. in groote, kleinere en kleinste perioden. De kempool is een bamboe gong kemodong, m. a. w. bestaat uit een toets, zwevend opgehangen boven een klankkast. De petoek en de kempli zijn bamboe idiochorden met één snaar, in niets afwijkende van de ketoek awi der Soendalanden. [3])

Het „brugje" op de snaar, dat in den Preanger s o e m b i en in Kediri s i w i l heet, draagt op Bali den naam van p e l a j a h. Tenslotte:

g) een k e n d a n g, weer van het „rechte" model. (zie § 4) Deze heeft, gelijk min of meer van zelf spreekt, de agogische leiding.

Een grappig incident deed zich nog voor in dien Kloengkoengschen wajangloods, waar de goede zorgen van controleur Haga deze tjoengklik- en nog zoovele andere spelers te zamen gebracht had. Telkens werd n.l. het spel der bamboe-instrumenten, als in vrij contrapunt, doorkruist door het forsche geluid eens authentieken bèbèks, zonder dat wij aanvankelijk konden nagaan, waar deze gevleugelde zanger zich zóó nabij had opgesteld. Maar een der nyogo's, die onze speurende oogen en ooren te hulp

16) In werkelijkheid liggen, wanneer wij de toon a (doeng) als punt van uitgang nemen, de als g en d weergegeven tonen resp. 1/6 en 1/8 heele toon lager dan de overeenkomstige Europeesche tonen; de b juist op de goede hoogte.

1) Wij vermoeden, dat de aanteekening van den Heer Gediking (zie art.- Brandts Buys, Djowo II. blz. 40), als zou de met gevorkte slaghamers bespeelde, ongelijk-toetsige bamboe-gambang (zie § 7) t j o e n g k l i k genoemd worden, op een vergissing berust. Wij hoorden uitsluitend en zeer dikwijls den gamelan djogèd met dien naam aanduiden. Evenwel: in beide gevallen betreft het instrumenten met bamboe-toetsen; mogelijk heeft de Heer G. dus toch goed gehoord.

2) Zie hieronder in § 8, waar bij de bespreking van de gendèr op de term pengoembang nader wordt ingegaan.

3) vgl. Djowo I, blz. 241. Ook Kediri kent ze. (Toeloeng Agoeng). Daar echter zijn ze bij meer tegelijk op een onderstel gelegd, en doordat zij van links naar rechts kleiner en (dus) hooger van klank worden, vormen zij Octav-abschnitte van meerdere of mindere uitgestrektheid. Ook in den Solo'schen kraton troffen wij een aantal van zulke rantjakan aan.

Op een pasar malam te Salatiga had de Soenan indertijd met deze instrumenten kennis gemaakt en te Salatiga er vervolgens een aantal besteld. Men noemde ze te Solo en ook in het Djokjasche: g o e m b e n g. Mededeelingen uit Toeloeng Agoeng (waar vandaan ook de. te Salatiga gedemonstreerde exemplaren afkomstig waren), verkregen door welwillende bemiddeling van den Landraadvoorzitter Jhr. Mr. W. W. Feith, brachten ons op de hoogte van het bestaan aldaar van den schud-ang-

kwam, wees naar den kempool. En werkelijk: in de klankkast van dit speeltuig — waarom bergruimte verloren te laten gaan? — had de practische eigenaar een deurtje aangebracht en daarachter een zoo juist op den pasar verworven eendebeest opgeborgen, en elke kempoolslag ontlokte nu aan het blijkbaar nerveuse dier de meest energieke protestgeluiden. [4])

Zooals al werd opgemerkt in § 2, had deze gamelan djogèd weer de bekende 5-tonige pèlogschaal, en wel in s o e n a r è n ligging. (tabellen I en Ia Nos. 10) De spelers waren zich hiervan bewust, want ze noemden den laagsten toon niet d i n g doch d è n g. Of er ook gamelan djogèd s e l i s i r bestaan is ons niet bekend.

Voor toonomvang en octaafligging der instrumenten zie men tabel VII.

---

kloeng, die g o e m b e n g genoemd wordt, (een volledig stel daarvan is thans is ons bezit) en daarnaast van een louter uit bamboe-instrumenten samengestelde combinatie, b o e m b o e n g geheeten, welke bestaat uit: 1 kendang, 3 gongs, 2 kempools, 1 ketoek, 3 kenongs, 1 gambang, 1 bonang en 1 demoeng. De gongs, kempools, ketoek en kenongs liggen gezamenlijk op één rantjakan of tjlapakan en zijn alle, evenals de resp. 9 en 7 ,,toetsen'' van den bonang en van den demoeng, bamboe-idiochorden. (zie Djowo I blz. 241). De naam van de snaar is s e n d e n g. Zij wordt voor uitscheuren behoed door bamboetouwtjes, als gewoonlijk s o e h genaamd. De aan de uiteinden der snaar ondergeschoven kammetjes heeten g a n d j e l en het klankversterkend snaarbrugje boven het gat in het midden: s i w i l.

De ,,buikige'' kendang is gemaakt van zeer smalle bamboeduigen en heeft aan beide zijden een trom-vel.

De gambang wijkt van den gewonen gamelan-gambang alleen in zooverre af, dat zijn toetsen — 19 in getal — van bamboe zijn. We hebben hier dus met nog een Javaansche bamboe-gambang te doen. (vgl. in § 5 het over den Besoeki'schen angkloeng gezegde en ook § 7).

Zoowel slèndro- als pèlog-boemboengs komen er voor. Indertijd zijn voor den Soenan één pélog- en twee slendro-exemplaren vervaardigd. Naar verluid is de maker daarvan, de thans blinde Denta Rata, nog de eenige man, die zulk een boemboeng goed weet te bouwen en behoorlijk weet te bespelen.

(Verder vernamen wij nog, dat in den Preanger voor de gambangs van goedkoope gamelans dikwijls bamboe- in plaats van houten toetsen worden gebruikt).

4) Naïveteit en groote handigheid gaan nu eenmaal bij debevolking dezer eilanden dikwijls samen. Zoo zagen wij te Soemedang een uitstekende gong-slaghamer gebruiken, welke, mirabile dictu, bestond uit een fiksche djeroek bali op een stok geprikt. En geen kunstmatige taboeh kon beter voor zijn taak gedeugd hebben.

§ 7. D e G a m b a n g.

Bali, dat zooveel overblijfselen uit ouden tijd nog bewaard heeft, het eiland, waar men, en dikwijls niet tevergeefs, oplossing zocht van problemen, den onderzoekers gesteld door Hindoe-Javaansche schrifturen en tempelreliefvoorstellingen, bleek ook de hoedster van den vreemdsoortigen, ongelijktoetsigen, met gevorkte stokken geslagen gambang, van welke op de reliefs van het van 1375 dateerende pendoppoterras van den Panataran-tenpel afbeeldingen voorkomen. [1]) De heer P. C. Van Stein Callenfels vond hem in 1919 op Bali terug en wijdde er eenige bladzijden aan in de Notulen van het Bat. Gen. dl. LVII (1919), afl. 4. Sedert werden er door den Oudheidkundigen Dienst twee zeer mooie foto's van genomen (zie foto's 17 en 18) en wijdden er meerderen hun aandacht aan, met name de heeren De Kat Angelino, Gediking en Brandts Buys. [2]) Gedurende ons bezoek aan het Hindoe-eiland konden wij van een viertal exemplaren de toonhoogte meten en uit den mond van hun eigenaars enkele bijzonderheden opteekenen.

Gelijk bekend is, worden deze Bali'sche gambangs — welke, in tegenstelling met de houten- of metaal-toetsige Javaansche gamelan-instrumenten van denzelfden naam, wilahan van bamboe hebben [3]) — voornamelijk, zoo niet uitsluitend, bij de lijkverbrandingsfeesten gebruikt. Bezwaarlijk had men passender begeleiding voor deze semi-droevige, semifeestelijke plechtigheid kunnen uitdenken: de klank dezer combinatie is niet beter te kenschetsen, dan met de woorden lustig-macaber.

Denk U in den avond de vlammen lekkende aan de hooge, lijken-dragende, diabolisch versierde bouwsels, de flakkerende schijnsels en dansende schaduwen, de

---

1) Men zie de foto in het artikel-Brandts Buys in Djowo II tegenover blz. 34.

2) Zie het meergemeld artikel van laatstgenoemden in ,,Djowo'' II, blz. 34 v.v. Daarin zijn de aanteekeningen van de heeren De Kat Angelino en Gediking verwerkt.

3) Ook op Java komen trouwens, zoals wij zagen (§§ 5 en 6), toch nog minstens twee soorten bamboe-gambang voor.

TABEL VII

OCTAAFLIGGING EN TOONOMVANG DER INSTRUMENTEN MET VASTE TOONHOOGTE VAN EEN GAMELAN DJOGÈD OF TJOENGKLIK TE KLOENGKOENG. [1])

toonnamen	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O	E	Oe	A	I	O
absolute trillingsgetallen			51								160	190	204,5	257	276	320	380	409	514	552	640	760	818	1028	1104	1280	1520	1636	2056	2208
Djĕgogan																■	■	■	■	■										
Pĕngoembang											■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■					
Barangan																■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Pĕtoek																■ 360														
Kĕmpli													■ 242																	
Kĕmpoer			■																											
(Kĕndang)																														

[1]) De tonen van het octaaf, waarlangs een accolade loopt, zijn direct met den monochord gemeten; de overige tonen zijn vervolgens bepaald door vergelijking met die van het gemeten octaaf.

drommen donkere eilanders rondom en — tot voor kort — de echtgenooten der gestorvenen, zich levend in de vlammen werpende: is het wonder dat het geluid dier gambangs, dat dit infernaaldorre geklikklak der bamboe toetsen, waardoorheen de bronzen tonen der gangsa gambang, der zeventonige metallophonen, hun onverstoorbaren cantus doen opklinken, bij hen, die veel daarvan zagen, of zelfs alleen maar van dit alles weten, zeer bijzondere gevoelens wakker roept?

Twee malen waren wij in de gelegenheid zulk een gambang te hooren: eens een onvolledigen te Kloengkoeng, den anderen keer, in den Blah Batoe'schen poeri, een in volle bezetting.

Een volledige gambang bestaat uit 6 instrumenten: vier met elk 14 bamboe-, en twee met elk 7 metalen toetsen. Elk der bamboe-speeltuigen, doch het tweetal gangsa's te zamen, wordt door één man bespeeld.

Foto 18 geeft een duidelijk beeld van de toetsen der bamboe-instrumenten.

Oppervlakkig beschouwd hebben deze gambangs drie toetsen-groepen; in werkelijkheid zijn het er maar twee.

De scheiding ligt tusschen de 8ste en 9de toets van links gerekend. Terwille van de duidelijkheid zijn de instrumenten op de foto scheef geplaatst; bij het bespelen bevinden de toetsen zich evenwijdig met den bodem. Zij hangen, op gendèr-manier, twee aan twee aan rottan. De spelers zitten aan de van den beschouwer afgewende zijde van het instrument, hebben dus de drie kleinste toetsen, rechts op de foto, aan hun linkerhand. De bespeling vindt plaats door twee gevorkte slaghamers, p a n g g o e l g a m b a n g geheeten. De hamer in de linkerhand heeft een hoek zóó groot, dat de schijfvormige hamerkoppen telkens twee toetsen vrij laten, anders gezegd, dat zij òf de 1ste en 4de òf de 2de en 5de òf de 3de en 6de toets aanraken. Deze drie slagen zijn de eenige, welke de speler zijn linker slaghamer doet uitvoeren. De daardoor telkens tot klinken gebrachte wilahan doen in de meeste gevallen benaderde, en ongetwijfeld bedoelde, octaven hooren. Slechts eens leverden zij ten naastenbij kwarten op. (zie tabellen II en IIa Nos. 4a1 en 4b1). De overige 8 toetsen worden door de rechterhand met den anderen slaghamer bewerkt. De beenen van dezen rechter panggoel maken een grooteren hoek dan de linker; zij laten n.l. d r i e toetsen onberoerd, anders gezegd, slaan te gelijk òf de 7de en de 11de, óf de 8ste en de 12de, òf de 9de en de 13de, òf de 10de en 14de toets aan. Ook deze tweetallen laten meestal benaderde octaven hooren, terwijl wij in één geval een sext constateerden. (tabellen II en IIa Nos. 5a en 5b, tonen VI).

Door den heer Brandts Buys werd er in zijn praeadvies [4]) al op gewezen, dat de op de Panataran-reliefs afgebeelde slaghamers dezelfde hoeken te zien geven, als de boven besprokene, en dat de volgorde, wat de lengte der toetsen aangaat, eveneens bij de oude Madjapahit'sche en de huidige Bali'sche gelijk is.

De volgorde der toetsen naar de toonhoogte was op alle 6 door ons gehoorde gambangs zóó, dat de rechterhand van links naar rechts het hoogste en het laagste tweetal van de zeven toon-dubbeltallen liet hooren; de linkerhand had de resteerende middelste drie octaven voor hare rekening.

De beide gangsa's, onderling gelijk gestemd, doch de één een octaaf hooger liggende dan de ander, worden altijd in octaven geslagen door hun nyogo, die de kleinste en laagste, hoogst gestemde gangsa vlak voor zich en de grootste en hoogst gebouwde, laagst gestemde daar achter heeft opgesteld. De vier gambangs staan daar, twee links, twee rechts, omheen.

Deze laatste heeten van laag naar hoog, volgens den controleur Heyting te Den Pasar — maar zijn gegevens had hij uit Tabanan- :

p e m e r ò
p e n g i n t e r [5])
p e n j e l a t
en p e n g i t o e t,

4) En later, uitvoeriger, in zijn artikel in Djowo II blz. 34 (35).

5) Zie voor andere beteekenissen van dit woord § § 2 en 4.

terwijl daar de beide gangsa's heetten:

pengoembang[6])

en pengisep.[7])

Te Blah Batoe kende men geen speciale namen voor de beide gangsa's, die eenvoudig onderscheiden werden als besar en ketjil, doch de gambangs heetten weer van laag naar hoog:

penangap

pemerò

penjelat

en pemetet[8]).

Van de 6 Blah Batoe'sche instrumenten waren de beide gangsa's, zooals gezegd, gelijk gestemd in het octaaf. (tabellen II en IIa Nos. 2).

Evenzoo verhielden zich ten opzichte van elkaar de bijbehoorende Penangap en Pemetet, alleen op een geheel ander plan en met sterk van die der gangsa's afwijkende intervallen. (ibid. Nos. 3). De beide overige gambangs deden op hun beurt een noch onderling, noch met die van een der andere instrumenten congrueerende schaal hooren. (ibid. resp. Nos. 4 en 5). Toch speelden alle 6 speeltuigen eendrachtig te zamen.

De door ons gemeten Pemero met aan des spelers linkerhand die drie kwarten en ook die eene, uit de octaaf-regelmaat vallende, sext van de Penjelat vermoeden wij, dat wel corrupt zullen zijn. In Noord-Bali althans moet een goede gambang, volgens de gezaghebbende mededeeling van I Goesti Poetoe Djlantik, niet dan octaven laten hooren. Latere metingen zullen moeten uitmaken, of deze stemming inderdaad over het algemeen steeds betracht wordt.

Doch ook, wanneer de zooeven genoemde afwijkende intervallen in het octaaf-gareel gespannen werden, dan zou dat, waar toch de „pitch" en de intervalverdeeling der verschillende instrumenten uiteenloopen, de onderlinge disharmonie, die trouwens niet hinderlijk is, nauwelijks verminderen.

Van den te Kloengkoeng gehoorden Gambang (foto 19), die uit twee gangsa's en slechts twee bamboespeeltuigen was samengesteld, noteerden wij alleen de stemming van eerstgenoemden. (tabellen II en IIa Nos. 1). Zoowel deze, als de Blah Batoe'sche gangsa's toonden de eigenaardigheid (waarover reeds in § 4 werd gesproken), dat de kleinste en hoogste der 7 toetsen vóór den grootsten en laagsten toets is gelegen.

Dat het lang niet zeker is, of de stemming van den Gambang wel pélog beoogt te zijn, werd in § 2 al gezegd.

§ 8. De gandroeng, de gendèr en de gamelans gamboeh en ardjò.

Ons noodgedrongen-korte bezoek aan Bali bracht ons in geen, of in slechts vluchtige aanraking met nog een aantal andere instrumenten en instrumenten-combinaties, en daar het nu eenmaal een ietwat précair ding is, te schrijven over iets, dat men niet of nagenoeg niet door eigen aanschouwing of onderzoek heeft leeren kennen, zoo zal men hier slechts enkele notities daarover aantreffen, terwijl wij ons van eene bespreking van het Bali'sche notenschrift voorloopig zelfs geheel meenen te moeten onthouden, totdat meer volledige gegevens dienaangaande ter onzer beschikking staan.[1])

a) De Gandroeng. De dans van kleine jongens — buitengewoon geliefd op Bali — wordt gandroeng genoemd.

6) Instrumentnamen, die ten nauwste met dit pengoembang samenhangen, zijn er vele: b. v. gambang, goembang, goembeng. Overbodig te zeggen, dat met deze gelijkklinkende woorden weer zeer verschillende speeltuigen worden aangeduid. (resp. een xyloophoon of metallophoon, een blaas-bamboe-gong, een bamboe-idiochord en een schudangkloeng). Zie ook in dit verband § 4 noot 8 waar een dergelijke instrumentnaam-familie genoemd wordt.

Pe is een voorvoegsel, waardoor het voorwerp, waarmede de handeling van het werkwoord verricht wordt, pleegt te worden aangegeven. (vgl. de vele hieronder en-boven gegeven substantieven, die met pe aanvangen).

7) Zie voor de termen pengoembang en pengisep § 8, waar er bij de bespreking van de gènder nader op wordt ingegaan.

8) Vgl. R. Ng. Ronggo Warsito's reeds in § 4 genoemd geschrift Poestoko Rodjo Poerwo, waar als een der instrumenten van Endra's in Çaka 279 vervaardigde taboehan Soerèndro, een pamatoet wordt genoemd. Dit woord is trouwens door Dr. Groneman door ketoek vertaald. (De gamelan te Jogjakarta, blz. 48).

1) Iets daarover vindt men bij Snelleman. Encyclopaedie dl. II, 2de druk, blz. 832.

Het is ons niet te beurt gevallen, hem met eigen oogen te zien. Daarom worde volstaan met eene verwijzing naar het opstel van J. E. Jasper in het Tijdschrift voor het B. B. XIII 1902, blz. 414 — 148, waar er eene beschrijving van gegeven wordt en o.a. als begeleidende instrumenten vermeld worden: telkens twee exemplaren van: de grantang [2]), van een 4-tonige gangsa (djongkok), van drie soorten instrumenten van een eveneens 4-tonig gendèr-type en van den réjong; en verder 1 kentjèk (soort bekkens), 1 kendang en 1 kempool, de samenstelling dus van den hierboven in § 5 beschreven gamelan Angkloeng. [3])

De Banjoewangi'sche gandroeng, die sterk onder Bali'sche invloeden heet te staan en dit waarschijnlijk in vele opzichten (b.v. choreografisch) ook wel zal doen, heeft evenwel een begeleidend orkestje van geheel andere samenstelling, zooals ieder, die het Javacongres in Juni '21 te Bandoeng meemaakte, zich zal herinneren. [4])

Daar hebben zich toen laten hooren: 2 violen, 2 ketoeks, een gong en een kendang. Een onlangs uit het land der Osingers (d.i. Banjoewangi) ontvangen opgave, noemt dezelfde instrumenten, met dien verstande, dat de ketoeks kenong worden genoemd en er ook nog sprake is van een lontjèng (= bel).

b) De Gendèr. Den wajang poerwo (Bal.: parwa) plegen uitsluitend een viertal gendèrs, twee dubbeltallen van verschillende Octav-gattungen, te begeleiden. Het stel in het bezit van den Poenggawa van Oeboed droeg de gewone, sorogan-missende, pelógschaal (tabellen I en Ia, Nos. 11) en had op elk instrument 13 toetsen, gelijk een ouderwetsche gendèr teloelas (immers = 13) betaamt.

De gendèrs worden onderscheiden in instrumenten met doorzingende tonen en die met een meer drogen klank. De eerste worden pengisep (= zuiger), de laatste pengoembang genoemd. Beide termen werden hierboven al gebruikt: pengisep als naam voor de hoogste der beide gangsa's gambang (§ 7) en voor een gendinggedeelte (§ 3); pengoembang als dien van de laagste der gangsa's gambang (§ 7.)

De controleur Heyting maakte er ons attent op, dat deze gendèrs teloelas vermoedelijk oorspronkelijk vrouwen-instrumenten waren. Hij had opgemerkt, dat alle andere instrumenten op Bali bij vervoermen ziet dikwijls gamelans onderweg — door de, steeds mannelijke, spelers zelf, doch alleen de gendèrs, zonder uitzondering, hoewel eveneens door mannen bespeeld, door vrouwen gedragen werden.

Een en ander klopt inderdaad met een nogal eens in de Vorstenlanden gevolgde praktijk, de gendèr-bespeling aan vrouwen over te laten, [5]) en ook met die van Nias, waar een houtentoetsige voorouder van de gendèr, de touwladder- (± tjaloeng-)vormige doli-doli [6]) alleen door vrouwen wordt (mag worden?) beoefend. [7])

Voorzoover het den wajang Ramajana betreft, wordt nu dit gendèr-ensemble nog aangevuld door den:

c) Gamelan Gamboeh. (foto 20)

Deze gamelan geldt, of gold althans eertijds, blijkbaar als een der belangrijkste ensemble's, immers gamboeh moet „volmaakt" beteekenen.

Te Kloengkoeng bestond hij uit:

een rebab (stemming der beide snaren resp. 200 en 300 trillingen, d. w. z.: zij vormden een zuivere kwint),

---

2) Vgl. het omtrent de grantang in § 5 opgemerkte.

3) Dat er bij het noemen van de rèjong wel gezegd wordt, dat het de Bali'sche bonang is, doch in het geheel geen melding wordt gemaakt van een zeer bijzondere manier van ketel-monteering, wettigt de veronderstelling dat die wel verlaten zal zijn geweest voor een met die van den gewonen bonang overeenkomende.

4) Deze Banjoewangi'sche gandroengs waren bovendien meisjes.

5) Gewoonlijk trouwens wordt als reden daarvoor opgegeven, dat de gendèrbespeling zéér lenige polsen (voor het afdempen der zoojuist aangeslagen toetsen) vereischt, zooals die vaker bij een vrouw, dan bij een man voorkomen.

6) Een 4-toetsig exemplaar daarvan kwam kort geleden, door de goede zorgen van den Ass.-Resident te Goenoeng Sitoli, de heer G. A. van Drunen, in ons bezit.

7) Vgl. Curt Sachs, Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens, blz. 24 en 26; zie ook E. E. W. Gs. Schröder, Nias dl. I, § 711.

een zeer groote *soeling*,
2 kleine kendangs, *goepekan* genaamd,
1 *kadjar* (zie § 4),
1 *tjitjah* (= tjèngtjèng)
2 *goemanaks* (Jav. kemanak)
1 *kempoer*.

Te Batoe Boelan was de samenstelling evenzoo, behalve dat er hier niet één, doch niet minder dan vier groote fluiten hun wild en hysterisch geluid in een diabolische cacophonie dooreen mengden.

Volgens den Oeboedschen Poenggawa zouden er soms aan de genoemde gamboeh-speeltuigen nog zijn toegevoegd: een soort trompong, *klènang* [8]) en een kleine, 4-tonige, gendèr, *kenjir* geheeten.

Een aantal dezer instrumenten kwamen reeds in de voorgaande §§ ter sprake; slechts over de kemanak volgen hier nog enkele aanteekeningen.

In deze kemanak is een zeer oud speeltuig tot op onzen tijd bewaard gebleven.

Op Java komen tegenwoordig nog slechts een gering aantal exemplaren voor; of er op Bali naar verhouding meer zijn, moet nog worden nagegaan.

De eerste vermelding — voorzoover ons bekend — geschiedt in de Bharata Yoeddha, in Çaka 1079 (A. D. 1157) door Mpoe Sedah, den Kadirischen dichter, vervaardigd naar den Voor-Indischen sagenstof. Daar worden ze in de 5de strophe van Zang 50 genoemd, naast saron en soeling, als begeleidingsinstrument voor den dans, en hun geluid vergeleken bij het drukke en onafgebroken sjirpen der sprinkhanen.

De vorm van het instrument is zeer bijzonder. Hij bestaat uit een smal, langgerekt, bronzen [9]) klanklichaam, zoo ongeveer in den vorm van een gesteelde, holle pisang, die aan één zijde overlangs gespleten is. (foto 21 onderaan)

Bij nauwkeurige beschouwing blijken er twee variëteiten voor te komen: een forsche, meer cylindrische en rechte, en een tengerder, meer gebogen vorm. Het wil ons toeschijnen, dat de forsche vorm de oudste van beiden is. De exemplaren op de foto zijn van de tengere, het door ons te Kloengkoeng aangetroffen tweetal van de forsche soort. [10])

Steeds behooren er twee kemanaks bij elkaar. Te Cheribon en ook te Kloengkoeng werden deze door één speler gehanteerd en tegen elkaar geslagen; in de Vorstenlanden hebben twee spelers elk een kemanak in de linkerhand en doen hem klinken, door er met een taboeh, van den vorm van die der bonangs, tegenaan te slaan.

Totdusver hebben wij op Java alleen op de volgende plaatsen een tweetal kemanaks aangetroffen: te *Cheribon* in den *Kasepoehan* en in den *Kanoman*; te *Solo* in den *Kraton*, den *Koesoemoejoedan* en in het bezit van R. M. Ng. *Soedjonopoero*, den kliwon langenprodjo (hoofd van het gamelan-departement) van den kraton; te *Djokja* in den *Kraton*, den *Pakoe Alaman* (twee stellen) en den *Djojodipoeran*; te *Bangil*, *Patjitan* en *Magetan* in den *Kaboepaten*.

Te Solo worden de kemanaks hoofdzakelijk gebruikt ter begeleiding van den dans der bedojo's (d.i., naar wij meenen te weten, dan altijd in pélog); [11]) elders worden zij ook bij andere gelegenheden en ook in gendings van het andere toongeslacht bespeeld.

Hoewel zij een duidelijk te definiëeren toonhoogte bezitten, (waarover zoo dadelijk meer), hebben zij toch meer

8) Met ditzelfde woord wordt te Solo het hoogste (mannelijke, *lanang*) bonangketeloctaaf van den *gamelan tjoro balèn* aangeduid. De Soendalanden kennen het in den éven anders uitgesproken vorm *kolènang* voor de gewone gamelan-bonangs.

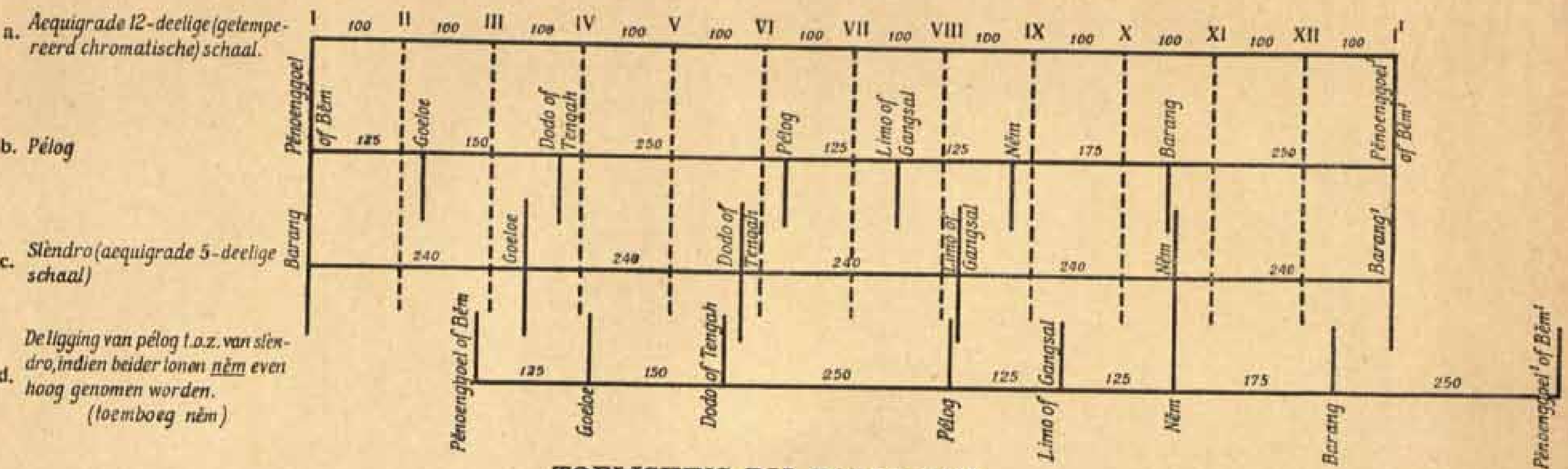
9) De heer Brandts Buys (Djowo II, blz. 44) deelt mede, dat de kemanaks van Goesti Bagoes Djlantik — van Karang Asem (Oost-Bali) — van ijzer waren. Wij herinneren ons niet, of dat ook bij het Kloengkoengsche gamelan gamboeh-stel het geval was. Op Java zijn zij steeds van brons.

10) Goesti Bagoes' kemanaks waren ook van het rechte, forsche model. (Brandts Buys, ibid.) Een der beide Pakoe Alam'sche tweetallen, het in den Solo'schen kraton aanwezige stel en de Cheribonsche instrumenten eveneens.

11) De Bedojo-dansen worden door een zeer beperkt orkestje begeleid, nl., behalve door de kemanaks, nog slechts door koorzang van vrouwen (z.g gerongan), de onontbeerlijke kendangs (K. gending en K. ketipoeng) en de vier interpungeerende instrumenten (gong, kenong, kempoel en ketoek).

TABEL VIII

Pélog en Slèndro onderling en met de Europeesche schaal vergeleken.

TOELICHING BIJ TABEL VIII.

De Javaansch-Balineesche toonkunst kent, evenals de moderne Westersche, in hoofdzaak twee toongeslachten. Zij heeten p é l o g en s l è n d r o.

P é l o g — op beide eilanden overal voorkomende, zij het dikwijls in een minder volledigen, d. w. z. 3-, 4-, vooral 5-, of ook wel 6-tonigen vorm, en op Java waarschijnlijk ouder dan slèndro- heeft in zijn meest volledigen vorm 7 tonen, die het octaaf in zeer o n g e l ij k e intervallen verdeelen.
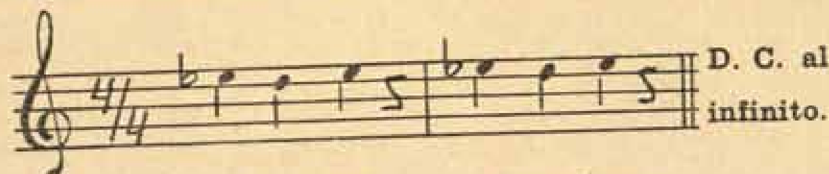
S l è n d r o, op Bali onbekend, in de Soendalanden (West-Java) en in Besoeki weinig, in overig Oost-Java veelvuldig en de Vorstenlanden en overig Midden-Java overheerschend voorkomende, is daarentegen steeds 5-tonig en beöogt eene verdeeling van het octaaf in 5 g e l ij k e intervallen.

Hierboven zijn beider octaafverdeelingen grafisch voorgesteld en vergeleken met de verdeeling der Westersche getempereerd-chromatische (aequigrade 12 deelige) schaal.

De octaafverdeelingen onder c en d laten zien, dat van twee gamelans, resp. pélog en slèndro, waarvan de absolutc hoogte der tonen n e m gelijk is (z.g. toemboeg nem), practisch gesproken, tevens zoowel de tonen p é l o g en l i m o, als de beide tonen d o d o (t e n g a h) samenvallen.

een rhythmische dan een melodische taak in het ensemble te vervullen. Hun stemming behoeft n.l. geenszins met die van twee tonen van den gamelan, aan welke zij toegevoegd zijn, overeen te kcmen, en doet dit dan ook vrijwel nooit. Daar, waar dat zou hebben gekund: b. v. de Kasepoehan te Cheribon, waar de kemanak-tonen ten naastenbij de hoogte hadden van resp. de dodo en de limo van de daar aanwezigen gamelan pélog, werden zij uitsluitend in den gamelan slèndro gebruikt, waarvan zij geen enkelen toon dekten.

Onophoudelijk klinkt hun helder geluid: de oude vergelijking met het onvermoeide sprinkhanengesjirp is dan ook niet zoo kwaad; ons deed het trouwens meer denken aan den eindeloos herhaalden slag van sommige vogels. De „partij" van de beide Solo'sche kraton-kemanaks laat zich met vrij groote nauwkeurigheid weergeven door:

Hoe is nu in het algemeen de stemming dier kemanaks? Meting van een aantal stellen heeft ons de overtuiging geschonken, dat deze zeer uiteen loopt.

In één opzicht echter kcmen zij alle met elkaar overeen: zij vormen nimmer een enkel of dubbel slèndro-interval (± 240 of 480 cents) doch dikwijls een interval, dat zich zeer wel in een pélogschaal zou laten onderbrengen. Hier mogen enkele dier stemmingen volgen: [12])

	trillings-getallen		interval in cents
Kasepoehan	352	(± dodo)	386.5
	440	(± limo)	
Pakoe Alaman	524	(± barang)	211
	592	(± bem)	
id.	470	(± ?)	96.5
	497	(± nem)	
Kraton Solo [13])	565	(± bem)	104
	600	(± goeloe)	

12) De toonnamen tusschen haakjes zijn die der dan nog het meest met den betrokken kemanaktoon overeenstemmende tonen van den gamelan pélog in het bezit der resp. kemanak-eigenaars.

13) Pangéran Hadiwidjojo geeft in zijn artikel „De Bedojo Ketawang" (Handelingen Congres voor Taal-, Land- en Volkenkunde Dec. 1919) blz. 87 v.v. als stemming op: p e n o e n g g o e l (= b e m) — b a r a n g. Het is natuurlijk zeer wel mogelijk dat van een der andere kraton-gamelans de beide genoemde tonen het meest die der kemanaks benaderen, doch in den gamelan waarin wij het kemanaktweetal hoorden bespelen, den Kjahi Kadok manis, kwamen hunne toonhoogten ontegenzeggelijk het dichtst bij den b e m en den g o e l o e (resp. 588 en 628 trillingen).

Vervolgens:

d) De Gamelan Ardjò (foto 22), de muziek van den wajang ardjò.

Deze gamelan heeft bijna dezelfde samenstelling als de gamelan gamboeh.

Hij ook bestaat uit:

1 r e b a b,
1—4 groote s o e l i n g s
2 g o e p e k a n
1 k a d j a
1 t j i t j a h
en 2 g o e m a n a k s,

telt echter geen kempoer, maar daarvoor in de plaats: twee bamboe-idiochorden, g a n t o e n g genaamd (hoewel er niets „zwevends" aan valt op te merken, tenzij dan misschien de reeds in § 6 vermelde pelajah, het snaarbrugje), welke in niets afwijken van de petoek en de kempli van den gamelan djogèd, en verder nog 1 k a n g s i, een zeer kleine bonangketel.

Tot besluit van onze aanteekeningen over de wajang-orkestjes gendèr, gamboeh en ardjò, volge hier een lijst van gendings, welke bij den wajang (welke?; in elk geval de W. Ramajana; maar ook nog andere?) [14]) in Boeleleng (Singaradja) worden gespeeld. Het was I Goesti Poetoe Djlantik, die hem ons verschafte.

14) De Kloengkoengsche Gam. Gamboeh-spelers beweerden ongeveer 125 verschillende gendings op hun répertoire te hebben. Als dat juist is, dan zal, waar Noord- en Zuid-Bali wel is waar onderlinge verschillen toonen, maar toch niet s t e r k van elkaar afwijken, de bovenstaande lijst wel niet volledig zijn, (aangenomen, dat ook voor den Noord-Bali'schen Wajang Ramajana de gamelan gamboeh gebruikt wordt).

Wij geven hem weer, zoals wij hem ontvingen, en erkennen gaarne, dat groepeering en nummering ons niet in alle opzichten duidelijk zijn:

Reresijaän [15])

1. Segara winotan
2. Srikanti
3. Oedjar sepisan
4. Glagah ketoenoean
5. Leboh separan
6. Bima kroda
7. Boeri srawa
8. Bima nijoe
9. Joeda glar
10. Prendjah ginongsen
11. Sekar soengsang
12. Srontja
13. Tja moeringan

Aroem - Aroeman

1. Weswodesi
2. Ari tiga
3. Wirat
4. Aswalalita
5. Sragdara
6. Ari rontja
7. Sekar ini
8. Malini

Ramajanaän

1. Gadja hendra
2. Sempati
3. Soeloebalang
4. Lontjat loetoeng
5. Selasar

1. Pemoengkah [16])
2. Pengalang
3. Tampak silir
4. Lindoengoemi
5. Penoeldoel

Lengser
Roendah
Bopang
Djangkleng
Mesem
Lorloran moeani [17])
Alas-alasan
Meredoe semara
Tjandi rebah
Pengloekatan
Lorloran loeh [18])
Rambang poedjah
Rambang lis
Loear peras
Slasar dalem
Rebong
Kemong kepanggèl
Djaran sirig
Batel roeboeh

Tenslotte moet hier nog kortelijks worden besproken de Javaansche gamelan Tjoro Bali of Tjoro Balèn, aangezien die door sommigen in direct verband wordt gebracht met de muziek van het Hindoe-eiland.

Het betreft een gamelan met de navolgende bijzondere eigenschappen:

a) hij heeft een schaal van 4 of 6 tonen in het octaaf;
b) hij is, vergeleken bij den gewonen gamelan, van zeer beperkte samenstelling;
c) er wordt oorspronkelijk maar één, 4-tonige, kortademige, gending op gespeeld;
d) zijn melodische instrumenten bestaan uit reeksen bonangketels, groot model, welke op één rij geplaatst zijn, d. w. z.: binnen de grenzen van een instrument bestaat geen octaafverdubbeling zooals bij de bonangs van den "gewonen" gamelan;
e) de laagste schaaltoon komt in absolute hoogte overeen met den toon limo van de gewone pélogschaal. Hij heeft dat o.a. gemeen met dien van de Vorstenlandsche gamelans sekatèn, met dien van de drie-tonige gamelans moenggang en van de in het Museum van het Bat. Gen. onder No. 1051 a aanwezige Hindoe-Javaansche pélogschaal;

15) Een resi is een heilige kluizenaar.
16) Met deze gending vangt elke wajangkoelitvoorstelling aan. In de Vorstenlanden gebruikt men daarvoor steeds de gending Kawitan.

17) Moeani = mannelijk.
18) Loeh = vrouwelijk.

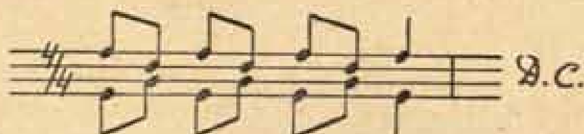
f) de schaal in haar geheel vormt een „omkeering", een modus, van eene onvolledige pélogschaal. Dit in overeenstemming weer met die van den drie-tonigen gamelan moenggang, doch in tegenstelling met die van de eveneens onder e) genoemde gamelans sekatèn en de Hindoe-Javaansche schaal, die niet anders zijn dan laag-gelegen pélogschalen in grondligging.

Voor den naam hoorden wij drie verschillende verklaringen geven:

A. Deze zou beteekenen: naar Balischen trant (tjoro = manier, wijze, trant; balèn = balian = tjoro Bali). Hij zou dan betrekking kunnen hebben òf op de samenstelling van den gamelan, òf op de, op Bali immers ook veelvuldig aan te treffen, „omkeering" der schaal, òf op de één-rij-igheid der bonang-instrumenten.

B. Volgens anderen zou de naam echter direct ontleend zijn aan het feit der modale omkeering. (balèn = balian, samenhangende met balik = terug, omgekeerd).
Aldus b.v. de Mangkoe Negoro'sche muziek-deskundige Pangéran Soerjokoesoemo. [19])

C. Weer anderen leiden den naam af van de gending, welke uitsluitend op dezen gamelan gespeeld wordt en voor een deel bestaat uit een onophoudelijk heen en weer gaan (bali balèn) der melodie:

De vier-tonige gamelan T. B. (voorbeelden: die in den kaboepaten te Blora en de Kjahi Beromo in den Mangkoe Negaran — foto 23) kent maar één wijze van bespelen; de zes-tonige (voorbeelden: die in den Koesoemojoedan en de Kj. Basworo in den Mangkoe Negaran) kent twee liggingen voor de overigens in beide gevallen volkomen gelijk gespeelde gending(s): laras alit en laras gedé. In laras alit worden (van laag naar hoog) de tonen 2, 3, 5 en 6, in laras gedé de tonen 1, 2, 4, en 5 gebruikt.

De naam van de voornaamste, en in vele streken zelfs eenige, gending, op dezen gamelan gespeeld, is eveneens tjoro-balèn. In den Mangkoe Negaran worden echter onderscheiden (binnen het kader van de gending tjoro balèn?) de gendings (gending-gedeelten?): Bali balèn, Pisan bali en Gangsaran, waarbij laatstgenoemde steeds afwisselend met de beide andere wordt voorgedragen [20]) en dan nog de gending Babat kentjèng (= een vaste maat houden bij het rooien).

De samenstelling van het Midden-Javaansche T. B.-ensemble is zeer eenvoudig: twee rantjakan met 4 of 6 bonangketels, waarvan één een octaaf lager ligt dan de ander; twee kendangs van het „rechte" model; een gong, een kenong en een kempool of, in plaats van deze laatste, soms ook wel een kleine, breed gerande gong, penontong [21]) genaamd.

Te Solo en elders, o.a te Blitar, worden de beide bonang-reeksen, evenals die van den gamelan Moenggang, onderscheiden als klènang (het hooge) en gambyong (het lage octaaf). De klènang draagt ketels met hooge pentjoe en hoogeren rand (lanang, mannelijke ketels), de gambyong met lage pentjoe en lageren rand (wedokan of djapan, vrouwelijke ketels).

19) Deze verklaring moge al dan niet juist zijn: merkwaardig is het in de Javaansche muziek het begrip „omkeering" in een dergelijke oneigenlijke, speciale beteekenis aan te treffen, als in de Westersche muziek, in welke de „omkeering" van een akkoord immers evenmin eene volledige omkeering in den stricten zin van het woord aanduidt. In de Europeesche theorie is het een „harmonische", een „verticale" term; op Java een „melodisch", een 'horizontaal" begrip.

20) Deze gending Gangsaran doet overigens ook wel dienst als boeka, inleiding, van sommige andere gendings.

21) Niet te verwarren met het woord penoentoeng waarmede een der Javaansche tromvormen wordt aangeduid (zie § 4 noot 13).

Dikwijls is naast een gamelan T. B. een gewone gamelan aanwezig, waarvan 4 of 6 tonen met even zoovele tonen van den Gam. T.B. in hoogte overeenkomen. Zoo in den Solo'schen kraton (Kj. Kadok Manis), den Koesoemojoedan en den Mangkoe Negaran (Kj. Lipoer tombo neng).

Ten einde, desgewenscht, de bonangreeksen van den T. B. ter versterking van de bonangs in den gewonen gamelan te kunnen slaan, is in sommige gevallen zijn toonreeks vervolledigd tot 7-tonig pélog, (b.v. in den Solo'schen kraton). Wordt hij echter als T. B. gebruikt, dan behoort die 7de toon, de toon pélog, er niet bij.

Zooals gezegd, komt de laagste toon van de T. B. schaal met den toon limo van den gewonen gamelan pélog overeen. Ons is slechts één uitzondering bekend n.l. in den Mangkoe Negaran, waar de laagste toon van den Kj. Basworo — wiens tonen volkomen gedekt worden door 6 tonen van den zooeven genoemden Kj. Lipoer pélog — dezelfde hoogte heeft als de toon p é l o g van dezen gamelan. De andere tonen komen achtereenvolgens overeen met l i m o, n e m, p e n o e n g g o e l (b e m), g o e l o e en d o d o. In alle andere, door ons waargenomen, gevallen kwamen de tonen der 4-tonige T. B.'s overeen met l i m o, n e m, g o e l o e, d o d o; die der 6-tonige met l i m o, n e m, b a r a n g p e n o e n g g o e l (b e m), g o e l o e en d o d o van den gewonen gamelan.

Wanneer wij alle, totdusver door ons over den gamelan T. B. verzamelde gegevens, — waarvan wij, zonder ons in verleidelijke bespiegelingen omtrent mogelijke prioriteit t.o. z. van den gewonen gamelan e.d. kwesties te verdiepen, hierboven een deel hebben weergegeven, — nauwkeurig beschouwen en met elkaar in verband brengen, dan komt het ons voor, dat het zeer twijfelachtig is, of deze gamelan wel directe verwantschap heeft met, of wel den invloed onderging van de muziek en de instrumentale vormen van Bali. De overeenkomst in samenstelling toch wordt eenvoudig bewéérd: zooals men uit de bespreking der verschillende Bali'sche combinaties kan zien, komt geen enkele daarvan op opvallende wijze met die van den Gam. T. B. overeen; wel echter heeft deze laatste veel gelijkenis met enkele andere J a v a a n s c h e en S o e n d a n e e s c h e ensembles (moenggang, rèntèng).

Verder is de T. B.-schaal wel is waar eene ,,omkeering" van een pélogschaal, maar deze is n i e t identiek met de eenige, op afzonderlijke gamelans gerealiseerde, Bali'sche omkeering, de soenarèn-ligging. En het op een enkele rij staan der bonangketels hebben de T. B.'s behalve met de trompongs en barangans der Bali'sche ensembles, óók gemeen met de ketelreeksen der Javaansche moenggangs en met de kolènangs der Soenda'sche rèntèngs en degoengs.

Tot zoover onze aanteekeningen over Bali'sche muziek. Mogen zij anderen opwekken tot het publiceeren van aanvullende gegevens en corrigeerende opmerkingen. Ook wijzelf zullen trachten ons werk te vervolledigen.

N a s c h r i f t.

Te laat, om nog in §§ 4 en 3 te kunnen worden verwerkt, bereikten ons de navolgende bijzonderheden.

1°. De réjong uit den gamelan Gong is thans waarschijnlijk nimmer meer van het in § 5 beschreven "halter,,-model, doch zijn ketels liggen tegenwoordig gewoon op een rantjakan, geheel op de wijze van den trompong, diens babarangan en de ponggang-kempyoeng. Alsdan bestaat de réjong uit 8 of 11 ketels. De réjong van 8 ketels is thans verouderd; men ziet nu meestal de 11-ketelige. Herinnering aan den ouden haltervorm, waarbij elke speler dus twee ketels voor zijne rekening had, bleef bewaard in de gewoonte, ook die bonang-vormige, aanvankelijk 8-ketelige réjong door v i e r mannen te laten slaan (de 10- ketelige trompong b.v. daarentegen maar door één nyogo) en in het feit, dat sommige zeer oude Gong-ensembles hun 8 réjongketels niet alle op één rantjakan hebben liggen, doch voor elk tweetal een

apart onderstel hebben. Vgl. overigens hetgeen in § 4 werd opgemerkt over de bespeling van den babarangan in Noor-Bali.

De veronderstelling, in noot 3 van § 8 neergelegd, dat de réjong-ketels ook wel op gewone rantjakans liggende zouden blijken voor te komen, — gemaakt naar aanleiding van het feit, dat Jasper zonder nadere opmerkingen, den réjong kenschetste als den Bali'schen bonang, — blijkt derhalve juist te wezen.

De 8 ketels van den ouderwetschen réjong Gong dragen 4 van de 5 tonen van den gamelan, waartoe zij behooren, benevens het octaaf daarvan. Het zijn van laag naar hoog, de tonen: d o n g, d è n g, d o e n g en d a n g. De toon d i n g komt er dan dus niet op voor. De nieuwere vorm echter, d.i. die met 11 ketels, laat daarentegen alle 5 Gongtonen hooren. Hij strekt zich, beginnende met den toon d o e n g, over twee octaven uit, waaraan dan nog als octaaf-afsluitende toon weer een d o e n g is toegevoegd.

2° In tegenstelling met de Javaansche toonkunst, is de Bali'sche nog steeds krachtig productief: nieuwe gendings — g e e n pastichio's van oude! — ontstaan nog voortdurend. Vooral de bevolking van Boeleleng (Noord-Bali) toont in dat opzicht scheppend vermogen. Daarbij worden de oude vormen dikwijls doorbroken en zelfs geheel verlaten: de nieuwe gendings kan men niet meer indeelen bij een der verschillende soorten taboeh (zie § 3): zij hebben een meer gevariëerden, bij de persoonlijke smaak en gevoelens der spelers zich aanpassenden, bouw. Van Boeleleng plegen deze nieuwe gendings via Tabanan tot Den Pasar door te dringen en vandaar N.O.-waarts tot Batoe Boelan. Verder tot nog toe niet: Gianjar, Bangli en Kloengkoeng zijn het hechte bolwerk der klassieke gendings gebleven. Dat neemt echter niet weg, dat de Batoe Boelansche spelers wel eens een enkele maal naar hun hoofdplaats geroepen worden, om daar op het erf van een woning of in een tempel een of andere feestelijkheid op te luisteren, zoodat het Gianjar'sche conservatisme toch blijkbaar niet verder gaat, den dat de e i g e n nyogo's zich tot dusver nog uitsluitend aan de traditioneele gendings hielden.

Bij vele dier nieuwe gendings moeten eenige der spelers bij afwisseling ook wel dansen en zingen. Het ensemble wordt dan genoemd: G o n g m e b a n t i r a n; dit tegelijk spelen, zingen en dansen zelf: b a n t i r. Soms vinden, onder groote toeloop der bevolking, er wedstrijden in het „bantirren" plaats.

„En laatst", schrijft ons Tjokorda Soesijah, „laatst zijn we met onze nieuwe muziek naar de zee geweest en hebben daar gebantird. Er waren honderden toeschouwers, omdat in dien tijd (van het jaar) alle Goden van Zuid-Bali naar zee moeten gaan. Wij Baliërs noemen deze plechtigheid m e l i s."

Bandoeng, April — Mei 1922.

J. KUNST,

C. J. A. KUNST-van WELY.

BIBLIOGRAFIE

(vermeldende uitsluitend werken en artikelen, waarin over Bali'sche muziek het een en ander te vinden is.)

---

1 B l o e m e n W a a n d e r s, P. L. v a n, Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen, inzonderheid die van Boeleleng. (T. B. G. dl. VIII, 3d serie, dl. 2) 1859.

2 B r a n d t s B u y s, J. S., Aanteekeningen betreffende enkele Indonesische Muziekinstrumenten (Djowo II, blz. 34). 1922.

3 E c k, R. v a n, Schetsen van het eiland Bali (T. N. I. Nieuwe serie, dl. IX).

4 E n c y c l o p a e d i e v a n N e d e r l a n d s c h - I n d i ë, deel II, 2de druk blz. 812: artikel-Snelleman: Muziek en Muziekinstrumenten. Hierin over de Bali'sche muziek: blz. 832.

5 J a c o b s, Dr. J u l i u s, Eenige tijd onder de Baliërs. Bat. 1883.

6 Jasper, J. E., De Gandroeng Bali (T. B. B. XXIII 1902, blz. 414-148).

7 Krause, Greg.), Bali. (Schriften-Serie Geist, Kunst und Leben Asiens. Bd. II-III; Folkwang-Verlag) 1920.

8 Land, Prof. Dr. J. P. N., Toonkunst op Bali. (Feestbundel-Prof. Veth, 1894) blz. 13-15.

9 Lekkerkerker, C., Bali en Lombok. Overzicht der litteratuur omtrent deze eilanden tot einde 1919. Uitgave van het Baļi-Instituut. 1920.

10 Lintgensz, Aernoudt, Verhael van 't gheene mij op 't Eylandt van Baelle wedervaren is etc. blz. 214. 1597.

11 Moojen, P. A. J., Bali. Verslag en voorstellen aan de Regeering van N. I. 1920.

12 Nieuwenkamp., W. O. J., Zwerftochten over Bali 1910.

13 Snelleman, J. F., Muziek en Muziek instrumenten. (Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië dl. II, 2de druk blz. 812) Hierin over Bali: blz. 832.

14 Stein Callenfels, P. C. van, Mededeeling i. z. de bamboe-gambang. (Notulen Bat. Gen. LVII afl. IV, blz. 191-193) 1919.

15 Zollinger, H., Een uitstapje naar het eiland Balie. (T. N. I. jaarg. VII, dl. 4, blz. 1-56) 1845.

DE JAVAANSCHE BATIKINDUSTRIE.

DOOR

S. KOPERBERG.

Geen tak der inheemsche nijverheid op Java heeft onder de scherpe concurrentie van het modern kapitalisme zoo stand gehouden als de batikindustrie. Geen deel der Indische kunstnijverheid heeft zich zoo weten aan te passen aan de veranderde economische omstandigheden als juist dezen nijverheidstak. Het is daarom te begrijpen, dat nu, tijdens den oorlog en vooral nadien in den benarden vredestijd, achteruitgang te bespeuren valt in deze zoo eens bloeiende industrie, van verschillende kanten [1]) zoowel van inheemsche als Europeesche zijde erop aangedrongen wordt, dat de Regeering al het mogelijke doet om dit Inlandsch bedrijf hulp te bieden. In hoeverre is het mogelijk de inlandsche batikkers door voorlichting en steun te helpen, zoo dat de achteruitgang van de batiknijverheid en -kunst wordt tegengegaan? Voorop wordt gesteld, dat deze eens zoo industrieel als artistiek bloeiende nijverheid, waarbij de geheele Inlandsche bevolking van Java en Madoera en ook voor een deel die der Buitengewesten, hetzij als producent, hetzij als consument geïnteresseerd is ,,aangewezen is voor meerderen, ruimeren en algemeeneren bloei" [2]).

Deze tak van Inheemsche nijverheid heeft onder een scherpe concurrentie niet alleen stand gehouden, maar zich tevens in tegenstelling tot veel Indische kunstnijverheid weten aan te passen aan de steeds veranderende economische omstandigheden en daardoor getoond ten volle levensvatbaarheid te bezitten.

1) Zie de Locomotief van 10 en 12 April jl. en De Taak van 3 Juni.

2) G. P. Rouffaer. De voornaamste industrieën der Inlandsche bevolking van Java en Madoera, 1904, pag. 30.

Reeds in 1892 [1]) vreesden enkele Residenten van Java en Madoera, dat deze zoo bij uitstek inheemsche industrie het op den duur zou afleggen tegen den invoer van imitatiebatik vanuit Europa.

Het tegendeel werd bewaarheid. Niet alleen toch wist zich het oorspronkelijk k u n s t a m b a c h t, het batikken, meestal als huisvlijt bedreven, met een bewonderenswaardig aanpassingsvertmogen gedeeltelijk in een nieuwen, meer economischen bedrijfsvorm te organiseeren, maar daarnaast ontwikkelde zich een geheel nieuwe industrie, het zoogenaamd tjapb e d r ij f .

Er zijn nl. drie soorten ,,batiks" die goed uiteengehouden dienen te worden.

1e. de werkelijke batiks, volgens het oude procedé uit de hand vervaardigd; toelissen, het teekenen met de hand.

2e. die met stempels bedrukt (getjapt) worden;

3e. de Europeesche imitatie batik.

Wat de onder 1e. bedoelde batikkunst betreft, werd deze aanvankelijk als huisvlijt, ook wel als huisnijverheid dus in loonarbeid, verricht, thans komt zij tevens voor in den vorm van manufactuur, waarbij een aantal batikkers in een werkplaats en onder leiding vereenigd zijn.

En in dien vorm heeft deze typisch Javaansche kunst zich ondanks allerlei ongunstige invloeden a.d.z. de invoer van in Europa fabriekmatig vervaardigde batiks, de verbastering der oorspronkelijke patronen door den batikarbeid van n i e t Javaansche vrouwen enz. niet alleen lang weten te handhaven

1) Economische nota over Java en Madoera, Koloniaal verslag 1892 Bijl. C.

maar is zij in den laatsten tijd hier en daar zelfs opgebloeid. [1])

Daarnaast ontwikkelde zich als een opzichzelf staande tak van inheemsche industrie, als een imitatie, die beter dan het Europeesche product de eigenaardigheden van het batikprocedé met goedkoopte wist te verbinden, het tjappen, het met stempeldruk in was bewerken der doeken. Hierdoor werd productie van massagoederen mogelijk, want een ervaren toekangtjap kan per dag p.m. 20 sarongs geheel bedrukken, terwijl voor het batikken van een kleed minstens 12 à 15 dagen noodig zijn. Dit tjapbedrijf werd tevens als regel gecentraliseerd in werkplaatsen, waar een betrekkelijk groot aantal arbeiders voor een ondernemer werkzaam zijn.

Tjapperijen komen over geheel Java voor, doch zijn hoofdzakelijk geconcentreerd, gelijk hierna nog uitvoerig uiteengezet zal worden, in Midden-Java. Het bedrijf wordt behalve als gecentraliseerd middenbedrijf ook nog als gedecentraliseerde huisarbeid beoefend, het eerste meestal als stedelijken, het laatste als landelijken arbeid.

In plaats dat de imitatie-batik de inheemsche batikindustrie verdrong, geschiedde het tegendeel namelijk omvorming van het kunstambacht tot industrieel bedrijf, waardoor tevens een bolwerk werd opgeworpen voor het behoud van een belangrijk stuk der nationale cultuur. In het verslag van de Soerabajasche Handelsvereeniging in 1913 (dus voor den oorlog) leest men op pagina 10 het volgende:

„Imitatie batikgoederen (sarong's en kain's) blijven sterk de concurrentie van het inheemsche fabrikaat ondervinden". En de heer Rouffaer concludeert:

„Ten tweede valt op, dat de batiknijverheid op Java zooveel sterker staat dan de weefnijverheid. Vooral sinds ca. 1830, toen de analoge was-industrie aan de kust van Koromandel haar concurrentie op Java zoo goed als geheel terugtrok, en het Jav. batikken alleen nog maar tegenover de Europ. fabrieksnijverheid bleef staan, om spoedig daarop, sinds ca. 1840, het technisch snelle tjapprocedé in te voeren met verrassend goed succes, mag gerust beweerd worden: dat het Javaansche batikken sedert 1850 in veel gunstiger, en zuiver-industrieele, en zuiver-artistieke omstandigheden zich bevindt dan daarvoor. De Europeesche industrie kan aan het Javaansche batikken geen schâ doen." [1])

De invloed van den oorlog.

Zoo was de toestand voordat de wereldkrijg uitbrak. De oorlog is ook aan deze industrie niet spoorloos voorbijgegaan.

De oorlogsgevolgen deden zich allereerst gevoelen door het stopzetten of verminderen van den invoer van de grondstoffen, benoodigd in het batikbedrijf. Kleurstoffen waren in den beginne reeds nauwelijks te verkrijgen en de Regeeringssteun bij den inkoop en distributie heeft de abnormale verhouding in het batikbedrijf niet kunnen opheffen. Daarbij komt, dat de invoer van witgoederen van uit Europa verminderde. De invoer van het meer grove Japansch fabrikaat bracht hierin wei-

1) J. E. Jasper en Mas Pirngadi. De Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië III De batikkunst pag. 8.—

De Locomotief van 10 en 12 April jl. bevat eene beschouwing over: de achteruitgang van de batikkunst, en over een: Centraal Instituut voor batikkunst, waarin medegedeeld wordt dat de kunstvaardigheid sterk dalende is, mede door verslechtering van het materiaal. In deze beschouwing is de economische kant geheel verwaarloosd en wordt op de aestetische zijde van het probleem in het bijzonder de nadruk gelegd.

1) Invoer op Java en Madoera van katoenen in duizendtallen guldens over de jaren.

1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910
28,520	28,779	25,580	29,525	28,938	35,550	42,963

1913	1915	1919
73,885	56,188	86,730

Meerderjarige overzichten van den in- en uitvoer van Nederlandsch Indië samengesteld bij het hoofdkantoor der in- en uitvoerrechten en accijnzen in Nederlandsch Indië.

zig verandering [1]), evenmin de invoer aan het eind- en na het beëindigen van den oorlog van kunstmatige kleurstoffen uit Amerika en Japan. De te geringe aanvoeren maakten dat de benoodigde grondstoffen dusdanig in prijs stegen, dat de reeds door den oorlog verarmde bevolking zelden n i e u w e batikgoederen kon koopen.

Tevens was de uitvoer naar de Buitengewesten en Engelsch Indië (Singapore), die in normale tijden ongeveer f 2.000.000.— bedraagt, wegens gebrek aan vervoerruimte sterk verminderd.

Een en ander bracht minder werkgelegenheid, zoodat de werkeloosheid vooral in het tjapbedrijf tijdens den oorlog sterk toenam. [2])

Juist de omstandigheid dat de tjapnijverheid met verhoudingsgewijs weinig mechanische hulpmiddelen werkt, maakte het den ondernemers mogelijk zich zonder al te groote schade aan den nieuwen toestand aan te passen door ontslag van werkvolk.

De moeilijkheden met den aankoop der grondstoffen en de sterk verminderde afzet van kains waren dan ook oorzaak, dat in den loop van het jaar 1918 en aanvankelijk ook nog in 1919 meerdere batikkerijen het bedrijf gingen inkrimpen en de minst kapitaalkrachtigen onder hen zelfs geheel tot stopzetting overgingen.

De oorlog had derhalve hier, juist door den eenvoudigen aard van het bedrijf, geen verdringing van de kleine door de groote ondernemingen ten gevolge. Alle ondervonden gelijkelijk den nadeeligen invloed en gedroegen zich daartegenover op dezelfde wijs. [3])

1) Zoowel bij het individueel teekenen als bij de massale vervaardiging van tjapproducten ging de qualiteit van het grof katoen sterk achteruit, hierin is na het beëindigen van den wereldoorlog wel eenige verbetering gekomen.

2) Zoodat in het gewest Solo 16000 (waar van alleen ter hoofdplaats Solo ongeveer 9000) bedrijfseigenaren, werklieden n kain-verkoopers werkloos waren.

3) Na te gaan is evenwel hoe zoowel de tjapnijverheid als het batikkunstambacht geholpen kunnen worden, met behoud van de economische waarde van de tjapnijverheid en eveneens hoe te behoeden is dat het kunstambacht in aestetischen zin ten ondergaat.

Omvang van het bedrijf

De omvang van het batikbedrijf aan te geven is niet gemakkelijk, omdat de tot dusver gepubliceerde cijfers slechts schattingen zijn. Schattingen waarbij meestal niet scherp genoeg uiteengehouden is, het batikken als kunstambacht en het batikken en tjappen, als gewoon industrieel, voor de markt gedreven bedrijf. [1])

De weinige stabiliteit van het bedrijf de gemakkelijke aanpassing aan marktverhoudingen onttrekt het bovendien aan nauwgezette statistiek. Ook afgescheiden van buitengewone invloeden als oorlog en schaarschte van grondstoffen is de wisseling in het arbeiders-aantal groot. Een gedeelte der arbeiders is „seizoen-arbeider" en wordt na de poeasa ontslagen.

Toch dienen enkele cijfers te worden vermeld.

De publicatie van de afdeeling Nijverheid en Handel [2]) van 1916 No. 6 schat het aantal batikkerijen en ververijen m e t 5 o f m e e r w e r k l i e d e n op Java en Madoera op 579 met een totaal van 7.606 werklieden, terwijl de „Mededeelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeenen aard", die afgesloten werd op 1 Januari 1920, op pagina 96 het aantal ondernemingen waarin e e n of meer personen werkzaam zijn, op 362 en het aantal daarin werkzame personen op 6.139 stelt. De publicatie van de afdeeling Handel stelt o.a. voor de R e s i d e n t i e Solo het aantal ondernemingen op 225 met 16 personen gemiddeld per bedrijf, voor Djokja 69 ondernemingen met hetzelfde gemiddeld aantal arbeiders, terwijl de Mededeelingen 17 personen per bedrijf voor g e h e e l J a v a aangeven. (362 bedrijven met 6.139 personen).

Een meer gedetailleerd plaatselijk onderzoek [3]) geeft althans voor deze be-

1) Men vergete niet de duizenden Javaansche vrouwen die allen k u n n e n batikken, en het ook althans tot in den oorlog in overgroote meerderheid d e d e n, hetzij voor eigen rekening, hetzij in loonarbeid.

2) Gegevens betreffende de Nijverheid in Nederlandsch Indië.

3) Dit onderzoek heeft plaats gehad op last van het hoofd van het Volkscredietwezen en is door schrijver dezes verzamelt en bewerkt.

langrijkste batikindustrie-plaasten andere cijfers.

Volgens deze opgave komen alleen reeds in het gewest Solo 283 bedrijven met 2144 werkzame personen, dat is gemiddeld 7 à 8 personen per bedrijf, voor Djokja bedraagt het aantal batikkerijen 225, waarin ± 2425 personen werkzaam zijn, gemiddeld per bedrijf 10 à 11 werklieden. [1])

Vergelijking der officieël gepubliceerde cijfers met deze gehouden enquête wijst althans voor het centrum der Javaansche batikindustrie op groote verschillen. Nog grooter echter zijn de verschillen tusschen de beide Regeeringspublicaties onderling.

Hoe dit zij, vast staat dat het centrum der batik (tjap) industrie Midden-Java en in het bijzonder Solo en Djokja is, waar naar schatting 2/3 der batikkerijen gevestigd zijn. Rouffaer schrijft dan ook ,,de steden Solo en Djokja zijn de centra van de beste kunstnijverheid. Bovendien is Solo de stad waar de beste roodkoperen tjap's (stempels) voor het drukken vervaardigd worden, die over geheel Java gezocht blijven door hun echt-Inlandsche dessins" (Inlandsche Nijverheid pag. 27). Volgens het bovenvermelde in November 1920 plaatselijk ingesteld onderzoek zou het totaal aantal batikkerijen in Solo 283 zijn, waaronder dan ook medegeteld zijn alle b e d r ij v e n waar vijf e n m i n d e r arbeiders werkzaam zijn. Voor Djokja geeft de afdeeling Nijverheid op 69 bedrijven met meer dan vijf personen, het onderzoek ingesteld door het plaatselijk bestuur geeft als t o t a a l aantal 225 op. Een verschil, dat zelfs gelet op de twee verschillende tijdstippen waarop deze cijfers verzameld zijn te groot is, om niet op te vallen.

1) Het gemiddelde aantal heeft hier zeer betrekkelijke waarde, gelijk men uit een berekening van het aantal arbeiders per bedrijf in het district Solo in bijl. A kan opmaken.

Uitgaande van de gehouden plaatselijke enquete, blijkt, althans voor Solo, dat het aantal batikkerijen met de daarin werkzame personen omvangrijker is dan bekend is gesteld, en tevens, dat het totaal aantal personen in g e h e e l Java in dit bedrijf werkzaam grooter is dan meestal aangenomen wordt, doch het aantal personen gemiddeld per bedrijf werkzaam geringer is dan men publiceerde.

Voor dit [1]) omvangrijk i n h e e m s c h e b e d r ij f is een nauwgezet onderzoek naar de arbeidstoestanden en verhoudingen zoowel als naar de uitgebreidheid zeer gewenscht.

O m v a n g v a n h e t v e r b r u i k a a n b a t i k a n s.

De economische beteekenis van het batikbedrijf is met het aantal en den omvang van de als manufactuur werkende batikkerijen niet aangegeven. Zeer terecht wijst de bekende kenner dezer industrie G. P. Rouffaer [2]) op den omvang van het v e r b r u i k en schrijft: ,,Welken omvang in cijfers dit verbruik aan batik goederen, allereerst op Java zelf, dan in verder Ned.-Indië en voorts buiten ons Indië bereikt, is thans nog wel niet uit te drukken in een eenigszins betrouwbare statistiek". Eenig licht geeft desniettemin de statistiek van den i m p o r t uit de maandelijks verschijnende importcijfers van manufacturen, uitgegeven door het Bureau der in- en uitvoerrechten en accijnsen, aangevende hoeveel wit katoen over de jaren 1913 — 1920 is ingevoerd:

1) Uit het plaatselijk onderzoek te Solo en Djokja gehouden blijkt, dat te Solo het aantal Javaansche ondernemers 158, het aantal Chineezen 85, Arabieren 37 en Europeanen 37 is; voor Djokja geeft men op 208 Inlandsche (waaronder hier talrijke Sumatraansche) en 17 Chineesche ondernemers.

2) Encyclopaedie van Ned. Indië. 2e druk deel 1. Pag. 198.

Stukken[1])	Calicot's	Cambric's	Madapolam	Ongebleekte katoenen 2)
1913	303.674	7.029.587	18.265	625.936
1914	152.349	6.934.212	16.302	783.222
1915	56.746	4.995.036	7.469	660.292
1916	30.930	4.527.544	3.525	636.017
1917	25.902	3.445.334	3.957	625.862
1918	63.277	1.977.186	2.002	950.043
1919	15.756	2.452.670	1.191	1.124.615
1920 3)	91.629	3.857.266	4.552	1.539.888

Bovenstaande cijfers zeggen, dat voor het uitbreken van den wereldkrijg in
in 1913 .... ± 100.000.000. M.
in 1915 .... ± 70.000.000. M.
in 1919 .... ± 45.000.000. M.
in 1920 .... ± 66.000.000. M.
(van I Meter breedte of iets meer) werden geimporteerd, om voor het waarschijnlijk belangrijkste deel bebatikt en betjapt te worden op Java.

De boven gegeven cijfers toonen voor het jaar 1914 tot 1918 een sterkeren teruggang in den invoer van gebleekte witte katoenen, dan van het ongebleekte, terwijl na het sluiten van den vrede (1918) de invoer van ongebleekte katoenen zich spoedig herstelde.

Daarnaast staat dan nog de invoer van namaak (imitatie) batik uit Europa, die volgens aangehaalde officieele statistiek in corges (twintig tallen) over de jaren 1913 — 1920 bedroeg.

Corges	Kain's Pandjang	Saroeng's	Slendang's	Doeken
1913	15.741	134.460	13.633	44.681
1914	12.790	93.740	6.514	79.952
1915	12.769	92.533	6.850	96.006
1916	63.027(?)	77.422	3.413	26.603
1917	3.056	23.277	2.396	3.655
1918	1.378	20.472	2.538	5.384
1919	4.618	46.688	2.394	5.607
1920	6.955	39.433	2.289	37.569

1) In stukken van 12 à 15 M. lang, bij een breedte van 1 à 1.20 M.
2) Calicots, Cambrics en Madapolams, het zoogenaamd gebleekt wit katoen, werd vòòr den oorlog gebruikt bij het batikken (kain toelisan), madapolams ook wel om lijken van Chineezen in te begraven, terwijl voor het tjappen meestal het ongebleekte katoen, calicots ook wel voor fijne ondergoederen gebruikt wordt.
3) Voorloopige cijfers.

Hieruit blijkt, dat er aan imitatiebatik in de jaren:
1913 .... ± 4.000.000. stuks
1915 .... ± 4.000.000. stuks
1920 .... ± 1.700.000. stuks namaakbatik is geimporteerd.

Hoewel de import van imitatie-batik eerst na 1915 sterk verminderde en die van witkatoen reeds lang voordien, heeft de imitatie-batik na het beeindigen van den oorlog meer terrein verloren nl. $^{7}/_{10}$ dan het batik en tjapbatik, dat in vergelijk tot 1913 met ruim $^{1}/_{2}$ terugging.

Deze oorlogsgevolgen zijn bedenkelijk genoeg, al is er vooral bij den import van witkatoen reden (vergelijk invoercijfers in de jaren 1918 — 1920) om te veronderstellen, dat de batiknijverheid zich in economischen zin herstellen zal. Niet vergeten mag worden, dat er ook andere invloeden, als hooge prijzen [1]) en geringer koopkracht, in 't spel kunnen zijn; houdt men met het een en ander rekening, dan is er geen reden voor overgroote bezorgdheid, al dient men toch alle maatregelen te treffen om deze eens zoo bloeiende industrie ter hulpe te komen,.

De noodzakelijkheid van hernieuwd onderzoek.

De wenschelijkheid om aan de batikindustrie uit economische en aesthetische overwegingen hulp te verleenen, werd reeds in 1892 door enkele Residenten van Java en Madoera en nadien door een kenner dezer industrie als G.P. Rouffaer in 1904 naar voren gebracht.

In den laatsten tijd worden weer tal van stemmen vernomen, die waarschuwen voor de achteruitgang in het batikbedrijf, de twee aangehaalde artikelen uit „De Locomotief" hadden reeds tot gevolg, dat „Het Java-instituut" zich deze zaak aantrok. Nu bestaat er een gevaar, dat nl. men de economische en aesthetische kant niet voldoende uiteen houdt. Men dient bij de middelen die kunnen aangewend worden, om het batikbedrijf voor achteruitgang te behoe-

1) Zie bijl. B.

den, uiteen te houden, het zoogenaamd tjapbedrijf en het beoefenen van het batikken als kunstnijverheid. Bij het tjapbedrijf zal men niet uit het oog mogen verliezen, dat hier een historische ontwikkeling heeft plaats gegrepen van het batikken als huisvlijt tot de gecentraliseerde kapitalistische ondernemersvorm de z.g. manufactuur. Deze ontwikkeling dient bevorderd te worden zoowel door het verschaffen van credieten als in het bijbrengen van meerdere bedrijfskennis. Het bijbrengen van de ontbrekende bedrijfskennis, vooral aan het jongere geslacht, houdt tevens in, dat veel van wat aan het schoone kunstambacht hooge waarde verschafte en bij het tjappen behouden kon blijven, doch verloren is of dreigt te vergaan, weer bijgebracht wordt. In het kapitalistisch gedreven bedrijf is inwerking van het kunstambacht, van het werkelijke batikken, zeer wel mogelijk en ook gewenscht, doch dan dient men rekening te houden met de eischen die massaproductie nu eenmaal stelt. Voor het tjapbedrijf spreekt in de eerste plaats economische steun en daarnaast komt dan de aestetische hulp. Geheel iets anders is de zorg voor het echte batikken, het zoogenaamd oude teekenen en kleuren met natuurlijke verfstoffen. De achteruitgang van dit aloude kunstambacht met zijn wonderlijke technieken baart zeker zorg en het behoud als kunstuiting is van zeer groote waarde. Wat kan gedaan worden om zoowel het tjapbedrijf in deze moeilijke tijden te helpen alsook om het kunstambacht voor ondergang te behoeden?

Steun aan de tjapnijverheid.

Onder de problemen, die de oorlog als erfenis de menschheid naliet, is die van den bedrijfsvorm van het industrialisme wel een der belangrijkste vraagstukken; niet alleen voor West-Europa, maar ook voor die deelen van de wereld, als Oost-Azie en Java, waar het industrialisme aan het begin harer ontwikkelingstaat. De Westersche methode van industrie-arbeid voldoet in het Oosten bij Oosterlingen niet en vandaar allerwegen actie om tot de oude nijverheidsvormen terug te keeren. Zoo is het niet alleen in Japan en Britsch-Indië, maar ook is dezelfde geest waar te nemen op Java. Het vraagstuk, hoe de Westersche industrieele methode in het Oosten op een socialer arbeidssysteem door te voeren, geldt ook ten aanzien van de inheemsche batiknijverheid. De vraag is te stellen of deze tak van nijverheid door een meer coöperatieven bedrijfsvorm niet tot grootere ontwikkeling ware te brengen? Nu laat zich deze vraag gemakkelijker stellen dan beantwoorden, men dient er thans rekening mede te houden dat de batik-industrie in hare ontwikkeling van huisvlijt tot manufactuur in de kapitalistische ondernemersvorming reeds verre vorderingen gemaakt heeft met de gevolgen van dien, dat een terugkeer tot een meer sociale organisatie in vele gevallen niet meer mogelijk is. Men heeft het tjapbedrijf als groot- en middenbedrijf te aanvaarden en dient bij het aangeven van sociale verbeteringen uit te gaan van het huidig ontwikkelingsstadium dezer industrie, wil zij in staat gesteld zijn de concurrentie op de open markt het hoofd te bieden. De pogingen om enkele grootere en kleinere bedrijfsleiders voor de cooperatieve idee te vinden zijn alle op eene mislukking uitgeloopen. Zoo te Djokja in de afdeeling Kota Gede, waar de batiknijverheid en handel bijna geheel in handen is van Javanen, waar de cooperatieve idee zelfs in tijden van nood geen ingang heeft kunnen vinden. De bezwaren verbonden aan het oprichten van een cooperatieve grootinkoopvereeniging waren, zelfs in tijden die daarvoor zeer gunstig waren, te groot. Men is niet gewend om samen te werken met zijn concurrentie. De batikondernemer werkt strikt individueel, van samenwerking is onder familieleden nog geen sprake, er is in dit bedrijf te groot wantrouwen tusscheu de werkgevers onderling. Deze menschen kunnen zich niet indenken dat, wie er zich ook maar met hunne zaken

bemoeit, dit doen anders dan uit direct eigen belang en het eischt zeer veel overleg om van hen zelfs de eenvoudigste gegevens te verkrijgen. Men mag ook niet vergeten dat in dit inheemsche bedrijf dikwerf 300 en meer arbeiders werken. De mogelijkheid om leiders van deze bedrijven tot een cooperatie, een productieve dan wel een inkoopvereeniging te vinden is zeer twijfelachtig, vooral omdat vele dezer Javanen den weg tot den uitheemschen importeur zelf gevonden hebben. Zelfs onder nijpende oorlogsgevolgen heeft een plan door de vereeniging Boedi Oetomo opgezet en door de Zelfbesturen en de Regeering gesteund, bij de belanghebbenden niet voldoenden ingang kunnen vinden, althans de door de Regeering gestelde eisch van eigen kapitaaldeelname bleek een onoverkomelijk bezwaar. Hoeveel te minder zal in normale tijden cooperatieve samenwerking bij deze Inlandsche grootindustrieelen ingang vinden!

Slechts in een vorm is zij tot nu toe zeer gedeeltelijk te verwezenlijken gebleken, namelijk in dien van een crediet-cooperatie te Kota-Gede (Djocja) waar een cooperatieve-vereeniging „Moedo- Oetomo" bij Gouvernements-Besluit van 26 Januar 1920 No. 13 de bewilliging, op hare oprichtingsacte verkreeg. De practijk zal nog moeten uitmaken in hoever hier de cooperatieve vereeniging, haar beginsel getrouw, haar poorten voor nieuwe leden zal openhouden. Doch ongetwijfeld kan de regeering de kapitaal-arme inheemsche industrieeelen zeer groote diensten bewijzen door goedkoop en vlug crediet. Aan een en ander hapert het nog al te zeer, ook hier wekt de regeeringstactiek dikwerf nog de schijn alsof bij verleening van crediet de door den Regent van Japara getypeerde politiek van het instand houden van Javaansche paupers gevolgd wordt. Wil het tjapbedrijf zich verder kunnen ontwikkelen, dan is credietverleening op ruime schaal en tegen matige rente noodzakelijk. Van groote beteekenis zijn ook de pogingen om een eigen textielnijverheid op te bouwen. De strijd daarvoor in den Volksraad gestreden laat aan de gezindheid der Regeering geen twijfel over. De mogelijkheid van cooperatie onder kleinondernemers en arbeiders is misschien mogelijk, doch dan dient het initiatief van belanghebbenden zelf uit te gaan, gesteund door hunne nationale bonden.

Naast credietverleening is kennis voorwaarde om het bedrijf op te voeren en daaraan ontbreekt nogal een en ander. Want als iets noodig is, om een bedrijf als de batikindustrie onder de tegenwoordige omstandigheden op te voeren, dan is het kennis van productie- of bedrijfs- en handelszaken. Aan kennis hiervan ontbreekt het in de Inlandsche samenleving zoo goed als geheel. Juist in een levensvatbare industrie, als het batikbedrijf, is deze kennis zoo hoog noodig, wil het bedrijf tot meerdere ontwikkeling komen. Het doel van een dusdanige onderwijsinrichting moet zijn de batikkers economisch op te heffen en hen tevens te leeren de kunst voorzoover mogelijk zuiver te houden. Een dergelijke inrichting zou niet te veel op het aesthetische toegespitst moeten zijn. Dit laatste moge voor het Indische kunstambacht wenschelijk zijn, voor de economische ontplooiing van de levensvatbare batiknijverheid is het dringend gewenscht dat er een vakschool komt naast of als onderdeel van de kunstnijverheidsschool. Want wat het batikbedrijf noodig heeft is een school waar naast de ontwikkeling van aesthetischen zin, (in de allereerste plaats onderwijs gegeven wordt in de moderne technieken, o.a. de moderne methodes van verven en vormgeving en economisch inzicht in handel en bedrijfsinrichting. Op dit gebied is door het Koloniaal Museum te Haarlem veel practischen arbeid verricht en hoe weinig kwam daarvan aan de Javaansche batiknijverheid ten goede, deels door gebrek aan kapitaal maar in de allereerste plaats door gemis aan kennis en inzicht en vooral aan voorlichting. Werkt men op de technische en aestetische basis van de studiën van het Koloniaal Museum door, en

zorgt men vooral voor goede voorlichting aan de betrokkenen zelf, dan komt men vanzelf tot de bepaling van de groote waarde die het batiken als kunstambacht bezit.

Bevordering van het kunstambacht.

Niet in de ontwikkeling van het batikken naar het tjappen ligt de achteruitgang van deze schoone kunst, maar wel in het verwaarloozen van de economische kracht in het tjapbedrijf en het verloren gaan van de vaardigheden, bij het kunstambacht van noode. De schrijver in ,,De Locomotief'' deed een prijzenswaardige poging om de aandacht opnieuw te vestigen op de waarde van het batikken, vooral op het teloor gaan van de mooie technieken, doch zijn betoog had aan sterkte en kracht gewonnen indien hij het tjappen en batikken als op zich zelf staande nijverheidsvormen had beschouwd. Niet de ontwikkeling naar de economisch hoogere tjapnijverheid is oorzaak van de achteruitgang van de batiktechniek, maar de verslechtering van de benoodigde grondstoffen heeft de waarde van b e i d e nijverheidsproducten doen dalen. Het tjappen heeft in korte spanne tijds een technische hoogte bereikt die respect afdwingt, evenzoo een economische volmaaktheid, die bij kapitaal- arme en economisch ongeschoolde bedrijfsleiders veel voor de toekomst doet verwachten.

De verslechtering van de grondstoffen dateert niet vanaf den oorlog, reeds voordien hebben de veel gebruikte aniline verfstoffen inplaats van de oude plantaardige kleurstoffen aan de producten de diepe en schoone lichtechtheid ontnomen, het verloren gaan van deze natuurlijke verfstoffen deed het batikwerk in qualiteit sterk achteruitgaan. Tijdens den oorlog kwam daarbij de mindere qualiteit van het katoen, dat zich evenwel bij het open stellen van de internationale markt weer aan het herstellen is, hetgeen niet van de kunstmatige verfstoffen verwacht mag worden. Aniline geeft ook aan de batikproducten een onaangenaam scherp lichteffect, die men tevergeefsch bij het blauw van indigo of het bruin van gambir zal aantreffen, vandaar, dat de schoonheid en de fijne kleurnuancen van het oude Solosche batikwerk niet meer gevonden wordt. Dat daarbij het oude kunstgevoel, de teekenstijl achteruitgaat is niet te verwonderen, doch dit alles is slechts van waarde voor het kunstambacht, al zullen betere grondstoffen ook de tjapproducten meerdere waarde verschaffen. Maar voor alles dient men te begrijpen, dat tjapproducten als massaproductie voor de weinig koopkrachtige Javaansche bevolking goedkoop moeten zijn, en dat mooie batiks of goede weefsels niet voor massaproductie geschikt zijn en slechts als gala- of zondags- kleedij in zwang kunnen blijven. De zorg voor het eene sluit die om het andere niet uit; men kan trachten het tjapbedrijf op te voeren door gebruik van betere grondstoffen en vooral dooraanwending van echt javaansche patronen met behoud van hare economische soepelheid, daarnaast dient het oude batikken, het teekenen op goede weefsels die doen denken aan ,,beschilderde kerkvensters'' als kunstambacht in stand gehouden en voor ondergang behoed te worden. Dat kan zooals de schrijver van ,,De Locomotief'' artikelen aangeeft, door over te gaan tot het verzamelen van batiks en batikpatronen; door het oprichten van een teekenschool of beter een ambachts- en handelsschool en het aanmoedigen van de kunstnijverheid alsmede door aan het goede tjapwerk meerdere bekendheid te geven en propaganda onder de inheemsche bevolking om smaakbederf te weren.

Resumeerende, verdient de batiknijverheid zoowel als het kunstambacht volop de belangstelling van de Regeering alsook van instellingen als het Java-instituut. Een onderzoek naar de uit gebreidheid en omvangrijkheid dezer nijverheid is zeer gewenscht. Wil men bij de Regeering erop aandringen dat

zij al het mogelijke doet om helpend bij te springen, dan is uitgebreider kennis van omvang van de tjapnijverheid en van het kunstambacht zeer gewenscht.

Credietverschaffing dient de Regeering niet als zaken-doen op te vatten, maar als een protectionistische maatregel om de belangrijkste inheemsche tak van nijverheid op peil te houden. De oprichting van een ambachts- en handelsschool als onderdeel van een kunst-nijverheidsschool is dringend en urgent. Bij het verleenen van financieële steun aan kleine batikkers en arbeiders trachte men het bedrijf zooveel mogelijk door middel van een cooperatief arbeidsstelsel meer in overeenstemming te brengen met de sociale aspiraties van een Oostersch volk. Voor het kunstambacht stelt het Java-instituut, zoo mogelijk met steun van de centrale en locale bestuursorganen een commissie in, die tot taak heeft :

het verzamelen van batiks en batikpatronen alsmede van de literatuur op dit gebied;

het propageeren van de noodzakelijkheid van een kunstnijverheidsschool, waar naast de aestetische ontwikkeling van het Indische kunstambacht, tevens ambachts- en handelsonderwijs gegeven wordt; het aanmoedigen van de kunstnijverheid door het houden van tentoonstellingen en zoo mogelijk door het inrichten van permanente musea van batikwerken;

propaganda onder de inheemsche bevolking om smaakbederf tegen te gaan, alsook het ter beschikking stellen van goede patronen en nieuwe batikmotieven aan de leiders van het tjapbedrijf;

de mogelijkheid te overwegen om een eigen textielnijverheid op te bouwen, althans weer tot aanbouw van goede plantaardige verfstoffen over te gaan.

Eerst op deze breede basis, waarbij rekening gehouden wordt met de noodzakelijke economische expansie van het inheemsch bedrijfsleven alsook met de bevordering van het kunstambacht, kan iets blijvends voor het Javaansche volk bereikt worden.

Bijl. A. AANTAL WERKLIEDEN en ONDERNEMERS bij de BATIKINDUSTRIE in het DISTRICT SOLO;

Onderdistrikt	Werklieden	Ondernemers			
		Eur.	Inl.	Chin.	Arab.
Kampong Kidoel	60		8		
Kampong Lor	106		1	9	
Gading	338		10	8	26
Djebres	76			12	
Serengan	246	1	16	14	
Gandekan	315		10	25	
Lawean	525		70		
Kota Solo	478	2	43	17	11
	2144	3	158	85	37

Aantal Bedrijven met hoeveelheid arbeiders in het district Solo:

14	„	2
21	„	3
36	„	4
37	„	5
35	„	6
22	„	7
34	„	8
5	„	9

Aantal Bedrijven met hoeveelheid arbeiders in het district Solo:

27	"	10
3	"	11
13	"	12
4	"	13
3	"	14
15	"	15
4	"	18
3	"	20
2	"	25
1	"	28
2	"	30

BIJL. B. PRIJZEN

BENAMING	VOOR 1914	1916	Duurder	Prijs 1920.
Witgoed, blok van 15 Yard lengte	f 3,— tot f 8,—	f 13,— 30	300 %	f 20,— tot f 25,—
Aniline kleurstoffen (geen indigo) per K. G.	" 8,—	" 80,—	900 %	" 16,—
Kunst-Indigo, per 30 K. G.	" 82,50	" 228,50	250 %	" 412,—
Gondoroeken-Hars uit Amerika p. p.	" 8,—	" 32,—	300 %	" 31,—
Tawas-Aluin, Japan p.p.	werd niet gebruikt	" 6,50		" 13,—
Lilin-Petroleum-Paraffine-was van D. P. M. en andere Mij, p.p.	" 24,—	" 32,—	50 %	" 32,50
Tawas-Aluin, Engelsche p.p.	" 7,—	" 21,—	200 %	" 25,—
Lilin Tawon Bijenwas hoofdz. v. Timor, p.p.	" 100,—	" 115,—	15 %	" 130,—
Toendjoeng-IJzersulfaatbeitsmiddel, p.p.	" 3,—	" 12,—	300 %	" 15,—
idem, Japansche p.p.		" 9,—		" 12,50
Kleurhout Kajoe Tingi Merah p.p.	" 3,—	" 3,50	16 %	" 3,50
Boom Kajoe Soga merah p.p.	" 7,—	" 9,—	24 %	" 7,— 1e srt
Schors v. Kajoe Tegeran (geel) Timor p.p.	" 15,—	" 25,—	70 %	" 70,—
Blendok-Lijmsoort, wordt vermengd met de boomschors, p.p.	" 40,—	" 60,—	50 %	" 55,—
Mata koetjing-Damar soort, wordt vermengd met boomschors, p.p.	" 34,—	" 40,—	18 %	" 60,— tot f 70,—
Kembang somba p.p.	" 24,—	" 80,—	230 %	" 30,—
Vermengd met Kembang Sari Koening boomschors, p.p.	" 11,50	" 21,—	80 %	" 35,—

HET OFFERFEEST „BARIT."

door

INGGRIS.

In Zuid-Kedoe — het zal ook wel nog op enkele plaatsen in Midden-Java bekend zijn — bestaat een offerfeest, bekend onder den naam van „B a r i t".

Dit feest, dat op een onbeplant rijstveld, dan wel in het huis van een dessahoofd plaats vindt, heeft drieërlei doel, naaml:

Eerstens: om bij langdurige droogte den regen te doen komen.

Tweedens: om de rijstziekten te verdrijven.

Derdens: om den rijstaanplant welig te doen groeien.

Deze plechtigheid, Barit, wordt in de meeste gevallen opgeluisterd door een wajangpartij, gewoonlijk met één der volgende lakon's B a n j o e r o l a s, M e k o e k o e h a n of E r a m b a.

Heerscht bijvoorbeeld in een dorp een hevige droogte, dan viert men dit feest, B a r i t, ter verkrijging van den regen. Op de sawah wordt dan een huisje gebouwd, waarvan het dak en de wanden van gevlochten klapperbladeren (Jav. bleketépé) gemaakt zijn.

Aan den voorkant is dat huisje open en de randen van 't dak zijn versierd met jonge klapperbladeren. Aan weerskanten van den ingang zet men volgens de Javaansche traditie een tros pisang's en een stengel van suikerriet.

(Jav. toewoehan) Tegen 11 uur des voormiddags komen de dorpsbewoners in dat huisje bijéén met offermalen, bestaande uit toempeng (een hoeveelheid rijst in den vorm van een kegel), toespijzen (Jav. lawoeh) en verschillende lekkernijen) (Jav. panganen), waarna een dalang — in dit geval is hij tevens de vertegenwoordiger van 't dorpshoofd — de volgende toespraak tot de aanwezigen richt:

„Atoer koela dateng saderek ingkang wonten ing ngriki sedaja, kadjat koela pasang kendoeri, njoewoen dateng Dewa ingkang linangkoeng, moegi-moegi kaparingana djawah".

Vertaald luidt 't bovenstaande ongeveer als volgt:

„Ik deel u allen, mijn broeders, die hier aanwezig zijn, mede, dat wij nu een offerfeest geven met het doel, dat de Hooge Godheid ons zegen schenken zal".

Eén der aanwezigen, een dorpspriester, zegt een formulier uit den koran op terwijl anderen de beide handen in de hoogte heffen. Na het amen te hebben uitgesproken, gaat men eten en drinken. Het geven van deze slametan is gauw afgeloopen en men mag nu naar huis gaan om den volgenden avond, ook in dat zelfde huisje, een wajang voorstelling bij te wonen.

De gebruikelijke lakon om den regen te doen komen heet Banjoerolas.

Den heelen nacht kijken de menschen gezellig naar de wajang en niet zelden breken de toeschouwers in een heftig lachen los, zoodra de dalang Pétroek, Nalagareng en Semar, de echte grappenmakers, vertoont.

Den volgenden morgen, na afloop van van de wajangpartij zet de dalang voor den ingang van het huisje een koperen pot (Jav. dandang), waarin zich bloemen en water bevinden, en de aanwezigen zijn nu verplicht een kopje water uit dien pot te koopen voor eenige duiten, welk bedrag den dalang toekomt. Dat water brengen ze in een klapperdop naar huis, waar ze het op het erf dan wel in den put sprenkelen. Volgens hun geloof zal de regen door die handeling spoedig vallen.

Een en ander over Javaansche lakon's.

De lakon Banjoerolas, Mekoekoekan en Eramba worden gegeven om respectievelijk regen te doen komen, rijstziekten te verdrijven en den padiaanplant welig te doen groeien. Deze lakons zijn vooral nog in gebruik in de dessa Pekiringan bij Gombong.

Het is niet van belang ontbloot, wanneer ik hier er op wijs dat de Javaansche lakon's in verschillende streken of gewesten van elkaar afwijken, ten minste niet precies gelijk zijn.

Het is mij gebleken, dat zelfs de lakon Banjoerolas in twee niet ver van elkaar liggende dorpen eenig verschil vertoont.

Het is immers bekend, dat de Javaansche lakon's niet geheel overeenstemmen met 't Mahabarata en het is best mogelijk, dat de Javaansche dalangs niet alleen zelf verhalen maken, maar ook de origineele lakon's vergrooten en versieren. Hierdoor komen nieuwe verhalen die niet precies het oorspronkelijke heldendicht weergeven. Ze zijn dus vergroot, versierd en natuurlijk ook gewijzigd.

De Javaansche lakon ,,Banjoerolas''.

Nadat Raden Ardjoena zeven maanden als vorst in de kaindran heeft gezeten, moet hij naar de aarde (artjapada) dalen. God Indra is nu voornemens Praboe Windoesedjati, vorst van 't rijk Madjeti, tot ,,onoverwinnelijk held'' te verheffen en hem een nimf uit de kaindran, genaamd Dewi Ngempoeni, ten geschenke te geven.

Om dit voornemen te verwezenlijken heeft Indra hulp noodig van Nerada. Deze verkeert echter reeds geruimen tijd met Indra in zoo'n slechte verstandhouding, dat Nerada niet meer naar de kaindran durft te gaan.

Op last van God Indra komt God Brama nu met eenige déwa's bij Nerada om bij dezen inlichtingen in te winnen, waarom hij in langen tijd niet meer in de kaindran (bij Indra) is verschenen. God Nerada deelt aan Brama mede dat Indra bekend heeft gemaakt, dat hij Raden Ardjoena tot ,,onoverwinnelijk held'' zal benoemen. Nu is Indra echter van voornemen veranderd en van plan Praboe Windoesedjahi, koning van Madjeti, tot den eersten held te verheffen. Om die reden wil Nerada niet naar de kaindran gaan. Als oppergod mag God Indra zijn woord niet verbreken.

Door deze woorden getroffen wordt Brama heel boos op hem en valt hem aan. Bij dit gevecht delven Brama en eenige déwa's het onderspit.

Brama en zijn volgelingen trekken nu naar de kaindran terug, doch eerdat zij bij Indra komen, heeft Nerada God Indra reeds zijn wedervaren verteld en is hij met de prinses Déwi Ngempoeni weggegaan in Oostelijke richting, niet naar 't rijk Madjeti bij Praboe Windoesedjati, doch op verzoek van de prinses zelf naar Madoekara, waar Raden Ardjoena, op wien zij verliefd is, verblijf houdt.

Als God Brama en de dewa's nu bij God Indra komen, vertellen zij dezen, dat Nerada zich niet kan vereenigen met den wil van Indra en zich dus verzet tegen de overheid. Tot zijn groote verbazing verneemt Brama echter dat Nerada net op de kaindran is geweest en met Dewi Ngempoeni naar het Madjeti is vertrokken. Op last van Indra moeten Brama en de dewa's nu Nerada vervolgen, daar God Indra er aan twijfelt of Nerada de prinses werkelijk naar Madjeti brengt. Zonder te wachten verlaat Brama met zijn volgelingen de kaindran en al spoedig halen ze Nerada in.

Wat God Indra heeft vermoed is nu bewaardheid. Nerada gaat namelijk naar Madoekara bij Ardjoena en geeft dezen Déwi Ngempoeni ten geschenke.

Brama ziet dat en deelt God Nerada mede, dat dit in strijd is met den wil van Indra. Wil Nerada geen gehoor geven aan de overheid, dan moet Brama, gesteund door eenige dewa's, God Nerada gevangen nemen en de prinses Déwi-Ngempoeni naar de kaindran terugbrengen. Nerada blijft weigerachtig Indra's bevel uit te voeren en hierom gaat Brama Nerada te lijf. Brama em zijn volgelingen zijn niet opgewassen tegen Nerada en eindelijk genoodzaakt naar de

kaindran terug te gaan om Indra hun wedervaren te vertellen. God Indra wordt erg boos op Nerada en gaat naar het rijk Madjeti om Praboe Windoesedjati, hulp te vragen tegen Ardjoena. Nerada verneemt dat en staat Ardjoena bij. Het gevecht tusschen deze twee partijen is zoo hevig, dat Jamadipati, God van den dood, zich bij Indra aansluit, terwijl Anoman God Nerada ter zijde staat.

Bij dit gevecht lijdt Indra de nederlaag en nu moet Ardjoena, aangespoord door Nerada, in 't bijzijn van Indra zeggen, dat hij de ware held is. God Indra vindt 't erg brutaal dat Ardjoena zulks in zijn tegenwoordigheid durft te uiten, en geraakt zoo in toorn, dat hij Ardjoena dood slaat. Dit breekt God Nerada het hart en hij schenkt Ardjoena het leven. Deze nadert, op aansporen van Nerada, God Indra, terwijl hij weder zegt, dat hij de ware is. God Indra wil dit wel erkennen, mits Ardjoena in staat is twaalf soorten water (Jav. banjoe-rolas) te voorschijn te roepen. Ardjoena neemt dat op zich en door zijn diep aandachtig gebed en met Nerada's hulp komt er weldra een diepe put te voorschijn, gevuld met twaalf soorten water waarin Ardjoena plaats neemt. Te gelijker tijd raken al de putten, rivieren, meren in 't rijk Madjeti droog, zoodat zelfs in 't paleis van Praboe Windoesedjati geen druppel water is te vinden. Honderden menschen stroomen naar den put, waarin zich Ardjoena bevindt om water te koopen van Semar, Pétroek en Nalagareng, de volgelingen van Ardjoena, die belast zijn met 't bewaken van dien put.

Het toeval wil, dat talrijke prinsessen van Madjeti zich gedwongen gevoelen zelf naar den put te gaan om water te halen met aarden potten. Doch helaas! Telkens, eer zij met water in 't paleis komen, breken de potten stuk, om welke reden de Koningin van Madjeti, gemalin van Praboe Windoesedjati, ten slotte zich naar den put begeeft om er eerst te baden en dan water in een gouden pot naar 't paleis te brengen. Maar o wee! Als zij aan den rand van den put komt pakt Ardjoena, die in den put zit haar beet en brengt haar in de diepte, echter zonder dat zij verdrinkt. Praboe Windoesedjati zit steeds te wachten op zijn gemalin, maar deze komt niet meer terug. Het heele rijk Madjeti komt door 't verdwijnen van de koningin in opschudding en na verloop van eenigen tijd komt den vorst ter oore, dat zijn gemalin in de handen is gevallen van Ardjoena. Het gevolg hiervan is dat Windoesedjati van woede kookt en eindelijk ten strijde trekt tegen zijn vijand. Ardjoena is hoegenaamd niet bevreesd voor zijn sterken tegenstander, daar hij zijn geduchte wapen Pasopati bij zich heeft. Alle mogelijke middelen worden door Windoesedjati aangewend om Ardjoena te dooden, maar al die pogingen zijn tevergeefsch. Ardjoena brengt door middel van zijn wapen Pasopati Praboe Windoesedjati om 't leven, waarna hij met de gestolen vorstin uit den put springt. Weldra valt de regen bij stroomen neer, terwijl de put verdwijnt.

De Javaansche lakon „Mekoekoehan".

In het hemelrijk (kaindran) wordt door de dewa's een vergadering belegd ter bespreking van het benoemen van een hoofd der Goden. De uitslag van deze godenbijeenkomst is, dat God Goeroe gekozen is als de oppergod. Nauwelijks is Goeroe tot hoofdgod verheven, of het eiland Java verliest het evenwicht. Java ligt niet meer horizontaal, doordat er in het westen een hooge berg, Djamoerdipa uit den hemel is gevallen, waarin een zekere reus, genaamd Nagadampalan, zijn verblijf houdt. (Naar het Javaansche verhaal is deze berg door den profeet uit het niet geschapen en door hem van Hindoestan naar Java overgebracht met 't doel om God Goeroe op de proef te stellen. Is God Goeroe bij machte den stand van Java te herstellen, dat is dit een bewijs, dat hij de wezenlijke oppergod is).

God Goeroe weet hiervoor geen raad en acht het geraden de hulp in te roepen van God Nerada. Op aanraden van Nerada moet de berg naar het oosten worden verplaatst, ten einde Java in evenwicht te houden. Tot deze taak zullen alleen de dewa's in staat zijn. God

Goeroe roept al de dewa's bijéén, en geeft hun opdracht den berg Djamoerdipa naar 't oosten over te brengen. De dewa's trekken door de lucht en weldra komen ze in West-Java, waar zich de berg Djamoerdipa verheft, waarna ze met vereende krachten den berg uit de aarde trekken en zich hiermede in oostelijke richting begeven. In de tegenwoordige residentie Cheribon valt een brok aarde van Djamoerdipa af, terwijl op dat moment al de dewa's een stroef en knagend gevoel in 't gebeente krijgen. Hieraan is het ontstaan van den berg Tjermé toe te schrijven. Tjermé is een zure vrucht en volgens 't Javaansche verhaal is de naam Tjermé ontleend aan het gevoel, dat de dewa's gedurende dit transport in 't gebeente kregen. (Voor dat gevoel zegt men in 't Javaansch: linoe). De berg heet Tjermé, omdat men door het eten van die vrucht het zelfde gevoel (Jav. linoe) in de tanden krijgt.

Na een poosje gerust te hebben, gaan de met den berg beladen dewa's voort naar 't oosten tot dat ze eindelijk terecht zijn gekomen in de streek gelegen tusschen de tegenwoordige residentie's Pekalongan en Banjoemas. Daar valt weer een brok aarde van den berg Djamoerdipa af. Door den val van dat brok aarde zijn de dewa's genoodzaakt een poosje op te houden en ondertusschen spreken ze er druk met elkaar over, welken naam ze den berg zullen geven. Naar den goeden welstand, waarin de dewa's in dien tijd verkeeren, komen ze overeen om dezen berg tot den ,,gezonden'' berg te wijden. Vandaar dat dit brok den naam krijgt van Goenoengslamet, wat ,,berg zonder onheil'' beteekent.

De déwa's trekken voort in oostelijke richting en gedurende dit transport vallen er weder twee even groote brokken aarde af, met 't gevolg, dat er twee even groote bergen, genaamd Tampoemas, zijn ontstaan. Op aansporen van God Nerada spannen ze zich in om verder te gaan en al spoedig bereiken ze de streek beoosten de tegenwoordige afdeeling Wonosobo en na uitgerust te zijn wordt een deel van 't overblijvende van den berg Djamoerdipa gehalveerd, waarvan de eerste helft ten Zuid-Oosten en de tweede helft ten Noord-Oosten van 't tegenwoordige Wonosobo wordt geplaatst. Na rijpelijke overweging komen de dewa's tot het besluit die twee even groote brokken te bestempelen met den naam van Sindoro en Soembing. (Naar men zegt is 't woord ,,sindoro'' afgeleid van het woord ,,Soedara'', dat ,,broeder,'' beteekent, en ,,soembing'' staat in verband met 't woord ,,soewing'', dat de beteekenis heeft van ,,ingescheurd''. In het Javaansch zegt men ,,lambéné soewing'' d.w.z. zijn lip is ingescheurd. Naar de afkomst van die twee bergen en naar 't halveeren van dat brok aarde wordt de eene berg ,,Sindoro'' (broeder), de andere berg ,,Soembing'' (ingescheurd) genoemd. Na den vermoeienden tocht leggen de dewa's zich onder de boomen neer en ondertusschen hoort Batara Brama in de omgeving iemand smeden. Veronderstellende, dat alle dewa's dien dag niets anders hebben te doen dan deelnemen aan 't verplaatsen van den berg Djamoerdipa, zoekt Batara Brama naar den persoon die bezig is te smeden en hij vindt tot groote verbazing, Empoe Poeramadi aan 't werk. Op de vraag van Brama, waarom hij geen deel neemt aan 't verplaatsen van den berg, geeft Empoe Poeramadi hem ten antwoord, dat hij met goedvinden van God Goeroe vrijgesteld is van die taak, maar last heeft gekregen de volgende wapens te vervaardigen:

1. Een zwaard, genaamd Sokawijana, en een strijdknods, Gada Oesir, bestemd voor Soejoedana, vorst van Astina.
2. Een zwaard, genaamd Tjandarasa, bestemd voor Dasamoeka, vorst van Alengka.
3. Een pijl, genaamd Pangremekdaging, bestemd voor Poentadéwa, vorst van Indraprasta of Amarta.
4. Een knods, Prawita genaamd, bestemd voor Bratasena, Satrija (ridder) van Djodipati.

Brama wordt zeer woedend en vernielt de smederij en 't huis van Empoe Poeramadi, waarin zich diens vrouw, Andjani, en zijn zoon, Andjali, bevinden.

Empoe Poeramadi neemt hiermee geen genoegen en middels zijn aandachtig gebed (Jav. semedi) ontstaan er op dat oogenblik ziekten, n.l. waterpokken, framboesiae en schurft, welke honderden menschen tot slachtoffers eischen. Volgens 't Javaansche verhaal zijn de waterpokken uit de vonken in den haard, de framboesiae uit de ijzeroxydatie en de schurft uit de asch in de smederij ontstaan. Uit vrees dat hij door Brama om 't leven zal worden gebracht, neemt Empoe Poeramadi de gedaante aan van een reus, genaamd Sandoengnjawa, en vestigt zich aan de Zuidkust van Java als zeebewaker, terwijl zijn vrouw, Andjani, zich verandert in een geduchte kris genaamd Tjondong-tjampoer, nadat ze haar zoon, Andjali de klaar gesmede wapens ter hand gesteld heeft met opdracht ze uit te deelen aan de rechthebbenden n.l. het zwaard Sokawijana en den knods Gada Oesir aan Soejoedana, vorst van Astina, het zwaard Tjandarasa aan Dasamoeka, vorst van Alengka, den pijl Pangremekdaging aan Poentadéwa, vorst van Amarta en den knods Prawita aan Bratasena, satrija (edelman) van Djodipati.

Hierna voegt Batara Brama zich bij de andere dewa's en de rest van den berg wordt verder getransporteerd in Oostelijke richting tot in 't midden van de tegenwoordige residentie Pasoeroean. Hier wordt het neergezet en bestempeld met den naam Soemeroe, waarna Java zijn vorigen stand terug krijgt. Goeroe heeft hierdoor het bewijs geleverd, de ware oppergod te zijn.

Van zijn vader Sang Hjang Toenggal krijgt God Goeroe een uitnoodiging om ten hemel te gaan. In de kaindran gekomen erlangt hij van Sang Hjang Toenggal een hoeveelheid zaden om op 't eiland Java te zaaien. Nadat God Goeroe hem hiervoor dank heeft betuigd, daalt hij ter aarde en nauwelijks is hij op de aarde gekomen, of hij krijgt bezoek van den reus Nagadampalan, de bewoner van den berg Djamoerdipa, die hem vraagt waar zich zijn gezworen vijand, God Goeroe bevindt. In de vaste overtuiging, dat Goeroe den berg Djamoerdipa heeft laten vernielen en naar 't oosten heeft laten transporteeren, besluit Nagadampalan zijn tegenstander om het leven te brengen. Ten einde niet ontdekt te worden noemt zich God Goeroe nu Sang Hjang Nilakanta en belooft den reus naar zijn tegenstander Goeroe te leiden, mits Nagadampalan hem wil dragen. In de meening verkeerende, dat Sang Hjang Nilakanta hem werkelijk naar zijn vijand God Goeroe, wil leiden, krijgt God Nilakanta toestemming op zijn rug te gaan zitten. Hij brengt hem langs de grootste lengte van Java van het westen naar 't oosten en voorts langs de Zuid-, West, Noord- en Oostkust, totdat de reus zich eindelijk van vermoeidheid op den grond nederzet. Gedurende dien rit zaait Sang Hjang Nilakanta de zaden over heel Java en zoodoende groeien er vele soorten planten, welker vruchten den bewoners van Java van groot nut zijn. Hijgend vraagt Nagadampalan God Nilakanta naar de plaats van zijn vijand, waarna Sang Hjang ten antwoord geeft, dat hij zelf, Nilakanta, de God Goeroe is. Na elkaar uitgedaagd te hebben voeren zij een tweegevecht, met het gevolg dat de reus het leven verliest.

Hierop gaat God Goeroe ten hemel en van zijn vader Sang Hjang Toenggal vererft hij een juweelen tooverbeker, genaamd Tjoepoe-manik, waarna hij weer naar de aarde daalt. Uit jaloerschheid tracht God Nerada den tooverbeker Tjoepoe-manik in zijn bezit te krijgen. Hij ontneemt God Goeroe den beker, doch bij ongeluk glijdt de beker hem uit de hand, zinkt in de aarde en komt terecht in den bek van een draak, genaamd Nagagombang, die zich in de aarde ophoudt. God Goeroe volgt den tooverbeker en in 't diepst der aarde treft hij Nagagombang aan, terwijl de Tjoepoe spoorloos verdwijnt. God Goeroe verdenkt er den draak van de beker ingeslikt te hebben, doch deze verklaart er niet van af te weten. Na elkander leelijkheden naar 't hoofd geslingerd te hebben gaan ze elkaar te lijf met 't gevolg, dat de draak een straf van God Goeroe moet ondergaan. Hij moet namelijk God Goeroe overal volgen. Op de herhaalde

vragen van Goeroe of hij weet, waar de Tjoepoe is gebleven, geeft de draak steeds een ontkennend antwoord. Hierover stijgt de toorn van God Goeroe ten top en hij slaat Nagagombang neer, uit wiens lichaam twee kinderen ter wereld komen, genaamd Tresnawati, een meisje, en Tjohmoeka, een jongen.

Volgens de volksoverlevering vertelt men daarvan het volgende:

Terwijl Nagagombang God Goeroe overal volgt, krijgt hij als prooi menschen, die de reis ondernemen naar de streek waar zich de draak bevindt. Nagagombang wendt zich om de drie maanden naar een andere hemelstreek en als men tegen die richting ingaat, wordt men slachtoffer van den draak. Hieraan is toe te schrijven het ontstaan van nagataoen of djatingarang, waarmee men den geschikten tijd tot verhuizen berekent. Volgt men bij 't verhuizen die berekening niet dan zal men allerlei tegenspoed ondervinden.

In de Javaansche maanden Besar, Sjoera en Sapar bevindt zich de draak in de Noord-Oostelijke hemelstreek, in de maanden Moeloed, Bakda-Moeloed, Djoemadilawal in de Zuid-Oostelijke, in de maanden Djoemadilakir, Radjab in de Zuid-Westelijke, en in de maanden Poeasa, Sjawal en Doelkangidah in de Noord-Westelijke hemelstreek.

Van God Goeroe krijgen Tjohmoeka en Tresnawati een uitnoodiging om naar de kaindran te gaan. Op de vragen van Goeroe geven de beide kinderen ongepaste antwoorden, waardoor de oppergod zich boos maakt en hen ten slotte verwenscht. Door de verwensching van God Goeroe verandert Tjohmoeka onverwachts in een wild varken, genaamd G o e m a l o e ng, (dit wordt naar den berg Woediki verbannen), terwijl Tresnawati den laatsten adem uitblaast. Belast met het begraven van 't stoffelijk overschot van Tresnawati zijn Wangkas en Wangkeng, aan wie God Goeroe beveelt, zich na de ter aarde bestelling te baden.

Wangkas en Wangkeng kwijten zich al spoedig van hun taak. Na 't verrichten van den dienst gaan zij zich in een rivier baden. Nauwelijks zijn ze in het water gekomen, of ze veranderen in een grooten visch. Verder wordt verteld dat uit 't hoofd, de borst, den navel en de handen van Tresnawati respectievelijk een arénboom, mais, rijst en een pisangboom te voorschijn komt. Daar het wilde varken Goemaloeng telkens die planten, met name de rijst komt vernielen, besluit God Goeroe de rijst aan de landbouwers in het rijk Mendang kamoelan, genaamd Andong Toea, Andong Poering, Boejoet Bodo en Boejoet Poering, ten geschenke te geven met opdracht ze met de uiterste zorgvuldigheid op vruchtbare gronden te planten, hetgeen ook spoedig gebeurt.

Het wilde varken Goemaloeng laat echter de landbouwers niet met vrede. Meermalen komt het voor dat Goemaloeng veel schade berokkent aan de rijstvelden, om welke reden de landbouwers boos op hem worden en eindelijk besluiten het schadelijke beest af te maken. Ze werpen hun lansen naar Goemaloeng en deze loopt een groote wond op, waaruit bloed spuit, dat volgens 't volksgeloof weldra in allerlei rijstziekten verandert, bijv. de z.g. ama mentek (de bladeren worden rood de plant draagt geen vruchten), ama lodoh (de bladeren worden geel en de plant verrot).

Hebben de landbouwers van Mendangkamoelan nu geen last meer van de plaag? Uit 't rijk Ngandjoek stroomen honderden ratten naar Mendangkamoelan. Deze beesten richten op de sawah veel schade aan. Ook de vijf kinderen van Kalagoemarang, vorst van Gadingan, genaamd: 1 Tjakoetila, een aap, 2 Djanada een rat 3 Logasengara, een karbouw, 4 Lemboesengara, een koe en 5 Dewi Krésé, een meisje trekken met goedvinden van hun vader naar Mendangkamoelan om zich van de rijst meester te maken.

De schadelijke ratten worden echter uitgeroeid door de witte glatiks, terwijl de kinderen van Kalagoemarang allen worden weggejaagd door Belangmenjoenjang een hond en Tjandramawa, een kat, beide kinderen van Semaraboemi, vorst van 't rijk Bapangmangoengkoeng, die als rijstbewakers in dienst zijn van de landbouwers.

Vernemende, dat de vijf kinderen door Belangmenjoenjang en Tjandramawa zijn verslagen, trekt Kalagoemarang ten strijde tegen Semaraboemi. Bij dit gevecht lijdt Kalagoemarang de nederlaag.

Na afloop van dezen strijd begeeft zich Semaraboemi, vorst van Bapangmengoengkoeng, naar Mendangkamoelan om den landbouwers den raad te geven, dat zij, ten einde de rijstplaag te voorkomen, een offerande, bestaande uit bloemen en een groene klapper (Jav. krambil idjo) moeten geven aan Nini-en Kaki-Semaraboemi. Bij .t geven van die offerande heeft men het onderstaande formulier uit te spreken:

,,Nini Semaraboemi, Kaki Semaraboemi, koela njaosi dahar ing sampéjan, sekoel para djangan anta, toenggal kadang sedoeloer toewa, Mas Bopong, Mas Oenjoeng, Mas Oetang, Mas Gijarboewana, koela njoewoen sandang sing dereng koela sandang, pangan sing dereng koela pangan''.

Vertaald luidt het bovenstaande ongeveer als volgt:

,,(Mijn oude) vrouw en (mijn oude) heer Semaraboemi. Hierbij bied ik u allen en al mijn vrienden en oude broeders Mas Bopong, Mas Oenjoeng, Mas Oetang en Mas Gijarboewana droge rijst en zoutlooze sajoer aan, met beleefd verzoek mij het eten, dat ik nog niet genuttigd heb en kleeren welke ik nog niet gedragen heb, ten geschenke te geven''.

De Javaansche lakon ,,Eramba''.

Als de vijf Pendawa's in 't rijk Amarta bij elkaar zijn, krijgen ze bezoek van Eramba, vorst van 't rijk Boeloetiga, die de gedaante heeft aangenomen van God Nerada. (Men kan niet met zekerheid zeggen, of men met Eramba Arimba bedoelt. Arimba is een reuzenvorst van Pringgadani, de broer van Arimbi die getrouwd is met Wrekodara).

Het doel van dit bezoek is om den Pendawa's een mededeeling te doen, dat hij hun geduchte wapenen, genaamd: 1 Pendawa's beeld of Gambar roepia, 2 Een geschreven talisman of Lajang Kalimasada, 3 De witte apenkoning in beeld of Sri Wenarapoetih en 4 Het heiligezonnescherm of Pajoeng-Garoeda-Roma wenscht te hebben. Al deze wapenen zullen door God Nerada worden hervormd en meer geducht gemaakt, ten einde de epidemie welke, volgens Nerada's voorspelling, het rijk van de Pendawa's zal komen aantasten, tegen te gaan.

Zonder zich te bedenken stellen de vijf Gebroeders God Nerada hun wapenen ter hand, waarna deze in groote blijdschap de Pendawa's verlaat.

Nadat Nerada zich van de Pendawa's, heeft verwijderd, zijn ze zeer ongerust en hechten geen geloof meer aan hetgeen Nerada gezegd heeft. Zelfs verkeeren ze in de meening door God Nerada bedrogen te zijn. Het gevolg hiervan is, dat Setjaki en Djenaka worden uitgezonden on die wapenen van God Nerada terug tevragen. Lukt dit niet dan moeten ze hem gevangen nemen.

De afgezanten verlaten 't paleis en al spoedig halen ze God Nerada in. Na hem eerbied betoond te hebben, verzoeken ze God Nerada om hun de mede genomen wapenen terug te geven; zulks op last van Praboe Poentadéwa, vorst van Amarta. Bij 't hooren van deze woorden zegt Nerada dat Poentadéwa als vorst zijn woord moet houden. Teruggave van die wapenen geschiedt dus niet. Hierna volgt een gevecht tusschen God Nerada, die zich ondertusschen weer in zijn oude gedaante verandert, en de afgezanten met 't resultaat, dat Djenaka, Setjaki, Poentadéwa, Bima, Pinten en Tansen door Nerada worden gedood. Met den dood van de Pendawa's neemt God Semar echter geen genoegen en veronderstellende, dat God Indra in deze zaak betrokken moet zijn, gaat God Semar ten hemel om Indra zijn leed over den dood van de Pendawa's te klagen. Bij den ingang van de kaindran treft God Semar Jamadipati, God van den dood aan en Semar mag niet daarin komen, of hij moet de volgende beproevingen ondergaan. Eerstens moet hij zich zoo verbergen, dat Jamadipati hem niet vinden kan. Tweedens dient hij duizend toempeng's in eens te kunnen opeten (toempeng is een hoeveelheid rijst in den vorm van

een kegel). Door zich in God Jamadipati te incarneeren is Semar nergens te vinden en door de bovennatuurlijke kracht, die God Semar in zijn buik bezit is hij in staat de duizend toempeng's in eens te verorberen. Nu krijgt Jamadapati van Semar opdracht om een meraktaoen in te slikken. (Men zegt, dat meraktaoen een klein beestje van God Semar is, dat het vermogen bezit om alle mogelijke groote voorwerpen te kunnen verslinden). Jamadipati probeert de „meraktaoen" in den mond te steken, doch 't diertje blaast zich op, wordt grooter en grooter, zoodat hij zelf eindelijk door den bek in de maag van 't beestje terecht komt. Nu komt God Semar in de kaindran doch hij vindt er niemand. Daar hij meent dat God Indra naar Astina is gegaan, begeeft Semar zich ook daarheen en treft daar God Indra aan, omringd door de vorsten Triwarna, Trilana, Trimoerti en Eramba, de bondgenooten van Indra. Daar gekomen wordt Semar door die vorsten omsingeld en eindelijk door Eramba, vorst van Boeloetiga, die in het bezit is van de wapenen der Pendawa's aangevallen. Doch verslagen is Semar niet.

Sri Kresna, vorst van Dwarawati, de vriend van de Pendawa's komt bij dezen strijd tusschen beiden en geeft God Semar den raad om de heilige bloem ,,Widjajakoesoema" boven 't hoofd van Ardjoena te houden, ten einde de vijf Pendawa's te doen herleven. Hieraan geeft God Semar gehoor en na die handeling krijgen de Pendawa's 't leven terug. Eramba, vorst van 't rijk Boeloetiga wordt nu door de Pendawa's overrompeld en hij voelt, niet opgewassen te zijn tegen zijn tegenstanders, waardoor hij genoodzaakt is met zijn bondgenooten vorst Triwarna, Trilana en Trimoerti naar de kaindran, bij God Goeroe, tegaan. In de kaindran gekomen incarneeren Triwarna, Trilana en Trimoerti zich respectievelijk in Bagadeta, vorst van Pradjotisa, Moerdaningkoen, zijn olifant, en Moerdaningsih, zijn kornak.

Door diep aandachtig gebed krijgt Ardjoena een waarschuwing in 't geheim dat hij, om zijn vijanden uit den weg te ruimen, gebruik moet maken van de Trisoela, het bekende wapen van Sri Kresna d.i. een speer met drie punten. De Pendawa's, gewapend met de Trisoela en begeleid door Kresna begeven zich naar de kaindran om Eramba met zijn vrienden om het leven te brengen. Intusschen komen Sang Hjang Wenang en Sang Hjang Toenggal, die als scheidsrechters optreden, te voorschijn, en zeggen, dat Eramba de wapenen der Pendawa's terug moet geven, hetgeen weldra ook gebeurt.

Nu besluiten de Pendawa's Eramba vrij te laten, waarna deze zich naar 't rijk Boeloetiga begeeft en de Pendawa's naar Amarta terugkeeren.

EEN ENKEL DETAIL VAN DE HINDOE-JAVAANSE BOUWWERKEN.

door

Dr. MARTHA A. MUUSSES.

Wanneer men een volk als geheel wil leren kennen en tegelijkertijd het verlangen heeft om zich niet te verliezen in de kleine verschillen, die het vertoont met andere volkeren, verschillen, die alleen de buitenkant betreffen, maar het innerlik niet raken, dan moet men zich wenden tot datgene wat het beste uit de mens naar voren laat treden: tot zijn kunst en zijn religie. Men zal mij tegenwerpen, dat men op deze wijze een zeer geidealiseerd beeld krijgt, daar de kunstenaar, die zijn innerlike visie tot uiting brengt in zijn werk, de eenling is, die ver boven de doorsneemens uitsteekt. En zijn in de religie niet de schoonste gedachten, de diepste gevoelens en het vaste geloof van de besten van een volk samengevloeid, is ook dit niet eigenlik een bezit van slechts enkelen, dat door de grote massa maar half begrepen en gedeeltelik aanvaard wordt?

Voor de tegenwoordige tijd zijn die tegenwerpingen niet zonder grond, al blijft alle ideël en abstrakt bezit van een volk op een bepaalde tijd steeds gestempeld met de geest van die tijd, die zich in het algemeen openbaart. Maar voor een maatschappij, die nog niet zover is doorgehold op de weg van individualisatie behoeft men de eenlingen niet zo uit de massa naar voren te halen, omdat de lijnen lang niet zo scherp waren getrokken als nu. Dit geldt voor de Middeleeuwse maatschappij in Europa, zowel als voor de Hindoe-Javaanse, die op Java ongeveer van de 8e tot de 16e eeuw heeft bestaan. De algemene kunstzin was groter, dan tegenwoordig, zoals duidelik uit de kleding en de gebruiksvoorwerpen blijkt: eenvoudige, maar aardige motiefjes waren gemeengoed, ieder versierde er zelf zijn gereedschappen of kledingstukken mee. Ook de vroomheid heerste in het gemoed van de mensen, meer dan thans. De machtige kathedralen in Europa, de grootse tempelccmplexen hier op Java zouden nooit tot stand zijn gekomen als allen, die er aan meewerkten niet bezield waren geweest door hun geloof. Immers voor het fijne reliefwerk, dat ons in beide zo boeit, kon men niet enige bekende kunstenaars aannemen: dan zou de arbeid nog langere jaren hebben gekost. Neen, men zette de handwerkslieden aan het werk, die bijgestaan door hun aangeboren kunstzin en gedragen door hun vreugde om voor de God, die zij dienden een bedehuis zijner waardig te bouwen, hun uiterste kracht inspanden om het hoogste te leveren, waartoe zij in staat waren.

Men moet de macht van het geloof in deze vooral niet onderschatten; in de Hindoe-Javaanse tijd (hetzelfde blijft voor Middeleeuws Europa gelden) kon men niet zoals tegenwoordig de kunst en de religie scheiden: zij waren één. Bijna alles wat men versierde stond in enig verband met de godsdienst: de tempels, de voorwerpen, die bij de eredienst werden gebruikt, de kleding die bij de religieuse feesten moest worden gedragen. De godsdienst was de zuurdesem van de maatschappij, hij doordrong alles. Eerst in later tijd, in de vervalperiode van Madjapahit, als het geloof niet meer macht heeft over de mensen, zien we dat ook de kunstuitingen slechter worden. Zij lopen dood in verstarring, een nieuwe opleving blijft uit, omdat de bezieling van de vroomheid ontbreekt. We hebben maar een blik te slaan op de beelden uit de laat-Madjapahitse tijd, om te begrijpen, dat

de Mohamedanen in het begin van de zestiende eeuw weinig moeite hadden de bevolking voor de nieuwe godsdienst te winnen. Uit de onbezielde beelden vaak met verkeerde of met vervormde attributen, blijkt beter, dan uit iets anders, dat het Hindoeïsme had afgedaan in deze streken. Zo kon de Islam, gepropageerd door vurige aanhangers, de overwinning behalen bij de halfgelovigen.

De samensmelting nu van religie en kunst zien we het duidelikst in de bouwwerken. Alle heiligdommen en tempels, die ons zijn overgeleverd, spreken van de innigheid van het geloof en van de vreugde, waarmee gearbeid werd, overal speuren we de hand van de kunstenaar-handwerksman, die naar zijn beste krachten meewerkte aan het minutieuse reliefwerk, aan de fors-gehouwen Kalakoppen, zodat het ontwerp van de bouwmeester tot zijn recht kwam.

Die arbeidsvreugde blijkt, mijns inziens, nog het meest uit de verscheidenheid in de details. Het aantal der motieven is n.l. betrekkelik gering, en telkens keren dan ook dezelfde figuren terug, maar steeds gewijzigd, zodat ze ons opnieuw boeien. Was dit niet het geval, kregen we telkens dezelfde motieven zonder verandering te zien, dan zou al gauw een gevoel van wrevel zich van ons meester maken over het gebrek aan fantasie en het uitbuiten van een bepaald detail. Nu echter is er geen sprake van, dat iemand, die de bouwwerken beschouwt, zich verveeld afwendt omdat hij in oneindige herhaling de banden met rank- en bloemornament, die met allerlei soorten vogels en dieren, de recalcitrante spiralen, het Kala-makara ornament, de antefixen, de leeuwtjes, de Kalakoppen, enz. ziet. Integendeel, hoe meer men zich inwerkt in de Hindoe-Javaanse kunst, des te groter wordt het genot bij iedere nieuwe bezichtiging; men merkt kleine verschillen op, men gaat vergelijken, men ziet nieuwe details, en telkens winnen de tempels voor ons aan schoonheid omdat de variatie even oneindig is als de herhaling.

Is het niet het beste bewijs voor het geloof van de werkman, dat hij geen moeite spaarde om telkens weer nieuwe variaties aan te brengen in het ornament? Hij was met zijn gehele ziel en zijn gehele hart erbij, en had er daarom zelf plezier in door verscheidenheid zijn arbeid levend te houden. Welk een verschil met het hedendaagse maakwerk, dat voor de toeristen bestemd is; wat maakt het de Inlander uit of zo'n koperen bord grof is en of hij elk exemplaar schablonenachtig met dezelfde figuren voorziet! Er is hem niets aan gelegen of de een of ander in Amerika, Europa of Australië zo'n bord bezit. Hij werkt om het spoedig af te maken en dus zo veel mogelik geld te verdienen: de waarachtige arbeidsvreugde ontbreekt.

Keren we liever tot onze Oud-Javaanse kunstenaars terug.

Ik wilde U in dit artikel speciaal wijzen op een onderdeel van het tempelgebouw, waarbij de variaties zeer frappant zijn : de Kala-kop. Men kan wel zeggen, dat er geen tempelgebouw geweest is, waaraan de Kala-kop niet in één of meer van zijn functies voorkwam. Want, — en dit is de reden waarom ik de monsterkop heb uitgekozen, — hij kwam in vele functies voor, waardoor al dadelik de mogelikheid werd geschapen om eenzelfde motief voor heel verschillende plaatsen aan het gebouw pasklaar te maken. En van die mogelikheid hebben de beeldhouwers een uitmuntend gebruik gemaakt, zoals we zullen zien.

De Kalakop is ontstaan uit de leeuwekop, hoewel men dat bij een eerste beschouwing niet zou denken. Toch is het duidelik, als we sommige koppen vergelijken met die van de leeuwtjes, die als wachter onder aan de trappen van verschillende tempels staan, en met enkele leeuwen van reliefs. Dat het ons eerst zo vreemd lijkt, dat de monsterkop oorspronkelik een leeuwekop zou geweest zijn, komt vooral door het

1. Trapversiering, Çiwatempel, Prambanan.

3. Nisbekroning, Çiwatempel, Prambanan.

2. Bovendorpel, waarschijnlijk van de Çiwatempel, Prambanan.

5. en 6. Spuier van een der tempels van de Loro Djonggrang-groep, Prambanan.

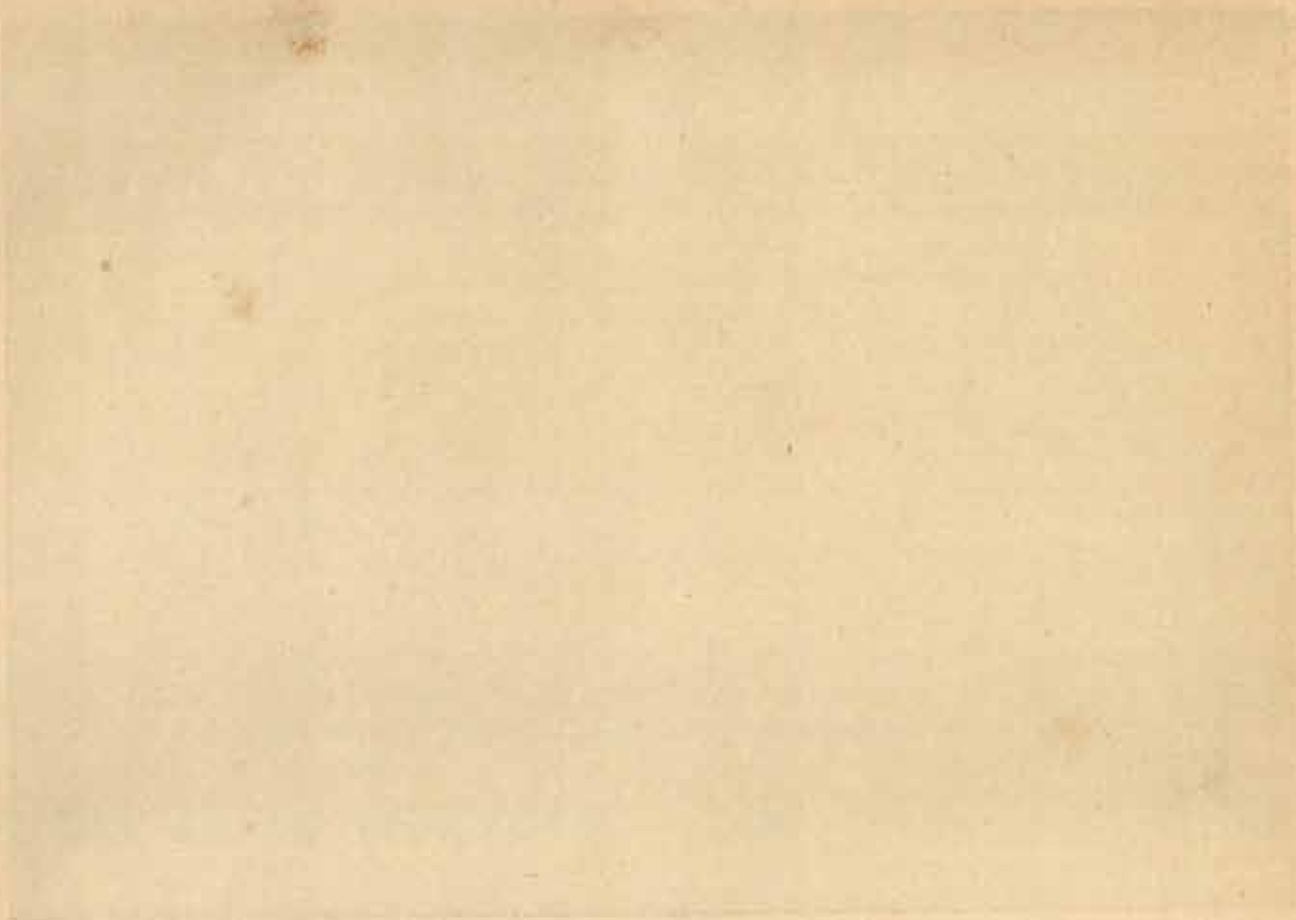
6. *Kalakop van de bovenbouw (Noord), tjandi Singasari.*

7. *Hoekantefix (spuier?) Loro Djonggrang-groep, Prambanan.*

8. *Hoekantefix uit de afd. Modjokerto, thans mus. Modjokerto No. 24.*

feit, dat de leeuwekoppen van de Hindoe-Javaanse beeldhouwkunst ons in het geheel niet doen denken aan leeuwen; hoeveel verder moet dan nog de uit de leeuwenkop ontstane Kalakop van een op een leeuw gelijkende kop af staan. Het feit is echter gemakkelik te verklaren, als we weten, dat de leeuw op Java nooit inheems is geweest, zodat de beeldhouwers met de regels en beschrijvingen, die in hun voorschriften stonden te rade moesten gaan, terwijl ze verder hun fantasie maar te hulp moesten roepen. Geen wonder, dat het resultaat niet erg realisties uitviel.

Een Kalakop, die nog het dichtst staat bij de leeuwekop vindt U in plaat 1. Dit is een van de koppen, die op de verschillende leuningen zijn geplaatst, van de trappen, die toegang geven tot de cella's van de Çiwa-tempel van de Lara Djonggranggroep te Prambanan. Opvallend is de grote gelijkenis met de leeuwtjes in de nissen, die in de eerste tempelmuur (de muur van het soubasement) zijn geplaatst. De kop is geheel op dezelfde wijze gevormd, de uitdrukking in het gelaat is gelijk: de uitpuilende ogen kijken U woedend aan, de bek is wijd opengesperd, (aan de koppen op de trapleuning ontbreekt de onderkaak; een dergelijk type zonder onderkaak vinden we ook veel bij de dorpels).

Heel algemeen is de combinatie van de Kalakop boven een nis of poort met het Makara- (visolifant-) motief aan de zijkanten beneden; de verbinding ertussen wordt meestal gevormd door een recalcitrante spiraal of door een vlammend ornament. Dat die nis- en poortafdekkingen evenwel een zeer grote verscheidenheid opleveren moge blijken uit de drie volgende koppen, waar van de eerste van het Lara Djonggrang terrein te Prambanan is, één van het z.g. snorbaardtype. De klauwen liggen plat neer naast de kop, uit de bovenkaak hangen lotussen neer; de horens — elke goede Hindoe-Javaanse leeuw houdt er die op na — zijn tot ornament verworden, terwijl ook het stuk verder met rank-ornament is opgevuld. Een geheel ander type is dat van plaat 3, eveneens van Prambanan. Deze vertoont het Kala-makara ornament, daar n.l. de klauwen door naar binnen gekeerde makara's zijn vervangen. Uit de bovenkaak hangen drie lotussen neer met een zaadsnoer. Bovendien wordt de kop geflankeerd door twee leeuwtjes. Vergelijk hiermee de prachtig geornamenteerde kop van de Noordelike bovenbouw van Tjandi Singasari, die echter door zijn stylering alle verschrikking verloren heeft en die eerder een beschermgeest, dan een daemon lijkt.

En dan komen we tenslotte tot de spotgeesten, die in de Kalakop-spuiers van Prambanan versteend zijn; versteend, ja, maar niet verstard, want nergens komt de lenigheid van de geest van de beeldhouwer beter tot uiting, dan in deze meesterstukken van spuiers, waarvan de koppen wedijveren in spot. Spot in verschillende graden, van de goedige tot de hatelik scherpe. Wat zit er een humor van de beste soort in de kop van plaat 5 en 6, met wat een innig genoegen moet aan zo'n kop gewerkt zijn door de kunstenaar, die oog had voor dergelijke mogelikheden in de plastiek. Ze doen ons zo modern aan, dat we haast niet kunnen begrijpen, dat ze eeuwen geleden zijn gewrocht. Op dezelfde hoogte staat het hoekantefix (ook van Prambanan), dat hier en face wordt gegeven; is het niet alsof we een fijne, ook psychologies geslaagde karikatuur voor ons hebben? Eindelik nog een hoekantefix uit het Museum te Madjakerta (No. 24, afkomstig uit de afdeling Madjakerta), dat laat zien, hoe later van de monsterkop niets meer is overgebleven; het motief is gebleven, maar zo gewijzigd, dat men zonder de tussenliggende fasen er niet meer de Kalakop in herkennen zou. Zij, die op Bali zijn geweest zullen zich herinneren, dat het Kala-motief op deze wijze daar nog veelvuldig wordt aangewend; ook de meer gewone kalakoppen behoren tot de gangbare ornamentering van de meeste poera's.

Het was zoals van zelf spreekt, niet doenlik een volledige collectie foto's van de verschillende typen te geven, maar dat lag ook allerminst in de bedoeling. Ik heb slechts getracht door de Kala-kop als treffend voorbeeld te nemen, aan te tonen hoe veel verscheidenheid in alle onderdelen van de oude Hindoe-monumenten zit. Want op dezelfde manier als hier voor de monsterkop is gedaan, zou men met enige foto's een denkbeeld kunnen geven van de variaties in het Makara-ornament, in de recalcitrante spiralen, de geornamenteerde banden, paneelversiering, enz.

Mogen deze regelen er iets toe bijdragen, dat zij, die de bouwvallen bezoeken ook eens meer gaan letten op de details, en dat ze door vergelijking komen tot meer of mindere waardering van de verschillende tempels, niet alleen om hun massale bouw, of om de bekendheid, die ze reeds bezitten, maar doordat ze zelf hebben gekeken en onderzocht ..... en genoten.

Sept. '22.

PETROEK ALS VORST.

door

H. O.

Sobo Karti, de Volkskunstvereeniging van Semarang, heeft in den korten tijd sedert het begin van dit speelseizoen reeds zoo veel moois en belangrijks gebracht, dat de Europeesche leek, die belang stelt in de Javaansche volkskunst, haar niet dankbaar genoeg kan zijn. In de openings-uitvoering werden scènes uit ,,Langendrijo" vertoond, waarvoor de Praboe Prangwadono van Solo welwillend zijne danseressen had ter beschikking gesteld. Voor den leek, die tot nu toe slechts andere uitvoeringen had gezien en met de Javaansche tooneeltraditie niet is vertrouwd, was het wel ietwat barok, mannenrollen door vrouwen te zien vertoond, maar het vreemde gevoel verdween spoedig, en met groote aandacht volgde het oog de bewegingen der danseressen, die zoo eigenaardig het mannelijke karakter hunner rollen in het vrouwelijke wisten te transponeeren.

Van bijzonder belang was een andere uitvoering, een eerste stap in eene geheel nieuwe richting : de opvoering van het eerste gedeelte van ,,De opkomst van het rijk Mataram". Eene waardeering is in de ,,Locomotief" van 17 Juli a.c. te vinden, en ik hoop, dat de verslaggever na opvoering van de volgende gedeelten van het tooneelspel ook in ,,Djåwå" daarover zal schrijven. Door een tekstboekje, werd het ook den leek, die niet voldoende Javaansch verstond, mogelijk gemaakt, zonder moeite te begrijpen, wat op het tooneel gebeurde. Heel eenvoudig, dat tooneel; geene coulisses, geene decoraties; het midden van de pendopo was, al naar gelang van het stuk, het hof, het bosch, de hut of de tuin van een desa-woning. Zoo stel ik mij ook het tooneel in Griekenland, of in den tijd van Shakespeare voor. Iets bijzonder aandoenlijks lag juist in deze eenvoudigheid, en het eenige, wat de moderne Europeaan den regisseur zou kunnen in overweging geven, is het werken met grootere menschenmassa's in de scènes, die aan het een of ander hof spelen. Want menschenvertoon is synoniem met machtsvertoon in het Oosten, en een groote stoet zal zeker de hof-scènes veel indrukwekkender maken, zonder de grens der eenvoudigheid van het pendopo-tooneel te overschrijden.

De laatste Zondag-avond bracht eene nieuwe verrassing: fragmenten uit het Wajang-poerwo-tooneel ,,Pètroek als vorst". Voor eene uitvoerige bespreking zij naar de ,,Locomotief" van 24 Juli a.c. verwezen. De inhoud van de fragmenten, die opgevoerd werden, is in het kort als volgt:

Pètroek, de jongste van de drie Panakawans van Djanoko, is in het bezit gekomen van een talisman ,,Lajang-kalimo Sodo", die hem onoverwinnelijk maakt. Hij besluit zich meester te maken van het rijk Ngrantjangkantjono, speelt den krankzinnige, en overwint met behulp van den talisman alle krijgslieden, die de koning uitzendt, om hem op te pakken, en onderwerpt zelfs den vorst en de rijksgenooten, die hem als gevolg moeten dienen, nu hij als Praboe Beldoewelbeh-Tongtongsot-Oepelgen-Doerginadoe-Djenggleng heerscht over het rijk, dat hij ,,Lodjitengoro" heeft genoemd. Hij wijzigt alle ,,pranatans" het ceremonieel wordt gedeeltelijk afgeschaft, en opiumschuiven en dobbelen worden tot hof-sport verklaard. Hij verstout zich echter, zijne vroegere meesters, de vijf Pandowo's uit te dagen; de uitdaging wordt aangenomen, en onder leiding van hun trouwen raadsman

Kresno vertrekken de Pandowo's naar Lodjitengoro. Maar ook zij bezwijken voor de macht van den talisman, die eens hun eigendom was, en worden heengezonden, om nederige diensten te verrichten. Kresno gelast eindelijk Nala-Garèng, den broeder van Petroek, tegen den onoverwinnelijken vorst op te treden. Nu is het met den macht en de heerschappij van Praboe Belgedoewelbeh gedaan; zijn eigen broeder slingert hem voor de voeten zijner vroegere meesters, de vorst ontpopt zich als Pètroek, vraagt eerbiedig om vergiffenis, en wordt weer door Djanoko als Panakawan aangenomen.

Een kluchtspel dus? Of zit er eene veel, veel diepere beteekenis in? Op de tekst zal ik, helaas, niet kunnen ingaan; ik weet niet, wat daarvan oorspronkelijk, wat improvisatie of modernisatie was, en mijne kennis van het Javaansch is zoo beperkt, dat van de gesproken woorden mij het meeste is ontgaan. Maar dit werd goed gemaakt door het fijne, prachtige spel der uitvoerenden, en door vele andere dingen, die mijn bijzondere belangstelling wekten. Ik heb het dus niet zoo zeer betreurd, dat ik de grappen niet begreep, die altijd op nieuw het talrijk opgekomen Javaansch publiek deden schateren.

Een wajang-poerwo-stuk, waarin de ,,helden'' de panakawans zijn, doet de vraag weder rijzen: Wie zijn Semar, Nala-Garèng en Pètroek, van waar komen zij, wat beteekenen zij? Wij vinden ze niet in het Sanskrit-Mahâbhârata. Zij moeten van zuiver Javaanschen oorsprong zijn. Met de narren der Indische drama's van Kalidasa of Sudraka komen zij niet overeen. Het artikel van Boedihardja in Djåwå, 2de jg. No. 1, geeft m.i. ook nog geene bevredigende oplossing. Ik ben tot de vraag gekomen: vertegenwoordigen Semar, Garèng en Pètroek in de Javaansche literatuur, op het Javaansch tooneel soms het oorspronkelijke Javaansche volk, in tegenstelling met de (vreemde) Hindoe-heerschers?

In het Sanskrit-Mahâbhârata vinden wij reuzen en demonen, die de vijanden zijn van de helden van het epos; eene, dikwijls geopperde gissing verklaart, dat wij in deze reuzen en demonen de oorspronkelijke bevolking van het vaste land van Indië hebben te zien, die den strijd voerden tegen de indringende Ariërs.

In het latere Sanskrit-Epos, het Râmâjana, hebben wij behalve de reuzen en demonen, die door Râma worden verslagen en uitgeroeid, nog de Vanara, de apen-volken, die onder leiding van Sugriva en Hanuman voor Râma strijden, en zonder wier hulp Râma nooit zou in staat zijn geweest, over Rawana en diens reuzen en demonen te triomfeeren. De uitleggers van het Ramajana beweren, dat wij in de Vanara de inheemsche volken van Indië hebben te zien, die zich bij Râma hebben aangesloten, die echter door de Arische dichters van het Râmâjana verachtelijk als apen worden voorgesteld.

In de nog latere Javaansche literatuur, die toch meer of minder direct op de literatuur van het vaste land van Indië is gegrond, hebben wij als nieuw bestanddeel nog de Panakawans, behalve demonen en apen. Wie heeft deze Javaansche literatuur geschreven? De oorspronkelijke inheemsche bevolking, of de vreemde overheerschers? Heeft de verzachtende beschaving, de innigere samensmelting van inboorlingen en indringers, in deze literatuur de oorspronkelijke inheemsche bevolking doen vertegenwoordigen in de vriendelijke gestalten van Semar, Garèng en Pètroek de trouwe dienaren en begeleiders van de edelste helden? En is aan deze drie gestalten het karakter gegeven, zooals geschetst in het artikel van Boedihardja?

Ik ken de Javaansche literatuur niet. Hoe is, volgens haar, de verhouding geweest tusschen de vreemde overheerschers en de oorspronkelijke, inheemsche bevolking?

In de Maleische literatuur is deze verhouding vastgelegd in hoofdstuk II van de ,,Sedjarah Melajoe'' de Maleische Kroniek. Wij vinden aldaar het volgende verhaal (vertaling naar den tekst uitgegeven door Shellabear).

Sang Si-Perba verschijnt met zijne twee broers op Boekit Si-Goentang. Hij huwt verschillende vorstendochters, maar zoodra het huwelijk is voltrokken, worden zij kedal, d.h. zij worden aangetast door eene huidziekte, die toegeschreven wordt aan het in aanraking komen van een onbevoegde met het heilige lichaam van den vorst.

Palémbang werd toen beheerscht door Demang Lebar Daoen, die eene wonderschoone dochter heeft. Sang Si-Perba wenscht haar te trouwen, maar Demang Lebar Daoen weigert zijne toestemming te geven, tenzij Sang Si-Perba een verbond (wadat) met hem sluit. Op Sang Si-Perba's vraag, wat hij wenscht, antwoordt Demang Lebar Daoen: ,,Majesteit, alle mijne kinderen en kleinkinderen zijn bereid, de dienaren te worden van Uwe Majesteit, en het is mijn wensch dat hun goed wordt gedaan door de kinderen en kleinkinderen van Uwe Majesteit. En indien zij eene misdaad begaan, hoe groot deze misdaad ook mag zijn, in geen geval mag hun smaadheid worden aangedaan, of mogen zij worden beschimpt. Indien hun misdaad zwaar is, mogen zij gedood worden, maar ook dat alleen, indien het in overeenstemming is met de uitspraak van het goddelijk recht''.

Sang Si-Perba antwoordt: ,,Uw wensch, vader, willig ik in, maar ook ik zal gaarne eene belofte van U hebben : Mijn wensch is, dat tot het einde der eeuwen Uwe nakomelingen zich nooit verzetten (derhaka) tegen mijne nakomelingen, zelfs indien deze tyrannen en van slechte natuur zijn.'' Demang Lebar Daoen antwoordt: ,,Goed, Majesteit, maar indien de nakomelingen van Uwe Majesteit dit verbond het eerst verbreken, zoo zullen ook mijne nakomelingen het hunne verbreken''. Sang Si Perba stemt toe, en spreekt den vloek uit, dat wie dit verbond verbreekt, dien zullen de goden den nokbalk van zijn huis naar beneden keeren, en de voeteinden van de stijlen naar boven.

,,En zoo is het gekomen, dat de verheven God — lof zij Hem — alle maleische vorsten begiftigt heeft, dat zij nooit hunne Maleische onderdanen schande aandoen, en al is hun misdaad nog zoo groot ze nooit binden of ophangen of in hunne eer krenken.

Indien een vorst een zijner Maleische onderdanen smaadheid aandoet, is het een voorteeken, dat zijn rijk zal ondergaan. En verder heeft de verheven God — lof zij Hem — alle Maleiers ingegeven, dat zij nooit opstaan of ontrouw worden jegens hunne vorsten, al zijn deze van nog zoo slechten aard of onderdrukkers''.

Deze verhouding tusschen vorst en onderdaan, zooals vastgelegd in de termen van dit verbond, gaat als een roode draad niet alleen door de geheele ,,Sedjarah Melajoe'', maar ook door de geheele Maleische literatuur. Ik zou gaarne weten, of iets dergelijks ook te vinden is in de Javaansche literatuur, of iets anders, dat de verhouding tusschen de panakawans en hunne meesters vastlegt.

Boedihardja zegt in zijn opstel, dat in de meeste wajang-lakons die bendara zegeviert, die door de drie panakawans vergezeld is. Volgens de boven geopperde hypothese dus de held, die den steun van het inheemsche volk heeft, die zich diens genegenheid en trouw wist te verwerven en te bewaren. Beschouwd in het licht van deze hypothese, krijgt de lakon ,,Pétroek dadi ratoe'' (mij werd gezegd, dat er ook nog een lakon bestaat, waarin Nala-Garèng koning wordt) eene eigenaardige beteekenis. Ik mag op de bijzonderheden niet ingaan, omdat ik, zooals reeds gezegd, van de gesproken woorden te weinig heb verstaan, en derhalve niet weet, wat de oorspronkelijke tekst en wat moderne improvisatie was. Een gewoon

kluchtspel van den dienaar, die eens den meester wil spelen, kon ik er niet in zien, want dat spel is uit, zoodra de meester op het tooneel verschijnt. Over het geheel, ten minste zooals het door „Sobo Karti" werd vertoond, leek het eene bespotting van de gebruiken en ceremonieel der meesters. De dansen van Pètroek waren een prachtige satyre; bij het begin van ieder gevecht eerst de ceremonieele stappen, en dan het doodgewoon heengaan. Zonder steken onder water op het eigen volk ging het natuurlijk ook niet. En dan het eigenaardige slot: de talisman, waarvoor de vroegere eigenaars wijken, die zelfs Djanaka, Pètroeks vroegere meesters, aan de voeten van den Panakawan brengt, heeft geene macht over Nala-Garèng, Pétroeks broer, die volgens Kresno de eenige is, die over Petroek de zege kan behalen. Dus wordt de Panakawan door den Panakawan teruggebracht onder de heerschappij zijner vroegere meesters.

Een gewoon kluchtspel dus, of ligt er eene veel diepere beteekenis in, een symboliek, die ook op den oorsprong van Semar, Nala-Garéng en Pétroek een nieuw licht werpt?

DROPADI EN PANCAWALA [1])

door

BOEDIHARDJA.

Het is wellicht niet van belang ontbloot, naar aanleiding van de verschilpunten tusschen de Nieuw-Javaansche en Oud-Javaansche (Indische) lezing betreffende Dropadi en haar zonen het een en ander op te merken.

Door de Javaansche overlevering wordt Dropadi in stede van aan de gezamenlijke Pandawa's alleen aan Yudhisthira als gemalin toegekend. Wij weten, volgens de Oud-Javaansche (Indische) lezing dat Arjuna de prinses van Pancala op de swayambara won, waarna zij door de vijf broers, de Pandawa's, op aanwijzing van hun grootvader Bhagawan Byasa, tot gemeenschappelijke vrouw werd genomen.

Aan elk der Pandawa's schonk Dropadi een zoon, en deze vijf zonen worden in de Oud-Javaansche geschriften kortheidshalve betiteld met den naam „Pancawala", „Pancakumara" of „Pancaputra".

De Javaansche overleving noemt Dropadi een prinses van Campala (klaarblijkelijk een verbastering van Pancala) en geeft haar slechts één zoon, Pancawala genaamd.

Naar aanleiding van het boven vermelde rijst van zelf de vraag, waaraan die verschilpunten te wijten zijn.

De Javaansche lezing, dat Dropadi slechts één zoon had, laat zich gemakkelijk verklaren door de veronderstelling, dat de verzamelnaam „Pancawala" door den eersten samensteller der „wajanglakon's" als een eigennaam werd opgevat, en dat sindsdien die misvatting in de wajanglegenden wortel heeft geschoten.

Een gemakkelijke gissing laat daarentegen de foutieve opvatting betreffende Dropadi's gemaal niet toe. Een veronderstelling, die het meest voor de hand ligt, doch welker juistheid in twijfel moet worden getrokken, is, dat het leven van een vrouw met meer dan een man tegelijk den Mohamedaanschen samensteller der wajangverhalen zoo ongehoord toescheen, dat hij daarin aanleiding genoeg vond, om van de oorspronkelijke lezing af te wijken.

Gaat men daartegenover na, dat ook zonder het Mohamedanisme op Java de veelmannerij niet de goedkeuring van een ieder kon wegdragen, dan moet men die veronderstelling wel prijsgeven. Immers, nog in den Hindoetijd moest polyandrie als strijdig tegen de „dharma" aangemerkt zijn. Dit blijkt uit het Adiparwa, waar in de episode van Dropadi's huwelijk gewag wordt gemaakt, hoe koning Dropada, Dropadi's vader, in den beginne bezwaren maakte tegen het huwelijk van zijn dochter met de vijf Pandawa's.

In het Oud-Javaansche Adiparwa (gedrukte tekst van Dr. Juynboll) pag. 184 wordt koning Drupada's misnoegen over het aanstaande huwelijk van zijn dochter met de Pandawa's in de volgende bewoordingen uitgedrukt:

„Ai sang ârya Yudhisthira! Tan yogya dahat ikang dharma inujarakenta ri nghulun. Apan ikang dharma ngaranya dadi jalu sasiki akweha strinya. Kunang ikang stri sasiki makweha jalunya, tan yogya ikâ, apan prasiddha lokawiruddha mangkana kramanya. Haywa ta sang ârya gumawayaken ng adharma!"

Voor zoover ik het versta, is het als volgt in het Nederlandsch weer te geven: „He edele Yudhisthira, wat gij mij als een handeling overeenkomstig de dharma noemt, is niet goed. Overeen-

1) In dit artikel wordt de zg. wetenschappelijke spelling gevolgd.

komstig de dharma heet het echter, indien een man veel vrouwen heeft. Daartegen is het heel slecht, dat een vrouw meerdere mannen heeft; haar daad is voor zeker storend voor de wereld. Verricht, de edele heer, toch geen met de dharma tegenstrijdige daad!

Eerst nadat Bhagawan Byasa den koning bekend had gemaakt met de vroegere incarnatie (purwajanma) van Dropadi, stemde hij in het huwelijk van zijn dochter toe. Op pag. 187 van het Oud-Javaansche Adiparwa leest men hierover: „Apageh tâmbek sang Drupadâmisinggih wara-warah bhagawan Byasa, matangyan panembah musapi lebu ni pâda sang rsi, mâjar yan pawaranga sang Pandawa mwang sang Dropadi. D.i. zooveel als: „Gerust gesteld was het gemoed van koning Durpada, overtuigd als hij was van de waarheid van bhagawan Byasa's woorden, waarom hij een sembah maakte en het stof van de voeten van den wijze afveegde, en zeide, dat hij Dropadi aan Pandawa's zou uithuwelijken".

Over de foutieve Javaansche opvatting betreffende de zonen van Dropadi maakte reeds Dr. Cohen Stuart in zijn „Geschiedenis der Pandawa's", zijnde een inleiding van „De Baratajoeda", in een noot voorkomende op pag. XXX de volgende opmerking: „Volgens Ward heetten zij (de zonen van Dropadi) Satanika, Sroetasena, Pritiwinda, enz. de twee overigen noemt hij niet bij name. De volgorde van die opsomming deed mij onderstellen, dat Santanika de zoon van Yudistira was; maar sedert vond ik hem in Pavie's vertaling van de Sauptika-parwa bepaaldelijk als de zoon van Nakoela vermeld. Omtrent de overige zonen van Draupadi blijf ik nog in onzekerheid. — De Jav. overlevering, die Dropadi alleen als gemalin van Joedistira kent, geeft haar ook maar een zoon Pancawala, wiens naam (Skr. Pancabâla, de vijf jongelingen) evenwel genoegzaam aantoont, dat hij slechts door misvatting uit het oorspronkelijke vijftal ontstaan is. In de Brata-joeda Kawi komt Panca-wala slechts eenmaal, elders de gelijkbeduidende uitdrukkingen Pancapoetra en Pancakoemara voor, welke alle bij gebrek van een teeken van meervoud, later voor namen van een enkel persoon zijn aangezien.

Het Oud-Javaansche Adiparwa maakt op drie plaatsen melding van Dropadi's zonen, en wel 1e: op pag. 4 bij de opsomming van de wapenfeiten van den oorlog tusschen de Korawa's en de Pandawa's, 2e: op pag. 64 in de episode van de incarnatie's der dewata's en 3e: op pag. 205 onmiddellijk na de geboorte van Abhimanyu, waar zelfs een opsomming wordt gegeven van de namen der vijf infants.

Bij de bewerking van Dr. Cohen Stuart's „Geschiedenis der Pandawa's" moeten bovenvermelde gegevens den Heer Kats ontgaan zijn. Immers, over Pancawala geeft hij in zijn „Babadipoen Pandawa" weinig anders te lezen dan eerst genoemde geleerde (1).

Op pag. 4 van meer genoemd Oud-Jav. boek vindt men vermeld: „Ri wenginya pwa ya ta, irika ta sang Aswattama mwang Krpa lawan Krtawarma amuk ing kulem, umâti sang Pancakumâra, anak sang Dropadi ika kalima, lyan sang Dhrstadyumna, mwang Cikandi saha bala nirawaçesa pejah de sang Aswattama". d.i. zooveel als:

„Het was den daaropvolgenden nacht, dat Aswattama met Krpa en Krtawarma een aanval deed op de slapenden, en de vijf jongelingen — alle vijf zonen van Dropadi — doodde, benevens Dhrstadyumna, Sikandi en hun manschappen; allen werden zij ten onder gebracht en gedood door Aswattama".

Op pag. 64 van meer genoemd werk vindt men over Dropadi's zonen vermeld: „Kunang ari nira sang makangaran janma ning Polastya râksasa sira, sang hyang Dharma makajanma sang Bhima, bhatarendra makajanma sang Arjuna, sang hyang Acwinodewa makajanma sang Nakula Sahadewa, sang hyang Soma makajanma Abhimanyu, sang hyang Agni makajan-

(1) „Babadipoen Pandawa" bevat niet een nauwgezet op alle punten doorgevoerde vergelijking met het Adiparwa. Red.

ma Dhrstadyumna. Kunang sang Cikandi raksasângçajanma, sang hyang Wiçwadewa makajanma Panca-kumara, anak sang Dropadi kalima, sang hyang Aditya makajanma sang Kresna, sang hyang Wasuki makajanma sang Baladewa, sang Pradyumna anak bhatara Kresna janma sang hyang Smara, makadi bhatara Kresna dewatângça juga sahana nira''.

Alvorens te trachten een vertaling van het bovenstaande te geven, wil ik eerst een kleine opmerking maken aangaande de tekst. Zooals ze dáár staat kan de tekst nooit goed zijn, doch de fouten zijn gemakkelijk te herstellen. Er zijn namelijk een paar woorden uit weggevallen. Tusschen de woorden: ,,sang hyang Dharma makajanma'' en ,,sang Bhima'' moeten ingelascht worden de woorden: ,,sang Yudhisthira, sang hyang Bayu makayanma'', terwijl tusschen de woorden: ,,sang hyang Aditya makajanma'' en ,,sang Kresna'' gevoegd moeten worden de woorden: ,,sang Karna, sang hyang Wisnu makajanma''.

Na verbetering luidt de tekst dan in vertaling als volgt: ,,Zijn broer (d.i. van Duryodhana) echter was de incarnatie van den raksasa Polastya, god Dharma incarneerde zich in Yudhisthira, god Bayu incarneerde in Bhima, god Indra incarneerde in Arjuna, de tweelinggoden Açwino incarneerden in Nakoela en Sahadewa, god Soma incarneerde in Abhimanyu, god Angi incarneerde in Dhrstadyumna. Cikandi echter was een incarnatie van een verschijningsvorm eener raksasa, god Wiçwadewa incarneerde in de Vijf-jongelingen, alle vijf zonen van Dropadi, god Aditya incarneerde in Karna, god Wisnu incarneerde in bhatara Kresna, god Wasuki incarneerde in Baladewa, terwijl Pradyumna een incarnatie was van god Smara; allen — waaronder bhatara Kresna de voornaamste was — waren zij verschijningsvormen van dewata's.

Op pag. 205 van het Oud-Javaansche Adiparwa lezen wij: ,,Tumut ta sang Dropadi sira maputra, limang siki anak nira. Pratyeka ni ngaran ira: sang Pratiwindhya, anak nira ri sang Yudhisthira, sang Sutasena anak nira ri sang Bhima, sang Crutakarma anak nira ri sang Arjuna, sang Prasini anak nira ri sang Nakula, sang Crutasena anak nira ri sang Sahadewa''. d.i.: Vervolgens kreeg Dropadi kinderen, vijf was het aantal van haar kinderen Hun onderscheidenlijke namen waren als volgt:

Pratiwindhya, haar zoon bij Yudhisthira; Sutasena, haar zoon bij Bhima; Çrutakarma haar zoon bij Arjuna, Prasini, haar zoon bij Nakula, en Crutasena, haar zoon bij Sahadewa''.

Al het gereleveerde uit het Oud-Javaansche Adiparwa samenvattende, moet men wel de gevolgtrekking maken, dat hetgeen de Nieuw-Javaansche wajanglegenden over Dropadi en Pancawala te vertellen geven, niet rechtstreeks ontleend is aan het Oud-Javaansche Adiparwa. Immers, ware dit het geval dan zou van een misvatting betreffende Dropadi's zonen in de Javaansche overlevering geen sprake kunnen zijn. Op alle drie plaatsen, waar het Oud-Javaansche Adiparwa over Panca-kumara te lezen geeft, wordt bepaaldelijk vermeld, dat het aantal van Dropadi's zonen ,,vijf'' bedraagt, zooals op pag. 4 en pag. 64 : ,,anak sang Dropadi k a l i m a'' of: alle v ij f zonen van Dropadi; en op pag. 205 (de opsomming der namen daargelaten): ,,l i m a n g siki anak nira'' d.i. v ij f waren haar kinderen in getal. Bovendien is de naam ,,Panca-kumara'' in de Javaansche lakons niet bekend.

Ter bevesting van de hierboven geopperde bewering, dient opgemerkt te worden, dat alle details, die het Oud-Javaansche Adiparwa aangaande Dropadi te lezen geeft, zooals wat betreft haar geboorte, haar ,,purwakarma'', haar swayambara, tevergeefs gezocht worden in de wajanglakons.

Dropadi's eigenaardige geboorte vindt men beschreven in het Oud-Javaansche Adiparwa pag. 152. ,,Gebelgd door de vernedering hem door Drona aangedaan, riep koning Drupada de gunst in van de brahmanen Yajna en Upayajna, ten einde door hun bemiddeling in

het bezit te komen van een zoon. Hiertoe richtten de brahmanen offers aan, die niet zonder goede resultaten waren. Uit de offervlam toch werd een zoon in volle wapenrusting geboren, die door de woorden gods uit de lucht (âkâçaçabda) voorbestemd werd cm Drona te dooden. („Yeku mâtyana ng Drona") Deze zoon werd Dhrstadyumna geheeten. Tevens kwam er uit het altaar (sthandila) een dochter te voorschijn, die van wege haar huidskleur den naam „Kresna" kreeg, en naar haar vader ook „Dropadi" werd geheeten. Geen enkel der mij bekende wajanglakon's maakt gewag van Dropadi's geboorte.

Over de „purwakarma" van Dropadi vermeldt het Oud-Javaansche Adiparwa op pag. 154 het volgende: Dropadi was in haar vorig leven de dochter van een brahmana, die door haar strenge boete de gunst van bhatara Cangkara verwierf. Zij bad om een volmaakten echtgenoot, kundig, zedig, moedig, voortvarend en welbespraakt. Het kluizenaarsmeisje sprak haar bede echter vijf maal uit, waarom zij in haar volgend bestaan volgens de beschikking van bhatara Cangkara vijf mannen tot echtgenooten zou hebben.

Geen zweempje van dat alles vindt men in de wajanglakons terug.

De episode van Dropadi's swayambara wordt in het Oud-Javaansche Adiparwa op pag. 151 — 181 uitvoerig beschreven. In het kort is het als volgt weer te geven.

Nadat Bhima den raksasa Baka, den tiran van Ekacakra gedood had, leidden de Pandawa's met hun moeder Kunti bij den brahmana Bhaiksakarma een rustig leven. In het vierde jaar van hun verblijf aldaar kreeg hun gastheer een anderen brahmana te gast, die de Pandawa's in kennisse stelde met de door koning Drupada aan te richten swayambara ten behoeve van zijn dochter Dropadi. Juist was de brahmana-gast klaar met zijn vertelling over de eigenaardige geboorte van koning Drupada's kinderen, Dhrstadyumna en Dropadi, toen bhagawan Byasa eensklaps in hun midden verscheen. Hij raadde de Pandawa's aan deel te nemen aan Dropadi's swayambara. Vergezeld door hun moeder Kunti gingen de Pandawa's naar Pancala, koning Drupada's residentie. Te middernacht ontmoetten zij onderweg den gandharwa-vorst Anggaraparna, die bezwaren maakte tegen de nachtelijke reis der Pandawa's. Er ontstond een tweegevecht tusschen den gandharwa-vorst en Arjuna, waarin de eerste overwonnen werd. Dan sloten Anggaraparna en Arjuna vriendschap met elkander, welke vriendschap bezegeld werd door het geven van wederzijdsche geschenken. Arjuna gaf zijn „Agneyâstra den gandharwa-vorst ten geschenke, terwijl hij van dezen de tooverspreuk „Câksusiwidyâ" en diens wonderpaarden ontving. Daarna nam de gandharwa-vorst een anderen naam aan, Wicitraratha, en vertelde de Pandawa's de geschiedenis van koning Sambarana, die van bhagawan Wasistha, en die van bhagawan Dhomya. Tevens raadde hij den Pandawa's aan bhagawan Domya tot „purohita" te nemen. De Pandawa's volgden dezen raad op.

Vergezeld door bhagawan Domya zetten de Pandawa's hun tocht naar Pancala voort, en als brahmana's vermomd kwamen zij op de plaats der swayambara aan. Zij vonden daar vele vorsten en aanzienlijken, waaronder Duryadhana, Karna, Calya, Kresna en Baladewa. De pretendenten moesten een proef van vaardigheid afleggen in het boogschieten.

Nadat alle pretendenten te vergeefs beproefd hadden, den boog, die voor den wedstrijd dienen moest, te spannen trad Arjuna uit de rij der brahmanen voorwaarts. Het gelukte hem den boog te spannen en het doel te treffen, zoodat hij de winnaar van de prinses werd. Maar toen koning Drupada hem de prinses wilde overgeven, verzetten de mededingers zich daar tegen. Er ontstond een hevig gevecht, waarin Bhima en Arjuna het bewijs van hun vaardigheid in den wapenhandel leverden. Het gelukte den Pandawa den aanval van hun vijanden, waaronder Duryodhana en Karna, af te slaan; en Dropadi met

zich mede nemende keerden Bhima en Arjuna naar het kamp van hun moeder Kunti terug.

Aldus luidt in zeer groote trekken het verhaal over Dropadi's swayambara volgens het Oud-Javaansche Adiparwa.

De wajanglakon die gewag maakt van Dropadi's swamyambara is de lakon ,,Pedjahipoen Gandamana'' (de dood van Gandamana). Vergelijkt men deze lakon met hetgeen boven over Dropadi's swayabara vermeld staat, dan ontdekt men daartusschen niet de minste overeenkomst.

In de lakon is van de ontmoeting der Pandawa's met den gandharwa-vorst heelemaal geen sprake.

Was volgens het Adiparwa voor het winnen van Dropadi's hand vereischte het uitblinken in de boogschietkunst, volgens de lakon ,,Pedjahipoen Gandamana'' bestond de vereischte in het kunnen verslaan van Dropadi's oom, met name Gandamana.

Had volgens de Oud-Javaansche bron de swayambara plaats vóór de stichting van Indraprastha, Yudhisthira's residentie, de lakon doet die gebeurtenis plaats vinden ná de stichting van Ngamarta (de gebruikelijke Javaansche benaming voor Indraprastha).

Het zou ons te ver voeren hier een grondige vergelijking te maken tusschen de Oud-Javaansche lezing en de lakon. Doch al het bovenstaande samenvattende, moet men wel tot de conclusie komen, dat de Nieuw-Javaansche verhalen over Dropadi — en met deze waarschijnlijke vele andere wajanglakon's niet rechtstreeks ontsproten zijn uit het Adiparwa. Hiermee echter blijft de cardinale vraag onbeantwoord, de vraag, hoe de misvatting betreffende de echtgenooten en zonen van Dropadi ontstaan is; zoo lang ons geen andere dan de tot nog toe beschikbare gegevens ten dienste staan, zal mijns inziens die vraag wel onopgelost blijven.

UITLEGGING VAN DROOMEN

door

INGGRIS.

Bij sommige Javanen, inzonderheid bij de oude, vindt men niet zelden een boek, genaamd „Primbon" in bewaring welks inhoud bestaat uit verschillende onderwerpen. — Het woord „primbon" is afgeleid van: r i m b o e, dat „s i m p e n" beteekent. N j i m p e n i beteekent: bewaren. De primbon heeft derhalve de beteekenis van een boekwerk, dat in bewaring moet blijven. — Zoo'n primbon handelt voornamelijk over goede en slechte dagen, eenige wenken tot het verrichten van iets gewichtigs, zooals 't kiezen van den tijd om een huis te bouwen den dag, wanneer een huwelijk gesloten moet worden en verder welke dag het beste is om een reis te ondernemen e. d.

Ook vindt men in dat boek verschillende voorspellende teekens bij natuurverschijnselen, evenals bij de zons- en maansverduisteringen, bij aardbevingen enz. en voorts staan daarin uitleggingen van verschillende droomen.

Wordt een aardschok gevoeld, dan kijkt men in den primbon om zich op de hoogte te stellen van de mogelijke gevolgen van de aardbeving.

Heeft men iets gedroomd, dan wordt er ook in den primbon gebladerd, om te weten te komen, wat voor gevolg die droom heeft.

In den primbon staat soms vermeld, welke slametan — de Javaan noemt dit t o e l a k — men behoort te geven om de ongunstige gevolgen dier natuurverschijnselen tegen te gaan.

Ik veronderstel echter, dat niet alle Javanen, bij wie zoo'n primbon in bewaring is, geloof slaan aan de daarin vermelde uitleggingen.

Hieronder volgen de uitleggingen van verschillende droomen, ontleend aan een Javaanschen primbon.

1. God zien. (weroeh ing Allah).	1. Het doel bereiken. (karepé dadi).
2. Veel pret maken (soeka-soeka).	2. Honger of nood lijden. (pailan).
3. Den profeet Mohammed aantreffen. (ketemoe Kangdjeng Nabi Mohammad).	3. Geluk krijgen op deze tegenwoordige wereld en ook in 't leven hiernamaals. (begdja ing doenja lan ing acherat).
4. De z.g. Wot Siratalmoestakim zien. (weroeh wot Siratalmoestakim. d.i. de brug, die volgens 't geloof van de Mohamedanen naar het dodenrijk leidt).	4. Iets geoorloofd verrichten. (nglakoni panggawé sabeneré).
5. Over de brug, die naar 't dodenrijk leidt, loopen. (liwat ing wot Siratalmoestakim).	5. Men heeft geen achterdocht of verdenking op U. (loepoet saka ing kira-kira).
6 Niet over de brug, die naar 't doodenrijk leidt, loopen. (ora liwat ing wot Siratalmoestakim).	6. Ziek zullen zijn. (arep lara).
7. Lezen in den koran of lezen in de z.g. Lochilmachfoel d.i. de tafel van het noodlot. (matja koerän oetawa matja lochilmachfoel).	7. De godsdienstige plichten verzaken. (nglirwakaké agama oetawa ngélmoe).

8. Aboe Bakar, Oemar, Oesman, Ali, de gezellen van Mohammed aantreffen. (ketemoe bagénda Aboe Bakar, Oemar, Oesman lan Ali, sakabaté Kandjeng Nabi Mohammad).
9. Iets zien op den opstandingsdag. (weroeh apa-apa ana ing dina kijamat).
10. In de Noordelijke richting gaan. (loemakoe ngalor).
11. De maan of de zon zien. (weroeh remboelan oetawa srengéngé).
12. De zon op een huis zien dalen. (weroeh srengéngé toemoeroen ing omah).
13. Een eclips zien. (weroeh grahana).
14. Roode of zwarte wolken in de lucht zien. (weroeh méga abang oetawa ireng).
15. Donkere wolken in de lucht zien. (weroeh méga peteng).
16. Door den regen overvallen worden. (kodanan).
17. Den regen zien. (weroeh oedan).
18. Een harden wind of een storm voelen. (weroeh angin gedé).
19. Den zeewind voelen (weroeh angin laoet).
20. Den regen of een storm in de verte zien. (weroeh oedan oetawa angin gedé saka ing kadohan).
21. Den hagel zien. (weroeh oedan woh).
22. Zich in helder water baden. (adoes ing banjoe bening).
23. Een rivier vol water zien. (weroeh kali kebak banjoené).
24. Een droog geraakte rivier zien. (weroeh kali asat).
25. Zich in een meer laten zinken. (ngelem ing tlaga).
26. In een rivier duiken. (silem ing banjoe kali).

8. Iemand weldaden bewijzen of kundigheden verwerven. (gawé kabetjikan ing wong oetawa olèh ngélmoe).
9. Men heeft achterdocht tegen U of U overtreedt de geboden Gods. (kena kira-kiraning wong oetawa nglakoni panggawé maksijat).
10. Het dagelijksch brood verdienen of geluk krijgen. (olèh redjeki).
11. Rijkdom verwerven. (olèh donjabrana).
12. Iemand bewijst U weldaden. (olèh kabetjikan).
13. Er zullen bij u allerlei gevaren en ongelukken komen. (arep ketekan pantja-baja).
14. In uw desa zullen allerlei gevaren en ongelukken komen. (arep ana pantja-baja sadjroning désa).
15. Geen geloof hechten aan den godsdienst. (ora pratjaja ing agama).
16. Iemand zal U iets geven. (arep diwénéhi apa-apa ing wong).
17. Dessa-hoofd worden. (dadi loerah désa).
18. Een verwoesting in de desa. (keroesakan ing sadjroning désa).
19. Het onderspit delven. (kalah perangé).
20. Den vorst geschenken aanbieden. (atoer-atoer marang ratoe).
21. Een geoorloofd vermaak genieten. (olèh beboengah barang kang kalal).
22. Geen verdriet lijden. (loepoet ing prijatin).
23. Een ascetisch leven zullen leiden. (arep mertapa).
24. Bezoek krijgen van iemand uit een andere desa, aangesteld als desahoofd. (kasalinan loerah saka lija desa).
25. Vrij zijn van diensten of de vrijheid genieten. (mardika).
26. Geluk krijgen. (olèh kabegdjan).

27. Zwemmen (nglangi).

28. Over een rivier springen. (mloempat ing kali).

29. Zeewater, dat zoet smaakt, drinken. (ngombé banjoe sagara kang legi rasané).

30. Melk drinken. (ngombé poewan).

31. Een haan bezitten. (doewé djago).

32. Veel kippen in huis hebben. (doewé pitik akèh ing sadjroning omah).

33. Een stuk vleesch zien of een dier slachten. (weroeh daging sailab oetawa njembelèh kéwan).

34. Veel geitenvleesch zien. (weroeh daging wedoes akèh).

35. Een olifant zien. (weroeh gadjah).

36. Een olifant bij een huis zien komen. (weroeh gadjah menjang ing omah).

37. Een olifant in huis krijgen. (kelebon gadjah).

38. Door een roofdier worden gebeten (ditjokot kéwan galak).

39. Een vervelling of een huidschilfering van een vergiftige slang krijgen. (olèh ploengsoengan oela mandi).

40. Veel slangengaten zien. (weroeh lèng oela pirang-pirang).

41. Een huis in brand zien vliegen. (weroeh omah kobong).

42. Vuur bewaren. (simpen geni).

43. Een berg zien. (weroeh goenoeng).

44. Zich op een berg bevinden (ana ing goenoeng.

45. Uit een bosch gaan. (metoe saka ing alas).

46. Een bedehuis binnentreden. (loemeboe ing mesdjid).

47. Een huis bouwen. (gawé omah).

48. Iemand stort u in 't verderf. (diroesak ing wong).

27. Vruchtelooze moeite. (kangèlanè tanpa goena).

28. Geen hoogen leeftijd zullen hebben. (bakal ora dawa oemoeré).

29. Door allerlei gevaren en ongelukken geld verdienen. (olèh arta sabab saking pantja-baja).

30. Op eerlijke wijze geld verdienen. (olèh arta kalal).

31. Vader of moeder zullen worden van een jongen. (arep doewé anak lanang).

32. Veel menschen zullen in de leer komen bij U. (arep digoeroni wong akèh).

33. Iemand zal U weldaden bewijzen. (olèh kabetjikan).

34. Velen zullen bij U komen om ten koste van U te leven. (arep ketekan wong akèh kang ngentèkakè redjekimoe).

35. In de gunst staan bij een vorst. (kinasihan ratoe).

36. Iemand van adel zal U eerbiedige hulde bewijzen. (arep dibektèni ing wong gedé).

37. Een betrekking krijgen. (olèh pangkat).

38. Iemand zal U beminnen. (arep kinasihan ing wong).

39. Een geducht standje zullen krijgen van uw vrouw. (kang wadon banget srengené).

40. Een hoogen leeftijd bereiken. (arep dawa oemoer).

41. Een ongeluk zal U overkomen. (arep katjilakan).

42. Uw rijstaanplant zal welig groeien. (tandoerané pari dadi).

43. Een bericht krijgen. (olèh kabar).

44. Voorspoed genieten. (olèh noegraha).

45. Iets zullen verliezen. (arep kélangan).

46. Voorspoed genieten. (éntoek noegraha).

47. Het doel bereiken of een vrouw nemen. (karepé ketoetoegan oetawa omah-omah).

48. In moeilijke omstandigheden verkeeren. (kangèlan).

49. In de hel komen. (mleboe ing neraka).
50. Er gaat een rilling door de leden of men heeft 't warm (goemeter oetawa soemoek).
51. Een harden wind zien en boomen omver zien vallen. (woeroeh angin gedé lan kajoe pada roeboeh).
52. Zich in volle zee bevinden. (ana ing tengah segara).
53. Door den stroom tot in de zee meegesleurd worden. (kèli tekan ing segara).
54. Zich warm voelen. (krasa panas).
55. Een vrucht eten. (mangan wowohan).
56. Verschillende bloemen zien (weroeh kembang warna-warna).
57. Geitenvleesch eten. (mangan daging wedoes).
58. Koevleesch, karbouwenvleesch, kippenvleesch of tong eten. (mangan daging sapi, kebo, pitik oetawa ilat).
59. Door de vijanden gevangen genomen en meegevoerd worden. (kabojong ing moengsoeh).
60. Den profeet Izaäk aantreffen. (ketemoe Nabi Iskak).
61. Den hemel zien. (weroeh soewarga).
62. Uit den hemel gaan. (metoe saka soewarga).
63. De hel zien. (weroeh neraka).
64. Den opstandingsdag bijwonen. (menangi dina kijamat).
65. Een ster zien. (weroeh lintang).
66. Naar den hemel gaan. (moenggah ing langit).
67. Een zons- of maansverduistering zien. (weroeh grahana srengéngé oetawa remboelan).

49. Veel zonde hebben. (akèh dosané)
50. Een ongeluk zal U overkomen, of U zult uw rijkdom verliezen. (arep nemoe tjilaka oetawa kélangan donja-brana).
51. Een hongersnood komt over de geheele desa en deze wordt door vijanden verwoest. (pailan lan dèsa diroesak ing moengsoeh).
52. Geld op een eerlijke wijze verdienen. (olèh doewit kalal).
53. U bereikt uw doel maar een ander zal kwaad over U spreken. (ketoetoegan karepé, nanging dirasani ing wong).
54. Geld op een slechte wijze verdienen. (olèh doewit ora kalal).
55. Men zal U bedriegen. (arep ingapoesan).
56. Een goede betrekking krijgen. (olèh pangkat betjik).
57. Rijkdom verwerven. (olèh donjabrana).
58. Iemand zal U weldaden bewijzen. (arep olèh kabetjikan).
59. Terugkeeren naar eigen geboorteplaats (moelih menjang tanah woetah getihé).
60. Met bovennatuurlijke macht begaafd zullen zijn of promotie maken. (bakal sekti oetawa moenggah dradjat).
61. Z'n doel bereiken. (sebarang karepé dadi).
62. Z'n rijkdom verliezen. (ilang donja-branané).
63. Men begaat veel zonde en moet berouw hebben. (akèh dosané lan koedoe tobat ing Allah).
64. Een betrekking krijgen of z'n doel bereiken (oléh pangkat oetawa ketekan karepé).
65. Geluk krijgen. (olèh kabegdjan).
66. Een hooge betrekking zullen bekleeden. (arep olèh dradjat loehoer).
67. Zien, dat de vorst door droefheid getroffen is, daar zijn rijk is verwoest. (weroeh ratoené sekel, sabab roesak negarané).

68. De maan op zijn huis zien neerdalen. (weroeh remboelan toemoeroen ing omahé).

69. Water zien komen. (weroeh banjoe teka).

70. In troebel water duiken. (silem ing banjoe boetek).

71. Helder water in een groote rivier zien. (weroeh banjoe bening ing bengawan).

72. Water uit een groote rivier drinken. (ngombé banjoe bengawan).

73. In helder water duiken. (silem banjoe bening).

74. Helder water drinken. (ngombé banjoe bening).

75. Bevroren water drinken. (ngombé banjoe kentel).

76. Over een groote rivier springen. (ngloempati bengawan).

77. Varen (mrahoe).

78. In een meer springen (nggebjoer ing tlaga).

79. Het licht der zon, een lichtje of den rook zien. (weroeh padanging srengéngé, damar oetawa koekoes).

80. Vuur in de verte zien. (weroeh geni ing kadohan).

81. Door de duisternis overvallen worden (kepetengan).

82. Zien, dat zijn eigen persoon zwaarlijvig is. (weroeh awake dewe lemoe).

83. Vuur of een berg in de verte zien. (weroeh geni oetawa goenoeng ana ing kadohan).

84. Zien, dat zijn eigen persoon er dik uitziet. (weroeh awaké katon lemoe).

85. Bidden. (sembahjang).

86. Iemands hand op het hoofd hebben. (disélèhi tangan ing sira).

87. Een bezoek krijgen. (kedajohan).

68. Voorspoed genieten. (olèh noegraha).

69. Ter bedevaart zullen gaan. (arep moenggah kadji).

70. Een ascetisch leven zullen leiden. (arep martapa).

71. Gouden voorwerpen zullen bezitten. (arep doewé barang mas).

72. Een standje zullen krijgen van z'n meester, doch het doel zullen bereiken. (arep kadoekan ing bendara, nanging ketekan karepé).

73. Rijk zullen worden. (arep soegih).

74. Zijn godsdienstplichten betrachten of behartigen. (tegoeh agamané).

75. Goud en zilver krijgen. (olèh mas lan salaka).

76. Geen hoogen leeftijd zullen hebben. (bakal ora dawa oemoeré).

77. Verdriet lijden. (prijatin oetawa soesah).

78. Men moet zweren geen zonde te zullen begaan. (tobata ing Allah).

79. Gemakkelijk z'n doel bereiken. (samoebarang karepé gampang).

80. Lang zullen leven. (arep dawa oemoeré).

81. Iets verkeerd doen. (kliroe oetawa ora bener patrapé).

82. Aan een gevaar ontsnappen. (loepoet ing babaja).

83. In de gunst staan bij zijn meester en daarbij een hooge betrekking krijgen. (kinasihan ing bendara sarta olèh pangkat loehoer).

84. Het ver in de wereld zullen brengen. (arep akèh begdjané).

85. Z'n wensch vervuld zullen zien. (arep ketekan karepé).

86. Uw wensch zal vervuld worden. (arep ketekan kang dikarepaké).

87. U zult vriendschap sluiten met uw meerdere. (arep sesanakan karo dedoewoerané).

88. Iemands hand op het lichaam hebben. (disèlèhi tangan ing wong).

89. Een vrouw aantreffen. (ketemoe karo wong wadon).

90. Zien, dat z'n gezicht wit ziet. (weroeh rahiné katon poetih).

91. Met gift uit den bek van een slang bespoten worden. (disemboeroe la).

92. Door een slang worden gebeten. (ditjokot oela).

93. Een engel, den profeet Adam of een hemelnimf zien. (weroeh malaikat, Nabi Adam oetawa widadari).

94. Aandrang gevoelen tot 't doen van behoefte. (kebelet).

95. Een berg beklimmen. (mandjat goenoeng).

96. Een wapen vinden. (nemoe gegaman).

97. Zich baden. (adoes).

98. Te paard rijden. (noenggang djaran).

99. Een groote boodschap doen. (beboeang).

100. Een vogel vangen. (njekel manoek).

101. Uw huis in brand vliegen. (omahé kobong).

102. Vele menschen komen bij U. (ketekan wong pirang-pirang).

103. In de lucht vliegen. (maboer).

104. Een boom op uw erf omvallen. (wil roeboeh ing plantaraning omah).

105. Uw put vol water raken. (soemoeré kebak banjoe).

106. Overwonnen worden in een gevecht. (kalah olèhé kerengan).

107. Nieuwe kleeren aantrekken. (nganggo sandangan anjar).

108. In gesprek zijn met uw overleden ouders. (goeneman karo wong toewa kang wis oraana).

109. Het dak van uw huis naar beneden gaan. (pajoning omah toemoeroen).

88. Zwaar ziek zullen zijn of bezoek van familieleden zullen krijgen. (lara banget oetawa ketekan koelawarga).

89. In 't huwelijksbootje zullen stappen. (arep omah-omah).

90. Een vrouw zullen nemen. (arep rabi).

91. Een vrouw krijgen of in 't huwelijk treden. (olèh wong wadon oetawa omah-omah).

92. Uw vijand bedreigt U. (kaantjam ing moengsoeh).

93. Aanvoerder worden. (dadi panggedè oetawa leloerah).

94. Welvaart genieten. (slamet).

95. Een goede positie wacht U. (arep olèh pangkat apik).

96. Promotie maken. (moenggah)

97. Ziek zijn. (lara).

98. Ongesteld zullen zijn. (arep lara).

99. Iets verliezen. (kèlangan).

100. Een geluk wacht U. (arep olèh kabegdjan).

101. Een groot gevaar wacht U. (arep ketekan bebaja gedè).

102. Een sterfgeval dreigt U. (arep kepatèn).

103. Een geluk wacht U. (arep olèh kabegdjan).

104. Een groot ongeluk wacht U. (bakal ketekan babaja gedé).

105. Veel succes hebben bij een onderneming. (sabarangkang dilakoni dadi).

106. Ziek zijn. (lara).

107. Een nieuwe betrekking krijgen (éntoek pangkat anjar).

108. U zult lang leven (arep dawa oemoeré).

109. U zult verdriet lijden. (arep kesoesahan).

110. Geld vinden. (nemoe doewit).

111. Een slang dooden. (maténi oela).

112. Door een vergiftige slang worden gebeten'. (ditjokot oela mandi).

113. Een bruiloft bijwonen. (ana ing enggoné wong dewé gawé).

114. Een tand aan de bovenkaak uitvallen. (tjaplok oentoené kang doewoer).

115. Een tand aan de onderkaak uitvallen. (tjaplok oentoené kang ngisar).

110. Iets zullen verliezen. (arep kélangan).

111. Uw plan zal op mislukking uitloopen. (ora kedadéjan karepé).

112. Een vrouw bemint U. (kinasihan ing wong wadon).

113. Een sterfgeval in de familie. (kepatèn sedoeloer).

114. Een sterfgeval onder oude bloedverwanten. (kepatèn sanak sedoeloer toewa).

115. Een sterfgeval onder jongere bloedverwanten. (kepatèn sanak sedoeloer nom).

BOEKAANKONDIGING.

Archeologisch onderzoek in Nederlandsch-Indië III. Beschrijving van Barabudur, samengesteld door N. J. Krom en T. van Erp. Uitgegeven door het Kon. Inst. v.d. Taal-, Land- en Volkenk. v. N.I. met ondersteuning van het Dept. v. Kol. Eerste deel, Archeologische Beschrijving door Dr. N. J. Krom, met 2 platen achter den tekst en 442 platen in folio. 's Gravenhage, Martinus Nyhoff. 1920.

Het ongeveer in de achtste eeuw A. D. opgerichte heiligdom van Baraboedoer geraakte in den loop der tijden in verval en werd geheel verwaarloosd, totdat het onder Raffles werd ontdekt door Westersche belangstellenden. Sedert werd het ontgraven en in zooverre hersteld, dat het voor nieuw verval is bewaard en trachtte men het mysterie, dat deze grootsche schepping omgeeft, te verklaren. Wanneer en door wie werd Baraboedoer gesticht? Wat is de beteekenis van het bouwwerk in godsdienstig opzicht en als kunstwerk en hoe moeten de verschillende onderdeelen, inzonderheid de talrijke reliefafbeeldingen, worden verklaard? Dergelijke vragen drongen om een bevredigend antwoord en in den loop der jaren werd menig tipje opgelicht van den sluier, die de beteekenis en bedoeling van het zoo lang vergeten heiligdom aan het oog onttrok. De behoefte deed zich gevoelen aan schifting en ordening en samenvatting van de in de laatste honderd jaren verkregen resultaten van het wetenschappelijk onderzoek. Dr. Krom voldeed hieraan in het eerste deel van het bovengenoemde prachtwerk. Maar hij deed meer dan verzamelen, hij gaf de uitkomst van eigen diepgaande studie, waardoor het werk van zijn voorgangers op menig punt werd herzien en aangevuld en zoo ontstond een wetenschappelijk werk, dat tot in onderdeelen den stand van de huidige kennis van het oude heiligdom aangeeft. Of hiermee nu het laatste woord over het bouwwerk is gesproken? De Baraboedoer zou de Baraboedoer niet zijn, als het mogelijk was, na enkele jaren van bestudeering deze grootsche conceptie in alle onderdeelen te verklaren, waar directe gegevens omtrent de bedoeling van den ontwerper van dit zoo gecompliceerde bouwwerk ten eenenmale ontbreken en het gansche heiligdom als opnieuw ,,van den grond af'' moet worden opgebouwd. Maar, als men dit in het oog houdt, dwingt het resultaat van het even scherpzinnig als volhardend onderzoek, in dit boekwerk neergelegd, tot bewondering van het hier verrichte werk en tot dank aan den schrijver, die op deze wijze het publiek van zijn groote kennis en diep inzicht deed genieten.

Dat het onderzoek nog niet is afgeloopen en dat op enkele onderdeelen nog meer en gedeeltelijk ook ander licht kan vallen, blijkt uit de uitvoerige beschouwing, welke Dr. F. D. K. Bosch aan genoemd werk wijdt in Aflevering 3 van Deel LXI van het Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde. Dit meesterstukje van ,,Boekaankondiging'', waarin zoowel op de groote verdiensten als op enkele zwakke punten van het standaardwerk van Dr. Krom wordt gewezen, ontheft ons van de taak, om hier nog eens het werk te bespreken. Wij kunnen volstaan met een verwijzing naar genoemd artikel van dezen bij uitstek deskundige, dat wij een in menig opzicht noodza-

kelijke aanvulling van het werk zouden willen noemen en dat allicht gemakkelijker onder het bereik van de vele belangstellenden in Indië zal komen dan het groote werk, waarvan de aanschaffing door zijn welhaast „beruchten" hoogen prijs voor menigeen onoverkomelijke bezwaren zal opleveren.

Wij eindigen met de volgende aanhaling uit het artikel van Dr. Bosch: „Nu het overal welig tierend snobisme zich ook van de Oostersche kunst heeft meester gemaakt en Jan en Alleman op de knieën valt van bewondering voor 't eerste 't beste Buddhabeeld en wegsmelt van verrukking bij het aanhooren van onbegrepen diepzinnigheden, is het een verademing iemand aan het woord te hooren komen, die onder alle omstandigheden zichzelf weet te blijven: de Westerling, die, na het beste van de humaniora van eigen beschaving in zich te hebben opgenomen, toegerust met koel verstand, een juist besef van de beperktheid onzer kennis, een diep religieus sentiment en een nooit falend gevoel voor humor, de Buddhistische gedachtenwereld tracht te doorgronden en daarvan het schoonste oprecht weet te bewonderen. Het is de geest van fijne beschaving, van groote kennis en vooral van diepen eerbied voor het onderwerp, die Dr. Krom's werk adelt en er zijn grootste waarde aan verleend".

J. K.

De Pandji-Roman. Academisch Proefschrift van W.H. Rassers. (1922).

Zooals bekend is, zijn bij de Javaansche wajang-verhalen twee groote groepen te onderscheiden: 1. de verhalen van inheemschen oorsprong. 2. de aan uitheemsche letterkunde ontleende lakon's. Tot de eerstgenoemde groep behoort de Pandji-cyclus, waarin o. m. beschreven worden de liefdesavonturen van Raden Pandji met Dèwi Angrèni, Tjandra Kirana (Sekar Tadji) en andere prinsessen en zijn strijd met verschillende vorsten, waarbij vooral de gevechten met den vorst van den overwal (Kalana) een belangrijke plaats innemen.

Reeds sedert jaren heeft de Pandji-Roman — die, behalve in Maleische bewerking, ook in Kambodja en Siam voorkomt — de aandacht getrokken van Javanici en van schrijvers over de Javaansche wajang, niet alleen om de geschiedenis als zoodanig, maar vooral in verband met de tooneel-literatuur in haar geheel en de historie van Java. „Wie is deze vreemde, wonderlijke held Ino van Koripan (om hem bij een van zijn vele namen te noemen)?" zoo vraagt de heer Rassers in de Inleiding van zijn boven bedoeld proefschrift en zoo hebben reeds velen met hem gevraagd. „Wie is deze amoureuse, dolende ridder, op zoek naar zijn verloren geliefde Tjandra Kirana van Daha; wie is deze raadselachtige, ietwat schimachtige en vaag omlijnde figuur, vol innerlijke tegenstrijdigheden, tegelijk sentimenteel minnaar, tot krankzinnig-worden toe vervuld van het beeld van zijn eenige, innig geliefde, verdwenen verloofde, — en tevens alverwinnend vrouwen-veroveraar en gewetenloos Don Juan? Wat beteekenen die wonderlijke gedaanteverwisselingen, die verwarrende naamsveranderingen, al die welhaast eindelooze, bizarre verwikkelingen, die nu eens op aarde onder de menschen en dan weer onder de goden in den hemel spelen? Wat is in al deze dingen de kern, die dermate alle gedachten en belangstelling van generaties tot zich kon trekken, dat de invloed ervan aanwijsbaar is op gebieden, die naar allen schijn er elken samenhang mee missen?"

„Pandji is een historische figuur en met zijn geschiedenis bevinden wij ons in een historisch tijdperk van het oude Java," is door sommigen gezegd. Anderen meenen, dat de kern van deze verhalen eigenlijk een natuur-mythe is, waarin de Zon en de Maan respectievelijk als Pandji en Dèwi Angrèni gepersonifieerd worden. Verschillend zijn de meeningen, maar tot een critische behandeling van dezen verhalen-cyclus kwam nog niemand.

De heer Rassers heeft terecht gevoeld, dat deze stof een nadere bestudeering ten volle verdient en ieder, die zich met

de Javaansche letterkunde en haar vele nog onopgeloste raadselen, vooral op het gebied van de tooneel-literatuur, bezighoudt, zal hem dankbaar zijn voor het nauwgezette onderzoek, dat hij aan dezen roman heeft gewijd. Aan het slot van zijn werk komt de schrijver tot de volgende conclusie: ,,De oudste kern van het Pandji-verhaal (is) een mythe, die, op een alleen in een totemistischen gedachtengang passende wijze, het ontstaan verhaalt der Javaansche wereld met haar exogame regeling van het huwelijk en haar initiatie-ritus als inleiding daartoe. Toen later, bij het verzwakken der totemistische denkwijze, de stam-indeeling als zoodanig op den achtergrond begon te raken en het juiste begrip van de collectieve beteekenis der in de mythe optredende figuren en van den zin der wijdingsceremonieën verloren ging en de belangstelling zich verplaatste van de stam-indeeling zelve naar de volgens dit kader gerangschikte zaken en begrippen, gingen deze laatste, en wel in de eerste plaats de maan en de zon, zich schuiven voor de gestalten der totemistische voorouders, — en de mythe veranderde van karakter. Echter niet fundamenteel: de groote lijnen van de nieuwe mythe waren dezelfde, want de achtergrond bleef dezelfde, maar in onderdeelen moesten verschuivingen en wijzigingen plaats hebben. De nieuwe mythe trachtte zooveel mogelijk de oude te dekken; zij aanvaardde uit deze al die trekken, die haar maar eenigszins pasten en gebruikte die, niet zonder een vrij groote mate van gedwongenheid, op hare — relatief gesproken — moderne wijze: Sekar Tadji werd de volle maan-Tjandra Kirana, en de demon, die haar wegvoerde voor de initiatie, werd nu een booze boeta- de wassende maan, die in misdadigen hartstocht voor haar ontbrand is en haar onthoudt aan haar wettigen echtgenoot; men herinnerde zich nog, dat hij de god was, die de magisch-krachtige clan-emblemen vervaardigde en men ging nu zijn beeld zien in de smedende figuur aan den hemel, te midden van de om hem heen spattende sterrevonken: Inoe werd de zon Rawisrangga en tevens de maan en zijn bleekheid en vermagering, die het gevolg waren van de ellende, die hij doorstond bij zijn initiatie, werden nu aanschouwd in het wegkrimpen van de afnemende maan, die wanhopig is over het verlies van zijn geliefde vrouw: en de Pandji (vaandel), eens de geheimzinnige maar zichtbare en tastbare verschijningsvorm van den totem, vervluchtigde thans tot niet meer dan een methaphoor ter beeldende aanduiding van de beide maanhelften. Maar de nieuwe mythe kon niet alle trekken uit het oude verhaal aanvaarden en evenmin slaagde zij er in deze volkomen te verdringen; zij bleven in de traditie bewaard, en in de romans en de lakons staan zij als wonderlijke resten, schijnbaar buiten allen samenhang, maar niettemin taai van leven; en voor ons werden zij wegwijzers om de oudste kern der verhalen te bereiken en te kunnen vast stellen, dat Inoe en Sekar Tadji, de in hartstochtelijke liefde voor elkaar ontstoken tweelingbroeder en -zuster, die van den hemel naar de aarde neerdalen, zich incarneeren om stamvader en -moeder te worden van de beide Javaansche phratries: zij zijn tegelijk god en mensch, maar naar hun innigste wezen toch eerder, de een: een dier, de andere: een bloem; zij huwen met elkaar en stellen zoo voor hun nazaten de exogame regeling daarvoor vast, maar niet, dan nadat zij tevoren zich de geschiktheid en waardigheid daartoe in hevig lijden hadden verworven".

Aldus de slotsom, waartoe een breed opgezet onderzoek den schrijver brengt. De motieven, welke hem hiertoe voeren, zijn uitvoerig uitgewerkt in vijf hoofdstukken van zijn werk: Historische motieven in de Pandji-verhalen. — Mythische trekken in de Pandji-verhalen. — Voor-Indische invloed in de Pandji-verhalen. — Verhouding tusschen de Pandji-romans en de historie. — De achtergrond van de Pandji-verhalen.

Naar drie zijden verspreiden de onderzoekingen van den heer Rassers licht:

1. op de beteekenis van den Pandji-roman.
2. op de meer of mindere historische juistheid van enkele voorvallen, die als ,,Javaansche geschiedenis'' te boek staan.
3. op den vorm, waarin de overige Javaansche tooneel-literatuur, met name de Wajang Poerwa, tot ons is gekomen.

Uit deze korte samenvatting blijkt wel, van hoeveel invloed het onderzoek van den heer Rassers zal kunnen zijn op de waardeering en de verklaring van de wajang-literatuur en van bepaalde ,,geschiedkundige feiten''.
Wordt de conclusie van den schrijver als juist aangenomen, dan zal bijv. bij de behandeling van de wajang-lakon's moeten worden uitgegaan van het Pandji-thema en kunnen niet meer — zooals tot nog toe vrij wel algemeen gebruik was — de Poerwa-verhalen in den aanvang van de lakon-reeks worden geplaatst.

Ondanks de suggereerende kracht van het door den schrijver verzamelde feiten-materiaal en de daaruit met overtuiging getrokken conclusies zullen bij ter zake kundigen allicht nog eenige vragen rijzen omtrent verschillende, in dit werk te berde gebrachte punten.

Deze ,,Boekaankondiging'' is niet de plaats, om daar op uitvoerig in te gaan. Wij hopen later gelegenheid te hebben, om op dit onderwerp terug te komen en stellen intusschen gaarne de kolommen van DJAWA open voor deskundigen, die deze, zoo nauw met allerlei onderdeelen van de inheemsche cultuur samenhangende, kwestie nader zullen willen behandelen. En het onderwerp én het belangrijke werk van den heer Rassers verdienen dit ten volle!

Th. B. van Lelyveld.
De Javaansche danskunst.
Dr. H. H. Juynboll. Een Balineesche doek.

Twee uitgaven van de Boekhandel en Uitgevers-Maatschappij ,,Hadi Poestaka,'' den Haag. Het eerste der genoemde werkjes geeft een korte beschrijving van de danskunst van Bedaja en Serimpi en van Wajang-wongspelers, toegelicht door 38 afbeeldingen tusschen den tekst. Zeer geschikt om een indruk te geven van deze sublieme kunst en om bij den lezer het verlangen te doen ontstaan, daarmee nader kennis te maken. Onder de afbeeldingen zijn zeer goed geslaagde, inzonderheid waar die dienen, om enkele bewegingen duidelijk te maken. Hieronder neemt een eerste plaats in ,,Dewi Maérah, naar een schilderij van den schrijver,'' al lijkt ons de weergave van de kleeding op deze reproductie niet ten volle geschikt, om den beschouwer, die de werkelijkheid niet kent, het lichte en gratievolle van de danseres duidelijk te maken. Uit den aard der zaak wordt bij een afbeelding in zwart de zoo rijke en schoone kleuren-combinatie van de kleeding van wajang-wong-dansers gemist.

Dr. Juynboll geeft een beschrijving van de tafereelen op een Balineeschen doek, hoofdzakelijk ontleend aan het Oud-Javaansche Bhârata-Yoeddha.
Uit deze afbeeldingen — uitgevoerd door een Brahmaan op Bali — blijkt, welke voorstelling de Balinees zich maakt van de toebereidselen tot den grooten strijd, die de Pandawa's in het bezit van Hâstinapoera stelde. (Eenige voorvallen uit het verloop van het gevecht, ontworpen door verschillende Balineesche teekenaars, vindt men o.a in het bekende werk van W.O.J. Nieuwenkamp, Bali en Lombok).

Het is verblijdend, dat ,,Hadi Poestaka'' tracht door haar uitgaven de Indonesische kunst meer algemeen bekend te maken. Echter is het de vraag of de prijs van deze werkjes geen beletsel zal zijn, om ze onder het bereik van velen te brengen. (Van het eerstgenoemde werk bedraagt de Indische prijs voor 29 pagina's tekst en platen vier gulden, het tweede, zestien pagina's groot, kost f 2.50).

J. K.

De wajang door Dirk Rühl Jr. met aanteekeningen van Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo. (Boekhandel Visser & Co. Bandoeng).

Dit werkje bestaat uit twee afdeelingen. De eerste, „De wajang" getiteld, geeft een zeer kort overzicht van het Mahabharata (zonder vermelding van bron zoo goed als woordelijk overgenomen uit „Darah Bharata", portefeuille met 37 gekleurde wajang-figuren, uitgegeven door de Volkslectuur of uit het in 1918 mede bij dat Bureau verschenen tekstboekje „Ramadoeta"); verder: een hoofdstukje „Tijdrekening en ontstaan" (zonder critiek overgenomen uit „Serrurier. De wajang poerwa") en ten slotte eenige beschouwingen omtrent den vorm der poppen, de symboliek, enz., grootendeels de algemeen Javaansche opvatting op dit punt weergevende, vermengd met eigen fantasie van den schrijver.

Meer eenheid heerscht in de tweede afdeeling, „De symboliek", waarin de in Javaansche kringen heerschende opvatting van de wajang wordt uiteen gezet door een ontwikkeld Javaan.

Een „woordenlijst", welke voornamelijk de in het werkje voorkomende eigennamen bevat, besluit deze typografisch goed verzorgde uitgaaf, die is verlucht met eenige in „vrije opvatting" uitgevoerde wajang-figuren.

J. K.

Kromoblanda. Over 't vraagstuk van „het wonen" in Kromo's groote land. Door H. F. Tillema. Deel V.

Een prachtwerk, waarin het woning- en bouwvraagstuk van alle zijden bezien wordt. We vinden er niet alleen uitvoerige beschrijvingen van „het wonen" in verschillende deelen van den Archipel, maar ook vermelding van het voor den huizenbouw gebruikte materiaal, de daarbij gebezigde gereedschappen, enz. enz. Voor Java geeft het o.m. een met zorg bewerkte typenkaart van een afdeelingshoofdplaats, afbeeldingen van verkeersmiddelen te land en te water (waarbij een model van een tarief voor het gebruik van voertuigen niet is vergeten), plattegronden van huizen, een opsomming en beschrijving van bij den bouw gebruikte materialen, de wijze van aanschaffing van die materialen, de bewerking er van, de wijze van bouwen, de inrichting van de woning, de hygiene van huis en erf. Niet alleen woningen, ook werkplaatsen, stallen, enz. worden beschreven en afgebeeld. En telkens weer doet de schrijver het hoofddeel van zijn werk uitkomen: het belang van dit alles voor de volksgezondheid. Waarbij helaas maar al te zeer blijkt, dat het met het voldoen aan de eerste eischen der hygiene in menig opzicht treurig is gesteld.

Wat een werkkracht en werklust, wat een liefde voor dit onderwerp en een opoffering van tijd en geld zit er achter de samenstelling van dit zoo breed opgezette werk. Waarlijk, hier zijn moeite noch kosten gespaard om zoo volledig en zoo aantrekkelijk mogelijk te zijn. Enkele onnauwkeurigheden worden daarbij gaarne vergeven. (We noemen o.a. het onderschrift „voorgalerij van een vorstelijk verblijf te Solo", waar „pendopo" beter zou zijn; het onderschrift „het o p l o o p e n d e d a k van de pendopo der woning van den Regent van Semarang, van beneden gezien", waarvan de bedoeling voor iemand, die nooit het origineel zag, wel niet duidelijk zal wezen; „Badjoe's" i.p.v. „Badoej's" en „koerénan" voor koerenan", „nago mowangso", ten rechte „naga memangsa"; nogo koepelier" voor „nogo (of: naga) kepoelir". Dit zijn echter slechts kleinigheden. Dat er drukfouten in voorkomen is niet opmerkenswaardig, wel, dat deze in een werk van zulk een omvang in zoo kleinen getale zijn aan te wijzen.

Bij het doorbladeren van „Kromoblanda" (wat beteekent deze samenstelling eigenlijk?) dringt zich de vraag bij ons op: Is er van de hier verzamelde gegevens niet veel te gebruiken voor het aardrijkskundig onderwijs op de Indische scholen! Hoe

zou dit onderwijs — vooral op de middelbare scholen — meer practisch en vruchtdragend en belangwekkend kunnen worden gemaakt door een behandeling van het vraagstuk van „het wonen" — zij het op bescheidener schaal — aan de hand van Tillema's boeiend boek? Hier is een uitgangs- en aanknoopings punt voor de behandeling van veel en velerlei uit de Indische volkenkunde, waarvan immers een groot aantal onderwerpen direct of indirect met „het wonen" in verband kunnen worden gebracht. Zoo zou men het groote doel van den schrijver helpen bevorderen en de resultaten van zijn onderzoek en zijn onvermoeid verzamelen onder de oogen van het opgroeiend geslacht van intellectueelen in „Kromo's groote land" brengen. „Bij het uitwerken der gegevens", zoo schrijft de heer Tillema bij de verzending van de laatste vellen van zijn in 1913 begonnen standaardwerk, „ben ik doorloopend van de leidende gedachte uitgegaan, dat „the first wealth is health" (in geestelijken en economischen zin) en dat „l' hygiène est partout et dans tout". Zoo ergens, dan is zeker wel bij het onderwijs de propaganda van deze „leidende gedachte" op haar plaats!

J. K.

Het Oud-Javaansche lofdicht Nâgarakertâgama van Prapantja. Uitgaaf van de Commissie voor de Volkslectuur.

Het was een goede gedachte van de Commissie v/d Volkslectuur om dit voor de geschiedenis van Java zoo belangrijk gedicht in populairen vorm in het licht te geven, waardoor het onder het bereik kan komen van een grooten kring van Hollandsch lezende Javanen. Het werkje is van goede illustraties voorzien. De bijvoeging van een schetskaartje zou het volgen van de tocht van den vorst van Madjapahit, welke hier beschreven wordt, zeer vergemakkelijken. Nu nog een uitgaaf in Nieuw-Javaansch!

Levensschetsen van vooraanstaande Indonesiërs.

In deze wel verzorgde en zeer lezenswaardige uitgaaf van Hadi Poestaka, den Haag, verschenen de volgende nummers, waarin het leven en streven van voorname figuren uit de Indische wereld op onderhoudende wijze in het kort wordt behandeld:

Wahidin Soedirohoesodo, door S. Suryaningrat.
Pangeran Ario Noto Dirodjo, door S. Suryaningrat.
M. Aboekasan Atmodirono, door R. A. van Sandick, c.i.

Probstain's Oriental Catalogue No. 3?, Sanskrit and Allied Literature.

Ten slotte de vermelding van bovengenoemde catalogus, waarin belang stellenden een volledig overzicht vinden van wat op het gebied van Sanskrit en aanverwante vakken is verschenen.

J. K.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Opm. Uit buitenlandsche tijdschriften worden alleen die onderwerpen vermeld, welke direct betrekking hebben op cultuur en letterkunde van Java, Madoera en Bali. Het spreekt wel van zelf, dat er buiten deze nog verscheidene artikelen kunnen (en zullen) zijn, die bij nadere bestudeering groote waarde zullen blijken te hebben voor het verkrijgen van een beter begrip van wat op deze eilanden gevonden wordt.

Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, uitg. door het Bat. Gen. v. K. en W.

Deel LX, afl. 3 en 4 bevat een artikel „Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali door P. de Kat Angelino", waarin de ijzersmeden en de koperwerkers ter sprake komen. Het stuk wordt vervolgd. Verder vindt men hierin artikelen over: „Houtleveranties onder de O. I. Compagnie door E. H. B. Brascamp"; „Indrukken over het schoolwezen in de Hidjaz door E. Gobee"; „De Rottineezen door Dr. Alb. C. Kruyt"; „De Boea' en eenige andere feesten der Toradja's van Rantepaoe en Makale II door J. Kruyt".

Deel LX, afl. 5 en 6 en deel LXI afl. 1 zijn geheel gewijd aan „Allerlei over de besnijdenis in den Indischen Archipel door Dr. B. Schrieke met medewerking van velen. Na een belangrijke inleiding van Dr. Schrieke bevat het artikel een groot aantal gegevens uit verschillende deelen van den Archipel en tot besluit een literatuuropgave over het onderwerp.

Deel LXI, afl. 2 bevat: Bijdragen tot de Nâgarakretâgama-studie van Dr. Martha A. Muusses. I. Iets over het groote doodenoffer voor de Rajapatni in 1284, Çaka, waarbij de schrijfster opmerkt, dat in de Slametan Entas-entas der Tenggereezen een voortzetting van het doodenoffer der Hindoes mag worden gezien. II. Huishoudelijke, agrarische of politieke belangen (met de verklaring van het Oud.-Jav. „Djoeroe" als: hoofd, leider, degeen, die ergens zorg voor draagt; Koewoe" als: versterkt punt van de vorsten waar ze een gezagvoerder met troepen aanstelden om van daar uit de bevolking onder appel te houden; en „Dapoer" oorspronkelijk als: stookplaats, later — daar de keuken als het specifiek gemeenschappelijke van de gezinsleden werd beschouwd — gezin, bij uitbreiding familie (als deze zich uitbreidt wordt het ongeveer gelijk aan gehucht, kampoeng). Deze aflevering geeft verder het slot van de: Houtleveranties onder de O. I. Compagnie door E. H. B. Brascamp; Rèntjongschrift door L. C. Westenenk. Een handschrift van Rumphius' „Ambonse Landbeschrijving" door Dr. M. Neyens; De doodenpalen in de onderafdeeling Melawi der afd. Sintang door W. C. ten Cate.

Deel LXI afl. 3 bevat de „Boekaankondiging" van Dr. F. D. K. Bosch met een toevoeging, waarover boven reeds werd gesproken.

Deel LXI afl. 4 geeft hoofdstuk III. (De goud- en zilversmeden) en IV (De sanggings) van het bovengenoemde artikel van P. de Kat Angelino. Verder een mededeeling omtrent de Batoe toelis bij Buitenzorg van W. H. Hoogland; Beitrag zur Sprachkenntnis der Sentanier door Dr. P. Wirz en Kriegszug der Bondjol enz. door C. Gabriel.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.

Deel 77, tweede afl. De Tobeloreezen in hun denken en doen. (Eerste gedeelte) door A. Hueting.

Deel 77, derde en vierde afl. geeft het tweede gedeelte van Rouffaer's artikel over de vraag: „Was Malaka emporium voor 1400 A. D., genaamd Malajoer? en waar lag Woerawari, Mahasin, Langka, Batoesawar? Verder: De Engelschen op Poeloe Pinang en de tinhandel der Ned. Ind. Comp. in 1788, door Dr. J. de Hulu; en: Noro en Fena op Boeroe door J. A. F. Schut.

Deel 78, eerste en tweede afl. Chineesche officieren te Batavia onder de Compagnie, gegevens verzameld door B. Hoetink; De Tobeloreezen in hun denken en doen. (Tweede gedeelte); Het schip „De Eendracht" voor Makasser in December 1616. Journaal van Jan Steijns. Door Dr. J. W. IJzerman.

Oudheidkundig verslag.

Sedert 1920 geeft de Oudheidkundige Dienst in Ned.-Indië in grooter formaat dan vroeger gebeurde, een verslag van haar werkzaamheden, verduidelijkt door bouwkundige teekeningen en afbeeldingen. Hierdoor worden belangstellenden in de gelegenheid gesteld om zich van den gang der werkzaamheden een juist denkbeeld te vormen en wordt het nog ongepubliceerde studiemateriaal ter kennis van het publiek gebracht, verscheidene belangrijke gegevens en bijdragen van epigraphischen, historischen en iconographischen aard vinden hierin een plaats. Wij geven een overzicht van den inhoud van het laatst door ons ontvangen verslag, om daarmee in het vervolg geregeld voort te gaan.

Het Oudheidkundig verslag over het Eerste kwartaal van 1922 bevat — na eenige mededeelingen omtrent eenige nieuwe vondsten, waaronder een gouden beeld uit de desa Karangkobar (Bandjarnegara), dat echter sedert verdwenen is en eenige gouden sieraden, gevonden in het Mangkoenegaransche gebied — een opstel van Dr. F. D. K. Bosch over: „De oorkonde van Sendang Sedjati"; van Dr. N.J. Krom over „Van Boeckholtz te Prambanan"; van L. C. Westenenk over: „De Hindoe-oudheden in de Pasemah-hoogvlakte", (vergelijk: Djawa 1921 No. 1, „Uit het land van Bittertong"); en ten slotte eenige gegevens over: „Oudheden te Djambi", door T. Adam.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. LII Band. I — III Heft.

In een artikel over: „Das Altmexicanische ritual Tlacacaliliztli und seine Parallelen" bespreekt Dr. John Loewenthal een wijd verbreide ceremonie om den aanplant te doen gedijen en de onder verschillende volken heerschende opvatting omtrent het ontstaan van het veldgewas en vruchtboomen uit het lichaam van een gestorven (begraven) mensch. De schrijver vermeldt hierbij eenige sagen en gebruiken van de Zee-Dajaks van Britsch Noord Borneo. Er zou nog kunnen worden gewezen op rijst- en arénboomlegenden en gebruiken enz., zooals die o.a. op Java voorkomen.

„Kalender, Sternglaube und Weltbilder der Tolteken als Zeugen verschollener Kulturbeziehungen zur Alten Welt" van Dr. Fritz Rock is mede een ook voor Java (woekoe; windoe, enz.) zeer belangrijke verhandeling over kalender en tijdsindeeling. De schrijver brengt o.m. de vijf- en de zevendaagsche Javaansche week in verband met maanden van 30 (5 × 6) en 35 (5 × 7) dagen uit de Venus-kalender, welke vier maanden van 30 en vier van 35 dagen en dus een tijdkring van 260 dagen omvat. Hierbij vergelijke men een artikel van Fritz Graebner („Alt und neuweltliche Kalender") in „Zeischrift für Ethnologie. 52 Jahrgang 1920/21. Heft 1.

Een interessant onderwerp, dat voor Java nog wacht op een uitvoerige behandeling.

Asia, the American magazine on the Orient.

Het Mei-nummer 1922 van dit rijk geillustreerde tijdschrift bevat onder het opschrift: ,,Protected potentates o. m. een portret van P. A. A. P. Prangwadana en K. G. Ratoe Timoer.

Rupam.

Dit welverzorgde drie maandelijksch tijdschrift betreffende Oostersche, inzonderheid Hindoe-kunst bevat in No. 7 jg. 1921 een zeer waardeerende beschouwing van het Javaansche tooneel van de hand van Ananda Coomaraswamy. Het artikel wordt toegelicht door zeer goed uitgevoerde illustraties betreffende Javaansche en Balische dansen, waarvan echter niet alle onderschriften juist zijn. Over het geheel een zeer geschikte bijdrage om de Javaansche kunst, voornamelijk tooneel en dans, in het buitenland bekend te maken.

Bulletin de l'Ecole Française d'extrême-Orient.

Tome XXI No. 1 bevat een overzicht van het werk van ,,l'Ecole'' gedurende de verloopen 20 jaren van haar bestaan en van de in den loop van die jaren door haar gepubliceerde studiën betreffende de archeologie en de ethnologie van Indo-China, Annam, Tjampa, Kambodja, Siam, het Maleische schiereiland, Birma, de Indische Archipel, Indië, Tibet, China en Japan. Een zeer waardevolle samenvatting van het vele, dat in de verschillende ,,Bulletin's'' verspreid is, waardoor het verkrijgen van een overzicht belangrijk wordt vergemakkelijkt.

J. K.

ERRATA

(zie de vorige aflevering blz. 117 v.v.)

blz. 119, 2de kol., 4de reg. v. o. staat: in de; lees: in een groot deel der.

foto 2, onderschrift, staat: gendèr 11; lees: gendèr 13 (teloelas).

blz. 123, lste kol., 4de reg. v.o. staat: nooit; lees: dikwijls niet.

blz. 125, 2de kol., 7de reg. v.b. staat: der melodische; lees: van den melodischen.

blz. 126, 2de kol. 13de reg. v.b. staat: groote; lees: grooten.

foto 9, onderschrift, staat: of; lees: en.

blz. 128, 2de kol., 2de reg. v.b. staat: de barangan-spelers; lees: de vier barangan-spelers.

blz. 128, 2de kol., 19de v.b. staat: of; lees: tot.

blz. 132, 2de kol., 24ste en 25ste reg. v.b. staat: de teekening; lees: de oorspronkelijke schets.

blz. 132, 2de kol., 28ste en 29ste reg. v. b. staat: het oorspronkelijke schetsje; lees: haar.

blz. 133, 2de kol., 7de reg. v.o. staat: § 7; lees: § 8.

tabel VI, opschrift, staat: opgeteekende; lees: gephonografeerde.

blz. 136, 1ste kol., 22ste reg. v.b. voeg in achter het woord „die": eveneens.

blz. 138, 1ste kol., 20ste reg. v.o. staat: xyloophoon; lees: xylophoon.

blz. 139, 1ste kol., 23ste en 24ste reg. v. o. staat: de ketoeks kenong; lees: i.p.v. ketoeks kenongs.

tabel VIII, 10de reg. v.o. staat: en de Vorstenlanden; lees: en in de Vorstenlanden.

blz. 142, lste kol., 5de reg. v.b. staat: Reresijaän; lees: Reresijan.

OVER BALI'SCHE MUZIEK.

(Eene aanvulling van de onder bovenstaanden titel in het derde nummer van Djowo op blz. 117 v.v. opgenomen verhandeling).

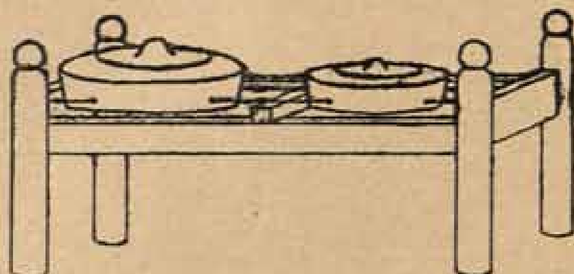
Door onverklaarbare oorzaak heeft men van de bij ons artikel over Bali'sche muziek behoorende illustraties eenige afbeeldingen laten wegvallen. (Nos. 13 en 23). Gelukkig stelde de redactie ons nog eenige ruimte in dit vierde nummer beschikbaar, zoodat deze lacune thans kan worden aangevuld. Meteen is hier nog opgenomen een met ongeduld uit Bali verbeide, voor de vorige aflevering juist te laat ontvangen foto van een stel Oeboedsche r è j o n g s e n g o e m a n a k s (foto 12) en, ter vergelijking, de cliché der Panataran-réjongs (foto 12a), welke reeds eens werd gepubliceerd in het artikel van den heer Brandts Buys in de tweede Djowo-aflevering van dezen jaargang. (Op blz. 132 kolom 1 kwam deze foto ter sprake).

Wij benutten de geboden gelegenheid verder, om nog mede te deelen:

1o. dat de Bali'sche naam van de grootste der op foto 12 afgebeelde instrumenten volgens den Poenggawa van Oeboed, aan wiens fotografische talenten en welwillendheid wij de opgenomen foto danken, beter met r i j o n g dan met r é j o n g wordt weergegeven;

2o. dat ook bij de waarschijnlijk iets minder oude opstelling der rijongketels, twee aan twee op een onderstel (dat p l a w a h genoemd wordt), zooals bij den ouderen vorm van den rijong Gong voorkomt (vgl. blz. 144/145), eveneens van de vier gaatjes in den ketelrand gebruik gemaakt wordt. De draden, waarop de ketels hangen, loopen

n.l. niet als bij de Javaansche bonangvormige instrumenten evenwijdig of kruiselings onder de ketels, doch hier loopen twee evenwijdige draden elk door twee der gaatjes in den rand:

(Vergelijk dienaangaande ook blz. 132 § 5 noot 3.)

3o. dat verder de op blz. 140 en 141 uitvoerig besproken goemanak op Bali veelvuldig voorkomt. Bij de Balische instrumenten (foto 12 vooraan) ontbreekt veelal het smaller toeloopende handvat der Javaansche kemanaks (foto 21 vooraan);

4o. dat er een vrij sterk vormverschil bestaat tusschen de kempli en de kadjar of tjeloeloe (vgl. blz. 124 en 125), hoezeer zij beide met een bonangketel te vergelijken zijn. Niet alleen toch is eerstgenoemd instrument grooter dan het andere, doch ook is er verschil in den vorm en de plaatsing van den slagknobbel, bentoek of montjol (Jav. pentjoe) geheeten. Bij de kempli vormt deze een vrij hooge verhevenheid op het ketellichaam:

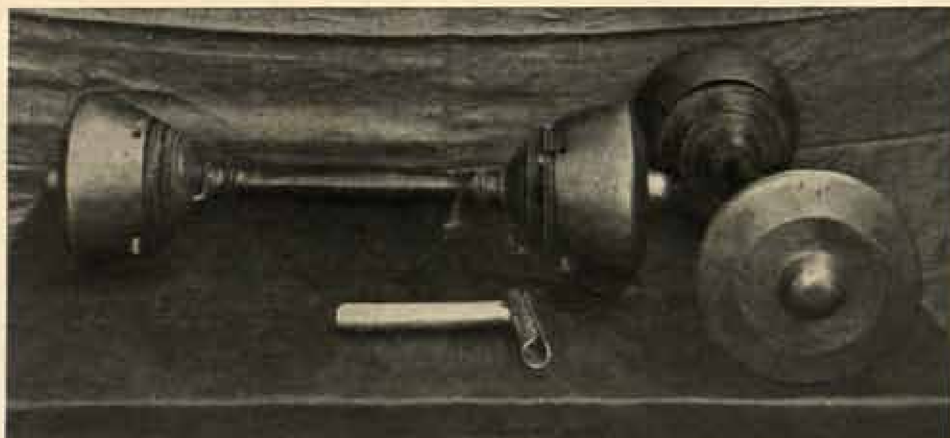
Bij de kadjar of tjeloeloe is hij lager en bovendien in een inzinking, instulping, van den ketelwand gelegen, zoodat hij er nauwelijks bovenuit steekt:

J. Kunst.
C. J. A. Kunst-van Wely.

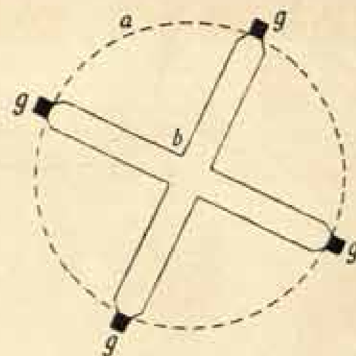

FIGUREN BEHOORENDE BIJ HET IN DE VORIGE AFLEVERING VAN DEZEN JAARGANG GEPUBLICEERDE ARTIKEL „OVER BALISCHE MUZIEK" (BLZ. 177 V.V.).

12. RÉJONGS ANGKLOENG OF KLÊNTÊNGAN EN GOEMANAKS.
(Foto van Tjokorde Gdé Rake Soekawati, Poenggawa van Oeboed).

13. SCHEMA DER RÉJONGKETEL-BEVESTIGING.

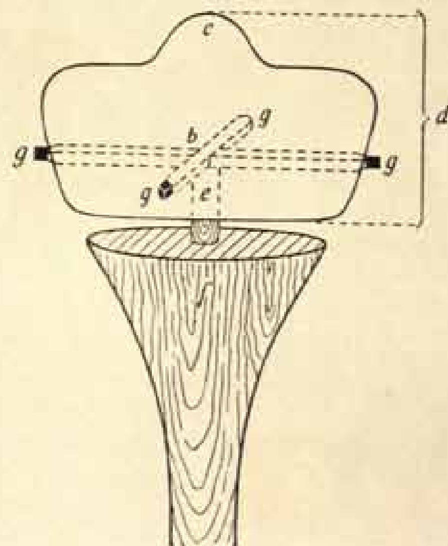
SCHEMATISCHE DWARSDOORSNEDE VAN EEN RÉJONGKETEL.

a. Réjongketelwand
b. Het houten kruis
c. Slagknobbel
d. Réjongketel
e. De steel van het houten kruis
f. Het verbreede uiteinde van het houten stanglichaam
g. De plaatsen, waar de punten van het kruis door de vier gaatjes in den ketelwand steken.

23. GAMELAN TJORO BALI.
(De Kjahi Beromo in den Mangkoe Negaran).

Foto Tassilo Adam.

B. ZIJ-AANZICHT VAN EEN DER UITEINDEN VAN EEN RÉJONG.

12a. DE PANATARAN-RÉJONGS.

Foto Oudheidk. Dienst.

HET JAVA-INSTITUUT

GOEDGEKEURD BIJ GOUVERNEMENTS
BESLUIT VAN 17 DECEMBER 1919 No. 75.

Doel. Het Java-Instituut beoogt de bevordering van de kennis en de ontwikkeling der inheemsche cultuur van Java, Madoera en Bali.

Middelen. De vereeniging tracht dit doel te bereiken:

a. door het verzamelen en toegankelijk maken van zoo volledig mogelijke gegevens omtrent alle uitingen der Javaansche cultuur, zoowel in het heden als in het verleden;
b. door het bevorderen van kennis van en inzicht in de Javaansche cultuur door middel van congressen, tentoonstellingen, voordrachten, lezingen, cursussen, prijsvragen en geschriften;
c. door het steunen van elk ernstig streven van anderen in de richting door de Vereeniging voorgestaan:
d. door alle andere wettige middelen, welke der Vereeniging ten dienste staan en aan het door haar beoogde doel bevorderlijk kunnen zijn.

Leden. De leden van het Instituut betalen een jaarlijksche contributie van *minstens* f 6.— (zes gulden).
Opgaven van lidmaatschap enz. te richten aan:
Het Java-Instituut, Laan Wiechert 13 paviljoen, Weltevreden.

Tijdschriften. 1. In de betrokken Inlandsche talen wordt een maandblad uitgegeven, *voorloopig* alleen in het Javaansch en het Soendaasch.
Abonnementsprijs f 3.— (drie gulden) per jaar (Juli — Juli) bij vooruitbetaling.
2. Ten einde ook in niet-inheemsche kringen de kennis van en de belangstelling in de inheemsche cultuur te verbreiden, verschijnt een *driemaandelijksch tijdschrift in de Nederlandsche taal*. Abonnementsprijs voor leden van het Java-Instituut f 4.— (vier gulden), voor niet-leden f 10.— (tien gulden) per jaargang (Januari-December).

De Commissie van redactie bestaat voor het Javaansche maandblad uit: Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat, J. Kats, R. Sastrawidjana, en P. A. Hadiwidjaja.
voor het Soendasche maandblad uit: Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat; J. Kats en Soeriadiradja; voor het Nederlandsche tijdschrift uit: Dr. Raden Ario Hoesein Djajadiningrat, J. Kats, S. Koperberg, en Soeriadiradja.

Adres: Voor alles wat de *redactie* betreft: Goenoeng Sari 84, Weltevreden.
Voor *secretariaat* en *administratie:* Laan Wiechert 13 pav. Weltevreden.

Inhoud en algemeen karakter van het tijdschrift. Het tijdschrift bevat in populairen vorm artikelen over onderwerpen, welke met de bovenbedoelde inheemsche cultuur in verband staan.

Tot deze onderwerpen behooren in de eerste plaats: Beschrijving van nog niet algemeen bekende gewoonten en gebruiken: gegevens betreffende de taal- en letterkunde van Java, Madoera en Bali; bespreking van uitingen van de nationale kunst, zoowel in den tegenwoordigen als in vroegeren tijd: samenvatting van wat in vaktijdschriften of in afzonderlijke werken over deze onderwerpen verschijnt: aanwijzingen en voorstellen, om op het overgeleverde voort te bouwen of daaraan iets nieuws toe te voegen, enz. enz.

Ter kenschetsing van den inhoud volgt hier een opsomming van onderwerpen, welke in de *twee eerste jaargangen (1921/3)* zijn behandeld:

Uit het land van Bittertong. — Een en ander over de gebruiken bij den Soendanees. — Van pendapa naar volksschouwburg. — De Kalang's in Bagelen. — Kresna goegah. — Javaansche schooltaal. — Nieuwe banen voor Javaansche kunst. — Soendasche kinderliederen en -spelen. — Eenige voorbeelden van geheime taal in het Javaansch. — Oud en nieuw uit de Jav. letterkunde. — Uit de Jav. cultuurbeweging. — Overzicht uit boekbesprekingen. — Proeve eener opgaaf van boeken en tijdschriftartikelen, in hoofdzaak betreffende taal, land en volk van Java, verschenen in 1920. — Een nieuwe Boroboedoer tekst. — Volksgewoonten in Bagelen. — Wajangstudiën — Bharata Yuddha, zang XLIV. — Iets over het leven der veehoeders in het district Krakal. — Taboewoorden en verbodsbepalingen in Bagelen. — Middeleeuwsche Monumenten op Bali. — Tjowongan in de desa Gintoengan bij Gombong. — Iets over het palmwijntappen in de Tengger. — Oud-Java. gegevens omtrent de Vulkanologie van Java. —

2den Jaargang:

Het restaureeren van Hindoe-Javaansche bouwwerken. — Gajahmati te Solo. — Grepen uit de Wajang. — Twee bezweringsfeesten te Joejakarta. — Aanteekeningen betreffende enkele Indonesische Muziekinstrumenten. — Een baanbreker voor 't Javaansch. — Overleveringen van den Koning Djaka Soesoeroe van het rijk Tandjoeng Singoeroe. — De Wajang en de Heroische periode in de ontwikkeling van Java. — Over Bali'sche Muziek. — De Javaansche Batikindustrie. — Het offerfeest „Barit". — Een enkel detail van de Hindoe-Javaansche Bouwwerken. — Petroek als vorst. — Dropadi en Pancawala. — Uitlegging van droomen. — Uit de Javaansche cultuurbeweging. — Proeve eener opgaaf van boeken en Tijdschriften. — Inhoud van tijdschriften.

Elk nummer is rijk geïllustreerd.

Van de reeds verschenen nummers van den 2den jaargang (1922) zijn nog exemplaren over.

